

EGYETEMES PHILOLOGIAI KÖZLÖNY

ALAPÍTOTTÁK

P. THEWREWK EMIL és HEINRICH GUSZTÁV

A M. T. AKADÉMIA TÁMOGATÁSÁVAL
ÉS A BUDAPESTI PHILOLOGIAI TÁRSASÁG MEGBÍZÁSÁBÓL

SZERKESZTIK

KERÉNYI KÁROLY és KOSZÓ JÁNOS

LV. ÉVFOLYAM

BUDAPEST, 1931.

KIRÁLYI MAGYAR EGYETEMI NYOMDA.

A Budapesti Philologiai Társaság 1931-ben.

Tiszteleti tagok:

Amandos Konstantin egyetemi tanár, Athén.
Bees A. Nikos egyetemi tanár, Athén.
Berzeviczy Albert a Magyar Tudományos Akadémia elnöke, Budapest.
Burány Gergely csornai prépost, Csorna.
Chatzidakis N. György ny. egyetemi tanár, Athén.
Dörpfeld Vilmos ny. egyetemi tanár, München.
Fináczy Ernő egyetemi tanár, Budapest.
Kukules Phaidon, egyetemi tanár, Athén.
Kornis Gyula államtitkár, egyetemi tanár, Budapest.
Négyesy László egyetemi tanár, Budapest.
XI. Pius pápa, Ratti Achille a vatikáni könyvtár volt prefektusa, Róma.
Ruszt József udvari tanácsos, Budapest.
Sir Stein Aurél, archaeologiai felügyelő, London.
Szász Károly volt képviselőházi elnök, Budapest.
Szinnyei József ny. egyet. tanár, a Magy. Tud. Akad. főkönyvtár., Bpest.
Takács Menyhért jászói prépost, Jászó.
Werner Adolf zirci apát, Zirc.
Wilhelm Adolf egyetemi tanár, Bécs.

A Társaság tisztviselői:

Elnök: *Némethy Géza*. Elsőtitkár: *Vayer Lajos*. Pénztáros: *Császár Ernő*.
 Alelnökök: *Bleyer J.* Másodtitkárok: *Egry Szerk.: Kerényi Károly*
                     és *Császár Elemér.* Gyula és *Schwartz E.* és *Koszó János*

Választmányi tagok:

Budapestiek:

Alszeghy Zsolt	Gombocz Zoltán	Kemenes Illés	Pintér Jenő
Balogh József	Gyulai Agost	Kuzsinszky Bálint	Pröhle Vilmos
Baros Gyula	Heinlein István	Melich János	Pukánszky Béla
Binder Jenő	Hittrich Ödön	Moravcsik Gyula	Szidarovszky János
Eckhardt Sándor	Hóman Bálint	Papp Ferenc	Szinnyei Ferenc
Finály Gábor	Hornyánszky Gy.	Pauler Akos	Vári Rezső
Friml Aladár	Horváth János	Petz Gedeon	Wagner József
Gáida Samu			Zlinszky Aladár

Vidékiek:

Alföldi András	Gulyás József	Lajti István	Schmidt Henrik
Birkás Géza	Gyomlay Gyula	Lám Frigyes	Thienemann T.
Csengery János	Hankiss János	Láng Nándor	Tolnai Vilmos
Darkó Jenő	Huszt József	Marót Károly	Vietorisz József
Décsi Lajos	Jirka Alajos	Módi Mihály	Zolnai Béla
Förster Aurél	Kastner Jenő	Pap Károly	Zoltvány Irén
Gálos Rezső	Kmoskó Mihály	Prácsér Albert	Zsigmond Ferenc
	Kristóf György	Rác Lajos	

Az Egyetemes Philologiai Közlöny dolgozótársai 1931-ben:

Bordán Lilly	Korzenszky E.	Ny. Nagy László	Schröder Imre
Eckhardt Sándor	Koszó János	Oppermann B.	Schwartz Elemér
Ermatinger Emil	Kousz Nándor	Ország László	Szidarovszky János
Gy. A.	Kövendi Dénes	Papp János	Techert Margit
Hankiss János	Lengyel Dénes	Papp Zoltán	Tolnai Vilmos
Hornyánszky Gy.	Marót Károly	Pukánszky K. J.	Wagner József
Jirka Alajos	Moravcsik Gyula	Rados Tamás	Waldapfel Imre
Kerényi Károly	Nagy Ferenc		

TARTALOM.

I. ÉRTEKEZÉSEK.

	Lap
<i>Eckhardt Sándor</i> : Egy középkori francia krónika fantasztikus magyar története	74
<i>Emil Ermatinger</i> : Die Idee in der Literaturwissenschaft.....	1
<i>Hankiss János</i> : Prévost abbé és Magyarország I.	85
<i>Carolus Kerényi</i> : In Epitaphium C. Julii Fausti Liberti	70
<i>Kövendi Dénes</i> : Platon anyagelmélete	49
<i>Thomas Rados</i> : Crediderint-ne Gentiles Mortuum in Tartaro Precibus Vivorum Locum Meliorem Obtinere Posse?	66
<i>Schröder Imre</i> : Széljegyzetek Petronius Satyrikon-jához	60

II. HAZAI IRODALOM.

<i>Csefkó Gyula</i> : Szállóigék, szólásmódok. <i>Papp Zoltán</i>	119
<i>Décsi Lajos</i> : Világirodalmi Lexikon. <i>Marót Károly</i>	111
<i>Förster Aurél</i> : A Magyar Tud. Akad. és a klassz. ókor. <i>Jirka Alajos</i>	13
<i>Hóman Bálint</i> : A magyar történetírás új útjai. <i>Hornyánszky Gy.</i>	108
<i>Hornyánszky Gyula</i> : Görög társadalomrajz. <i>Marót Károly</i>	14
<i>Horváth János</i> : A magyar irodalmi műveltség kezdetei. <i>Nyitrai Nagy L.</i>	120
<i>Máté Károly</i> : A könyv morfológiája. <i>Papp Zoltán</i>	120
<i>Pázmány Péter</i> prédikációi. I. <i>P. Z.</i>	121
<i>Louis Rácz</i> : Correspondance d'un pasteur français et d'un comte hongrois au XVIIIe siècle. <i>Eckhardt S.</i>	121
<i>Sulica Szilárd</i> : Román színjátszás. <i>Pukánszky Kádár Jolán</i>	118
<i>Turóczi-Trostler J.</i> : Az országokban való sok romlásoknak okairól. <i>P. Z.</i>	119

III. KÜLFÖLDI IRODALOM.

<i>Charles Henry Beeson</i> : Lupus of Ferrieres as Scribe and Text Critic. <i>Korzenszky Eleonóra.</i>	129
<i>Friedr. Bruns</i> : Die amerikanische Dichtung der Gegenwart. <i>Országh</i>	134
<i>Soph. A. Choudoberdoglou</i> —Theodotos: 'Η τουρκόφωνος 'Ελληνική φιλολογία. <i>M. Gy.</i>	21
A kétszázéves Gessner. <i>Gy. A.</i>	133
<i>Gerh. Herrlinger</i> : Totenklage um Tiere in der antiken Dichtung. <i>Nagy Ferenc</i>	128
<i>W. Lange</i> —Eichbaum: Das Genie-Problem. <i>P. Z.</i>	134
<i>Mélanges d'histoire littéraire.</i> <i>Bordán Lilly</i>	21
<i>B. J. H. Ovink</i> : Philos. Erklärung der platonischen Dialoge Meno u. Hippias Minor. <i>Kövendi Dénes</i>	123
<i>Rudolf Pfeiffer</i> : Humanitas Erasmiana. <i>Waldapfel Imre</i>	125
<i>Preromantika.</i> <i>Gy. A.</i>	131

	Lap
H. Schneider: Deutsche Heldensage. —ó	23
G. Soyter: Bizantinische Dichtung. <i>Moravcsik Gyula</i>	20
Karl Staehle: Die Zahlenmystik bei Philon von Alexandria. <i>Techert Margit</i>	128
Pierre Trahard: La vieillesse de Prosper Mérimée. <i>Kousz Nándor</i>	131
Bibliographia Valeryana. Gy. A.	130
J. Vürtheim: Aischylos' Schutzfliehende. <i>Kerényi Károly</i>	16
Walter Wili: Vergil. <i>Schröder Imre</i>	18
Erwin Wolff: Platos Apologie. <i>Papp János</i>	126

IV. VEGYES.

<i>Moravcsik Gyula</i> : Aug. Heisenberg †	26
<i>Moravcsik Gyula</i> : A III. nemzetközi bizantinológiai kongresszus..	27
<i>Schwartz Elemér</i> : A pozsonyi jiddis hangtana	33
<i>Schwartz Elemér</i> : A német és magyar néprajzatlasz	42
<i>Szidarovszky János</i> : A görög-r/nt-tövek	138
<i>Szidarovszky János</i> : A latin-æes genitivus eredetéhez	141
<i>Tolnai Vilmos</i> : Adatok Széchenyi és Arany viszonyához	29
<i>Waldapfel Imre</i> : A Lugossy-kódex éneke a gyöngyökről	135
Beküldött könyvek. — Új könyvek	42, 47, 141

Dem Heft liegt ein Auszug, in deutscher und französischer Sprache bei.

TÁRGYMUTATÓ.

I. Klasszika-filológia.

Acta Pauli et Theclae 69 k.
 Aischylos 16 k.
 Aisopos 45 k.
 A Magyar Tudományos Akadémia és a klasszikus ókor 13.
 Archimedes 161.
 ἀρετή
 asztrológia 145.
 bizantinológia 26 kk., 48., 144., 146.
 Caesar, Bellum Gallicum 141.
 C. Julius Faustus sírfelirata 66 kk., 70 kk.
 Ceres 71
 Clemens Alexandrinus 69.
 δαίμονιον 164.
 Danaïsk 17.
 ἐπίκληροι 17.
 εὐλάβεια 143 k.
 Fortuna 67 k.
 gazdaságtörténet 109 k.
 görög-⁷/_{nt} tövek 138 kk.
 görög társadalomrajz 14.
 hadügyi írók 146.
 humanitas Erasimiana.
 Indica 136.
 keleti hatások 145 k.
 latin=aes genitivus 141.
 Lucretius 43.
 Lupus, a ferrieresi 129.
 Λυκέρη 44.
neniae 72 k.
 olympiai játékok 44.
 Ovidius 44.
 Petronius 60 kk.
 Philon számmisztikája.
 Physiologus 136 k.
 Platon anyagelmélete 49 kk.
 Platon, Apologia 126 k.

Platon, Hippias Minor 124 k.
 Platon, Menon 123 kk.
 Platon, Timaios 49 kk.
 Platon és Aristoteles 163 k.
 Proserpina 67., 71.
 pythagoreusok 55 kk., 162., 164.
religio 143 k.
 Sírfeliratok 66 kk., 70 kk.
 σοφός 164.
 Stoa 42 k.
 szellemtörténet 108 k.
 temetés 72 k.
 Terra mater 71.
 Vergilius 71., 141 kk., 146., 162 k.

II. Modern filológia.

Alixandre 77.
 Amerika 134., 152., 156., 157.
 Arany 29—33., 46.
 Attila 78., 82., 83., 116.
 Baldensperger 21—22.
 Balzac 21.
 Beethoven 157.
 Bethlen M. 86 s köv. II., 122.
 „Biedermeier“ 154
 Bleda 78.
 Bonsels 157.
 Brenner 92 s köv. II.
 chanson de geste 74., 82.
 Chateaubriand 23.
 Croce 22.
 Csokonai 132.
 Cysarz 22.
 Diderot 132.
 Dostojevskij 22.
 Ebronus 75.
 Edea 75, 79.
 Encas de Hongrie 75.
 „Fiatal Magyarország“ 159.
 Franco 78., 79.

- G. Freytag 5.
 Gessner 133.
 Gide, André 131.
 Goethe 7., 23., 114., 150., 151., 153.
 Grimmshausen 4.
 Hauptmann, G. 150.
 Hettner 3.
 horvát népdal 159.
 horvát nyelv 160., 161.
 Individualität 9.
 Jean d'Outremeuse 74.
 jiddis 33—41.
 Kazinczy 132., 133.
 Keczer 104.
 Kézai 83.
 Lessing 23., 47.
 Sz. Márton 83.
 Mérimée 131.
 néprajz 42.
 Nietzsche 153.
 Ogier de Hongrie 80.
 Ossian 132.
 Philippe de Mousket 84.
 Rákóczi 92 s köv. II.
 romantika 48., 131., 153., 154., 158.,
 159.
 Rousseau 121., 132.
 Scherer 3.
 Sigur de Hongrie 75.
 Steinhausen 2.
 szatmármegyei németiség 158.
 Taine 3.
 Teleki 121., 122.
 Van Thiegem 22., 132.
 Thököly 86 s köv. II.
 Toldy 120.
 Uhland 3.
 Valéry, Paul 130., 131.
 Voltaire 22., 23., 122.
 Wildgans 46.

Hibaigazítás. A 24. l-on közölt titkári jelentésből kimaradt, hogy Módi Mihály Kleanthes stoikus imájának fordítását is bemutatta a Budapesti Philologiai Társaságban.

1931. JAN.—JÜN.

LV. ÉVFOLYAM

I.—IV. FÜZET

EGYETEMES PHILOLOGIAI KÖZLÖNY

ALAPÍTOTTÁK

P. THEWREWK EMIL és HEINRICH GUSZTÁV

A M. T. AKADÉMIA TÁMOGATÁSÁVAL ÉS A BUDAPESTI PHILOLOGIAI
TÁRSASÁG MEGBÍZÁSÁBÓL

SZERKESZTIK :

KERÉNYI KÁROLY és KOSZÓ JÁNOS

BUDAPEST, 1931

KIRÁLYI MAGYAR EGYETEMI NYOMDA

Az **Egyetemes Philologiai Közlönybe** szánt *class. philologiai* dolgozatok **dr. Kerényi Károly** (II., Margit-körút 56. V. 4), a *modern philologiai* dolgozatok és könyvek **dr. Koszó János** címére (I., Zenta-utca 5) küldendők.

Főolvasások az első titkárnál, **Vayer Lajosnál** (IX, Bakáts-tér 7) jelentendők be.

Schriftleitung: **K. Kerényi**, Budapest II. Margit-körút 56. V. 4. (altphilologischer Teil) und **J. Koszó**, Budapest I, Zenta-utca 5 (neuphilologischer Teil).

TARTALOM.

ÉRTEKEZÉSEK.

	Lap
<i>Emil Ermatinger</i> : Die Idee in der Literaturwissenschaft	1

HAZAI IRODALOM.

Förster Aurél: A Magy. Tud. Akad. és a klasszikus ókor. <i>Jirka Alajos</i>	13
Hornyánszky Gyula: Görög Társadalomrajz. <i>Marót Károly</i>	14
Várady Imre: Az olasz irod. kis tükre. —s	16

KÜLFÖLDI IRODALOM.

J. Vürtheim: Aischylos' Schutzflehende. <i>Kerényi Károly</i>	16
Walter Wili: Vergil. <i>Schröder Imre</i>	18
G. Soyter: Byzantinische Dichtung. <i>Moravcsik Gyula</i>	20
Soph. A. Choudoberdoglou—Theodotos: 'Η τουρκόφωνος 'Ελληνική φιλολογία. M. Gy.	21
Mélanges d'histoire littéraire. <i>Bordán Lilly</i>	21
Hermann Schneider: Deutsche Heldensage. —ó	23
A <i>Budapesti Philologiai Társaság LV. rendes közgyűlése</i>	24

VEGYES.

<i>Moravcsik Gyula</i> : Aug. Heisenberg †	26
— — A III. nemzetközi bizantinológiai kongresszus	27
<i>Tolnai Vilmos</i> : Adatok Széchenyi és Arany viszonyához	29
<i>Schwartz Elemér</i> : A pozsonyi jiddis hangtana. (II. rész)	33
— — A német és magyar néprajzatlasz	42
Beküldött könyvek	42
Új könyvek	47

INHALT

ABHANDLUNGEN.

	Seite
<i>Emil Ermatinger</i> : Die Idee in der Literaturwissenschaft. (Vortrag: 22. Mai 1931. Budapest)	1

BUCHBESPRECHUNGEN.

Väterländische Literatur	13
Ausländische Literatur	16

VARIA.

<i>Julius Moravcsik</i> : Aug. Heisenberg †	26
— — Der III. international. byzantinolog. Kongress	27
<i>Wilhelm Tolnay</i> : Beiträge zum Verhältnis Arany's zu Széchenyi	29
<i>Elmar Schwartz</i> : Lautlehre des Pressburger „Jiddisch“. II.	33
— — Atlas der deutschen und der ungarischen Volkskunde	42

DIE IDEE IN DER LITERATURWISSENSCHAFT.*

Man spricht heute von einer Krise der Literaturwissenschaft. Der Ausdruck schliesst in sich, dass der Zustand der Literaturwissenschaft fragwürdig geworden ist. Mir scheint das in der Tat der Fall zu sein. Dieses Bekenntnis mag verwunderlich klingen an der Spitze eines Vortrages an einem Kongress über Literaturwissenschaft. Aber wenn wir uns zur Aufgabe gestellt haben, uns über die Methoden der wissenschaftlichen Behandlung neuerer Literatur zu unterhalten, so gehört die Grundfrage: Hat die Literaturwissenschaft überhaupt einen Sinn, und, wenn dies der Fall ist, welches ist sein Inhalt? doch wohl in den Problembereich, in dem wir uns bewegen.

Von vorneherein möchte ich ein Missverständnis beseitigen, indem ich einen Unterschied betone. Ich möchte trennen zwischen der antiquarischen und der geistigen Seite der Literaturwissenschaft. Unter der antiquarischen verstehe ich die äussere Aufzeichnung von Dichternamen und Dichterlebensläufen, die Kataloge der Werke, die Untersuchung über Handschriften, Verfasserschaft, Bereinigung der Texte usw., kurz die Sammlung und Sichtung der geschichtlichen Tatsachen. Dass für diese Seite der Literaturwissenschaft das Urteil der Fragwürdigkeit nicht gilt, ist klar. Aber es scheint mir nicht minder klar, dass der Beschäftigung mit solchen Aufgaben der Name Wissenschaft in einem tieferen Sinn nicht zukommt: es ist eine Vorbereitungsarbeit. Ihr Wert soll durch dieses Wort nicht herabgesetzt, noch weniger ihre Notwendigkeit bestritten werden. Es ist eben nur etwas anderes, als was der Ernst wirklicher Lebensforschung je und je unter Wissenschaft verstanden hat.

Und so besteht denn die merkwürdige Tatsache, dass gerade die andere Seite der Literaturwissenschaft, eben die eigentlich wissenschaftliche, als solche mit dem Brandzeichen der Fragwürdigkeit gestempelt werden muss. Was bedeutet nun diese Fragwürdigkeit?

Man muss, wenn man von dem Wesen der Wissenschaft spricht, wie mir scheint, von zwei axiomatischen Sätzen ausgehen: 1. Jede Wissenschaft muss in einem innern Zusammenhang mit der Gesamtheit des wachsenden Lebens stehen. Diesen Zusammenhang als Forderung der Nützlichkeit zu bezeichnen, ist zu grob. Aber dass auch das scheinbar entlegenste Tun der

* A Budapesten 1931 máj. 21—24-én rendezett első nemzetközi irodalomtört. kongresszuson elhangzott előadás.

Wissenschaft dem Leben — dem innern wie dem äussern — irgendwie zu gute komme, es fördere, davon sind wir doch alle, die wir uns mit Wissenschaft abgeben, tief überzeugt: wir müssten ja sonst unsere Tätigkeit als sinnlos bezeichnen. 2. Jede Wissenschaft kann auf das Wort Wissenschaft nur dann einen Anspruch erheben, wenn sie unser Wissen fördert nicht im Sinne einer blossen Mehrung des Tatsachengedächtnisses, sondern im Sinne einer Vertiefung unserer *Erkenntnis*, unseres Wissens um den Zusammenhang der Dinge, unseres Eindringens in das, „was die Welt im Innersten zusammenhält.“ Sie kann diesen Zweck nur erreichen, wenn sie über die blossen stofflich geordnete Sammlung von Kenntnissen hinausgeht, selber ein Kosmos, eine *logisch* geordnete Welt ist, wenn sie eine *Methode* hat. Die Methode ist das A und O aller Wissenschaft, ihre Seele. Durch sie ist ihr Sein oder Nichtsein bedingt.

Wenn man diese beiden Grundforderungen an den Begriff der Wissenschaft stellt, so muss die heutige Literaturwissenschaft in ihrer geistigen Bedeutung uns fragwürdig erscheinen. 1. Hat sie eine wesentliche Berechtigung im Zusammenhang des heutigen Lebens? Das heisst: erleidet das heutige Leben in seiner Gesamtheit eine empfindliche, ihm ans Mark gehende Beeinträchtigung, wenn die Literaturwissenschaft als Wissenschaft durch den Erlass irgend eines Weltdiktators plötzlich abgeschafft würde? Ich kann mich nicht dazu verstehen, diese Frage durchaus zu bejahen — schon deswegen nicht, weil es ja grosse Zeiten in der Geschichte gegeben hat, die den heutigen literaturwissenschaftlichen Betrieb nicht kannten. 2. Ist die Literaturwissenschaft überhaupt eine Wissenschaft? Hat sie eine Methode, die von einem festen geistigen Mittelpunkt aus alle ihre Äusserungen durchstrahlt, eine Gesetzmässigkeit ihres Schaffens bedingt, wie der mathematische Gedanke seit dem 17. Jahrhundert die naturwissenschaftliche Forschung leitet? Auch hier ist kein Ja möglich. Schon die Fülle erkenntnistheoretischer und methodologischer Arbeiten der letzten Jahre beweist es. Vielleicht sind wir auf dem Wege zu einer gewissen Klärung. Ob man in der Literaturwissenschaft je zu einer einheitlichen Methode kommen wird, sozusagen zu einer Mathematik des Denkens, möchte ich bezweifeln. Ja, ich möchte es nicht einmal wünschen, es wäre der Stillstand ihres inneren Lebens. Aber ergibt sich aus dieser Auffassung nun nicht gerade die Verneinung der Literaturwissenschaft als Wissenschaft?

Gestatten Sie mir, dass ich, bevor ich diese zweite Frage zu beantworten suche, auf die erste, den Sinn der Literaturwissenschaft im Zusammenhang des Lebens, zurückgreife: beide Fragen hängen aufs engste mit einander zusammen.

In dem jüngst erschienenen Buche Georg Steinhausens, „Deutsche Geistes- und Kulturgeschichte von 1870 bis zur Gegenwart“ trifft man herbe Urteile über den Anteil der Geschichtswissenschaft an der Gesamtheit des deutschen Le-

bens während der letzten zwei Menschenalter. Man liest: „Die im Grossen formende, gestaltende und beseelende Kraft der Älteren ist unerreicht geblieben.“ Es wird der Mangel grosser leitender Ideen, das Fehlen überlegenen schöpferischen Geistes, die Unfruchtbarkeit der modernen Geisteswissenschaft für das Leben überhaupt beklagt. Was Hippolyte Taine einst an der deutschen Wissenschaft gerühmt hat, die Fähigkeit, allgemeine, das ganze Geistesleben befruchtende Ideen zu entdecken, das ist am Schlusse des 19. Jahrhunderts verloren gegangen. Nietzsches Verdammungsurteil über die deutsche Wissenschaft in der ersten Unzeitgemässen Betrachtung wird auch heute (und heute erst recht) zutreffend genannt.

Es geht nicht an, sich vor solchen Urteilen einfach in das Allerheiligste der Wissenschaft zurückzuziehen und die Welt Welt sein zu lassen. Denn wenn der Luftstrom von aussen auch in das Allerheiligste der Wissenschaft nicht mehr eindringt, so bleibt ihr nichts anderes mehr übrig, als in der verbrauchten Luft, die sie um sich verbreitet, zu ersticken. Die Lage scheint mir wirklich die zu sein, dass die deutsche Literaturgeschichte heute, seitdem sie sich verwissenschaftlicht hat, ihre wesenhafte Bedeutung im allgemeinen Leben des Volkes verloren hat. Vor zwei oder drei Menschenaltern ist sie noch wirklich ein Teil des Volkslebens gewesen: man denke an die Wirksamkeit eines Uhland, Gervinus, Hettner, Treitschke, Scherer. Gewiss, es erscheinen auch heute Literaturgeschichten allerart, mehr als je, und in Auflagenzahlen, wie sie keinem Werke der genannten Männer bei ihren Lebzeiten beschieden waren. Aber das ist nicht das Entscheidende. Es beweist nur, dass mit der Zahl und dem Wohlstande der Bevölkerung auch die Zahl der Käufer gewachsen ist, und dass, entsprechend der Intellektualisierung unseres ganzen geistigen Besitzes, heute auch bei mehr Menschen das Bedürfnis vorhanden ist, über literarische Dinge Bescheid zu wissen. Es ist ein Zeichen der Verwirtschafterung und Verfachlichung des Interesses der Bevölkerung an der Literatur, nicht ein Zeichen der Steigerung des literaturgeschichtlichen Einflusses auf die Masse im Sinne einer wirklichen Vertiefung des geistigen Lebens. Die Beweise für diese Tatsache findet man nicht in den Fachzeitschriften, wohl aber in den Spalten der Tageszeitungen. So lese ich eben in einer Anzeige meines 1930 erschienenen Sammelbandes „Philosophie der Literaturwissenschaft“ in einer angesehenen Tageszeitung: „Vielleicht bewirkt dies Buch, dass die Literaturwissenschaft nicht mehr bloss eine staatlich konzessionierte Privatunterhaltung der Gelehrten ist, sondern dass sie wieder mehr ihrem höchsten Ziel dient: der Erziehung zu vertieftem Erleben und veredelndem Schauen der dichterischen Kunstwerke.“ Oder eine andere Tatsache, die zu denken gibt: hat man schon bemerkt, wie wenig in der heutigen lebhaften Erörterung weltanschaulicher Fragen und Nöte die Werke der deutschen Dichter beigezogen werden? Es gibt eine weitverbreitete Schicht moderner Allgemeinbildung, deren

Trägern die Namen und Werke der entferntesten ostasiatischen Weisen geläufig sind. Fragt man sie nach den weltanschaulichen Ideen deutscher Dichter, so kennen sie die gewöhnlichsten nicht; sie haben sie gar nicht von dieser Seite zu betrachten gelernt; sie wissen nicht, dass es sich auch hier um die Darstellung der letzten Fragen der Menschheit handelt. Wissen sie aber Titel und Namen, so zucken sie die Achseln und machen eine Bewegung, als ob sie ein Häuflein Staub auf ihrem Gewande abwischen wollten: ihre Erinnerung ist mit einem üblen Beigeschmack der Langeweile oder Verärgerung verbunden; kein fruchtbarer Boden, wenn es sich um die Gewinnung letzter Wahrheiten handelt. Mir scheint diese Tatsache geradezu der eigentliche Kern jener deutschpädagogischen Frage zu sein, die man unter dem Schlagwort „Klassikertod“ gebrandmarkt hat. Soll man der Forderung der Jugend nach Aktualität nachgeben, zuerst mit ihnen Werke der Gegenwart besprechen und erst dann, wenn ihr literarisches Interesse geweckt ist, von da zur Klassik zurückschreiten? Das Bedenkliche an dieser Bewegung scheint mir nicht die Forderung der Jugend und ihrer Wortführer nach Aktualität zu sein, sondern die Tatsache, dass bei ihnen (und einem grossen Teile der Bevölkerung) der Begriff der grossen Literatur identisch ist mit Langeweile. Wer ist daran schuld? Die grossen Dichter oder ihre schulmässigen Erläuterer? Der Stoff oder die Methode des Unterrichtes? Es dürfte doch klar sein, dass ein feuriger und geistvoller Lehrer es verstehen sollte, sogar ein Werk des 17. Jahrhunderts wie Grimmelshausens „Simplicissimus“ zu einer Aktualität zu machen.

Gerade diese Bewegung, die sich an die Schriften Walter Schönbrunns angeknüpft hat, zeigt, woran es bei der heutigen literaturwissenschaftlichen Arbeitsweise an Universitäten und höhern Schulen weithin fehlt: an Beziehung des literaturgeschichtlichen Stoffes auf das kämpfende Leben der Gegenwart. Der wirklichen Dichtung eignet diese Beziehung schon, denn sie ist ja selber aus dem kämpfenden Leben erstanden, das, in seiner geistigen Tiefe und also im Wesentlichen seines Inhaltes, immer und überall dasselbe ist (das zeigt ja gerade die vergleichende Betrachtung von Dichtwerken verschiedener Völker und entlegener Zeiten immer wieder). Aber sie fehlt heute der Wissenschaft, die sich mit der Erklärung der Dichtung abgibt. Ihre Entwicklung in den letzten sechzig Jahren ging ja gerade auf die grundsätzliche Ablehnung der Beziehung ihrer Arbeit auf das Leben und seine schaffenden Kräfte: man nannte und nennt das voraussetzungslose Wissenschaft. Wo diese Voraussetzung der Voraussetzungslosigkeit in der Literaturwissenschaft nicht vorhanden ist, spricht man gern von Literaturpolitik. Ich sehe in dieser Feindschaft der heutigen Literaturwissenschaft gegen das Leben die tiefere Ursache davon, dass auch das Leben sich von der Wissenschaft zurückgezogen hat. Die Freundschaft oder Feindschaft zwischen den beiden Mächten ist immer gegenseitig.

Daraus ergibt sich die Forderung nach einer gegenseitigen Annäherung. Ich komme damit auf die zweite Seite der Problematik, die uns heute beschäftigt: die Fragwürdigkeit der Literaturwissenschaft als Wissenschaft.

Steinhausen macht in dem eben genannten Werke eine den heutigen Durchschnittsgelehrten wohl wunderbar anmutende Bemerkung. Er sagt, mit Hinweis auf die in der Renaissance und auch noch im 18. Jahrhundert geltende Bezeichnung des Dichters als eines Gelehrten: „Die grossen (deutschen) Historiker der Mitte des 19. Jahrhunderts waren meist auch Jünger der Muse. Ein Mommsen und Treitschke haben gedichtet, Gustav Freytag und Riehl waren Dichter und Historiker zugleich, und auch Jakob Burckhardt hat in seiner Jugend davon geträumt, ein Dichter zu werden. Ein Stück vom Poeten, das ist nichts anderes als ein Stück „Seele“, muss auch im grossen Gelehrten stecken.“

Ich halte das für ein gescheites Wort. Fürchten Sie nicht, dass ich die Forderung aufstelle, dass nun alle Literaturhistoriker anfangen sollten, Verse zu dreheln und Romane und Dramen zu schreiben. Die Hauptsache, auf die es ankommt, ist, dass man wenigstens dieses Zusammenhanges der künstlerischen Begabung mit der wissenschaftlichen auf unserm Gebiete sich bewusst wird. Man könnte vielleicht sagen: jeder Literaturhistoriker, der sich mit Leidenschaft um die Erklärung von Dichtern und Dichtwerken müht, hat einmal geglaubt, er könne Dichter werden. Der Dichtung gehört seine Liebe, und weil er nach der Art seiner Veranlagung kein Dichter werden konnte, so bekundet er diese Liebe nun durch die wissenschaftliche Arbeit. Der wahre Literaturhistoriker steht auf dem Grenzrain zwischen Dichtung und Wissenschaft. Was beide verbindet, den Dichter und den Gelehrten in ihm, ist die *Liebe* zur Dichtung. Diese Liebe ist eine verschiedene bei beiden, aber sie braucht bei dem einen nicht geringer zu sein als bei dem andern.

Was heisst Liebe? Sie ist der Trieb und der Wille, Leben zu schaffen, am Werdenden Teil zu haben. Dies kann in dem geistigen Begriffe, von dem wir sprechen, auf eine doppelte Art geschehen: entweder indem man dichtet oder indem man Dichtung deutet. Der Dichter übt seine Liebe, indem er aus dem Urstoffe des wirklichen Lebens dichterische Gestalten schafft und durch sie für die Zeitgenossen und die Nachwelt das Chaos ordnet, es sie verstehen lehrt. Der Literaturhistoriker übt seine Liebe, indem er diese Gestalten deutet, in den Sinn der dichterischen Symbole eindringt und die andern zu ihrem Verstehen führt. Man täuscht sich, wenn man meint, dass, um diese deutende und erklärende Tätigkeit auszuüben, es für den Wissenschaftler nur Kenntnisse und Scharfsinn brauche. Wissen und Verstand treiben einen Leerlauf, wenn die Liebe fehlt. Die Liebe als das leidenschaftliche Verhältnis zum werdenden Leben, als der innere Zwang an diesem Leben mitzuschaffen.

Mitzuschaffen durch die Hereinziehung der Dichtung in dieses Leben, durch die Bereicherung dieses Lebens mit dem geistigen Gehalt, den man aus der Dichtung in dieses Leben leiten kann.

Sind wir uns dieses Zwanges als einer wirklichen innern Not bewusst, so werden wir auch das, was ich als die Seele der Wissenschaft bezeichnet habe, die Methode, in einem andern Sinn auffassen, als es im Zeitalter des Positivismus geschehen ist und noch geschieht.

Man hat im 19. Jahrhundert den Unterschied zwischen Geisteswissenschaft und Naturwissenschaft aufgestellt. Von Seiten der Naturwissenschaft ist freilich dann etwa gegen diese Unterscheidung der Einwand erhoben worden, dass auch der Naturforscher für seine Arbeit Geist brauche, dass, wie die Welt eine Einheit bilde, so auch der Gegenstand der Forschung nur einer sei, und dass auch der Gegenstand der Geisteswissenschaft ein Teil der Natur sei, also auch jene Naturwissenschaft und daher ihre Methode von der Naturwissenschaft zu übernehmen habe. Ich habe in meinem Aufsatz „Das Gesetz in der Literaturwissenschaft“ (in dem Sammelband: „Philosophie der Literaturwissenschaft“, 1930) im Anschluss an frühere Untersuchungen über den Gegenstand das Verhältnis zwischen Naturwissenschaft und Literaturwissenschaft zu bestimmen gesucht und bin dazu gekommen, aus der Besonderheit ihrer Forschungsmethoden die Schranke zwischen beiden Wissensgebieten als eine Notwendigkeit für die Lebensfähigkeit und Selbständigkeit beider, im besondern der Literaturwissenschaft, aufrecht zu erhalten. Ich darf vielleicht kurz an jene Gedankengänge erinnern.

Wenn sich die Naturforscher darauf stützen, dass die Welt oder die Natur als Forschungsgegenstand für beide Wissenschaften ein einziges Reich sei, so kann man ihnen darin nur beistimmen. Natur und Geist sind in der Tat nicht zwei getrennte Reiche an sich. Der gleiche Gegenstand kann als Objekt der Naturforschung und als Objekt der Geisteswissenschaft erscheinen. Man denke an Hölderlin als Psychopathen und als Dichter. Das Beispiel zeigt aber auch, dass doch ein Unterschied da ist. Nur nicht ein Unterschied der Forschungsgegenstände an sich, sondern ein Unterschied des erkennenden Verhaltens des Menschen gegenüber dem Forschungsgegenstande. Das eine Mal wird der Gegenstand als „Natur“, das andere Mal als „Geist“ untersucht. Der Unterschied ist also aus dem Gebiet des Objektiven in den Bereich des Subjekts zu verlegen. Er ist begründet in der Zweifelt unseres erkennenden Verhaltens, des sinnesfunktionellen und des denkenden. Das sinnesfunktionelle Verhalten wirkt konkretisierend. Es stellt eine Welt körperlicher, in Raum und Zeit existierender Gegenstände vor uns hin, die sich mechanisch im Räumlich-Zeitlichen bewegen. Das denkende Verhalten schafft eine Welt von Begriffen, die jenseits aller räumlich-zeitlichen Bestimmungen in dem Reiche

des Absoluten existieren und deren Bewegung durchaus frei ist. Das erste Reich nennen wir Natur, das zweite Geist. Wie das eine Verhalten in das andere übergehen, „Natur“ sich in „Geist“ verwandeln kann, zeigt etwa Goethes Verhalten gegenüber den Pflanzen in den Gärten Palermos: sie gehören, indem er sie einzeln beobachtet, der Natur an, er selber ist Naturforscher. Aber wenn er sich nun denkend von den konkreten Gegenständen entfernt und zu der Abstraktion Urblatt aufsteigt, das Gesetz der Metamorphose ableitet und ihm in dem System seiner Weltanschauung eine bestimmte Stelle anweist, so verhält er sich geisteswissenschaftlich. Der grundsätzliche Unterschied zwischen Natur und Geist, Natur- und Geisteswissenschaft ist damit keineswegs aufgehoben.

Fassen wir zusammen:

1. Es gibt zwei erkennende Verhaltensweisen: das sinnesfunktionelle und das denkende.

2. Jede dieser beiden Verhaltensweisen verdinglicht die durch sie bestimmten Gegenstände zu objektiven Werten; dadurch entsteht der Unterschied Natur und Geist.

Es gilt nun, von hier den Weg zu den Wissenschaften zu finden, die durch beide Verhaltensweisen und die von ihnen geschaffenen Reiche bedingt sind.

Wissenschaftlich denken heisst, etwas verstehen oder zu verstehen suchen. Das blosses Gedächtniswissen oder Vor die Augen Stellen der Gegenstände genügt nicht zur Wissenschaft. Wenn ich einen Hauten Naturgegenstände vor mir auf dem Tische ausbreite und jeden beschreibe, so ist das Ergebnis dieses Tuns noch nicht Wissenschaft. Ich erschaffe erst Wissenschaft, wenn ich, auf Grund der Untersuchung und der Vergleichung, eine innere Ordnung in die Gegenstände hineingebracht habe, und diese Ordnung wiederum setzt die Erkenntnis von gemeinsamen oder verschiedenen Eigenschaften voraus, oder die Beziehung der verschiedenen Gegenstände auf ein oder mehrere Merkmale. Ich erinnere an die Ordnung oder Systematisierung der Pflanzen, z. B. durch das Merkmal der Geschlechtswerkzeuge, wodurch erst die Möglichkeit geschaffen worden ist, das Wesen der Pflanze (bis zu einem gewissen Grade) zu verstehen, die Botanik über die blosses Pflanzenkunde zur Wissenschaft zu erheben. Es ergibt sich hieraus, dass jedes wissenschaftliche Verstehen eine *logische Form* ist, die Fähigkeit, einem Gegenstande im Reiche des begrifflichen Denkens eine *Gestalt* zu geben, die ihn aus seiner Einzigkeit und Zufälligkeit heraushebt, ihn in einen Sinnzusammenhang mit andern (begrifflich erfassten) Gegenständen bringt, denen er entweder gleicht oder von denen er sich unterscheidet. Erst wenn eine Wissenschaft ihrem erkennenden Verhalten diesen logischen Grundcharakter aufgeprägt hat, erhebt sie sich über das bloss registrierende Verhalten und das reine Gedächtniswissen, wird sie zu einer wirklichen Wissenschaft. Wir nennen diesen logischen Grundcharakter ihre Methode.

Aus dem Gegensatz zwischen Natur- und Geisteswissenschaft ergibt sich nun auch der Gegensatz ihrer Methoden.

1. Der Naturforscher sieht sinnlich vor sich eine verwirrende Mannigfaltigkeit von Individualismen. Jedes Tier, jede Pflanze, die er beobachtet, ist ein besonderes Wesen für sich, keines dem andern gleich. Wie kann er die Millionen Individualismen ordnen, um sie zu verstehen? Er muss offenbar das in ihnen zerstören, was dieser Ordnung widerstrebt: eben das Besondere, ihre Individualität. Und zwar gänzlich zerstören. Denn wenn er die Individualität in ihnen nicht völlig, d. h. grundsätzlich aufhebt, so bleibt sie ja immer noch lebendig; auch der kleinste Rest ist noch individuell und hindert ihn an der Ordnung, am Verstehen auf seine Weise. Wenn der Physiker zugibt, dass ein fallender Stein wegen der individuellen Bedingungen seines Fallens nicht genau so fällt, wie es das Fallgesetz vorschreibt, dass er individuell fallen kann, so hebt er damit das ganze Fallgesetz als wissenschaftliche Feststellung dieses Naturvorganges auf.

Für den Naturforscher gilt also der Forschungsgegenstand, methodologisch betrachtet, nicht als Individuum, als einmaliges Wesen. Er beschäftigt sich nur mit allgemeinen Bestimmungen und Beziehungen. Daraus folgt, was den Begriffsinhalt betrifft, ein Zweites: er kümmert sich nur um die quantitativen Eigenschaften seiner Forschungsbegriffe. Er verhält sich mathematisch zu ihnen, misst räumliche und zeitliche Entfernungen, wägt die Schwere, berechnet Volumen, bestimmt Arbeitsleistung und Energie usw. Die methodologische Sprache der Naturwissenschaft, auf dem mathematischen Grundsatz der Quantität beruhend, ist daher ein System von Formeln; Zahlen und Buchstaben genügen ihr, das Wesen der Forschungsgegenstände, wie sie sie sieht, auszudrücken. Der Chemiker, wenn er das Wasser als H_2O bezeichnet, kümmert sich nicht um die individuelle Verschiedenheit des Wassers (See, Fluss, bei hellem, trübem Wetter, Umwelt usw.).

Aus diesem quantitativen Verhalten folgt ein weiteres. Der Naturforscher gibt keine Werturteile ab. Denn er würde sich damit über das quantitative Verhalten sofort in das Reich des Qualitativen begeben. Ein Bazillus ist ihm, als Forschungsgegenstand, gerade so wichtig wie eine Milchkuh.

Ganz anders steht es 2. um das Verhalten des Geisteswissenschaftlers. Er steht nicht vor sinnlich wahrnehmbaren Gegenständen der Natur, sondern vor geistigen Inhalten, die bereits, wie sie in den Bereich seiner Forschung kommen, weithin abstrahiert sind. Denken Sie sich, was für eine Abstraktion für uns, gegenüber der tatsächlichen historischen Persönlichkeit, der Forschungsbegriff Napoleon I. bedeutet! Der Geistes(Literatur)forscher darf diese Abstraktion nicht weiter treiben, sonst verflüchtigen sich ihm die Gegenstände völlig zu Luftgebilden. Er muss also den umgekehrten Weg gehen als der Naturforscher: das Abstrakt-Begriffliche möglichst aus

seinem Gegenstande austilgen. Er kann sich also nicht quantitativ verhalten, er muss qualitativ vorgehen. Stellen Sie sich vor, er wollte das Wesen Goethes durch Formeln aus Zeichen rein quantitativer Inhalte ausdrücken, also etwa die Bedeutung der Kulturwelt Frankfurts, der Eltern, Freunde, der Wissenschaft usw. so bezeichnen: $F_1 + E + F_2 + W \dots = G$. Da wäre gerade das nicht erfasst, was das Wesen Goethes ausmacht: das geschichtlich Einmalige, die Individualität. Damit ist der Weg der Literaturwissenschaft vorgezeichnet. Ihr Ziel ist, im Gegensatz zu der Naturwissenschaft, die Bestimmung des Individuellen. Der Literaturforscher arbeitet so, dass er alle irgend erreichbaren Merkmale zusammenträgt, um eine geschichtliche Persönlichkeit, ein Werk als etwas nur einmal Vorkommendes, als eine Besonderheit möglichst scharf und tief zu erfassen. Tut er das nicht, so versinkt sein Gegenstand, der ohnehin ein begrifflich-abstrakter ist, vollends in das Nebelreich der Begrifflichkeit, und die Geschichte, die an sich ein Zusammenhang konkreter Geschehnisse und Dinge ist, wird gerade von ihm nicht erfasst.

Was aber ist nun Individualität, und wie können wir sie wissenschaftlich erfassen?

1. Individualität heisst wörtlich Unteilbarkeit. Das Wort ist ausgezeichnet. Es weist auf das Wesen des Dinges hin, das hier in Frage steht. Individuell kann nämlich nicht ein Quantum sein, denn auch das kleinste Quantum kann ja wieder geteilt werden, weil es eben, als Quantum, der mathematischen Denkgesetzmässigkeit untersteht. Individualität sagt aus, dass hier der Begriff der Quantität eben nicht in Frage kommt. Individualität ist folglich die Bezeichnung eines qualitativen Inhaltes, eines geistigen Verhaltens.

Geistiges Verhalten aber heisst nun: Bestimmtheit durch ein Telos, ein Ziel oder einen Zweck. Zielloses Denken ist Gedankenlosigkeit, Ungeistigkeit. Individualität ist also überall da, wo ein Stück Sein durch ein geistig erfahrbares Telos bestimmt wird. Auf dieses Telos beziehen sich dann alle Teile des Stückes Sein. Es ist durch diese Bezüge *geformt*.

Alle Individualität, als teleologisch bestimmt, ist zweckmässige Bildung. Ein Stück Wirklichkeit, das wir nicht durch einen logisch erkennbaren innern Mittelpunkt bestimmt sehen, bezeichnen wir nicht als eine Individualität. Eine Regenwasserpflanze, deren Gestalt und Inhalt durch den Zufall äusserer Bedingungen bedingt sind, ist keine Individualität. Wohl aber eine Pflanze, ein Tier, ein Mensch, ein Kunstwerk, sogar ein Tisch kann es sein. Es prägt sich in diesen Dingen jeweils ein bestimmtes Lebensziel aus. Ihre Gestalt ist die zweckmässige äussere Verwirklichung dieses Lebenszieles. Sie erscheint uns durch dieses Lebensziel bestimmt. Wir empfinden einen Tisch nicht als zweckmässig, wenn ihm der Tischler fünf Beine gegeben hat, wo er doch mit vieren stehen könnte.

Wir können also für die Literaturwissenschaft aussagen: Individualität ist Sinn oder Zweckeinheit eines literarischen Ge-

schehens oder eines literarischen Werkes. Statt Sinneinheit können wir auch sagen: Ideeinheit, wenn wir Idee als den logisch erfassbaren Mittelpunkt einer individuellen Gestalt nehmen (womit ja nicht gesagt ist, dass die Idee eines Dichtwerkes auch für den Schöpfer des Werkes logischen Charakter trug; wir sprechen hier nicht von dem Dichter aus, sondern von der wissenschaftlichen Erfassung des Werkes und seines Verfassers aus!).

Und nun die zweite Frage. Wie erfasst man, geisteswissenschaftlich, die Individualität? Sie präzisiert sich jetzt zu der Fragestellung: wie erfasst man den Sinn oder die Idee einer Individualität?

Idee ist Geist, und Geist ist Leben. Niemand hat das Wesen des Geistes in seiner Lebendigkeit klarer bestimmt als Leibniz, wenn er seinen Geisteinheiten oder Monaden die Fähigkeit der Wahrnehmung und der Bewegung zuschreibt. Alles was geistiger Art ist, ist unaufhörlich im Zustande des Wahrnehmens und der Bewegung. Es gibt keinen Geist, der sinnlos blind ist, und keinen Geist, der in Ruhe verharret. Und eines ist durch das andere bedingt. Es gibt keinen Geist, der sehend, aber ruhig, keinen, der bewegt, aber blind wäre. Denn Erkennen ist eben Bewegtsein und Bewegtsein ist Erkennen.

Nun gilt aber auch hier: Gleiches kann nur durch Gleiches erkannt werden. Wer Idee als Geist erfassen will, kann es nur durch eigene Ideehaftigkeit, nämlich indem er sich lebend zum Geiste verhält, das heisst, erkennend sich bewegt und sich bewegend erkennt. Es gibt, für den, der geistiges Leben, auch in der Geschichte, wahrhaft und innerlich erfassen will, kein blosses Zuschauertum, kein ruhiges Gegenüberstehen. Und es gibt hier auch nicht, als letzte Erkenntnisquelle, das Sammeln und Summieren von statistischem Material. Es muss wieder gesagt werden: das Verhalten des Geisteswissenschaftlers ist ein qualitatives, nicht ein, im Sinne der Naturwissenschaft, quantitatives. Er kommt nur zur Erkenntnis dadurch, dass er sein eigenes geistiges Leben mit dem geistigen Leben des Gegenstandes in Beziehung bringt. Sich mit ihm *auseinandersetzt*. Das Feuer, in dem der Rohstoff des zu erkennenden Gegenstandes zur künstlerischen Gestalt des wissenschaftlichen Begriffes schmilzt, entsteht erst, wenn aus der eigenen Seele der Funke in den Brennstoffgehalt des Gegenstandes hinüberspringt. Wir stehen hier an dem entscheidenden Punkte, wo es nach rechts oder nach links geht. Wo die Literaturwissenschaft mit sich ausmachen muss, ob sie zu einer blossen antiquarischen Sammlung von Geschichtstatsachen werden und damit den lebendigen Zusammenhang mit Zeit und Volk endgültig verlieren will, oder ob sie eine Angelegenheit des wirkenden Geistes werden und Zeit und Volk durch Ideen an ihrer Stelle weiter befruchten will. Es ist zugleich der Punkt, an dem die beiden Fragwürdigkeiten der Literaturwissenschaft zu einer einzigen werden.

An dieser Stelle taucht aber nun die Frage des Werturteils auf. Der Naturforscher, wie wir gesehen, wertet nicht,

darf und will nicht werten. Aus dem Gegensatz der Forschungsmethoden ergibt sich, dass der Literaturforscher nicht nur werten darf, sondern auch werten muss. Denn wie will man das Leben als eine Bewegung von individuellen Kräften verstehen, wenn man nicht, sich mit ihm auseinandersetzend, es wertet? Das Wort von der voraussetzungslosen Wissenschaft, das lange genug als Schlagwort die Geisteswissenschaft irregeführt hat, sollte heute in seiner ganzen Scheinheiligkeit entlarvt sein. Natürlich gibt es Gebiete der Literaturwissenschaft, wo man nicht werten wird: jene, die ich als ihre antiquarische Seite bezeichnet habe. Aber überall da, wo es sich um eigentliche Geisteswissenschaft, um die Erfassung geistigen Lebens in der Persönlichkeit und im Werke des Dichters handelt, kommt man ohne Wertung nicht aus. Auch der positivistischste Forscher wird nicht so positivistisch sein, nicht etwa zwischen Goethe und Arno Holz zu unterscheiden. Es ist eine maskierte Voraussetzunglosigkeit, wenn er sich zum Beweis seiner Stellung auf das Urteil der Geschichte, früherer Kritiker zurückzieht.

Wenn wir zu dieser Erkenntnis vorgedrungen sind, so heisst das keineswegs, sich einem wilden oder dilettantischen Subjektivismus verschrieben haben. Ich halte es im Gegenteil für ein Kennzeichen eben der positivistischen Literaturgeschichte, dass ihre Vertreter in ihrer Urteilsprägung so unselbständig sind. Gerade weil wir wissen, wie tief das Werturteil im Subjektiven verankert ist, und dazu doch unserer Wissenschaft Würde und Ernst und Lebendigkeit geben wollen, müssen wir auch bestrebt sein, unser Urteil, soweit es erkenntnistheoretisch geht, zu festigen und ihm einen über den Bereich des Subjekts hinaus geltenden Halt zu geben.

Auch für die Literaturwissenschaft gibt es keine absolute Wahrheit, so wenig es eine solche für eine andere Wissenschaft gibt: auch in den sogenannten exakten Wissenschaften lösen sich Erkenntnisse, Methoden, Weltanschauungen ab. Allein das ist möglich, dass der Urteilende die innere Wahrheit und die Geltung seines Urteils steigert, steigert durch den geistigen und sittlichen Gehalt seiner eigenen Persönlichkeit und durch die lebendige Beziehung zu Zeit und Volk, in denen er wirkt und von denen er ein Glied ist. Diese Verbundenheit mit dem kämpfenden Leben der Zeit- und Volksgemeinschaft wird ihn hindern, schiefe oder kalte Zuschauerurteile abzugeben, bloss psychologisch zu beschreiben, auch dem Grössten gegenüber sich bloss relativistisch zu verhalten; wo er fremdes Herzblut sieht, bloss die Zahl der Blutkörperchen zu bestimmen und den grösseren oder geringeren Grad ihrer roten Färbung, statt das fremde Blut in sein eigenes strömen zu lassen und dann zu schildern, was aus der Begegnung entsteht.

So weit wird das Urteil subjektiv sein. Es ist das immer gewesen in der wirklich grossen Geschichtsschreibung. Der Mut zur Persönlichkeit ist die Schwelle der grossen Geschichtsschreibung.

Aber nicht mehr. Denn nun muss der Subjektivität, wenn sie nicht zu blosser kämpferischer Leidenschaft ausarten soll, Objektives entgegenwirken, wenn ihr Urteil geschichtliche Geltung beanspruchen soll. Diese objektiven Mächte sind (ausser der genauen Kenntnis des Stoffes):

1. Die logische Systematik einer klaren Methode, mit all ihren verschiedenen Kategorien des Urteils, den Fragen nach der Bedeutung des Stofflichen, Gedanklichen, Formalen im inneren und äussern Sinne usw. All das wirkt als Zügelung des Temperamentes, kann dem bloss Individuellen allgemeine Geltung geben.

2. Die innere Verbundenheit mit der Zeit- und Volksgemeinschaft. In ihr wirken ichbeschränkende, soziale Mächte. Wer lebendig mit Zeit, und Volk verbunden ist, wird nicht nur aus dem engen Kreise seines Ich urteilen, sondern holt die Berechtigung für sein Urteil aus weiteren Räumen. Wenn Goethes Urteile über Dichter und Werke seiner Zeit in „Dichtung und Wahrheit“ noch heute für uns klassische Bedeutung haben und geradezu die Grundlage für die Literaturgeschichte des 18. Jahrhunderts bilden, so deswegen, weil seine Persönlichkeit das ganze Kulturleben seiner Zeit in sich zentrierte. Es gilt auch hier das Gesetz, wie in der Dichtung selber: nur das, was einmal, in und aus den Bedingungen einer Zeit, lebendig gewesen ist, bleibt es für alle Zeiten, indes das, was sich vornehm über die Zeit in eine sogenannte Ewigkeit erhoben hat, für alle Zeiten leblos bleibt. Womit ich weder der Tendenzliteratur, noch der Parteiliteraturgeschichte das Wort reden möchte.

Jeder von uns hat — ich kann es wenigstens von mir sagen — Zeiten, wo er seine Wissenschaft, sofern er sich mit neuerer Literatur beschäftigt, verwünscht, weil sie ihn zwingt, statt Dichtwerke so in sich aufzunehmen, wie sie vom Dichter geschaffen geworden sind, — geniessend, ohne Verpflichtung überdenkend, — sie zu analysieren, Tatsachen über das Leben der Dichter zu sammeln, Schönheit in Stückwerk zu verwandeln, wo er sich wirklich wie ein Totengräber oder gar wie ein Leichenräuber vorkommt, und wo ihm der Wert seiner Wissenschaft, dem Leben gegenüber, in dem er steht und an dem er teil hat, sehr fragwürdig vorkommt.

Ich sehe nur einen Weg, dieses bittere Gefühl zu überwinden: indem wir die Wissenschaft zu einem Stück Leben machen. Der Literaturhistoriker soll nicht jenseits des Lebens stehen, sondern mitten drin. Er soll seine Wissenschaft nicht als eine Angelegenheit fachlicher Betriebsamkeit (oder gar des Ehrgeizes) betrachten und ausüben, sondern als eine Verpflichtung gegenüber der lebendigen Gegenwart. Gelingt es ihm, sich mit seinem Werke in dem Stimmengewirr der Gegenwart Gehör zu verschaffen, dann hat seine Tätigkeit einen Zweck und seine Wissenschaft einen Sinn. Er erfüllt dann auch die Aufgabe des Bürgers einer wahren Demokratie: an seiner Stelle zu wirken zum Gedeihen der Gesamtheit.

EMIL ERMATINGER.

HAZAI IRODALOM.

Förster Aurél: A Magyar Tudományos Akadémia és a klasszikus ó-kor. Az Akadémia alapításától 1883-ig. Budapest, 1927. M. T. A. 56 lap.

Talán csak viszonyainkból magyarázható, hogy F-nek erről a negyedfél ívnyi tanulmányáról mindeddig seholsem emlékeztek meg ismertetés formájában. Csak alkalomszerűen idézték befejezésének lemondó és fájdalmas akkordjait, vagy említették meg a klasszika-filológiai bizottság célkitűzésével kapcsolatban. Pedig ez a ritka gonddal és nagy tárgyilagossággal megírt művecske nagyobb figyelmet érdemel éppen filológiánk mai helyzetében s adatai és megállapításai nyomán sok tanulságot lehet leszűrni belőle.

Midőn most ezt a mulasztást némiképpen pótolni akarjuk, elsősorban arra mutatunk rá, hogy F. munkája öröndetesen igazolja azt, mennyire elevenen ható volt a magyar művelődés eszményei közül a humanista eszmény még a szabadságharc után is, pedig már hajlandók voltunk elhinni, hogy az 1848-ig terjedő idő alaposan megfakította és elhalványította. Adatai azt is bizonyítják, hogy még a 30-as években is annyira telítve volt a magyar szellem a klasszikus műveltséggel, hogy az első akadémikusoknak a legkülönbözőbb életpályákon működő sorából 34 volt olyan, aki munkássága által valamiképen kapcsolatban volt a klasszikus tanulmányokkal. Hasonlóképpen az a fontos és el nem homályosítható tény is kitűnik, hogy a klasszika-filológia fordításaival alaposan kivette részét a magyar nyelv műveléséből is és nem gátolta a hazai nyelv művelését és fejlődését.

A szerző célkitűzése szerint az Akadémia kebelében folyó filológiai munkásságra terjesztette ki kutatásait, ezzel az Akadémia életében kapcsolódva haladt a magyarországi filológia történetének nyomozásában s el tudta kerülni az egyébként száraz és élettel nehezebben telíthető könyvészeti felsorolásokat, amelyek igen helyesen a jegyzetekben halmozódtak össze. Tárgyalásának menete is növeli a tudományos élet rajzának szemléletességét: a filológia első munkásainak bemutatása után az első feladatokra s a klasszikus ókornak, mint ideálnak a szerepére tér át, majd az akadémikusok fordítói munkásságát mutatja, hogy az utolsó fejezetben a tudományos filológia kialakulását rajzolja meg. És mindennek kifejtéséhez F. nem elégedett meg az eddigi bibliográfiai adatokkal, átkutatta nemcsak az akadémiai kiadványokat, hanem átvizsgálta az Akadémia kéziratárának anyagát is. Így igen sok kéziratban maradt munkára hívta fel a figyelmet s felhasználásukkal hívebb képet tudott elénk tárni, mintha csak nyomtatásban megjelent művekre szorítkozott volna.

F. jól tudta, hogy vállalt történetírói szerepe a részletkutatás fáradságos ösvényére vezet. Le is vonta ennek következményeit s korlátozta kutatási területét: csupán az Akadémia

alapításától 1883-ig terjedő korra terjeszkedett ki s a filológia fogalmát szűkebbre szorítva figyelmen kívül hagyta az archaeológiát, politikai történelmet, bizánci filológiát, közép- és újabkori latin irodalmat. Azonban így is hálás lehet munkájáért mindenki, akit érdekel a magyar szellem története, aki 1848-on túl is nyomon akarja követni a humanista gondolatnak a magyarországi nevelésben való hatását. A filológus bizalommal és szívesen fogja használni jegyzeteit Bartal érdemes összeállításának kiegészítéseként s a magyar klasszika-filológia hőskorának bátor kezdeményezése, szárnyaló reményei és gazdag igéretei — merjük remélni — nem a lemondásra, hanem a bizakodásra fogják készíteni őt. Azt hisszük, F. maga örülne a legjobban, ha pesszimizmusára, amely rajta értekezése végén erőt vett, a közel jövő minél hamarabb rácafolna.

JIRKA ALAJOS.

Hornyánszky Gyula: Görög Társadalomrajz. (Acta Litter. ac. Scient. Reg. Univ. Hung. Fr. Joseph., Sectio philol.-hist. t: III.) Szeged, Szeged Városi Nyomda és Könyvkiadó 1931., 38 l. Ara 2 P.

E kitűnő dolgozat nyomatékka követeli, hogy a jövő kl. filológiájának érdeklődésében, problémakeresésében és felfogásmódjában a modern szociológia mindenféle segítsége és támasztéka felhasználtassék. Ebben az értelemben H. professzor páratlan átfogó képessége, éles judiciuma, modern tájékozottsága — a legapróbb részletekig — olyan tervezetét gondolta végig egy görög társadalomrajznak, amelynek a kidolgozása (vele hisszük) örvendetesen szüntethetné meg a kl.-filológia enciklopédiájának egy, régebb idő óta fájdalmasan érezhető hiányát. Nekünk mégis ennél is fontosabb, hogy a szerző szintén tudományunk pozitívisztikus-sztatikus beállítottságában látja a modern élet és ember változásaival való lépéstartás akadályát és hogy ez az általa kiragadott jelenfeladat sem más, mint az általunk is hangoztatott elvnek igénylése: a mai kl.-filológusnak idegenben is szabad, sőt tudatosan kell is keresnie szempontokat, szerzenie ismereteket. Mindenképen tehát a legnagyobb örömmel üdvözljük ezt az úttörő kísérletet és türelmetlenül várjuk gazdag és tanulságos programjának részletes megvalósulását.

Néhány évtizede bénítóan érzi minden történeti kutatás, hogy korunk számára a Megismerendő — az éleselméjűség és ismeret minden erőfeszítése, az analitikus kritika és induktív következtetés kifogástalan működése ellenére — halott értelmetlenség marad. A fejlődés jelen pillanatában megingott a hit annak a pozitívista megismerésnek elégséges voltában, amely olyan soká adott biztos, elevenítő értelmet a kutatásnak, adta azt a belső rendet, amelynek látása nélkül nincs tudás és nincsen hit a tudásban. Milyen telos jelenthetne ma új életet az önmagában céltudatlan gondolkozásnak? Mi avathatná újra tudássá az „értelmetlen” tárgyismereteket? — ez az igazi problémája H. ízig-vérig modern füzetének is. S ő is önkéntelenül, — azokra az irracionális elemekre gondol, amelyeket a pozitívista megismerésmódnak természet szerűen el kellett hanyagolnia és a szubjektum utánérző képességében bízni (ezt nevezi H. intuíciónak), amely egyedül képes arra, amire eszünk képtelen: ezeknek az elemeknek felmérésére, ill. érvényesítésére.

De kérdés: mily arányban lehet és kell keverni az evolúciós természet-tudomány pozitív elvén álló és az intuíció esetlegességeire alapozott megismeréstörekvéseket, ill. lehetőségeket, hogy azok az új — ma, a plusz miatt általában „szellemtörténetinek“ nevezgetett — megismeréstörekvés igényeinek is megfelelőjenek?

H. nem ad — válaszul — kidolgozott elméletet, csak egy sokatmondó paradoxont: egyszerre hangsúlyozza a jelenében élő szubjektum jelentőségét és az (egyénséget katekochen jelentő) intuíció magábanvaló elégtelenségét. Hogy ezt hogyan értsük, gyakorlati eljárása mutatja, amely egy (tervezett) fejezetben, jellegzetesen, társadalomrajzi állóképeket fotografál, a következőben a külön feltett eleven „mozgások“ rávetítésével iparkodik életszerű kinematogrammot létesíteni. Eljárása tehát a sztatikus pozitivizmus és a dinamikus idealizmus különös keverése, de viszont ez pontosan a — recensensé is. aki pedig H. véleménye szerint, túlbecsülve az irracionális elem jelentőségét, kelletlenül többet épített az „intuícóra“.¹ Lényegében ugyanis az a „módszer“, melyet különböző, elszórt dolgozataimban² a modern történetírás számára posztuláltam, elejétől végig, határozottan és következetesen egy: csak tárgyak szerint állandóan adaptálandó és újraötvözendő módszerek képzelhetők, mert a nyersanyagoknak mindig másféleképp kevert konzisztenciája, mindig e konzisztencia szerint követeli a (pozitív) megismerő és a (szubjektív) átélő törekvések keverési arányát (l. pl. Bp. Szle, 1929., II. fej. főleg 116. kk. stb.). Az emberi cselekedetek egyszerre két síkban, az életében és a gondolatában létesülvén, a megismerni-törekvőnek is, a zsonglőr ügyességével kell egyszerre két úton járnia; de másképp másképp, ha apotiori vallási, vagy költészeti, vagy politikai történetiségeket regisztrál és ha pl. politikai történetet az aruntákról, vagy görögökről, vagy a mai németekről ad stb.: ezt a kétvonalúságot akkor sem feledtem nyomatékkal hangsúlyozni (Széphal. Ktár, 9. l.), amikor — vallási és költői jelenségek érdekében — (amelyeknél t. i. az irracionális elemek pszichogenetikus, ill. a racionális elemek történeti fejlődéspályáinak, igen természetesen, lényegesen más a jelentőségaránya, mint a politikaiaknál), — az elhanyagolt „másik“ oldal jogait küzdöttem. Ha azonban most ennek a mi felfogásunknak tennők fel a kérdést: milyen arányúnak és fajtájúnak képzelni el a kétútjárást egy olyan félc kézikönyv esetében, aminőt H. tervez, — világos: ez is nagyjában, — mint a gyakorlat számára és a végletek veszélyei ellen átmenetileg a legalkalmasabbat, — csak a H.-félélt volna kénytelen javasolni: azt az eljárásmodot, amelyet ma, de facto, a színvonalon álló munkák, általában önkéntelenül is követnek (v. ö. Nilsson vagy W. F. Ottó görög vallástörténeteinek módszerét stb.). A kettőnk különbsége tehát nem olyan igazi ellentéttség, amely — egyébként — legegészségesebben szokott a középutra vezetni; indifferens *egyéni* árnyalásokból³ pedig talán

¹ Lévy-Bruhl, Cassirer és Bergson látásmódjához való jellemzően *ellentét* viszonyomhoz l. pl. Bp. Szle, 1927., 257. k. és Ethnogr. 1931. 2. füz.; — Eph. K. 1927., 40. kk.; — Bp. Szle, 1927., 251 l. stb.! Ami e kutatók eredményeiből közkinccs, abból természetesen H. is ugyanannyit használ fel, mint jómagam.

² A filológia methodológiájára vonatkozó kísérleteimen kívül l. még: Lényeg és Gondolat, Széph. Kt., 2., 1927.; A költészet lényege és formája, Bp. Szle, 1927.; Költészet és filológia, Eph. K., 1926. és Történetírás és Történetfilozófia, Bp. Szle, 1929, 619. és 620. sz.

³ Ilyennek tartom, ha én is a methodust valom a tudomány lelkeinek (l. Ermatinger, fent l. kk.); ha, mint a „kezdetkutatás rabja“, hiszem — többek közt Goethével —, hogy egy dolog megértéséhez kelet-

kockázatos, bármi okon, ellentétek látszatait növelni: könnyen felesleges rést nyithatunk egy szent, közös célnak, az igazi haladásnak elgáncsolására. „Jeder sei auf seine Art ein Grieche, aber sei es.“

MARÓT KÁROLY.

Várad Imre: Az olasz irodalom kis tükre. (Kincsestár 34. sz.) 16°, 80 l. Budapest, 1931. Magyar Szemle Társaság. Füzve 1 P, kötve 1'60 P.

Nagyon nehéz egy ilyen gazdag irodalom minden főbb alkotására s képviselőjére kiterjeszkedve röviden, sőt pontosan megszabott terjedelemben értékeset és élvezhetőt írni. Jól mondta a szellemes francia író: nem érek rá rövidnek lenni! Várad vette magának azt a fáradságot, hogy anyagát ismételtén átrostálja, sőt talán újra meg újra megírja ezt a kötetekéjét. Nyugodtan állíthatjuk ezért, hogy egyike a gyűjtemény legszebb, legügyesebben megírt, legvonzóbb olvasmányul szolgáló köteteinek. Különösen az igazán nagyokról olyan magától értetődően alakul ki az olvasó előtt a megfelelő kép, hogy az olasz irodalom alaposabb ismerőjének is sokszor meglepetésszerű szolgál az, hogy ilyen kevés szóval is olyan hűen lehet jellemezni ezeket az írókat. A szónokias stílushoz szokott olasz irodalomtörténészek ilyen nem tudnának produkálni. —s.

KÜLFÖLDI IRODALOM.

Aischylos' Schutzfliehende. Mit ausführlicher Einleitung. Text. Kommentar, Exkursen und Sachregister von **Dr. J. Vürtheim.** Amsterdam 1928. Verlag H. J. Paris 8. r. XII + 253 l. 22'50 M.

A nemrég elhunyt leideni professzor Aischylos Hiketidesz kiadása (postumus munka, melynek megjelenését Vürtheim nem érte már meg, bár a könyv külső alakot is az ő irányítása szerint nyert) új szint visz be klasszikus szöveg-kiadásaink szürkeségébe.

„A költészet, mihelyt kinyomtatják, a felét elveszti varázsának“ — állapítja meg Vigny, a költő. Zengő hangmivoltának elvesztéséért a szemünkön keresztül kárpótól bennünket — másnemű élvezettel — a művészi könyv. A kézirat, még a művésztetlen is, kora szellemiségének egyéni kézimunkába való áttétele s emberi melegével úgy hat, mint egy műalkotás. Ridegen művésztetlen az *editio stereotypa*, a nyomtatás, amelynek egyetlen szempontja a gazdasági: olcsón és sokat. A pusztá tudásvágy megelégszik ezzel is s megelégszik az a belül élvező, külső életében szürke olvasó-típus is, amelynek nem igénye, hogy a szépség áthasson. Ez a görög igény európai szárazföldi görög kiadásainkban eddig nem igen érvényesült. A berlini Akadémia ismer-

kezése adja a legtökéletesebb magyarázatot; végre, ha éppen filozófiai alapon és nagyközönségnek dolgozva, nem akartam az anyaggal való kontaktusomat adatidézetekkel formálisan is bizonyítani: jó konstrukció nem létesülhet kontaktus (vagyis az anyag tökéletes felvevése) nélkül és a nem-jót semmi kontaktusnak, bármily evidens igazoltsága sem exkuzálhatja.

retes antikizáló betűtípusa történeti hűség szempontjából akart illeszkedni klasszikus szövegeinkhez, de hatása megnyugtatónak nem mondható. Az angolok görög betűtípusai szerencsésebbek, a renaissance artisztikus hagyománya él bennük zavartalanabban. Ez az új Aischylos Hiketides a New Hellenic font-nak egy korai-velencei minta után rajzolt betűt hozza át Angliából a száraztöldre. A régiebb, Porson-féle angol betűtípust az új, mint Vürtheim kifejti, méltóságban és szigorúságban felülmúlja. Nemcsak a szép új betűk, a könnyű angol papír s az ízléses könyvforma teszi valóban rokonszenvéssé e kiadást, hanem éppen az a nagy szeretet, amelyet a derék németalföldi kiadónak erre fordított gondja elárul.

Új színt jelentenek egy görög tragikus-kiadásban a képek is. A tragédia tárgyával összefüggő vázsképeket közül V. mondatörténeti bevezetéséhez. Kár, hogy nem volt archaeologus-tanácsadója, aki figyelmeztette volna, hogy a Monumenti dell' Instituto modorában lerajzolt vázsképek a fényképészet teljesítményeitől elkényeztetett ízlésünknek nem felelnek meg. A záróvignetták rajzolója sem állott színvonalon. Vürtheim s az érdemes amsterdami könyvkiadó élénk varázsolja egy görög tragédia-kiadás ideálját s ehhez mérjük a kezünkben levő szép, de nem tökéletes kísérletet is. Minél többet óhajtunk együtt látni a tragédia világából, az egykorú művészet alkotásaiból. Az ideális kommentár az egész antik világból nyújt metszetet: előzményeket, köznyezetet, perspektívát. Ezt legjobb szövegmagyarázóink eddig is tették szerényebb technikai eszközökkel, a görög tragédia területén legfőképpen Wilamowitz. Hogy az ilyen synopsis példás szellemtörténeti eredmény is, arra gondolhatnának, akik „szellemtörténet” jelszóval éppen erről terelik el a figyelmet.

V. a szövegmegállapításban és magyarázataiban Wilamowitznak okos követője. Az utóbbiakban a kezdő hellenista igényeinek messzeemenően igyekszik megfelelni. De emellett Usener tanítványa is és különösen bevezető fejtegetéseink sorozata többkevesebb szerencsével tanuskodik vallástörténeti érdeklődéséről. Az összefüggések fonalát a földközi-tengeri népek őstörténetének irányában („Danaos”, „Epaphos”) s primitív képzetek felé („Wunderzeugung”, „Medizinmänner”) legalább is megmutatja. Figyelemreméltó állásfoglalása (a „Danaiden” című fejezetben) azzal az általában elfogadott Dieterich-féle nézettel szemben, hogy a Danaosok ismeretes alvilági büntetése a házassáttal elhunytak tipikus sorsa. Gondolatmenete nem mindig követhető könnyen s ellenvetései végeredményben megcáfolhatók. De Aischylos e tragédiájának különös hősnői, egy ősvilági nőiesség rejtelmes megtestesítői, a Danaosok alig részesültek még ily gondosan mérlegelő megtagyargalásban, mint most V. részéről. Középpontba tért természetesen Aischylos mondafeldolgozását állítja. Előbbi nézetekkel szemben e feldolgozást nem tartja egy egységes jogi beállítással összeegyeztethetőknek (a leányok, mint *ἐπίκληρα* a soloni törvény szerint). Nézetem szerint helyesen. A Danaosok kétségtelenül egy exogam felfogás megtestesítői, unokafivérek pedig (mint a soloni törvény) endogam alapon állanak. Ridgeway-nek ezt a megállapítását V. mel szemben is el kell fogadnunk. Aischylos azonban az utóbbi álláspontot nem érvényesíti az előbbivel szemben elég határozottan. Talán azért, mert a monda eredetileg éppen exogam irányzatú volt. A Danaosok története egy primitív társadalom eljesztő mythosa lehet azokkal szemben, akiknek eszükbe jutna endogám házasságot kötni.

KERÉNYI KÁROLY.

Walter Wili: Vergil. München, C. H. Beck. Évszám nélkül. (1930.) 148 lap. 6-60 M.

E szellemtörténeti életrajz célja — amint a szerző maga mondja — „Vergil aus der Mitte seines Schaffens und Sinnens darzustellen“ s eredményeinek újdonsága annak a megismerésnek folyamányaképen, hogy az imitatio problémáját Vergiliusnál is csak akkor oldhatjuk meg megnyugtatóan, ha megállapítottuk, hogy a költő egész alkotó munkájában milyen álláspontot foglal el a tradícióval szemben, inkább Vergilius önállóságának, mint példaképeitől való függésének kimutatásában áll.

Vergilius Swetoniusra visszamenő életrajzának s a költő életével kapcsolatba hozható vergiliusi helyeknek rövid ismertetése után szerző a költő ifjúkori alkotásainak néhány nevezetesebbjét (Catalepton 4., 5., 7.) és az ifjú Vergilius epicureus filozófiai meggyőződését fejtegeti; az Eclogák vizsgálatát a szerinte legrégebb 3. eclogával kezdi, amely igen közel áll ugyan Theokritoshoz s mégis csak annyiban mutat függést a görög mintaképtől, amennyiben gondosan átalakított kis és egészen apró motívumok átvételének nyomait árulja el. Szerző „tertia imitatio“-nak nevezi Vergilius eljárását a komédia contaminatiojával és a neoterikusok csaknem szószerint való fordításával szemben.

A Georgica tárgyalásának bevezetéséül Maecenast jellemzi a szerző, mint akire Augustus a művészet államalkotó erőinek összegyűjtését s számukra megfelelő szellemi környezet és életfeltételek biztosítását bízta; majd Vergilius baráti körét rajzolja meg néhány különösen élénk, színes vonással kiemelve azokat a megkülönböztető jegyeket is, amelyek e költői kört egyrészt a hellenisztikus körök barátság formájába stilizált szolgásgától, másrészt a Scipiók még genialisabb körétől elhatárolják. Az Interregnum c. fejezetben, amely a „Vergilius és Horatius“ címet is viselhetné, a Bucolica kiadása és Georgica írásának megkezdése (39—37. Kr. e.) közt eltelt otium legfontosabb eseményét: Horatius felfedezését és Maecenas pártfogásába ajánlását tárgyalja és szembeállítja Horatius 16. epodusát, a fennálló államrend tökéletes tagadását, Vergilius IV. eclogájával, a jövőnek örömteli igenlésével. Vergilius szellemi arculatát legjobban megvilágítja a Georgica III. könyvének bevezetése, ahol a költő a hagyománytól való minden függése ellenére is határozottan hangsúlyozza, hogy valami teljesen újat, az uralkodó irodalmi iránytól s az alexandrin divattól eltérőt alkot. Különösen érdekesek szerzőnek a tellus iustissimáról, a Saturnus uralma alatt aranykorát élő Itáliáról szóló fejtegetései, ahol Vergilius iustitia-fogalmát szembeállítja a görögök, főleg Heraclitus, Plato és Epicurus δικαιοσύνη-fogalmával, továbbá a költő kozmikus természeteszemléletére s a Georgica nyelvére vonatkozó finom megfigyelései.

A Kr. e. 40—27. év kortörténetét vázolva Augustus reorganizáló törekvéseit ismerteti W. a szenátus által neki följajánlott aranypajzs feliratával: „virtutis, clementiae, iustitiae, pietatis causa“ kapcsolatban s rámutat arra, hogy valamint a Kr. e. III. évtized államkormányzati alkotásai az előző évtized munkájának gyümölcsei, úgy Vergilius ugyanez időben kifejtett teremtető munkája is rég meglevő centrális eszmék testetöltése. Megkapóan fejtegeti, hogyan lett az Aeneis az augustusi akarat legtisztább kifejezőjévé s mikép módosította a hagyományt koncepciójának megfelelően a költő, hogy a monda kaoszából világos, értelmes egészet alkosson. Az Aeneis történeti részleteinek ismertetése után a főhős jellemének morális értelmét keresve arra

a megállapításra jut W., hogy Aeneas ugyanannak a négy sarkalatos erénynek birtokosaként jelenik meg az Aeneisben, amelyek az Augustusnak Kr. e. 27-ben felajánlott aranypajzs feliratán szerepelnek; majd párhuzamba állítja Vergilius Augustusát Suetoniuséval s meggyőző érvekkel bizonyítja a régibb felfogással szemben, hogy mennyire nem lehet szó Vergiliusnál udvari költészetéről. Az Aeneis azon részletei közt, ahol Vergilius az ifjúságnak juttat nagyobb szerepet, W. véleménye szerint nem a Nisus és Euryalus epizódja a legjelentékenyebb és művészi szempontból legkiemelkedőbb, bármennyire közkedvelt is volt századokon át, hanem részben Pallas és Lausus vitézkedése a X. énekben, akiknek hőstettei hatalmas prooemiummal szolgálnak az utolsó két ének döntő küzdelmeihez, részben Ascanius alakja, akinek az eposz egész cselekvényében fontos szerep jut. A Weltanschauung c. fejezet a stoikus filozófia vergiliusi helyeit vizsgálja s kimutatja, hogy a költő meggyőződésének e változása annak a következmenyére, hogy Vergilius vallásos érzése a IV. ecloga óta Epicurus tanáival mindinkább ellentétbe került; az Aeneis erősen kidomborodó vallásos jellege, az eposzban szereplő istenek, áldozatos és vallásos szertartások tömege a vergiliusi psyche őszinte megnyilatkozása s nem irodalmi hatás eszköze. Végül a „*tertia imitatio*“-nak az Aeneisben mutatkozó nyomairól, az eposz jellemeiről, mondatszerkesztéséről, stílusról és verseléséről, valamint a közösség és egyén problémájának vergiliusi felfogásáról szól a szerző.

A mély gondolatokban és eredeti, eleven jellemzésekben gazdag monográfia legfőbb értékét abban látom, hogy egyrészt mindenütt kellőképpen kiemeli azt, ami igazán vergiliusi és ősrómai tulajdon, másrészt világos, könnyen áttekinthető, egységes képbe tudja összefoglalni a Vergiliusra vonatkozó részletkutatások és saját vizsgálódásai eredményeit.

Az adatok általában pontosaknak látszanak. A Suetoniusra visszamenő Donatus-életrajz adatainak egy részét azonban kellő indokolás nélkül veti el vagy módosítja W. Így pl.: Vergilius stammte von einfachen Eltern, von einem Vater, der Töpfer war. (9. l.) Suet.: ... *quem quidam opificem figulum, plures Magi cuiusdam viatoris initio mercennarium, mox ob industriam generum tradiderunt.* (H. Hagen p. 734.) — „Es wird überliefert, dass er täglich frühmorgens eine Reihe Verse entwarf und diktirte, sie dann den ganzen Tag immer wieder durcharbeitete und so sein Lied gestaltete“ (10. l.). — Suet.: *Traditur cotidie meditando mane plurimos versus dictitare solitus ac per totum diem retractando ad paucissimos redigere.* (H. Hagen p. 735.) Nyilván sajtóhiba a 123. lapon: der Zweikampf zwischen *Agamemnon* und Turnus nach dem von Achill und Hektor... (*Aeneas* u. Turnus helyett). A 63. lapon az első Horatius-idézet (Sat. I. 3, 98.) nem egészen pontos (a hasznosság *úgyszólván* anyja az igazságosságnak és méltányosságnak), a második idézet helye nincs megjelölve (Sat. I. 3, 111.).

A könyv végén található jegyzetek nem akarnak ugyan teljes bibliográfiát adni, a római irodalom eredetiségének kérdésére vonatkozólag azonban Fr. Leo és G. Jachmann neve mellett nézetem szerint meg kellett volna említeni Ed. Fraenkel, R. Reitzenstein, L. Castiglioni idevonatkozó műveit. Hiányát érezzük a személyi és tárgyi névmutatónak is.

Wien.

SCHRÖDER IMRE.

G. Soyter: Byzantinische Dichtung. Ausgewählte Texte mit Einleitung, kritischem Apparat und Kommentar (Kommentierte griechische und lateinische Texte 6.) Heidelberg, Carl Winter's Universitätsbuchhandlung 1930. XII. 68 l. 3 Márka.

A bizantinológia terén a legutóbbi évekig erősen érezhető volt olyan szöveggyűjtemények hiánya, melyeket az egyetemi előadások és gyakorlatok céljaira fel lehetett volna használni. A bizánci történetírók csak a ritka Bonni Corpus-ban, vagy a Migne-féle Patrologia Graeca-ban, a bizánci költészet emlékei pedig még nehezebben hozzáférhető gyűjteményekben vagy ritka kiadásokban voltak fellelhetők. E hiányon igyekezett segíteni már a Hesseling—Pernot-féle Chrestomathie néo-hellénique is (Párizs, 1925.), amely közép-görög szövegekből is ad szemelvényeket és még gyökeresebben G. Soyter, aki a bizánci történeti irodalomból összeállított szemelvényei¹ után most egy költészeti chrestomathiát tett közzé.

A rövid bevezetés jellemző képet ad a bizánci költészet fejlődéséről. Soyter három csoportot különböztet meg: 1. a korai bizánci (IV—VII. sz.), 2. a közép és késői bizánci költészet (VII—XII., illetve XIII—XV. sz.) és 3. a frank korszak népies (korai újgörög) költészetét (XIII—XV. sz.). Ez a felosztás valóban megfelel a tényleges fejlődésnek, mert a XII. század az a kor, amikor a népies költészet addig láthatatlanul a föld alatt folyó patakja hirtelen feltör a napvilágra és a további fejlődés folyamán teljesen elszakad az archaizáló tudós költészettől. A szövegeket, melyek kiválasztása minden tekintetben szerencsés, mindenütt kritikai apparátus követi. Soyter mindig a legújabb kiadást használja fel s ha az nem kielégítő, mások vagy saját kollációi alapján javít a szövegeken. Így pl. Gregorios Nazianzenos egyik költeményében (9—12. lk.) értékesíti azt a becses kollációt, melyet Vári Rezső a Laur. VII. 10. alapján 1900-ban folyóiratunkban tett közzé. A szövegek után a szerző rövid, de becses kommentárt ad, amelyben gondosan felhasználja az illető szövegekre vonatkozó irodalmat. Ez irodalmi utalások nagyon megkönnyítik a kezdők számára a szövegek nyelvi és tárgyi megértését.

Soyter e munkáját ugyanaz a lelkiismeretes gond és pontosság jellemzi, ami történeti chrestomathiáját. Mindössze egy lényegesebb észrevételünk volna. Figyelmét elkerülte az a körülmény, hogy Michael Akominatosnak a középkori Athénre vonatkozó híres költeményét (27. l.) Ellissen után Lampros is kiadta. (Μιχαήλ Ἀκομινάτου τοῦ Χωνιάτου τὰ σωζόμενα II. Athén, 1880, p. 397—398.). Minthogy e kiadás az egyetlen párizsi kézirat új kollációja és a régebbi kiadások tekintetbe vételével készült, célszerű lett volna Lampros apparátusát felhasználni és egyik-másik konjektúrája alapján a szövegen egy-két javítást (pl. 7. λίθοις] λίθης, 10. τῶν] ὧς) eszközölni.

Soyter e hézagpótló gyűjteményét, amely elsősorban az egyetemi oktatás számára fog jó szolgálatot tenni, melegen ajánljuk ama klasszikus filológusok figyelmébe is, akik a középkori görögség költészetéről rövid áttekintést óhajtanak nyerni.

Budapest.

MORAVCSIK GYULA.

¹ Byzantinische Geschichtschreiber und Chronisten. Ausgewählte Texte mit Einleitung kritischem Apparat und Kommentar (Kommentierte griechische und lateinische Texte 5.) Heidelberg, Carl Winter's Universitätsbuchhandlung 1929. VIII. 64. l.; v. ö.: a Byzantinische Zeitschrift-ben (29:1929—30. 285—290.) megjelent bírálatomat, ahol kollációim alapján a szövegekhez némi javításokat adtam.

Soph. A. Choudoberdoglou-Theodotos, 'Η τουρκόφωνος 'Ελληνική φιλολογία 1453—1924. Különlenyomat az 'Επετηρίς 'Εταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν 7. (1930) kötetéből 299—307. lk.

Aki a görög kéziratárak bizánci anyagában kutat, nem ritkán bukkan olyan szövegekre, melyek görög betűkkel írott oszmanli-török műveket tartalmaznak. A fenti tanulmány az első jelentős kísérlet a „töröknyelvű görög irodalom” kutatása terén. Szerző megállapításai szerint, amikor Gennadios patriarcha 1453 után a hódító szultán parancsára elkészítette hitvallási iratát ('Εκθesis τῆς χριστιανικῆς πίστεως), ennek Achmed berroiai kadi által készített török-arab fordítását görög betűkkel íratta le. A patriarcha példáját követték később a török uralom alatt élő kisázsiai görögök, amidőn, — minthogy anyanyelvüket a hódítók önkénye folytán nem használhatták, — hitükkel együtt a görög írást is megőrizték s ilyen módon fenntartották a kapcsolatot szerencsésebb viszonyok közt élő testvéreikkel. Azt hisszük, hogy e tekintetben a nemzeti tradíciókhoz való ragaszkodáson kívül nagy szerepet játszott az a körülmény is, hogy — bármennyire nem alkalmas is a görög abc a török hangok jelölésére — használata mégis aránytalanul könnyebb volt, mint az idegenszerű és komplikált arab írás alkalmazása. A szerző, miután ismerteti a török hangok görög betűkkel való jelölésének rendszerét s rámutat a τουρκόφωνοι "Ελληνες görög elemekkel kevert nyelvének néhány jellemző vonására, összeállítja azoknak a töröknyelvű, de görög betűs nyomtatványoknak a jegyzékét, melyek 1718—1860 között (összesen 71) jelentek meg. Reméljük, hogy a szerző, aki már nyelvi ismereténél fogva is különösen hivatva van rá, folytatni fogja ezirányú értékes kutatásait és — mint maga is hangsúlyozza e kongresszusi előadásában — a továbbiakban a kézirati anyagra is ki fog terjeszkedni. Talán nem lesz érdektelen, ha megemlítek néhány idevonatkozó adalékot, melyekre kézirati kutatásaim folyamán bukkantam. Görögbetűs török szövegeket tartalmaznak: cod. Paris. gr. suppl. 112 (a. 1626) fol. 175v; cod. Athous 735 (s. XVIII.), 1017 (s. XVIII.), 2125 (s. XVIII.), 3328 (s. XVIII.), 4325 (s. XVII.), 4986 (s. XVII.), 5063 (s. XVIII.); cod. Constantinop. sacri sepulchri 591 (s. XVIII.), 657 (a. 1746), 658 (a. 1764); cod. Cypr. bibl. archiepisc. 15 (s. XVIII.). Megemlítjük még, hogy O. Blau egy krími „mariupolis“-i kéziratból közölt görög betűs török szövegeket (Zschft. d. Deutschen Morgenländischen Gesellschaft 28: 1874, 562 skk.).

Budapest.

MORAVCSIK GYULA.

Mélanges d'histoire littéraire générale et composée offerts a Fernand Baldensperger. 2 k. Párizs 1930. Champion.

Annak a nagy kutató mozgalomnak, mely különböző népek szellemi produktumainak összefüggését és kölcsönhatását vizsgálja egyik kimagasló képviselője Fernand Baldensperger, aki már harminc éve tevénykedik az összehasonlító irodalom terén. Munkásságát a német és francia szellem vonatkozásainak vizsgálatával kezdte meg, Gottfried Kellerről írt doktori tézisével, speciális kutatása ezután Goethének és a fausti gondolatnak franciaországi szerepére terjed ki, disztingett vált analízáló tehetsége az *Orientations étrangères chez Honoré de Balzac*-ban érte el egyik legjelentősebb eredményét. De ennél fontosabb és értékesebb, az a harminc év óta kifejtett munkásság, amelylyel az összehasonlító irodalom módszerét megalapozni és az európai kultúrának internacionális áramlatait tudatossá tenni törekedett, éppen az európai tudósok együttműködésének biztosításával.

A nemzetekre bontott kultúrközösségek képviselőinek ezt az együttes munkáját dokumentálja ez a két Baldensperger-nek ajánlt

kötet, amelyben nemcsak Európa, hanem Amerika tudósai is, az összehasonlító irodalom egy-egy részletkérdését, vagy szellemtörténeti problémáit vizsgálva, hódolnak az új humanizmus előkészítőjének.

A hatvankét tudós munkáját csak kivonatossan ismertethetjük, kiemelve azokat a cikkeket, amelyek újszerű megállapításaik által tűnnek ki.

A francia írók túlnyomó része forráskutatással vagy motívum fejlődéssel foglalkozik. Így, Becarida, aki Voltaire-t mint a *Gazette littéraire de l'Europe* munkatársát vizsgálja kiemelve Voltaire zsur-nalisztikai készségét. Delattre azt a hatást jellemzi, amelyet Baudelaire a fiatal Swinburn-re gyakorolt és amely nem volt egyéb mint az angol költő „ifjúkori megtévelyedésének” eredménye.

Cohen rámutat Samuel Sorbière történetében arra az átforgató erőre, amelyet a Hollandiában való tartózkodás a XVII. században a franciák számára jelentett.

Brunot-nak a *juré* és *jury* szavakról írt tanulmánya az angol konstitúció és a francia reformtörvények összefüggését pozitív módon igazolja, míg Hasard a kozmopolita szónak jelentéstani változatait nyomonza a XVI. századtól 1815-ig.

Újszerű és fölényes filozófiai erudícióval ismerteti Andler azokat a közös vonásokat, amelyek Nietzsche és Dostojevsky műveit jellemzik. Azt igyekszik kimutatni, hogy a legalább egy fejlődési fokon közös világszemlélet nem személyes befolyásra vezethető vissza, hanem a két lélek kölcsönösen egyező struktúrájára és arra a politikai és bölcséleti atmoszférára, amelyben ez a két gondolkodó élt. — Dostojevszky regényei inkább csak illusztráció a nietzsche gondolatnak mint forrásai.

Lichtenberger azt az irodalomtörténeti módszert ismerteti, amelyet Cysarz a *Literaturgeschichte als Geisteswissenschaft*-ban kifejtett. — Tartózkodóan állapítja meg, hogy ez a módszer mennyiben ad új lehetőségeket oly munkák megírására, amelyeket oly író alkotna meg, aki történész és próféta egy személyben és a külső valóságnak épp oly hű ismerője mint amennyire a konstruktív szellem autonóm teremtményének birtokában van.

Van Thiegem érdekes kísérletet tesz az „ősznek” mint lírai motívumnak fejlődés vizsgálatával. Brockestől Lamertine-ig az őszhöz kapcsolt költői hangulat két véglet között változott: a gyümölcsöt hozó évszak élvező öröme és a sír és elmúlás hangulata között, mely utóbbi szemléleti mód a preromantika kihatása volt.

Az olaszok közül Arcari érdemel legtöbb figyelmet. Szerinte az irodalmi befolyást elsősorban az ideák ható erejének minősége szerint kell tekintetbe venni. — Így lehet az egymásra ható irodalmakban két réteget megkülönböztetni, az elsőben az ideák tudatos hatást vagy ellenhatást váltanak ki és alá vannak rendelve a teremtmény szellem kiválasztó erejének, a másodikban csak a szolgálai utánzás vagy elfogult szembefordulás található.

Croce, a kiváló esztétikus a XVIII. századbeli olasz-francia szellemi érintkezés egyik érdekes mozzanatát veszi vizsgálat alá, mely Mme d'Épinay és Galliani személyéhez kapcsolódik. — Croce megállapítja, hogy Galliani nem fogadta el az általános francia filozófia női ideálját, amelyet a természet és nevelés ellentétéből vezettek le. Szerinte a nevelés csak tovább fejleszti a természetet és csak egy pontban helyezkedik vele szemben és pedig a vallásban.

A spanyol Bertrand három lépést különböztet meg Goethe spanyolországi megismerésében. Először Werther szentimentalizmusa, majd Götz regényes hisztorizmusa, végül a Faust voltak a spanyol

receptió tárgyai. Ez a megismerés csakhamar kibővült a német filozófia törekvéssével, amennyiben ezek a goethei idealizmus kifejezői voltak. — A svájci Bouvier értekezése szintén Goethevel kapcsolatban Amiel-t mint Faust olvasóját tárgyalja.

A. François a romantikus szó szemantikai fejlődését és előfordulását veszi tanulmányozás alá.

Kohler a népköltészet problémáját veti fel és nem fogadja el teljesen Bédier-nek az individuális és tudós költészetről vallott tanát, hanem engedményeket tesz a preromantikus primitív mentalitásnak is, amelynek kollektív emóciója és a természettel való szoros érintkezése a művészi teremtetést a tanulatlan számára is lehetővé teszi.

A németek csak két emberrel vannak képviselve; mindketten kissé elkoptatott témákkal (Iphigeneia Voltaire és Lessing) amelyeknek csak egyikét szellemtörténeti reflexió tud új szint adni.

A svéd Lamm Strindberg autobiografikus regénye számára Jules Vallés művét a Jacques Vingtras-t mutatja ki forrásul, míg Nyrop Hugó-nak az *Après la bataille* című költeményét, Henrik Herz dán költőnek versére vezeti vissza.

Chinard, Chateaubriand és John Davis kölcsönös hatását vizsgálja, rámutatva arra, hogy a Davis regénye a Walter Kennedy, amely *Atalából* merített inspirációt egyúttal új színeket adott Chateaubriand a Natchez megalkotásához.

Salverda de Grave a hollandi-francia befolyásról értekezik, azonban kizárólag csak pozitív tények körén belül marad. Végül a magyar tudományos kutatás van Eckhardt Sándor és Hankiss cikkeivel képviselve, de sajnos, az utóbbi kutató mellőzte a magyar vonatkozású problémákat, Goethe és G. Sand viszonyát választva témául.

Eckhardt Sándor cikke a Garin le Loherain magyar vonatkozású történelmi forrásával foglalkozik, továbbá a keresztes háborúk korabeli francia történeti munkákban előforduló egynéhány magyar helység-névvel.

Ez a rövid, nagyvonásokban vázolt keresztmetszete ennek a Balzsensperger-nek ajánlott tanulmányorozatnak, melyek mindegyike objektíve mutat rá a nemzeti irodalmak kölcsönös gazdagodására. És igazat kell adnunk a komparatista mozgalom doyenjének, aki a szellemi közösség felismerésében és tudatossá tételében látja az új humanizmus megteremtésének feltételét.

BORDÁN LILLY.

Hermann Schneider: Deutsche Heldensage. Sammlung Göschen 32. szám. Kis 8°. 144 l. Vászonnk. 1'80 M. Berlin, W. de Gruyter u. Co., 1930.

A kiváló H. Schneider, kinek nagyszerű középkori német irodalomtörténetével is, meg a H. Paul-féle Grundriss legújabb kiadásában megjelent nagy Heldensage kötetével is foglalkozott már közlönyünk, igazán a leghívatottabb szerző volt egy ilyen tárgyú kötetke számára. Ugyanezen a címen ebben a gyűjteményben volt már egy kötet Jiriczek-től, ki régi, neves képviselője volt ennek a kutatási ágának. Az ő munkácskája ma is haszonnal forgatható. Mégis jól tette a kiadó, hogy ennyire modernizált új kötettel állt elő. Ha valahol, éppen ezen a területen toltódtak el a modernebb kutatóknál az eredmények nagyonis érezhetően. Schneidert elsősorban jellemzi a szigorú realitásra törekvés, meg az a képesség, hogy röviden, tömören tud írni és mégis minden lényegest felölel. Kötetkéje áttekinthetőbb, mint szintén neves elődéé.

—6.

A BUDAPESTI PHILOLOGIAI TÁRSASÁG LV. RENDES KÖZGYŰLÉSE.

Titkári jelentés.*

Anyagi ügyeink és viszonyaink, ha nem is fényesek, de legalább rendezettek. Anyagi eszközeink nagyon javulnának, ha tagtársaink pontosan eleget tennének kötelezettségüknek, továbbá, ha kilépő vagy elhalt tagtársaink helyébe új tagokat szerezhetnénk kellő számban. Elsősorban és főképen állam és Akadémia az a közület, amelyek rajtunk legtöbbet segítenek és amely tényezők hathatós támogatása nélkül alig folytathatnók működésünket. Éppen ezért engedje meg a tisztelt közgyűlés, hogy azt indítványozzam, fejezze ki köszönését és háláját a közgyűlés elsősorban a vallás- és közoktatásügyi miniszter úrnak, másodsorban a Magyar Tudományos Akadémiának.

Felolvasóülést a múlt évben kilencet tartottunk.

Februárban dr. *Pukánszky Béláné* „A magyar népszínmű bécsi gyökereiről” értekezett, majd *Módi Mihály* „Kallimachos első himnuszát” mutatta be magyar fordításban. Március hónapban *Petrich Béla* a vallásos szellem reneszánszáról olvasott fel a francia irodalomban. Utána *Szabó Mihály* következő című tanulmányát mutatta be: „Magyarország felszabadítása a törökuralom alól az olasz költészetben”. Áprilisban *Baros Gyula* tagtársunk Katona József emlékét üjtötte fel költészetünkben. Májusban *Zolnai Béla* „Romantika és biedermeier” c. nagyobb tanulmányából mutatott be részleteket. Szeptemberben *Waldapfel József* Balogh Istvánnak egykorú Karagyorgye-dramájáról olvasott fel, utána *Fábián Tibor* „A halotteltakarításról az Avesztában” értekezett. Októberben megüztük Vergilius születésének kétezer éves emlékét, amikor is *Kerényi Károly* Vergiliusról, mint a megváltó ezredik év költőjéről olvasta fel tanulmányát. Utána *Szemkö Aladár* szavalt saját fordítású *Aeneis*- és *Georgica*-szemelvényeket, majd *Vietorisz József* mutatott be szemelvényeket Vergilius-fordításából. November hónapban *Gulyás József* Comenius latin nyelvéről olvasott fel, decemberben pedig *Marót Károly* nagyobb vallástörténeti tanulmányából mutatott be egy részletet „Kronos és a titánok” címmel. Végül *Mally Ferenc* „Modern magyar költők olasz megvilágításban” címmel értekezett.

Sajnos az elmúlt évben is voltak veszteségeink. Elvesztettük *August Heissenberg* tiszteleti tagunkat, a híres bizantinológust. Hellas szerelme ragadta el tőlünk, úgymint *Weigl Géza* honfitársunkat is, aki szintén Görögországban szerzett typhosus láz következtében hunyt el.

Még az év elején veszítettük el régi tagtársunkat, *Baumgartner Alajost*, aki matematikus létére is híven kitarított eszményeink mellett és alig volt ülés, amelyről hiányzott volna.

Külön kell még megemlékezni *Geréb Józsefről* és *Dóczi Imréről*. Mindketten inkább paedagógiai téren aratták szép sikereiket, mindazonáltal a múlt század végének filológusai közt is számottevő munkásságot fejtettek ki. Az elmúlt évben hunyt el továbbá *Molnár Samu* cisztercitarendi tanár; Stílusgyakorlatait még most is szerte használják az országban. A szomorú névsort *Német Károly* kegyesrendi tanárral, *Ranschburg Viktorral*, a Pantheon irodalmi vállalat igazgatójával. *Szabó István* ny. középiskolai tanárral fejezem be. Mindannyiuk emlékét kegyelettel fogjuk megőrizni.

Kérem a t. közgyűlést, szíveskedjék jelentésemet tudomásul venni.

* A májusi választmányi ülés határozata értelmében a titkári jelentést, a közgyűlési jegyzőkönyvet lényegesen rövidített alakjában kell adnom — a rendelkezésünkre álló hely csekélyége miatt. I. titkár.

A Pénztárvizsgálóbizottság jelentése.

Tisztelt Közgyűlés!

F. hó 7-én a pénztáros lakásán megejtettük a pénztárvizsgálatot, melynek eredményéről a következőkben van szerencsénk beszámolni:

A) Megvizsgáltuk, a pénztárkönyvvvel, a számadási okmányokkal összehasonlítottuk és mindenben helyesnek találtuk az 1930. évről szóló zárószámadást, amely az előirányzott 6821 P bevétellel szemben 7350 P 11 f eredményt és az előirányzott 6821 P kiadással szemben 6796 P 39 f eredményt tüntet fel. A pénztári maradvány 553 P 72 ft tesz ki. Bevételeink közül az előirányzathoz képest főképen a tagsági díjak rovatában találtunk jelentősebb gyarapodást (347 P 88 ft), azonban az előfizetési díjak rovatában némi csökkenést. (49 P). Az Egyetemi Nyomda visszatérítése c. rovat is alatta marad 157 P-vel az előirányzatnak, ami onnan ered, hogy a tavalyi 20% helyett az idén csak 15%-ot térített vissza a nyomda. Evvel szemben azonban a különféle bevételek (füzetek eladása, kamatok, egyes cikkek nyomdai költségének megtérítése) rovata 204 P-vel többet eredményezett az előirányzottnál. Az átfutó bevételek között számoltuk el a nagymélt. vallás- és közoktatásügyi miniszter úrtól a Kroll professzor felolvasásának költségeire engedélyezett 200 P-s segélyt. Kiadásaink alatta maradtak ugyan bevételeinknek, azonban a Közlöny LIV. évfolyamának utolsó füzeté még nem jelent meg, ennek költségei az 1931-i költségvetést terhelik, így tehát nem zártuk az évet olyan kedvező eredménnyel, mint reméltük. A nyomdai árak az elmúlt évben is emelkedtek, a Közlöny 1929-i évfolyama is felülmulta a számításba vett terjedelmet, úgyhogy ezen a téren a jövőben takarékoskodni kell.

B) alatt bemutatjuk a vagyonmérlegünket, amely 2732 P 59 f vagyonnal szemben 204 P 55 f terhet tüntet fel. Tulajdonképeni vagyónunkat az 1930. évről való pénzmaradványunk, a Közlöny raktári készlete és tagdíjhátralékaink alkotják, mivel értékpapirokból álló alaptőkének elértéktelenedett. Csak az a vigasztaló, hogy semmiféle adósságunk nincs.

C) alatt bemutatjuk az 1931. évre szóló költségvetésünket. Mérlegelvén az eddigi eredményeinket és számításba vévén az egyre súlyosbodó gazdasági helyzetnek jövedelmünkre való hatását, bevételeink előirányzásában óvatosságot, kiadásainkban takarékoságot tartottunk szem előtt. Mindakettőt egyaránt 5753 P-ben irányoztuk elő. Számításunk azon alapul, hogy a Közlöny 1931. évi évfolyama 8 ívnyi terjedelmű lesz s a szerkesztők és munkatársak tiszteletdíja ívenként 48 P-t tesz ki, mivel, mint már említettük, a múlt évi utolsó füzetet is az ideai bevételeinkből kell kiegyenlítenünk.

Tisztelettel kérjük a Tisztelt Közgyűlést, hogy jelentésünket tudomásul venni és Császár Ernő pénztárosnak a felmentést az 1930. évről megadni szíveskedjék.

Budapest, 1931. január 7.

A pénztárvizsgálóbizottság:

Dr. Friml Aladár
biz. tag.

Dr. Wagner József
biz. tag.

Dr. Finály Gábor
elnök.

Jegyzőkönyv

a Budapesti Philologiai Társaságnak 1931. évi január hó 23-án tartott
LVI. rendes közgyűléséről.

Elnök: *Bleyer Jakab.*

Jegyző: *Vayer Lajos.*

1. *Bleyer Jakab* megnyitja a közgyűlést és üdvözlí a nagyszámban megjelent közönséget.

2. *Hornyánszky Gyula* felolvassa Görög társadalomrajz című tanulmányát.

3. *Vayer Lajos* bemutatja titkári jelentését. A közgyűlés tudomásul veszi és a jelentésben foglalt indítványhoz képest köszönetet szavaz a Magyar Tudományos Akadémiának és *Klebensberg Kunó* gróf vallás- és közoktatásügyi miniszter úrnak.

4. *Friml Aladár* előterjeszti a pénztárvizsgálóbizottság jelentését. A közgyűlés tudomásul veszi a jelentést, *Császár Ernő* pénztárosnak köszönetét fejezi ki s az 1930. évre a felmentést megadja.

5. Választás alá kerülnek a választmányi tagok. A közgyűlés közfelkiáltással elfogadja a hivatalos listát, amely szerint:

Budapesti választmányi tagok: *Alszeghy Zsolt*, *Balogh József*, *Baros Gyula*, *Binder Jenő*, *Eckhardt Sándor*, *Finály Gábor*, *Friml Aladár*, *Garda Samu*, *Gombocz Zoltán*, *Gyulai Ágost*, *Heinlein István*, *Hittrich Ödön*, *Hóman Bálint*, *Hornyánszky Gyula*, *Horváth János*, *Kemenes Illés*, *Kuzsinszky Bálint*, *Melich János*, *Moravcsik Gyula*, *Papp Ferenc*, *Pauler Ákos*, *Petz Gedeon*, *Pintér Jenő*, *Pröhle Vilmos*, *Puskászky Béla*, *Szidarovszky János*, *Szinnyei Ferenc*, *Vári Rezső*, *Wagner József*, *Zlinszky Aladár*.

Vidéki választmányi tagok: *Alföldy András*, *Birkás Géza*, *Csenegery János*, *Darkó Jenő*, *Décsi Lajos*, *Förster Aurél*, *Gálos Rezső*, *Gulyás József*, *Gyomlay Gyula*, *Hankiss János*, *Husztí József*, *Jirka Alajos*, *Kasztner Jenő*, *Kmoskó Mihály*, *Kristóf György*, *Lajti István*, *Lám Frigyes*, *Láng Nándor*, *Marót Károly*, *Módi Mihály*, *Pap Károly*, *Prácsér Albert*, *Rác Lajos*, *Schmidt Henrik*, *Thienemann Tivadar*, *Tolnai Vilmos*, *Vietórisz József*, *Zolnai Béla*, *Zoltvány Irén*, *Zsigmond Ferenc*.

Több tárgy nem lévén, a közgyűlés véget ért.

Bleyer Jakab
elnök.

Vayer Lajos
első titkár.

VEGYES.

AUGUST HEISENBERG (1869—1930).

Egy hónapra rá, hogy a sötét ciprusokkal koszorúzott misztrai várhegy oldalán a bizánci Pantanassa-templom oszlopcsarnokában az athéni bizantinológiai kongresszus nemzetközi gyűlekezete előtt elmondotta utolsó beszédét, melyben egy tudós lélek mindenek fölé emelkedő nemes vallomása hangzott el, 1930 november 22-én az idegen földön szerzett tifuszos láz kioltotta életét.

Mesterc, *Krumbacher* korai halála után 1910-ben foglalta el a müncheni egyetemen a közép- és újjörög filológia tanszékét. Az alapvetés akkor már megtörtént: a bizantinológia Európa szerte elismert tudomány volt, a célok, a terület világosan ki volt jelölve, az első anyaggyűjtés és rendszerezés készen állt s új folyóirat egyesítette a

kutatók táborát. Heisenbergre, a második generációra várt az építő munka folytatása: a müncheni iskola nemzetközi hivatásának be-tetőzése.

Mint kutató a bizánci tanulmányok minden ágában otthon volt. Bár érdeklődése középpontjában mindég megmaradt a Laskarisok és Palaiologosok kora, tekintete sokfelé irányult: a szorosabb értelemben vett filológiai problémákon kívül maradandót alkotott a bizánci művésztörténet, kultúrtörténet és papirológia terén is. De ha nagy volt és az elsők közé tartozott mint kutató, talán még nagyobb volt mint tanár és nevelő. Szemináriumi gyakorlatai, melyek igazán a tudományos munka metodikájába vezettek be és szuggesztív erejű előadásai termékeny hatással voltak nemzetközi hallgatóságára s szemináriumából az értékes dolgozatok egész sora került ki.

Élete munkája mély nyomokat hagyott. A müncheni fáklya tüzét, melyet Krumbacher gyújtott fel és utána Heisenberg lobogtatott oly magasra, tovább viszik az elhunyt tanítványai, akik Európa szerte új centrumokat teremtettek a bizantinológia számára, az ősi tűzhelyen pedig legkiválóbb tanítványa és utóda, F. Dölger fogja tovább szí-tani azt.

Szoros kapcsolatok fűzték a magyar tudományhoz is. A Magyar Tudományos Akadémiának külső, társaságunknak 1916 óta tiszteleti tagja volt. Itt tartotta 1928 április 24-én nagyhatású előadását a bizánci kultúráról (EPHK. LIII., 1—13.), egy másik előadásában pedig (l. u. o. 153.) ő vázolta először Magyarország és Bizánc kapcsolatainak összefoglaló képét.

A nemzetközi tudomány e nagy halottjának emlékét a magyar filológia is hálás kegyelettel fogja őrizni. MORAVCSIK GYULA.

A III. nemzetközi bizantinológiai kongresszus. (Athén, 1930 október 12—18.). A belgrádi II. nemzetközi bizantinológiai kongresszus (l. EPhK. 51:146. skk.) határozatának megfelelőleg a görög elő-készítő bizottság 1930 őszére hívta össze a görög fővárosba a bizanti-nológia kutatóit. A kongresszusra, amely páratlan érdeklődés mel-lelt folyt le — kb. 350 tagja volt — az egyes egyházi testületeken kívül 9 állam kormányja és 19 nemzet tudományos intézménye küldte ki hivatalos képviselőjét.

A magyar tudományt Vári Rezső, Darkó Jenő, Márton Lajos, Tompa Ferenc és Moravcsik Gyula képviselte. A megnyitó ülésen, mely az athéni egyetem aulájában folyt le, a Magyar Tudományos Akadémia képviselőtében Vári Rezső üdvözölte a kongresszust lendü-letes francia beszéddel. Vári professzor személyében egyben az a megtiszteltetés érte a magyar tudományt, hogy a filológiai szakszatyá-át ülése közül az egyikén ő elnökölt.

A négy szakosztály 19 ülésén és a két összes ülésen kb. 130 elő-adás hangzott el s ezek egyharmada görög kutatók részéről, akik közül elég A. Ἀδαμαντίου, I. Βογιατζίδης, A. Χατζής, Γ. Χατζιδάκις, Σ. Χουδα-βερδάρλου-Θεόδοτος, Μ. Γεδεών, Δ. Καμπούρογλου, Φ. Κουκούλης, Σ. Μενάρδος, Α. Ξυγγόπουλος, Α. Ὀρλάνδος, I. Παπαδόπουλος, Α. Πολίτης, Α. Σιγάλας, Γ. Σωτηρίου és I. Σουκουρής ismert nevét megemlíteni.

A sok előadás közül, melyekben a bizantinológiának úgyszólván minden ága és iránya képviselve volt, ezúttal csak azokról emlékezhe-tünk meg, melyek általánosabb érdekű vagy bennünket közelebbről érdeklő problémákkal foglalkoztak.

A bizantinológia legújabb fejlődéséről és feladatairól A. Heisen-berg (München) adott összefoglaló képet, melynek gazdag tartalmából kiemeljük azt a két megállapítást, hogy a világháború óta a bizanti-

nológia művelése terén erősen érvényesülnek a nemzeti szempontok. továbbá, hogy ha a klasszika-filológiával szemben a bizantinológia mindig hálás is lesz, Bizáncot nem lehet csupán a „római partról“ nézni. K. Παλαμᾶς, Görögország ünnepeit költője a bizánci örökség szerepét vizsgálta az újabb görög költészetben.¹ Γ. Χατζιδάκις (Athén) a középkori görögországnak feldolgozására vonatkozólag nyújtott becses módszertani észrevételeket.² S. Salaville (Kadiköj) a hellénizmus és bizánci művelődés szoros egységére mutatott rá.³ P. Skok (Zágráb) a bizantinológiának a balkáni nyelvek és folklóre összehasonlító vizsgálatában való szerepét világította meg. H. Grégoire (Bruxelles) pedig a Digenis Akritas-eposz keletkezésére és forrásaira vonatkozó meglepő eredményekkel végződő kutatásait ismertette.⁴ A speciálisabb témák közül megemlíti még V. Mošin-nak (Koprivnica) a X. sz.-i kazár—bizánci—oroszl érintkezésekre vonatkozó kutatásait,⁵ továbbá B. Filov (Sofia) előadását, melyben a Nagy Szent Miklósi kincs bulgár eredetét igyekezett bizonyítani.

Magyar részről a kongresszuson három előadás hangzott el. Az egyik összes ülésen Darkó Jenő J. B. Burynek, az 1927-ben elhunyt angol történetírónak és filológusnak az emlékeztetét újította fel.⁶ A filológiai szakosztályban Vári Rezső „Desiderata der byzantinischen Philologie auf dem Gebiete der mittellgriechischen kriegswissenschaftlichen Litteratur“ címen tartott nagyérdékű előadást, melyben a Magyar Tudományos Akadémia által megindított Sylloge Tacticorum Graecorum c. gyűjtemény programját is ismertette.⁷ Előadását az elnöklő Heisenberg méltatta s hozzászólt S. G. Mercati (Róma) és Darkó. Utána Moravcsik Gyula „Ἡ χειρόγραφος παράδοσις τοῦ De administrando imperio címen beszámolt a konstantinusi mű új kiadására vonatkozó előmunkálatairól.“⁸ Az előadáshoz Heisenberg és Skok fűztek becses észrevételeket.

A kongresszus számos határozata közül megemlíti, hogy a záróülés magáévé tette Vári indítványa alapján az I. szakosztálynak a „Corpus Epistolographiae“ kiadására vonatkozó javaslatát. Nagyjelentőségű volt az a tény, hogy a kongresszus Heisenberg hozzászólása után egyhangulag elfogadta H. Grégoirenak a kongresszus több tagja (magyar részről Vári és Moravcsik) aláírásával ellátott javaslatát, mely a bizánci történetírónak fordítás és kommentár kíséretében való új kiadására, a „Corpus Bruxellense“ megindítására vonatkozott. Felmerült még egy Encyclopaedia Byzantina kiadásának terve is.

Miután a záróülésen még bemutatásra került több új görög bizantinológiai kiadvány,⁹ a kongresszus elfogadta a bolgár kormánynak

¹ Megjelent: Νέα Ἑστία 4 (1930) 1180—1184.

² Ἑπετηρίς Ἑταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν 7 (1930) 223—226.

³ Échos d'Orient 34 (1931) 28—64.

⁴ Byzantion 6 (1931) 481—508.

⁵ Byzantion 6 (1931) 309—325.

⁶ V. ö. Bury Bagnell János k. tag emlékezete (A Magyar Tudományos Akadémia elhunyt tagjai fölött tartott emlékbeszédék. XX. 18.), Budapest. 1930.

⁷ Sajtó alatt a Byzantinisch—neugriechische Jahrbücher VIII. 3—4. füzetében.

⁸ Ἑπετηρίς Ἑταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν 7 (1930) 138—152.

⁹ Ezek közül meg kell említenünk Sp. Lampros hagyatékából a következőket: Λεύκιμα Βυζαντινῶν Αυτοκρατορῶν, Athén, 1930, Παλαιολόγια καὶ Πελοποννησιακά, IV. Athén, 1930, Εὐρετήριο τοῦ Νέου Ἑλληνισμοῦ, Athen 1930.

A. Protič által megismételt meghívását és elhatározta, hogy a IV. kongresszust Szófiában (valószínűleg 1934-ben) fogja megtartani. Az V. kongresszusra vonatkozólag B. Pace már ez alkalommal bejelentette az olasz kormány meghívását.

A kongresszussal egész sereg tudományos kirándulás volt összekötve. A kongresszus tagjai az új athéni bizánci művészeti múzeum kivül megtekintették a Δ. Λοβέρδος-téle bizánci gyűjteményt, az athéni bizánci templomokat, a Daphni-monostort és résztvettek egy bizánci 'Εσπερινός-on a metropolita-templomban. A kongresszus befejezése után okt. 20-tól 27-ig Σωτηρίου és 'Ορλάνδος professzorok szakszerű vezetésével bejárták Monembasia, Mistras, Nea Anchialos és Thessalonike bizánci emlékeit. Befejezésül a kirándulók utolsó töredéke, amelyhez e sorok írója is tartozott, a saloniki egyetem vendégszeretete folytán még az Athos szent hegyére is eljutott.

Az athéni kongresszus, melynek mintaszerű megszervezése Σ. Μενάρδος elnök és A. 'Ορλάνδος főtitkár fáradságtalan munkájának eredménye, nagyszerű megnyilatkozása volt a bizánci tanulmányok hatalmas lendületének, melyek a müncheni klasszikus korszak után Európa-szerte megkezdtek hódító útjukat. Új erők, új centrumok, új tudományos szervek létesültek művelésére, melyek között egyik legelső helyet foglalja el az erőteljes görög bizantinológia a maga kiváló kutatógárdájával, e nembn egyedül álló tudományos társaságával és két speciális folyóiratával.

A kongresszus főeredményét nemcsak nagy nemzetközi tudományos vállalkozások felvetésében, megvitatásában és előkészítésében, nemcsak a közös feladatokra való összehangolódásban látjuk: talán még fontosabbak és nagyobb hatásúak azok a személyes kapcsolatok, melyek — amint máris számos jel mutatja — az egyesek munkájára oly termékenyítőleg hatnak. A Hellas földjén lefolyt kongresszus egyik legmélyebb és legmaradandóbb élménye az a sokak lelkében gyökeret vert meggyőződés lesz, hogy a görög mult kutatása csak úgy lehet igazán termékeny, ha a kutató a görög föld, görög élet és görög tudomány élő forrásaiból is merít.

Budapest.

MORAVCSIK GYULA.

Adatok Széchenyi és Arany viszonyához. Folyóiratunk mult évi decemberi füzetében (1931, 252) Skala István rámutat arra, hogy Arany ódájában (14. vsz.) a „hármasszög” Dessewffy Taglalatjából való. Valószínű azonban, hogy Arany nem közvetlenül a Taglalat szövegéből vette a képet, hanem a Világból (41. l.), melyben Széchenyi nemcsak szórul-szóra idézi, hanem felel is rá s többször, itt is, másutt is visszatér hozzá (Világ 67, 123, Stadium 13). Annál valószínűbb ez, minthogy az óda más kitételei is közvetlenül Széchenyi munkáira utalnak. Ugyane versszakban:

Am, hadd üvöltsön a Számum viharja,
Dőljön nyugatról a sivár homok...

a Világ előszavában találja forrását: „S bármilly sors várjon is egyébiránt Világomra, elfuvandja-e azt a nyugoti szél dühe... minden esetre meggyujtom...” (XXXIX. l.)

Az 5. vsz.-ban: „Vezérszó: ildom, a zászlón: előre!” — Az ildom Széchenyi kedves szava volt s vele a belátó észt — német Klugheit — jelölte meg, különösen Kossuthékkal szemben újra meg újra alkalmazza a Jelenkor cikkeiben. Először 1843 jan. 26-án: „gyönyörű szó ildom” (Magy. Nyelv I. 176.). Az előre megint a Világból (501) való: „a Magyar, kinek nyelvében annyit jelent az Előre”.

A 6. vsz.-ban: „Megrontva bűnöd és a régi átok“ a Világ előszavára utal (XVII. l.): „Régen nyomta Honunkat már a megbántott Égek azon átka, hogy érteni, megfogni egymást nem tudtuk, vagy nem akartuk.“ — A magyar átokról különben külön értekezést lehetne írni. Tóth Béla a Szálló ígék lexikonában (1906), Szirmay Lajos, Ecsed vár kapitányának nevével (1564) idézi e versikét:

Magyar magyart rontja: kár!
Bár több esze volna már!

A XIX. század elejének nagy politikai harcaiban Terhes Sámuel fejezte ki ezt legmegkapóbb módon „Nem úgy van már, mint volt régen“ kezdetű versében, melynek 4. szaka így szól:

Átok fogta meg a magyart,
Mert az soha együtt nem tart.

Kéziratban, majd a sárospataki gyűjtemény (1826) útján szerte terjedt és énekelték mindenütt; én magam még az elemi iskolában is tanultam. (V. ö. Tóth Béla, Szájrul-szájra, 1901; dallammal együtt: Színi Károly, A magyar nép dalai, 1872.)

A korabeli írókból özönével lehet idézni e szállóigét, vagy inkább gondolatot. Vörösmarty A két szomszédvárbán (I. 70.):

„... siralmas
Megszakadás lévén (örök átkú sorsa magyarnak.“)

Kölcsey az Országgyűlési Naplóban, 1833 jún. 22-én írja: „... a magyarra átkul egyenetlenség van mérve... ősi átok.“ Megjegyzendő, hogy a *magyar átok* mellett az *ősi átok* változata is van a szálló ígének.

Kossuth is hivatkozik rá Széchenyi Kelet népére adott feleletében (az I. rész végén; I. Széchenyi Össz. Munk. V. 436, 1925.): „... egy régi átok ujjalag bebizonyosodott, mely így szól: Ne legyen egység soha köztetek.“

8. vsz. „Oh, nemzetem, ha fognád elfeledni,
Hogyan viselte súlyos nyavalyád?
És mennyi harcot küzde önmagával?
Hány izgatott, álmatlan éjjelen?“

Kelet népe 314: „...hosszú évekig hordtam... a legkínosabb fájdalomakat keblemben, kitörni azokat még sem engedém...“ és 147. l.: „mi is megrövidíténk éjjeli úgy is szűkre mért óráinkat, és ezt már igen régóta teszszük...“

13. vsz. „...s mely szinte már kővé meredten csak hátra néze, mint Lóth asszonya, A nemzet él...“ A bibliai képet a Hitel végzavai kelthették fel Aranyban: „Nem nézek én, megvallom, annyit hátra, mint sok hazámfia, hanem inkább előre; nincs annyi gondom tudni valaha mik voltunk, de inkább átnézni, idővel mik lehetünk s mik leendünk. A' Mult elesett hatalmunkból, a' Jövendőnek urai vagyunk.“ (Hasonlóan vö. Világ, 222.) Ebből fakad Széchenyi híres vezérigéje: „Sokan azt gondolják: Magyarország — volt; — én azt szeretem hinni: lesz! Széchenyi ezt is később sokszor, sokféleképen változtatja (vö. Magy. Nyelv XXI. 204.). Legerősebb alakja a Kelet népében (14. l.): „...bátorkodám... a' nemzetet halálos álmából kiméletlenül felriasztani, 's hangosan hirdetni, hogy a' magyar még „lesz“, hogy a' magyar: nek még „lenni kell“; ehhez áll legközelebb az óda 8. szakaszának vég-sora: „a magyar lesz — hogy legyen!“

Híres 1842 nov. 27-i akadémiai beszédében a legmélyebb fájdalommal szinte visszavonja a reménynek ígéjét, mellyel ő ajándékozta meg nemzetét: „... bizony mondom, a magyar nem lesz, mint azt többben oly gyönyörtelien álmodánk, de rövid idő múlva egyedül a négy betű: volt, fogja illusztrálni valahai létét.”

15. vsz. „A kisedd makk merész sudárba szökkent.” Arany a Kelet népéből (24. l.) idézi lap alján ezt a képet: azon a helyen Széchenyi idézőjel közt, külön két sorban önmagát idézi, mert ez volt első művének: Lovakrul 1828 jellegéje a címlap visszáján:

A kisedd Makkbul, ha nem romlott, idővel termő
Tölgyfa lesz, csak senki el ne gázolja.

Széchenyi ezt a képet a Hítel 98. s a Világ 99. lapján is említi. Különben is jellemző rá, hogy egy-egy igen szemléletes hasonlatát, nyomatékos mondatát, sőt csupán egy-egy szavát is újra meg újra megismétli, úgy, hogy némelyikét első és utolsó munkájában is megtaláljuk.

16. vsz. „Egy új Kasszándra Trója lángjain!” Nem Aranynak — különben magától kínálkozó — hasonlata, hanem Széchenyi szavainak idézése a Világ előszavából (V. l.): „... habár Cassandra sorsa várna is rám” s a könyv jegyzeteiben hivatkozik Vergilius ismert soraira:

„Tunc etiam fatis aperit Cassandra futuros
Ora, dei jussu, non unquam credita Teucris.

Aeneis Lib. II. 246—47.

Akkor is jövendőlt Cassandra (a trójai Királyleány) isten parancsából, — de soha sem hittek neki a Trójaiak...

Ugyanitt: „Mi napba néző szárnyas Ikarok.” a Kelet Népe (79.) egy mondatán alapul: „Ikarosként erején túl emelkedni bizakodik, idő előtt leli magát egy... űrben...”

20. vsz. „Trajánusz híre újból megjelen”, Világ (57.): „... így vont hidat Dunánkon keresztül Trajanus”.

Ez csak, mintegy mutatóba, néhány hely, mely szembetűnően magán viseli Széchenyi művének bélyegét. Az egész költeményt keresztül-kasul szövik Széchenyi eszméi, mondatai, kifejezései, bizonyosságul annak, hogy az óda első forrása maguk Széchenyi munkái voltak. Ezeket olvasta, tanulmányozta elsősorban Arany, mikor a vonatkozó elvállalt nagy feladatra, irodalmunk leghatalmasabb ódájának megírására készült. Nem Széchenyiről, hanem Széchenyiből írta meg remekét.

*

Visszatérve e sorok elején említett pyramisképre, nem tudom elhallgatni azt az érzésem, hogy Aranyra ekkor még egy más hangulati forrás is hatott: Tisza Domokos költeményei. Tudjuk, milyen bensőszerű kapcsolatok fűzték a költőt e korán elköltözött, sokat ígérő gyermekhez. (L. Baros Gyula, Arany János és Tisza Domokos. Uránia 1911 és kny.) Mily örömmel kíséri fejlődését, mennyi aggodalommal hervadását. S mikor a „kedves fiú” itthagya a földi létet, az anya megbízásából Arany rendezi sajtó alá irodalmi hagyatékát s írja róla meleg megemlékezését. Az 1857-ben kiadott kötetben (2. kiad. Olcsó Ktár, 1889.) megrázók az Egyiptomban, a pyramisok alján írott költemények. Három év múlva írja Arany Széchenyi-ódáját, s én úgy érzem, hogy ezekből a költeményekből rezeg valami hangulat Arany ódájának pyramis-képében.

Egyben még azt is el kell mondanom e helyt, hogy Tisza Domokos „A pyramisoknál” című költeményének III. része eszmei tartalmában mélyen találkozik az Ember Tragédiája egyiptomi színével:

.....szidva, ütve
Egy nyomorult embercsorda,
Egy óriás épületbe
A köveket öszvehordja.
Követ, melyet messziföldről
Hoz több ezer szekér, s ember...
Útban sok terhével eldől...
De a király így akarja,
S nyomor, inség, — mind hiában...
...udvaroncok jönnek...
Végre kész az óriás miv
az emlék...

a király fölmege a csúcsára, körültekint, feje mellére esik, elgondolkodik, s az érzés, melyet ez „örült kevélység”ből emelt épület benne kelt: kiábrándulás, csalódás.

Az időrend megengedi annak feltevését, hogy Madách olvashatta Tisza Domokos verseit; 1857-ben jelentek meg, a fölös példányokat a Garay-árvák javára áruba bocsátották, Madách pedig 1859 elején kezdett az Ember Tragédiájába. Könyveinek jegyzékében Tisza D. versei nincsenek meg.

*

Széchenyit, mint Arany forrását, még másutt is, mint az ódában, lehet nyomozni. Csak két pontra hívom fel a figyelmet. Vojtina Ars poetikáját, mely kevéssel utóbb, 1861-ben keletkezett, Arany így kezdi: „Tele vagyok... mint... tartalmával a „poshadt fazék”... (idézőjel között, jegyzetben magyarázat: „Olla putrida”). Ez Széchenyinek kedves szava; előfordul a Stadiumban (24. l.): „külföldről való tudományok semmi egyéb, mint egy valóságos olla putrida”; a kötet végén lévő jegyzetben meg is magyarázza: „olla putrida, mindenféle ételek zagyvaléka egy edényben”. Előfordul később a Blick-ben is (51. l.): „buntscheckigkeit des österreichischen Potpourris oder der Olla podrida”.

Ugyancsak Vojtina Ars poetikájában, mikor a költészet által meg nem emészthető tárgyakról szól, ezt a hasonlatot használja:

...midőn az óriás boa
Nagy martalékkal hömpölyög tova,
Gímet rabolván, vagy bölénytinót,
Fél testtel, amely még száján kilóg,
Hétszámra látni, hogy szerv és idomra
Vélné az ember, egy erdőt evett,
Hét számra látni, hogy szerv és idomra
Különböző táppal vesződik gyomra:
Ugy jár az istenadta költemény
A nyers igazzal, mely dacos, kemény;
Csakhogy sokára sem emészti meg:
Marad nehéz, feloldatlan tömeg.

Ez a részletesen megrajzolt hasonlat a Politikai Program-Töredékekre utal (162. l. jegyzetében): „Azon számtalan fallációk közül, melyek, mint alkalmasint a boa constrictorban is az egyszerű lenyelt szarvas: emésztetlen voltukban fekszenek gyomrán a magyar közönségnek...”

Látnivaló, hogy Széchenyi mily mély hatással volt Arany költői munkásságára. Nem volna háládatlan dolog ezt a hatást részletesen kimutatni, legnagyobb politikai elménk tükröződését legfogékonyabb költőnk lelkében.¹

Pécs.

TOLNAI VILMOS.

A pozsonyi jiddis hangtana. (II.)

A hangsúly.

A hangsúlyra megfigyeléseim nem terjedtek úgy, ahogyan ezt ennek érdekessége megérdemelte volna. Mégis annyiról megbizonyosodtam, hogy a pozsonyi zsidó a tőszótagról akárhányszor a szó vége felé viszi a hangsúlyt. Ezáltal a hangsúlyozás oly élénk, hogy nagyon melódikussá lesz a gettó dialektusa.

A hanghuzam.

A hangsúllyal szorosan összefügg a hanghuzam. Csak főhangsúlyú szórészek lehetnek hosszúak. A mellékhangsúlyos és hangsúlytalan szótagok rendesen elszíntelenednek és redukált hanggá zsugorodnak össze, vagy el is tűnnek.

A hangok hosszúságát befolyásolja a beszélő temperaméntuma is. Minthogy a médiumom egyik-másik helyen nagyobb temperamentummal beszélt, feljegyzéseimben néha következtesség nélkül jelenik meg a hosszú és rövid hang.

Történeti rész.

Vokalizmus.

A rövid és hosszú magánhangzók a tőszótagokban.

Kfn. *i* < *i*, *ī*: *ix*, *nikks*, *iz* (ist), *mit*, *wīl*, *im* (ihn, ihm), *in*, *immo*, *zin* (plur. 3. szem.), *hinty*, *trinkhon*, *klint'*, *gablibm*, *fil*, de *mūlax* (Milch) *zīn* (így is), *wizn*. Hangsúlytalan helyzetben *v*-t találunk kfn. *i* helyén: *mv* (mir), *mittv* (mit dir), *thüttv* (tut dir); sőt tiszta *a*-t hallunk a *max*, *dax*, *sax* szavakban, ahol valószínűleg a *pathah furtivum* okozta a csengő *a* létrejöttét. *r* előtt nyílttá lesz hangunk: *iprv* (ihre), *watt* (*wiad* < *wiwt* < *watt*). A *sind* helyett *zain* és *zān* (plur. 1. szem.) alakot találunk. Ezek a pozsonyi dialektusnak *sain* alakjából keletkeztek. — *esst* (isst) analógia útján keletkezett az 1. szem.-ből.

Kfn. *e* < *e*: *bet'*, *bessv*, *ongštelt'*, *fest*, *přent'*, *fattix* (*fertig* < *ferttix* < *fwttix* < *fattix*).

¹ V. ö. Zlinszky Aladár, Szemelvények a magyar nemzeti lyra köréből. Jel. írók Isk. Tára, XLIV., 2. kiad., 279.

Kfn. $\bar{e} < e$: *wettn*, *gestnn*, *gwweznn*, *šwesttn*, *pfeffo drešnn*, *es* (ets); *l*, *r*, *m*, *n* előtt $\bar{e}$ jelenik meg: *felt'*, *zelbn*, *ev*, *wew*, *gulevnt*, *wān* (werden l. fent!) *bark* (Berge; *bērk* < *bōrk* < *bark*); χ előtt *a* lett: *raxt*, *šlāxta*, *zēkks* és *zaxtsnn* (a pathahól magyarázandó!).

Kfn. $a < a$, $\bar{a}$: *flašš wakksnn*, *aln* (alle), *als*, *altn*, *zalts*, *khalt*, *gufaln*, *andnn*, *andvst*, *gants* — *nāxt'*, *māxn* (a pathah furtivum okozhatta a nyújtást: *manxn* < *māxn*). Hangsúlytalan helyzetben *v*-vá lesz fenti kfn. hang: *mn* (men), *donn*. Vokalizált *r* (*v*) előtt $\bar{q}$ jelenik meg kfn. *a* helyén: *thqvst* (darfst), *gvntnn*, *wqvntnn*, *gvfqn* (de *šwatts!* *šwvnts* < *šwāts*, ill. *šwatts*). Ugyane hangot mutatja fel a hangsúlyos $\bar{m}\bar{q}$ (Mann), *qngvbrēnt*, azután *hqb*, *hqt*, *hqbnn*, *qbn*, *wqz*, *dqz* (das és dass), majd pedig tiszta *o*-t látunk a *zōn* (sagen), *šlōg*, *gvzōkt* alakokban, míg a part. perf.-ban a *gvkhēnt'*, *qngvprēnt'* *e*-t mutat kfn. *a* helyén.

Kfn. $o < \bar{o}$, $\bar{o}$: *khqxn*, *khq̄x*, *rānqvbrq̄xn* (hineingebrochen) *wqxnn*, *nqx*, *qkksnn*, *thqxthn*, *zqlmn* (sollen wir), *zql*, *wqlts*, *gvsmoltsnn*, *zqlxn*, *dqvrf*, *khqvrp*, *wq̄vrt'*; — hangsúlytalan helyzetben *v* lesz: *fn*, *fvn*. — $\bar{q}$ -t olvasunk *e* szavakban: *q̄ibnn* (oben), *q̄iwnn* (Ofen), *khq̄ilnn* (Kohlen). (V. ö. az $\bar{o}$ fejlődését!)

Kfn. $u < \bar{u}$, $\bar{u}$: *lūft'*, *ūm*, *ūn*, *ūnt*, *pfūnt'*, *hūnt'*, *ūntnn* (unten), *ūndzvrn*, *ūnts* — *ūn*, *gvfūnn* (gefunden); *r* előtt $\bar{q}$ van kfn. *u* helyén: *wqršt'*-*wqvršt'*, *dqvršt'hiχ* (durstig).

Kfn. e (Sekundärumlaut) < $\bar{e}$: *pletlax*, *gents*, *tswelf*, *fvtselt*, *epf*.

Kfn. $\bar{o} < e$: *fegplax* (Vöglein).

Kfn. $\bar{u} < i$, $\bar{i}$: *štikk̄l*, *tsurikk̄*, *ibn*, *fimpf* *r* előtt $\bar{q}$: *dqvts* (dürft), *bašt'* (Bürste; *bqvšt'* < *bōvšt'* < *bašt'*) hangsúlytalan helyzetben *v* felel meg kfn. $\bar{u}$ -nek: *fn* (für).

Kfn. $\bar{i} < \bar{a}$: *bāissnn*, *tsāitnn*, *āiz*, *waissi*, *šnāibnn*, *drāi*, *māi*, *dāi*, *zāi* (sein és sei); de *wāp* (Weib), *glāx* (gleich), *wān* (Wein). Ez utóbbi szavak analógikus képzések kfn. *ei* < $\bar{a}$ mintájára.

Kfn. $\bar{e} < \bar{e}$: *šnē*, *wē*, *gē*, *fvštē*, -*m*, *m*, *n* és *r* előtt $\bar{e}$, $\bar{e}$ -vé lesz hangzónk: *mēv*, *zēv*, *gēn*, *gēm̄v* (gehen wir).

Kfn. $\bar{a} < \bar{q}$, illetőleg $\bar{o}$, sőt $\bar{q}$: *wq̄nn* (waren), *q̄ni* (ohne), *gvthōn* (getan), *gvbrqvxt'* (gebracht), *q̄nqvšlqv̄fnn* (eingeschlafen) és *wū* (kfn. *wā*, *wō*).

Kfn. $\bar{o} < \bar{q}$: *brq̄it'* (Brot), *grq̄is*, *rq̄it'*, *thq̄it'* (tod), *šq̄in* (schon), de *hqv̄x* (hoch; χ miatt?!

Kfn. $\bar{u} < \bar{q}$, $\bar{q}$: *q̄if* (auf), *q̄iwnn* (auf dem), *prq̄inn* (braunet), *bq̄in* (bauen), *hq̄is* (Haus), *drq̄issnn* (draussen) de *baupn* (Bauern), *aus*, *auf* is és hangsúlytalan helyzetben *nf*.

Kfn. *ae* < *ē*, *e*: *mēn* (mähen), *šeflax*, *wep* (wäre), *het*, *hēstn*.

Kfn. *oe* < *ē*, *e*: *bēz*, *gressv*; *n* és *r* előtt nyílt lesz az *e*: *hēvn* (hören), *šēvn*, de *hārv* (höher; *hevrv* < *hvvrv* < *hārv*?!)

Kfn. *iu* < *āi*: *hajrv*, *māiv'l* (Mäuerlein) — *hāit*, *hajnt*, *faiv* (Feuer), *nāiv*, *āivv* (euer), *nāin*.

A kettőshangzók (diphthongusok) a töszótagokban.

Kfn. *ei* < *ā*: *zāf*, *klādv*, *flāš* (Fleisch), *tswā*, *khā* (kein), *āiv* (Eier), de *āivv* (einer) és hangsúlytalan helyen *v:v* (ein).

Kfn. *ou* < *a*, *ā*: *glāp*, *āx*, *fokhāfṃ*, *gvolaffṃ*.

Kfn. *öu* < *ā*: *eplbāmolaḥ*.

Kfn. *ie* < *i*, *i*: *flīṇ*, *līṇ*, *wofil*, *zī* (nom. sg. fem.), *di*, *dī* (nom. sg. fem. és nom. plur., sőt demonstr. is), *hivv*, *imma* — hangsúlyredukció esetén *v:dv*, *sv* (sie).

Kfn. *uo* < *ū*, *ü*: *hūt* (Hut), *brüdv*, *mütto*.

Kfn. *üe* < *i*, *i*: *fīs*, *khī* (Kühe), *friiv* (früher).

A mellékszótagok magánhangzói.

Röviden azt mondhatjuk, hogy a kis hangsúllyal bíró vokálisok a mellékszótagokban rendszeren *v*-vá redukálódnak. (Az *i*-nél az *i* színezet megmarad. Ezt így kellene jelezni: *i*!) Ha hangsúlytalanság jelentkezik, akkor a mellékszótag hangzója teljesen eltűnik. Erre mutatnak e példák: *qngvštelt'*, *gvnük*, *gvwezṇ* — *fokhāfṃ*, *fvštē* — *fvttix*, — *geston*, — *qivvṃ*, *droiṣṣṇ*, *hajnt'*, *leffl*, *epl*.

Kicsinyítőképzőül az *l*-t használják: *māiv'l*, *glezļ* (Gläschen), *thixol* (Tüchlein). A kicsinyített szavak többesszámának jegye a *laḥ*: *eplbāmolaḥ*, *pletlaḥ*, *fegplaḥ*.

A konzonantizmus.

Kfn. *l*, *ll* < *l*, *ll*: *lāit*, *līṇ*, *leffl*, *lüft'* *gvoloffṃ* — *blāp*, *flīṇ*, *mūlaḥ*, *ālv*, *qngvštelt'*, *fvtselt'* — *fīl*, *wīl*. — Gutturális hang után *l* jelenik meg: *štikkļ* *glāp*, *glāx*. — Vokalizált *r* után a stoss-tonikus *l* tűnik fel: *māiv'l*. Hosszú *l* (jele *ll*) szóközépen, esetleg szó végén rövid magánhangzó után mutatkozik: *ālv* mellett *allv*, *wīl* mellett *will* is hallható.

Kfn. *r* < *r*: *rāxt'*, *rāiv*, *rqithv* — *brüdv*, *brqit'*, *grqis*. — Magánhangzó után az *r* vokalizálódásával találkozunk, melyről a fonétikai részben már tárgyaltunk. (l. 4. l.)

Kfn. *m*, *mm* < *m*, *mm* (rövidhangzó után): *maḥṇ*, *mō*, *mēn* (mähen), — *bāmolaḥ*, *immv* — *wēm*, *im*, *tsüm*.

Kfn. $n, nn < n, nn$: *naxt'*, *nāp*, *nikks* — *brqinn*, *šənn*, *in*, *bin*, — *gothqn*, *wān*. — Nazalásban is elvész néha az n : *mā*, *khā*, *hāit*. — Gutturális hang után η jelentkezik: *maxη*, *go-breηkt*, *triηkhon*.

A l-ről s a nazálisokról megjegyzendő, hogy akárhányszor szótagképző szerepük van: *epł*, *glezł*, *golaffm*, *fokhāfm*, *drqissn*, *maxη*.

Explozivák.

Kfn. $b < b$, szó végén magánhangzó után p : *brüdv*, *bqin* (bauen), *barkh* (Berge), — *qbn*, *gublibm*, *gvštovrbm*, *khovrp*, *glāp*, *wāp*.

Kfn. $p < ph$ antivokális helyzetben: *phōv* (Paar), *phqst*, — egyébként p : *lump*.

Kfn. $d < d$: *dēm*, *dōvrj*, *drāi*, *dreššn*, *dū* — *brüdv*, *klādv*, *andvn*. Szó végén *th* hallható, ha utána magánhangzóval kezdő szó áll: *khinth*, *ünth*, *přünth*, *hünth*. — Sokszor az volt a benyomásom a feljegyzésnél, hogy magánhangzó előtt a d aspirációt kap: *d'ū*, *d'em*, de mikor meg akartam győződni erről, a spiritust nem éreztem.

Kfn. $t < t$ antivokális helyzetben, valamint szó végén, különösen ha magánhangzóval kezdődő szó következik utána *th*: *trūkhonvn*, *triηkhon*, — *thišš*, *gothqn*, — *řtselt*, illetőleg *řtselth*. — Az *st*, *št*, *xt* hangkapcsolat sem magánhangzó előtt, sem szóvégen nem mutatja a hehezetet: *bāšt* *wqvršt*, *štikkł*, *řst*, *gestvn* — *raxt*, *šlāxtv*.

A geminált t -nek sincs hehezete: *müttn*, *wettv* és e szavakban is: *řattiř*, *watt* (*wird*) stb.

Kfn. $g < g$ (szó elején): *gents*, *gqvtn*, *gūt*, *grqis*, *glāř*, *glāp*, *gvfūnv* — szóközépen intervokális helyzetben is g jelenik meg: *řegv lax*, n előtt η -be megy át a g : *zōη*, *līη*, *flīη* — szó végén magánhangzó után k , kh , sőt χ -t is találunk g helyén: *gvnūk*, *barkh*, *zokh*, *šlox*. E megállapítás nem felületes, sőt alapos megfigyelés eredménye.

Kfn. $k < k$ (mássalhangzó előtt), kh vokális előtt: *klādv*, — *khox*, *khalt*, *khint*, *fokhāfm* — ugyanígy vagyunk szóközépen (rövid magánhangzó után esetleg *kk!*): *trūkhonvn*, *triηkhon*, *štikkł*.

Spiránsok.

Kfn. $ch < \chi$: *iř*, *zax* (sich), *maxη*, *wqxη*, *khūvqxη*, *zqlřv*, *hoxax*.

Kfn. $h < h$: *hqiz*, *haynt*, *hūnt*.

Kfn. $s < z$: *zōη*, *zāř*, *zalts*, *zql* — *hāizv*, *gvwezη*, *wizη*, *bezη* (bösen), *āiz*, *hqiz*. — Kfn. $ch < jid$. k után s : *wakksη*, *okksη*, *zēkks*. — Ugyancsak s marad az *st* kapcsolatban, kivéve ha r után áll: *řst*, *gest*, *bist*, de *bāšt*, *wqvršt*, *dqvrštīř*.

Szóeleji *s* *t* és *p* hangok előtt is *š*: *štikkł*, *štē*, *špıl*. — Ha *ns* kapcsolat áll elő, akkor e két hang közé átmenetnek *t*, illetőleg *d* fejlődik, ez utóbbi akkor, ha az *s* (jid. *z*) szótagkezdő: *gents*, *ündzn*, *ündzrvn*.

Kfn. *ss* < *ss*, szövégen *félfortis*, hosszú tőhangzó után meg *s*: *wassn*, *bessn*, *baissn*, *waissi*, *gressn*, *essn* (isst) — *grois*, *fis*.

Kfn. *sch* (13. sz.-tól) < *š*: *šeflax*, *šlqı̃m*, *gı̃smoltsn*, *šnāı̃bm*, *šnē*, *swessto*, *šwatts*, — *dreššn*, *flāš*, *flāšš* (Flasche) *this*.

Kfn. *f* < *f*: *felt*, *fattix*, *fāı̃p*, *fıs*, *fı̃w*, *flāš*, *flı̃n* — *leffl*, *gı̃laffm*, *šeflax* — *zāf*, *dı̃vrı̃f*, *tswelf*, de *qı̃wm* (Ofen).

Kfn. *w* < *w*: *wı̃xı̃n*, *wı̃zn*, *waissi*, *wān*, *wē*, *gı̃wezı̃n*, *šwatts*, *šwessto*.

Affrikáták.

Kfn. *pf* < *pf*: *pfent*, *pfünt*, *pfeffn*, de *epl*, *epı̃lax*.

Kfn. *z* < *ts*: *tsaı̃nı̃*, *tswā*, *tswelf*, *fı̃tselt* — *gı̃smoltsn*, *gants*, *zalts*, *šwatts*.

* * *

Nyelvjárási szövegünk, melyben itt-ott egy héber szó is található s amelynek különös a melódiája és ejtése, egy pillanatra azt a gondolatot kelti fel bennünk, hátha itt egészen speciálisan fejlődött német nyelvjárással van dolgunk? Ez a kétely azonban csak addig tart, amíg a szöveg és a hozzáfűzött nyelvtörténeti rész mélyére nem hatolunk. Ha ezt a fáradtságot nem sajnáljuk és hozzá még a pozsonyi polgárság nyelvét is figyelembe vesszük, hamarosan arról győződünk meg, hogy a pozsonyi gettó nyelve alapjában véve a Zuckermantel nyelve, de mégsem az, mert a pozsonyi gettó lakója egyrészt különös strukturájánál — főleg sajátosságos és sajátlagos hangképző szerveinek milyenségénél fogva — másrészt meg a magával hozott „szent nyelvnek“ hagyományos hatása alatt¹³ a pozsonyi németiség nyelvét egészen új és különös utakon fejlesztette tovább.

Hogy az emberi beszélszervek alaphelyzete mennyire befolyásolja az egyes nyelvek karakterét, arra már a XVII. században John Wallis mutatott rá. Azóta pedig mind élénkebben figyelik meg e feltevést és ma már ott tartanak, hogy az egyes nyelvek karakterisztikus ejtését, sőt egy és ugyanazon nyelven belül a nyelvjárásokat is, tisztára az emberi beszélszervek különböző elrendezettségére vezetik vissza.¹⁴ Nem is tud senki

¹² Schwartz Elemér, Lautlehre der Mundart vom Zuckermantel im Pressburg. (Kézirat).

¹³ Grünbaum, Max, Jüdischdeutsche Chrestomatie, Leipzig, 1882, 5. 1.

¹⁴ Teuchert, Herm., Grundsätzliches über die Untersuchung von Siedlungsmundarten. ZfdMaa, 1915. évf. 409. 11.

tökéletesen idegen nyelvet elsajátítani, hacsak beszélőszerveit ahhoz az idegen nyelvhez nem idomítja és hacsak az ejtésgyakorlatokkal a beszélőszervezetében az idegen nyelv hangjainak és főleg hangkapcsolatainak megfelelő hangpályákat ki nem tapossa. Könnyen megy ez a gyerekszobában, mikor a hangutak még könnyen irányíthatók és mikor a hangképző szervek még oly puhák, hogy új hangutok létesítésére alkalmas talajul szolgálnak. Nehezebben megy ez a magasabb korban, amikor a beszélő szervezet már véglegesen kialakult. Ebből magyarázzuk meg azt a tényt, hogy miért tanul meg a 10 éven aluli magyar svábgyerek tökéletes ejtéssel magyarul és miért tanulja meg oly ritkán a magasabbkorú németajkú ember a tökéletes magyar ejtést. A zsidóság is így van, amikor vendéglátó gazdájának nyelvét elsajátítja. Ha kiskorban nem a saját és idegen hatás alatt álló népétől tanul idegen nyelvet, akkor tökéletesen sajátíthat el valamely nyelvet, ha nagyobb korban vagy oly környezettől veszi át az idegen nyelvet, amely maga is már idegenszerűen ejti az adoptívközség nyelvét, akkor zsidósan ejti az új nyelvet. Minél messzebb megyünk e kérdéssel, annál inkább meggyőződünk arról, hogy a mi esetünkben nem lehet más oka ennek a különös melódiájú és ejtésű német beszédnek, mint a zsidó ember beszélőszervezetének különös berendezettsége. Úgy gondolom, hogy a pozsonyi gettón a héber nyelv hatása alatt már a legrégibb időben úgy alakultak ki az egyes hangvágányok, hogy ezekről egykönnyen le nem térhettek; sőt az egyes hangkapcsolatoknál a hangvágányok oly következetesen váltódtak egybe, hogy ugyanazon váltóknál csak a megszokott hangkapcsolatokat engedték átgördülni. Ez a magyarázat el-igazít bennünket abban, hogy miért lépett a kfn. *s* és *ch* helyére a héber *hēth* és *zájinra* emlékeztető *χ* és *z*, és abban is, hogy miért jutnak érvényre pozsonyi zsidók német beszédjében is épen vokálisok után a *dāgēšlene*-nek megfelelő zöngés *b*, *d*, *g*-hangok. Egészen sajátságos és biztos héber nyelvi hatás a *páthah furtivum* oly gyakori fellépése, mely szótagzáró *hēth* előtt mindig akkor jelenik meg, ha előtte más és nem *a* vokális áll. Hogy a kfn. *u* < *ü*, *ū* < *ōi* a podol wolhyniai,¹⁵ a kfn. *e* < *e*-je pedig a lengyel zsidók¹⁶ beszédjének hatása alatt keletkezett-e, vagy pedig szintén a pozsonyi zsidó beszélő muszkuaturájából magyarázandó, további tanulmány tárgya lehet. Ha *e* saját-ságok átvételek is lennének, ép oly kevésbé zavarnák meg tételünk igazságát, mint azok a héber és jiddis szavak, amelyek szövegünkben itt-ott feltűnnek. Egyébként is jövevényiszavak

¹⁵ V. ö. Strack, L. H., Jüdischdeutsche Texte, Leipzig, 1917. 6. l.

¹⁶ V. ö. U. a., Jüdisches Wörterbuch, Leipzig, 1916. XI. l.

és kölcsönszavak, ha még oly nagy mennyiségben is özönlöttek egy nyelvbe, nem változtatják meg annak a nyelvnek a karakterét, mert tapasztalati tény, hogy valamely nyelvbe hatoló idegen szók nemcsak hogy nem változtatják meg az adoptív nyelv jellegét, hanem ők maguk is teljesen át szoktak alakulni s új formában elhelyezkedni az idegen miljöben. Egyszóval: a különös pozsonyi zsidónémet beszéd rasszbeli tulajdonságokra megy vissza.

Hogy ez így van, emellett szól Salemann Károly véleménye is,¹⁷ aki Mieses citálása szerint azt mondja: „die Aneignung der Landessprache ist den Juden stets nur bis zu einem gewissen Grade gelungen, weil seit Jahrhunderten ausgebildete Stammeseigenheiten dazwischentrateten und durch ihren Einfluss die neu-aufgenommene Umgangssprache in lautlicher, syntaktischer und lexikalischer Beziehung insoweit modifizierten, dass sie mehr oder weniger zu dem wurde, was man mit dem Terminus Jargon bezeichnet“.¹⁸

Mieses ezt — jóllehet más népekre nézve elfogadja — a zsidóságra vonatkozólag visszautasítja, mert „Bei den Juden fehlte eine ausschlaggebende Bedingung, dass der Rassenfaktor sich hätte selbständig durchschlagen können: *die territoriale Geschiedenheit*“. De Mieses e megállapításában téved, mert a középkori história világosan bizonyítja, hogy a zsidóság — minden elszórtága mellett is — *külön területen élő és egységes* volt, mert a keresztény közigazgatás épp azért létesítette a városokban a kényszerletelepedési helyeket (gettókat) a zsidók számára, hogy egyrészt fajilag senkivel össze ne keveredhesenak, másrészt, hogy a keresztény lakosságtól elkülönültek legyenek. Ez intézkedésből a zsidóságra az az előny származott, hogy egy országon belül (sőt még ennek a határain túl is!) az egymástól távoleső gettók csak ugyanazt a rasszt fogadták be és még az, hogy a keresztény közösségtől elkülönült gettók — ha egymástól távol is — rasszilag s territoriaillag is egységes népet zártak falaik közé. E körülmény magyarázza aztán azt a tényt, hogy miért egyformán vették át a délnémet gettók a német nyelvet, illetőleg miért ezt fejlesztették az innen kivándorolt zsidók tovább szláv vagy más nyelvterületeken. Hogy ez említett tényezők mellett a gazdasági viszonyok és a vallás is szerepet játszik új nyelvek és nyelvjárások kialaku-

¹⁷ Salemann, C., Mémoires de l'académie impériale de St. Petersburg, VII. sorozat, 62. köt., 14. sz. bevezetésében.

¹⁸ Mieses, Matthias, Die Entstehungsursache der jüdischen Dialekte, Wien, 1915, 6. l.

lásánál, ezt senki sem tagadja.¹⁹ De hogy a vallás oly döntő befolyást gyakorolhasson egy nyelv kialakulására, amint ezt Mieses *Konfession und Dialekt* c. fejezetében elgondolja, nem írhatjuk alá, jóllehet az e részből levont s így fogalmazott konkluziót „Überall in den verschiedensten Ländern, Kultursphären und Religionskreisen, bietet sich uns dasselbe Spähergebnis, überall finden wir das gleiche Gesetz: Konfessionelle Verschiedenheit hat selbst bei nach Herkunft, Sprache und Territorium einheitlichen Völkern immer sprachliche Differenzierung als Resultat,“ mi is aláírjuk.²⁰

Felfogásunk az eddigiek tekintetbevételével így alakul ki: a zsidóság vendéglátó gazdájának nyelvét praktikus szempontból elsajátítja, azt beszélszerveinek kvalitása szerint ejti, társadalmi és vallási elszigeteltségénél fogva önállóan tovább fejleszti és ha idegen nyelvek területére jut, az új környezet hatása alatt a meglevőt új és idegen alak- és mondattani szerkezettel bővíti, illetőleg számos idegen szóval és kifejezéssel gyarapítja. Az így létrejött nyelv a zsidók különös hangsúlyozási szabályainak (a héberben az utolsó szótag a hangsúlyos!) hatása alatt érdekes melódiát vesz fel s a hallgatóban új és idegen nyelv benyomását kelti.

A gettóbeli zsidóság maga is érezte ezt. Ennek tudatára is ébredt s részben — a gazdasági viszonyok, az új politikai s társadalmi helyzet hozta magával — elfelejtette s elhanyagolta a héber nyelvet, részben meg alkalmasnak találta az újonnan kialakult nyelvet rituális célokra, sőt még a külvilággal való érintkezésre is. Így hamarosan nőtt az új nyelv jelentősége és egész nagy gettóláncokban a zsidó nemzetiség hivatalos nyelve lett ez a német (esetleg szláv, román) és héber elemekből létrejött *keverék nyelv*, amelyről a világháborúban azt írta a Lemberger Tagblatt (1916. évf., 210. száma): *denn di judiše šprach wert fun'm grėszten teil fun der judiſher beſelkerung betracht als a religiöze mäsörä (hagyomány), ja als a teil fun der religië allein . . . un dafar iz es auch niſt kein wunder, wos (der päšüter jud) macht azö ra'aš (lárma), wenn er derſihlt, az men will machen an attentat auf zein nazionalen bewusstsein. doz beweizt am besten der ra'aš, welchen di juden haben gemacht beš'ath (abban az időben) . . . men hat gewollt ausſliſzen di judiše šprach fun di šulen in'm deitsen okkupazionsgebüt. un es iz auch anderš geſehen.*

¹⁹ Schmidt József, A nyelv és a nyelvek, Budapest, 1923, 168. l.

²⁰ Mieses. Matthias, Die Entstehungsursache der jüdischen Dialekte, Wien, 1915, 52. l.

A nyelv, amelyet a pozsonyi zsidóktól hallunk, egészen sajátágosan fejlődött idioma, amelynek alapja ugyan a Zuckermantel német nyelvjárása, de egyébként — *alaktanilag, mondattanilag*, sőt *szókincs tekintetében* is — annyi idegen elemet mutat fel, hogy történetileg fejlődött német dialektusnak nem tekinthető. Inkább keverék nyelvjárás ez is, mint a Keleteurópa gettóin használt *jiddis* (yiddish), mely Birnbaum Salamon szerint: „... der Hauptsache nach aus drei zu einer Einheit verschmolzenen Elementen besteht: einem germanischen, einem semitischen und einem slavischen.“ S amint ez a *jiddis* sajátágos és kevert jellegénél fogva nem tartozik szorosan a germanisztika tárgykörébe, éppoly kevésbé tartozik a pozsonyi zsidók *jiddise* — mivel a német nyelvtörténeti szabályok figyelembe nem vételével, hangtanilag mondatszerkezet szerint és szókincs tekintetében önállóan fejlődött — a német dialektologia tanulmányai közé. Ezért igazságtalan és túlzó Mieses szemrehányása, mikor így ír: „Das Gebiet der jüdischen Dialektologie liegt ganz brach. Die jüdisch-deutsche Sprache, das Yiddisch, ein Zweig der germanischen Sprachfamilie, ein Idiom, das bereits der Träger einer grossen, nicht wegzumachenden Literatur ist, wurde bis heute von keinem Philologen von Belang in den Kreis seiner Forschungen gezogen... Hermann Paul in seinem „Grundriss der germanischen Philologie“ hielt es für richtig und wahrheitsgetreu, nicht mit einem Sterbenswörtchen den Ast der deutschen Sprache zu erwähnen, der nach den slavischen Orten verpflanzt sich zu einer stämmigen Eiche entfaltete.“²² H. Paul egészen helyesen járt el, mert az előbbieket szerint a *jiddis* különös összetételénél fogva éppúgy nem tartozik a Grundrisszbe, mint pl. a román nyelvek. A *jiddis*, mely majdnem országok szerint más és más, talán inkább a *sémi*, vagy egy egészen új *nyelvészeti* tanulmánytárgya lehetne? Nem is helyes azért *zsidónémet*- (jüdischdeutsch) vagy *iwrideutschról*²³ beszélni, hanem leghelyesebb minden félreértés elkerülésére a zsidók országokénti különös nyelvét *jiddisnek* vagy modern *zsidó nyelvnek* elnevezni.²⁴

SCHWARTZ ELEMÉR.

(Vége.)

²¹ Birnbaum, Salomo, Das hebräische und aramäische Element in der jiddischen Sprache, Leipzig, 1922, 4. l.

²² Mieses, i. m. 114 l.

²³ Bischoff, Erich, Wörterbuch der wichtigsten Geheim- und Berufssprachen, Leipzig, é. n., VII. l.

²⁴ V. ö. Strack, H. L., Jüdisches Wörterbuch, Leipzig, 1926., III. l.

A német és magyar néprajzatlasz. Németországban 1928 óta a Verband der Deutschen Vereine für Volkskunde nagy tudományos vállalkozásba fogott: *a nyelvatlász mintájára meg akarja szerkeszteni a néprajzatlaszt is.* Alapos és hosszú előkészület után 1929-ben meg is indult már a munka, kiküldték az első kérdőíveket s mikor ezek visszaérkeztek, magasabb tudományos cél elérése végett, programmba vették a néprajzi adatú gyűjtés minden német nyelvterületre való kiterjesztését. Ez a politikai határokat túllépő terv azonban már az első pillanatban is kényesnek bizonyult és épp ezért a berlini központ arra határozta el magát, hogy a külföldön nem ő intézi ezt az akciót, hanem megkeresi az egyetemek német intézeteit, feltárja előttük a néprajzatlasz tudományos jelentőségét és felkéri őket egy hasonló gyűjtőakció megindítására. Egyidejűleg rámutatott arra a fontos körülményre is, hogy a megindításra ajánlt gyűjtés eredménye egy *nemzeti néprajzatlasz* megszerkesztése, végső eredője pedig egy *néprajzi adattár* lehetne, amely a néprajzi kutatásnak, mindenekelőtt azonban a nagy néprajzatlasznak kitűnő forrásul szolgálhatna. E felszólítást budapesti tudományegyetemünk német nyelvtudományi és irodalomtörténeti intézete is megkapta s alapos megfontolás tárgyává tette. Mikor pedig a néprajzatlasz hatalmas tudományos jelentőségéről a hazai germanisztika szempontjából is meggyőződött, a legfőbb tanügyi hatóságokkal folytatott tárgyalásokat s ezek eredményeképpen elhatározta, hogy *Néprajzi Szakosztályán* keresztül még ez iskolai év végén megindítja ezt az éppen az ő tudományos feladatai közé tartozó nagy gyűjtést és megakadályozza ezáltal esetleg azt is, hogy hazai német népünk közé egyszer oly néprajzi adatgyűjtők menjenek, akik e hazafiasan érző kisebbségnek sem szívét, sem lelkét nem ismerik. Épp ebből kifolyólag a munkatársak kiválasztását magának tartja fenn, ezeket külön-külön fogja e tudományos munkára felszólítani, sőt igazolvánnyal is ellátni, hogy avatatlanok e munka tudományos és hazafias jellegét meg ne hamisíthassák.

Mikor mi erről a tudományos adatgyűjtésről filológusainkat értesítjük, felvetjük azt a gondolatot is, nem volna-e jó és időszerű, ha a *hazai német néprajzatlasszal* egyidőben a *magyar néprajzatlaszt* is megakarnók szerkeszteni? Nem jelentene-e ennek a világraszóló mozgalomnak felkarolása a Magyar Tudományos Akadémia kebelében nem régen alakult Etnográfiai és folklorisztikai bizottságnak előkelő programmot? Nem kellene-e a Magyar Néprajzi Társaságnak is felfigyelnie arra a nagyjelentőségű néprajzi programbeszédre, amely a Verband der Deutschen Vereine für Volkskunde 1928. évi ülésén elhangzott? Nem fogunk-e lekésni a gyűjtőmunkával, ha elodázzuk a néprajzatlasz gondolatát és nem fogunk-e ezzel a modern tudományos vállalkozással is ötven évvel úgy lekésni, ahogyan 50 évvel lekéstünk a magyar nyelvatlással is?

Schwarz Elemér.

Beküldött könyvek. (A *-gal jelöltekre visszatérünk.)

Ernst Benz: *Das Todesproblem in der stoischen Philosophie.* Tübinger Beiträge zur Altertumswissenschaft 7.) Stuttgart 1929. Verlag von W. Kohlhammer, 8°, XI + 130 l. 9 M.

A könyv a stoikus fizika, pszichológia és etika keretén belül foglalkozik a halál problémájával. Stoikus felfogás szerint a halál az élet befejező akkordja, mintegy próbaköve, az utolsó nagy erkölcsi teljesítmény, az utolsó győzelmi megnyilatkozása a felsőbbrendű értékeknek, egyszerűen az erőny diadala. Tulajdonképpen ezen a ponton válik a halál problémája a filozófia alapvető problémájává, amit Seneca

így fejez ki: „*philosophiam in opere discere et ad verum exerceri... videri, quid homo prudens animi habeat contra mortem.*” — A halál mint büntetés alapiában véve idegen a stoikus gondolkozástól. Az erkölcsi élet a jó megismerése és felhasználása: ez a stoikus etika mindig ismételt főszabálya. E törvény elmulasztásával meghal a lélek és isteni lényétől való elszakadása a bűn, melynek büntetése a halál. Ennélfogva a halál csak akkor büntetés, ha a lélek kilép az erény éltető hatásköréből és ez erkölcsi hiányhoz vezet. Az életidő átlagos tartamát sokszor megszakítja az *ἀωπος θάνατος*. Minthogy azonban az idő nem értékmérő, az élet egyedüli értékmeghatározója csak az erény lehet.

Benz a stoikus etika előadott tételeinek mintegy igazolásául ex cursiookban praktikus példákat sorol fel a római történelemből (Cato, Seneca, *libertas*), Szent Agoston kritikájából és a középkorból.

A probléma a fejezetek során teljes egészében feltárul és belső, fejlődéstörténeti megvilágítást nyer. A chronológiai sorrendhez való ragaszkodás nem megy az összefüggő érthetőség rovására, sőt inkább elősegíti a fejlődés képének kialakulását. Néhol ugyan a részek csoportosítása nem megfelelő, aminek eredménye, hogy az átmenet nehézkes és a szerző nem egyszer ismétli önmagát. Nem volt könnyű a stoikus filozófia fejlődéstörténetének ilyen szempontból való összefüggő megrajzolása. Hiszen a fejlődés útjai eltérők egymástól. Zenon orthodox egyéniségének érdeme csupán a megalkotott szisztéma. Ezzel szemben Poseidoniosnak az elemek kölcsönös rokonsága és sympathiáján alapuló neolog tana önállóbb jellegű s közel áll a neoplatonizmushoz. Nem könnyű a kettejük közti úrt áthidalni. Tanulságos lett volna a stoikus filozófia halálproblémájának visszhangját a *költészetben* is kutatni.

Nagy Ferenc.

Darkó Jenő: Jelentés az Athénben tartott III. nemzetközi byzantinológiai kongresszusról. Budapest, M. T. Akadémia 1931., 18 l.

ΕΥΓΕΝΙΟΥ ΔΑΡΚΟΥ: ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΚΑΙ ΤΩΝ ΜΝΗΜΕΙΩΝ ΤΟΥ ΜΟΥΣΧΑΙΟΥ. Athén, Akadémia 1931, 9 l.

Kerényi Károly: Árpád és a növényi termést jelentő magyar személynévek. (Vallástörténeti megjegyzések magyar és latin szövejtésekhez.) Budapest, 1931. Magyar Nyelv XXVII, 94—106. l.

Karl Kerényi: *Religionsgeschichtliches zur Erklärung römischer Dichter.* Archiv für Religionswissenschaft XXVIII. (1931.) 392—398. l.

Kerényi dolgozatában két római költő helyesebb értelmezéséhez kapunk értékes, új adatokat. Fejtegetései első részében (*Ein religiöses Bild bei Lucretius*) abból indul ki, hogy Lucretius prooemiaiban érdekesen jut kifejezésre az epikureus iskola híveinek az alapítóval, mint megváltóval, szemben tanusított vallásos magatartása, amelynek sajátos szint az a religió ellen valóban vallásos buzgalommal küzdő költő egyéni melegsége. A *De rerum natura* I. 66—76, s III. 14—17. vsszhez, különösen pedig az előbbi hely *effringere portarum claustra* kifejezéséhez fűzi magyarázatát K. s rámutat arra, hogy az Epicurust magasztaló himnus minden motivumát csak akkor érthetjük meg igazán, ha figyelembe vesszük egy sajátos vallásos világfelfogás ellen irányuló tendenciáját, amely a költőt a képes kifejezések megválasztásában vezette. Mint már előbb is (EPhK. 47., 1923., 157.). Maniliusnak a szóbanforgó lucretiusi helyekkel éles ellentétben álló némely részletét (II. 115. sk., 124. sk., 127., IV. 920., I. 40. sk.) citálja e vallásos világnézet megvilágítására, valamint egy vele összefüggő szertartásnak hermetikus és magikus iratokból ismert leírását. K. most Lucretiusnál is megmutatja az erőszakos ajtónyitás, ill. zárfojtórés moti-

vumának keleti eredetét s a benne rejlő vallásos jelleget, amely csak a görög-római vallás sphaerájában, miután valamely mysteriumkultusz felavatási szertartása keretében az ég kapuit ostromló emberre vitték át, lett vallásellenessé. K. meggyőző fejtegetései után biztosnak látszik, hogy az epikureus-tanok ama régi képviselője, akitől Lucretius himnusának vallásellenes topikáját kölcsönözte, ezt a topikát keleti eredetű vallásos jellegű képes beszéd utánzásával alkotta meg.¹

A közlemény második részében (*'Thunderweapon' bei Ovid.*) Ov. Am. I. 6., 15—16. és II. 1., 19—20. sorait értelmezi K., amely helyek közül az elsőben a *ianitor*, a másodikban a *ianua* szerepel, a *fulmen* birtokosaként. A *fulmen* jelentésére vonatkozólag K. utal Publilius Syrus egy sententiájára: *fulmen est, ubi cum potestate habitat iracundia*. Jellemző Ovidius merész kifejezéseket kedvelő nyelvhasználatára, hogy ez az erő itt inkább csak a kapus negatív magatartásában, ill. a kapu bezárt voltában mutatkozik. Tárgyi szempontból ezt a jelentésmagyarázatot azzal bővíti ki még K., hogy felhívja a figyelmet a nép körében Itáliában is ismeretes köamulettekre, amelyeket égből hullottaknak tartanak s egyes helyeken a küszöb alatt, más vidékeken az ajtón helyeznek el védelmül a villámcsapás ellen, továbbá bizonyos cselekményekre, amelyeket fejsze vagy kővillám segítségével ugyane célból végeznek. Ezeket pl. a *fetiales* szerződéskötséknél követett eljárásával hasonlították össze. K. lehetségesnek tartja, hogy Rómában is a *ianua* vagy a *ianitor* ily villámamulettel volt el látva, amelyet Juppiterként *fulmen* gyanánt használhatott az ember. (Wien.)

Schröder Imre.

Karl Kerényi: *Über Teiche und Wölfe in Mittelgriechenland*. Archiv für Religionswissenschaft XXVIII. (1931.) 398 l.

Ebben a kis közleményben Kerényi O. Kern Religion der Griechen c. művében I., 15. l. kifejtett azon nézetével szemben, hogy a Parnassos ma Λυκέρνη-nek nevezett része a görög λύκος-szal áll etymológiai kapcsolatban, kimutatja, hogy a szó albán eredetű s tavat jelent; a delphii Apollotemplom főoltára közelében levő ércfarkas pedig nem farkasistent ábrázolt, hanem oly időben emelt áváθηνα volt, mikor farkasok pusztítottak a környéken.

(Wien.)

Schröder Imre.

Dr. Franz Mezö: *Geschichte der olympischen Spiele*. Verlag Knorr und Hirth München 1930.

Az 1928. évi amszterdami olympiai játékok szellemi részének győztese, Mezö Ferenc hazánkfia koszorúzott művét a magyar kiadás után, melyet lapunk 1929. VIII—X. számában részletesen ismertettünk, a németek érdeklődése folytán német kiadónál is megjelentethette. A mű kvart formátuma, tartalma s beosztása lényegében megmaradt. A terjedelem 301 lapból lecsökkent 276-ra, mert a magyar szakirodalomnak világviszonylatban súlytalan idézetei természetszerűen itt feleslegesek lettek volna. Az illusztrációk száma is lecsökkent 121-ről 94-re, az elhagyott kevésbé jelentős vagy pedig a német közönség előtt közismert ábrák pótlására azonban a szerző 18 sikerült eredeti fényképet is közöl, melyeket 1929. éi görögországi tanulmányútján maga vett fel. Előszót írt a német kiadáshoz dr. Th. Lewald, a német olympiai bizottság s a birodalmi testnevelési tanács elnöke, a nagyközön-

¹ Hasonló eredményre jut most megjelenő munkájában J. Kroll: *Die Höllenfahrt Christi* (Studien der Bibl. Warburg 20.) 506. kk. (utólagos hivatkozással EPHK. 47, 1923, 157-re). Szerk.

ség igényeinek kielégítése végett pedig Fr. Miller müncheni sportíró tüggeléket írt a modern olympiai játékok történetéről, melyhez áttekintésül érdekes tabellákat Mező dr. állított össze. A német sajtó az érdemes munkáról igen elismerő hangon nyilatkozik.¹ W. J.

J. Moravcsik: *Barbarische Sprachreste in der Theogonie des Johannes Tzetzes*. Különlenyomat a Byzantinisch-Neugriechische Jahrbücher-ből (VII, (1928/29.) 352—365.

J. Moravcsik: *Zur Quellenfrage der Helenaepisode in Goethes Faust*. Különlenyomat a Byzantinisch-neugriechische Jahrbücher-ből. VIII. (1930/31.) 41—56.

Gyula Moravcsik: *Die archaisierenden Namen der Ungarn in Byzanz*. Különlenyomat a Byzantinische Zeitschrift-ből. XXX. (1929/30.) 247—253.

Moravcsik Gyula: *Az onogurok történetéhez*. (A Magyar Nyelv-tudományi Társaság kiadványai 27.) Bpest, 1930. 37. l.

Julius Moravcsik: *Zur Geschichte der Onoguren*. Különlenyomat az Ungarische Jahrbücher-ből. X. (1930.) 53—90.

Gyula Moravcsik: "Αγνωστος κῶδις τῆς Ἐκθέσεως Χρονικῆς. Különlenyomat az Ἑλληνικά-ből II. (1929.) 119—123.

Gyula Moravcsik: "Ἡ χειρόγραφος παράδοσις τοῦ De administrando imperio. Athen 1930. Különlenyomat az Ἑπετηρίς Ἑταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν-ből VII. (1930.) 138—152.

Gyula Moravcsik: "Αγνωστον Ἑλληνικὸν χρονικὸν περὶ τῆς ἱστορίας τῶν Ὀθωμανῶν σουλτάνων. Különlenyomat az athéni Akadēmia Πρακτικά-jából 5. (1930.) 447—450.

Moravcsik Gyula: *Árpád 894. évi vezértársának neve*. Különlenyomat a Magyar Nyelv-ből. 27. (1931.) 84—89.

J. Moravcsik: *Byzantinische Humanisten über den Volksnamen türk*. Különlenyomat a Kőrösi Csoma-Archivum II. 5. füzetéből (1930.) 381—384 lk.

Módi Mihály: *Kleanthes stoikus imája*. Fordította, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta. Győr, 1930. 8°, 31 l.

A stoikus költő Zeus-himnuszának ez egyetlen magyar fordítása. Bevezetésül Kleanthes életét és működését vázolja a szerző.

L. Rásonyi Nagy: *Das uigurische Aesop-Josipas-Fragment*. Különlenyomat a Byzantinisch-neugriechische Jahrbücher 7. (1928/29.) kötetéből. 429—443. lk. A múlt évben elhunyt kiváló turkológusnak, A. von Le Coq-nak ujjur szövegei között az élesszemű szerző egy töredékre bukkant, melyben az Aesopus-regény egyik részletének fordítását ismerte fel. A szöveg beható vizsgálata és a különböző redakciókkal való összehasonlítás arra az eredményre vezetett, hogy az ujjur töredékben, melyet a szerző a IX. sz. közepére datál, egy régebbi és teljesebb redakció maradt reánk, amely — amint a Josipas = Aesopus

¹ Pl. a Berlinben megjelenő *Mitteilungen zur Geschichte der Medizin und der Naturwissenschaften* (Band 30, Heft 1.) így emlékezik meg Mező könyvéről: Die erste wirkliche Geschichte der olympischen Spiele. A Bayer, Blätter für das Gymnasialschulwesen 67. évf. (1931.) 1. füzetében (42—43. l.) V. Gebhard így ír a munkáról: „Der Verfasser, hat die Literatur über den antiken Sport um ein hervorragendes Werk bereichert“. *Philol. Wochenschr.* 1931, 347—349. l. H. Philipp: „Das Buch wirkt ungemein sympathisch durch die Bescheidenheit des Verf., der der grossen Schwierigkeit Herr wurde, das Thema auf einem wissenschaftlichen Niveau zu behandeln und doch für jeden Sportfreund nicht nur lesbar, sondern fesselnd zu schreiben.“

név is meggyőzően bizonyítja — szir közvetítéssel jutott el az uigurokhoz. E tanulmány, minthogy a görög irodalom egyik profán termékének a távol Keleten való felbukkanásáról tanuskodik, különösen becses adalék a hellénizmus Közép-Ázsiáig terjedő kisugárzásának történetéhez. Klasszikus-filológusok és turkológusok figyelmét egyaránt felhívjuk rá, mert a pozitív eredményeken kívül szépen dokumentálja azt is, hogy e középkorba átnyúló határterületeken milyen termékeny problémák várnak még megoldásra. M. Gy.

Kováts József: Török Gyula élete. Doktori értekezés, Cluj—Kolozsvár, 1930. „Ardealul”-nyomda. Specimina dissertationum facultatis philosophicae regiae hungaricae universitatis Elisabethianae quinque-ecciesiensis. 18. 59 l. 8°.

A szerző kisebb arányú doktori értekezésének keretében a fiatalon elhunyt Török Gyula író életét foglalja össze, akinek regényei a századvégi magyar élet egész problémakomplexumát felölelik (A zöldköves gyűrű, A Porban stb.), különösen a vezető magyar társadalmi réteg, a gentry-osztály elhanyaglását és ezzel együtt a magyar faj tragikus voltát rajzolják meg művészi elmélyedéssel. Török Gy. a kor egyik reprezentáns írója és így csak szerény kezdet irodalomtörténeti szerepének végleges megállapításához ez az életrajz-disszertáció! T. Gy. életének művészi-mély átélése és ennek a tipikus magyar írói sorsnak lelkes átérzéséből fakadó dinamikus stílus az átlag-disszertációk fölé emelik K. munkáját; bár, ha az adatoktól elszakad, inkább nagy felületeket sejtet, mintsem pontosan és világosan elemez. Néha a különködés ízével hat a stílus túlságos „erdélyieskedése” és rendkívül zavarólag a rengeteg nyomdahiba. Papp Zoltán.

A nagykovácsi Arany János-társaság évkönyvei. V. kötet. Szerkesztette: dr. Törös László. A nagykovácsi Arany János-társaság kiadása. Nagykovács, 1930. 229 l. 8°. Két képpel és kéziratokkal.

Húsz kisebb tanulmány, elbeszélés és vers van összegyűjtve ebben az évkönyvben, amelyeket az Arany-kultusz szelleme foglal össze egységessé. Kozma Andor, Göde Lajos és Horváth József a Társaság volt tagjáról, Vargha Gyuláról, Arany késői szellemi rokonáról emlékeznek meg finom szellemi elmélyedéssel, Dezső Gyula pedig rendkívül érdekes tanulmányában Arany János „Fülemiléjéről” értekezik „vonatkozással a magyar szomszédjogra.” Osváth Ferenc „Nentovich Ferenc” és Törös László „Sárvári Pál Arany János professzora” c. tanulmányai túlnőnek egy évkönyv anyagának keretén és a magyar és külföldi, különösen a német szellemi kapcsolatok területéről dolgoznak föl értékes adatokat. A vidéki szellemi élet friss nekiindulásáról tanuskodó kötetet a Társaság működését ismertető hivatalos jelentés zárja le. P. Z.

Berzenczey Margit: Wildgans-tanulmányok. Németh Phil. Dolg. XLIV. Bpest. 1930. 138 l. 8°.

A szerző feladatát súlyosbította, hogy nem egy lezárt művészi pálya eredményeit és értékeit, hanem egy ötvenéves élő költő munkásságát kellett összefoglalnia, akinek világképe még új színekkel gazdagodhat. Egyik bírálója is megállapította W. összegyűjtött munkái mult évi kiadásáról (Fazit, Leipzig), hogy ez még korai volt, ha még elvárható tőle a kort érdeklő emberi problémák drámai alakítása. Szerzőnk megrajzolta Wildgans költői egvéniségét életrajzi adatokkal gazdagon átszőve, költői motívumainak körét, drámai művészetét (Liebe, Armut, Dies irae) háborúutáni époszát, a Kirbischit,

világnézetét és irodalomtörténeti jelentőségét. Noha egyik költői irányhoz sem számítható, mégis legközelebb van a szociáletikai érdeklődésű írók nagy táborához. Alapos és elmélyedő munka ez a kis dolgozat, különösen a költő világszemléletét tárgyaló fejezet állapít meg mély összefüggéseket gazdag elemzéssel. (Schopenhauer és Nietzsche-kapcsolatok.) A függelék a jubiláló Wildgansnak hozza két kiadatlan levelét és a „Kirbisch“ c. éposz négy énekének variánsait.
P. Z.

Gulyás József: Vázlatok. (Egyháztörténeti háttérű, ismeretlen énekek.) Sárospatak. 1930. Különlenyomat a Theologiai Szemle V. évf. 4—6. száma 333—342. lapjáról. 14 l. 8°.

G. a kuruc mozgalmak idejéből a protestánsok sanyargatásáról ismert két kiadatlan éneket (az első valószínűleg Beregszászy Jánostól 1651-ben a pozsonyi „vexáltatásokról“ szól, a második az „Üldözés tüköre“ 1746-ból, valószínűleg Szilágyi Mártontól), egy másikat a protestánsok ellen (1751-ből a vadosfai „eretnekek“ támadása a kápolnaszentelésre igyekvő „pápasták“ ellen). a negyediket pedig a sárospataki kéziratárból a híveknek a papjukkal való elégedetlenségéről. Ezeknek az énekeknek a közzététele nemcsak egyháztörténelmi és magyar irodalomtörténeti szempontból volna fontos, hanem általános kultúrtörténeti érdekességük miatt is. A függelék Nagy István (1770—1831) református énekiró életrajzát tárgyalja.
(P. Z.)

Új könyvek. (A *-gal jelöltekre visszatérünk.)

Roman Ingarden: Das literarische Kunstwerk. Eine Untersuchung aus dem Grenzgebiet der Ontologie, Logik und Literaturwissenschaft. 8°. XIV. + 389. l. Halle (Saale), Max Niemeyer, 1931. Fűzve 18, kötve 20 M. — A sem Németországban, sem minálunk elülni nem akaró nagy irodalom- és művészettörténetelméleti harcnak egy legújabb, még pedig komoly és súlyos produktuma. Egy filozófiailag és esztétikailag iskolázott gondolkozó fő boncolgatja itt a művészettörténet alapvetően fontos kérdéseit, még pedig a téma komplikáltságához képest meglepően világos és egyszerű stílusban, ami e kérdéskomplexumok sok modern művelőjét gondolkodásra készíthetné. Ahhoz persze, hogy valaki világosan írjon, elsősorban az kell, hogy ő maga is tisztazza önönmaga számára az idevágó kérdéseket. Szerző esetében ez megtörtént és így örömmel követjük ott is, hol nem érthetünk vele egyet. A könyv fontosságára való tekintettel, visszatérünk még rá!

Albert Malte Wagner: Lessing. Das Erwachen des deutschen Geistes. Leipzig—Berlin, Horen-Verlag, 1931. 8°. 277 l. — Leisegangnak a Hindenburg-díjjal kitüntetett Lessing-könyve mellett ez a kötet is elismerést nyert a nagy centennáriumi pályázaton. Teljességgel meg is érdemelte. Sok tekintetben frissebb és közvetlenebb Leisegang tagadhatatlanul mélyebben szántó munkálatánál. Nem hiába van az ifjúságnak — elsősorban Hamburg ifjúságának — ajánlva. Lessing, a harcos, maga is egy ilyen harcos könyvet részesített volna előnyben. A három nagy fejezet fő címei eléggé mutatják ezt a harcos hangulatot: Der Kämpfer um die Kunst, Der Kämpfer um Gott, Der Kämpfer um den Menschen! A kiadó cég kitett magáért a könyv nagyon ízléses, szép kiállításával. Ebben a tekintetben elviszi a pálmát az előbb említett díjnyertes munka szerényebb kiállítású kötete elől.

Levin L. Schücking: Die Soziologie der literarischen Geschmacksbildung. II. kiadás. Leipzig—Berlin, B. G. Teubner, 1931. 8°. 119 l. Kötve 5-60 M. — Az ismert munkálatnak (1913-ban folyóiratban jelent

meg, 1923-ban a Rösl-féle Philosophische Reihe 71. kötetkéjeként) sok érdekes példával kiegészített, de a lényegét illetőleg semmiben sem változott új kiadása ez. Nyomdatechnikai kiállítása s izléses kötése persze a joggal híres Teubner cég áldozatkészségét dicséri. Ebből a szempontból össze sem hasonlítható az első kiadással. Schücking szép világos stílusa, józan mértéktartással teljes, közérthető megállapításai, melyekkel a májusban tartott külföldi tudományos héten Budapesten személyesen is megismerkedhettünk (éppen azonos témával kapcsolatban), így még jobban jutnak érvényre. A szimpatikus leipzig-i anglistának ezt a minden irodalomtörténészt érdeklő kötetkéjét melegen ajánljuk szak társaink figyelmébe.

Ernst Borkowsky: Die deutsche Romantik. (Führer zur Deutschen Dichtung: 5.) F. Hirt, Breslau, 1929. 8°. 184 l. 4:50 M. — Erről az ügyes gyűjteményről szólunk már. Előttünk fekvő kötete egyike a legjobbaknak. Természetesen nem tudományos szempontból értékes. Ebben a tekintetben kevés újat nyújt. Az egész sorozat különben a német középiskolának van szánva. Viszont minálunk első bevezetésül főiskolai s egyetemi hallgatóknak, középiskolai tanárnak pedig nagyszerű segédkönyvül szolgálhat most, mikor tanterveink megint erőteljesebben jutatták érvényre a német romantikus írókat az irodalomtörténeti olvasókönyveinkben. Sok benne a tartalmi analízis, sok az ügyesen megválasztott próba (főként a lírai költészetből) és minden tekintetben anynyira belterjesen tárgyalja az összes nevesebb írókat, műveket, hogy jó képet kap erről a szellemi mozgalomról mindenki, akit az irodalomtörténetek elnagyolt tárgyalása nem elégít ki, de az elvontabb vagy terjedelmesebb szakmunkákhoz nyulnia ideje vagy alkalmá nincs.

* *Vergilius Aeneise.* Magyarul tolmácsolta Csengery János. Szeged 1931.

Ἑταιρεία Ἑταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν. Az 1919-ben megalakult athéni Byzantinológiai Társaság, az egyetlen tudományos egyesület, amely speciálisan a bizánci tanulmányok művelését tűzte ki céljául, 1924 óta évről-évre kiadja évkönyvét, amely a *Byzantinische Zeitschrift*, a *Byzantinisch-neugriechische Jahrbücher*, a *Byzantion*, a *Studi Bizantini e Neoellenici* és a *Byzantinoslavica* mellett (az orosz *Vizantiskij Vremennik* 1927 óta nem jelent meg) a byzantinológia egyik legfontosabb orgánuma lett. A VII. (1930) kötet most jelent meg a szokott gazdag tartalommal. A közölt tanulmányok közül kiemeljük *Ph. Koukoules* kongresszusi előadását a bizánciak hajviseletéről, *S. A. Choudoberdoglou-Theodotos* szintén a kongresszuson elhangzott előadását a töröknyelvű görög irodalomról, melyről külön is megemlékezünk, továbbá *G. N. Chatzidakis* több dolgozata közül a görög nyelv korszakairól szóló tanulmányát és végül *A. Chatzes*-nek Eustathios Makrembolites-re és a Digenes Akritas-eposzra vonatkozó kutatásait. Magyar vonatkozása miatt megemlítjük még *Moravcsik Gyula*-nak a konstantinosi De administrando imperio kézirati hagyományát tárgyaló dolgozatát, mely ugyancsak az athéni kongresszuson került bemutatásra. A kötet végén a könyvismertetéseket és a társaság működésére vonatkozó jelentéseket találjuk.

m. gy.

Az **Egyetemes Philologiai Közlöny** tíz havi füzetben jelenik meg.

Az előfizetési pénzek, a Budapesti Philologiai Társaság tagdíjai, a reklamációk, egyes füzetek megrendelése, a lakásváltoztatások bejelentése a pénztárhoz, **dr. Császár Ernőhöz** (VI. Felső erdősor 1) intézendők. Tagdíj évi 5 (öt) pengő. Előfizetési díj évi 8 (nyolc) pengő.

Preis des Jahrgangs (10 Hefte ca. 20 Bogen) Gm. 6'—. Bestellungen sind an Herrn **Dr. Ernst Császár** (Budapest VI, Felső erdősor 1) zu richten.

Der deutsche Auszug wird dem letzten Heft des Jg.-s 1931 beigelegt werden.

Georg Steinhausen: Deutsche Geistes- und Kulturgeschichte von 1870 bis zur Gegenwart.

Max Niemeyer, Halle a. S. 1931. 8°. VI + 512 l. Kötve 14 *M.* Az ismert művelődéstörténésznek nagy feltűnést keltett legújabb munkája, amely nemcsak minden irodalomtörténettel foglalkozó szakembernek, hanem minden művelt embernek melegen ajánlható figyelmébe.

Neveléstudományi dolgozatok.

Sokszorosított pedagógiai folyóirat. Szerkeszti és kiadja: Dr. Bittenbinder Miklós, középisk. tanár. (Bp. IX., Közraktár-u. 12/B. IV. 5.) Évi előfiz. 4 P.

Hans Röhl: Wörterbuch zur deutschen Lit.

II. kiadás. B. G. Teubner, Leipzig—Berlin, 1931. Kis 8°. VIII + 279 l. Kötve 6-80 *M.* (Teubners Kleine Fachwörterbücher 14.) A nagyon jól bevált, közismert kis irod. lexikonnak javított és tetemesen bővített kiadása. Kiállítása az első kiadásénál is izlésesebb. Melegen ajánlható.

Wilhelm Schneider: Ausdruckswerte der deutschen Sprache. Eine Stilkunde.

B. G. Teubner, Leipzig—Berlin, 1931. 8°. 256 l. Füzve 8, kötve 9-60 *M.* W. Schneider, ki stilisztikai dolgozataival már ismételtelen feltűnt, itt valóban alapvetően fontosat nyújtott. Könyve mellett senki el nem haladhat, ki irodalommal, esztétikával, stílustannal foglalkozik.

Joh. Bühler: Die Kultur des Mittelalters.

Ez az A. Kröner-cég (Leipzig) kedvelt zsebkönyvtár-sorozatában megjelent újabb kötet mind tartalmával, mind kiállításával elismerésünket teljesén kiérdemli. A neves szerző rendkívül vonzón ismertet meg bennünket a középkori művelődéssel. Emellett is sok tud. szempontból értékeset és újat nyújt. A szépen kötött mű ára 3-75 M.

Lit. Jahresbericht des Dürerbundes

und der Deutschen Zentralstelle für volkstümliches Büchereiwesen. 19. Jahrgang: 1930. (Dr. Fritz Kaphahn—Hans Hofmann.) SiebenStäbe-Verlag, Berlin, 1930. 4°. 145. l. — Egyike a legügyesebb és legmegbízhatóbb, átfogó, értékelő német könyvészeti évkönyveknek. Nagy olcsósága könnyen hozzáférhetővé teszi. A korral haladni akaró könyvtáraknak nélkülözhetetlen.

H. Ammon: Deutsche Literaturgesch. I.

Berlin, Dümmler, 1930. 8°. 131 l. 3-75 M. (480 P). A hamarosan nagy népszerűsége szert tett és új kiadásban megjelent kérdés-feleletben megírt irodalomtörténeti segédkönyvnek a régi századokkal foglalkozó czen első része méltón sorakozik az újkort tárgyaló másodikhoz.

Hans Kriesi: Sinclair Lewis.

Huber u. Co. Frauenfeld u. Leipzig. É. n. (1930). Kis 8°. 217 l. 4 M. — A Nobeldíjas híres amerikai regényírónak jól és érdekleltően megírt életrajza, minden főbb művének behatóbb analizisével.

Fred Treyer: Foreign English

oder Ist dein Englisch nicht unenglisch? Georg Westermann, Braunschweig (1930). 8°. 158 l. Kötve 4 M. — Nagyszerű segédkönyv még azoknak is, akik elég jól bírják az angol nyelvet. Olyan finomságokra tesz figyelmessé, melyek könnyen elkerülnek a figyelmünket, noha mindennaposak az írott és beszélt nyelvben.

Hartmann—Vian:

La France sociale et littéraire depuis 1914.

Österr. Bundesverlag, Wien—Leipzig, 1931. 8°. 147 l. 2-40 M. — A németországi művelődésismereti nyelvoktatás egyik legérdekesebb friss terméke, amely a legszélesebb körök érdeklődésére tarthat számot. A világ háború kitörésének évétől kezdve mutatja be a legeslegújabb francia szellemi mozgalmakat megfelelő példákon.

1931. JÚL. – DEC.

LV. ÉVFOLYAM

V. – X. FÜZET

EGYETEMES PHILOLOGIAI KÖZLÖNY

ALAPÍTOTTÁK

P. THEWREWK EMIL és HEINRICH GUSZTÁV

A M. T. AKADÉMIA TÁMOGATÁSÁVAL ÉS A BUDAPESTI PHILOLOGIAI
TÁRSASÁG MEGBÍZÁSÁBÓL

SZERKESZTIK:

KERÉNYI KÁROLY és KOSZÓ JÁNOS

BUDAPEST, 1931

KIRÁLYI MAGYAR EGYETEMI NYOMDA

Az **Egyetemes Philologiai Közlönybe** szánt *class. philologiai* dolgozatok **dr. Kerényi Károly** (II., Margit-körút 56. V. 4), a *modern philologiai* dolgozatok és könyvek **dr. Koszó János** címére (I., Zenta-utca 5) küldendők.

Fölolvasások az első titkárnál, **Vayer Lajosnál** (IX, Bakáts-tér 7) jelentendők be.

Schriftleitung: **K. Kerényi**, Budapest II. Margit-körút 56. V. 4. (altphilologischer Teil) und **J. Koszó**, Budapest I, Zenta-utca 5 (neuphilologischer Teil).

TARTALOM.

ÉRTEKEZÉSEK.

	Lap
<i>Kövendi Dénes</i> : Platon anyagelmélete	49
<i>Schröder Imre</i> : Szélgjegyzetek Petronius Satyrikon-jához	60
<i>Thomas Rados</i> : Crediderint-ne Gentiles Mortuum in Tartaro Precibus Vivorum Locum Meliorem Obtinere Posse?	66
<i>Carolus Kerényi</i> : In Epitaphium C. Julii Fausti Liberti	70
<i>Eckhardt Sándor</i> : Egy középkori francia krónika fantasztikus magyar története	74
<i>Hankiss János</i> : Prévost abbé és Magyarország. I.	85

HAZAI IRODALOM.

<i>Hóman Bálint</i> : A magyar történetírás új útjai. <i>Hornyánszky Gyula</i>	108
<i>Décsi Lajos</i> : Világirodalmi Lexikon. <i>Marót Károly</i>	111
<i>Sulica Szilárd</i> : Román színjátszás. <i>Pukánszky Kádár J.</i>	118
<i>Turóczi-Trostler J.</i> : Az országokban való sok romlásoknak okairól. <i>P. Z.</i> ..	119
<i>Csefkó Gyula</i> : Szállóigék, szólásmódok. <i>Papp Zoltán</i>	119
<i>Máté Károly</i> : A könyv morfológiája. <i>Papp Zoltán</i>	120
<i>Horváth János</i> : A magyar irodalmi műveltség kezdetei. <i>Nyitrai Nagy L.</i> ..	120
<i>Pázmány Péter</i> prédikációi. <i>I. P. Z.</i>	121
<i>Louis Rác</i> : Correspondance d'un-pasteur français et d'un comte hongrois au XVIII ^e siècle. <i>Eckhardt S.</i>	121

KÜLFÖLDI IRODALOM.

<i>B. J. H. Ovink</i> : Philos. Erklärung der platonischen Dialoge Meno u. Hipias Minor. <i>Kövendi Dénes</i>	123
<i>Erwin Wolff</i> : Platos Apologie. <i>Papp János</i>	123
<i>Karl Staehle</i> : Die Zahlenmystik bei Philon von Alexandria. <i>Techert Margit</i> ..	126
<i>Gerh. Herrlinger</i> : Totenklage um Tiere in der antiken Dichtung. <i>Nagy F.</i> ..	127
<i>Charles Henry Beeson</i> : Lupus of Ferrieres as Scribe and Text Critic. <i>Korzenszky Eleonóra</i>	128
<i>Rudolf Pfeiffer</i> : Humanitas Erasmiana. <i>Waldapfel Imre</i>	128
<i>Bibliographia Valeryana</i> . <i>Gy. A.</i>	130
<i>Pierre Trahard</i> : La vieillesse de Prosper Mérimée. <i>Kousz Nándor</i>	131
Preromantika. <i>Gy. A.</i>	131
A kétszázéves Gessner. <i>Gy. A.</i>	133
<i>W. Lange-Eichbaum</i> : Das Genies-Problem. <i>P. Z.</i>	134
<i>Friedr. Bruns</i> : Die amerikanische Dichtung der Gegenwart. <i>Ország</i>	134

VEGYES.

<i>Waldapfel Imre</i> : A Lugossy-kódex éneke a gyöngyökről	135
<i>Szidarovszky János</i> : A görög-r/ntövek	138
<i>Szidarovszky János</i> : A latin-aes genitivus eredetéhez	141
Beküldött könyvek és cikkek. — Új könyvek	141

Folytatás a boríték 3-ik oldalán.

PLATON ANYAG-ELMÉLETE I.

A következő fejtegetések célja fölkelteni az érdeklődést Platon filozófiájának egy eddig meglehetősen félreismert, le-
kicsinyelt része: természetfilozófiája iránt. A türelmes olvasó
meg fog lepődni, mily rokonszellemű a matematikai természet-
tudománnyal Platon; mennyire felhasználta a korabeli mate-
matika minden fölfedezését, hogy gondolatvilágának szerves
alkatrészévé olvassza be. A részletekben persze sok a naivitás,
de a geniális alapintuición, hogy az „anyag”: *folytonos mozgás,*
energia, melyről csak egyet tudhatunk: *a változások matemati-*
kai törvényszerűségét, átvilágít az évezredek fátyolán és ragyo-
góan mutatja, hogy a görög szellem, mint a Szép és Jó
világában, úgy itt is megsejtette az Igazság körvonalait.

A Sokrates előtti görög filozófusoknál gyakran felbukkan
az a nézet, hogy egy őanyag van: a víz (Thales), vagy a levegő
(Anaximenes), avagy a tűz (Herakleitos) — s ennek átalakulá-
sai az anyag többi főtípusai. E főtípusok mindig: a tűz, levegő
víz, föld. Ezek alatt tulajdonképen halmazállapotokat kell érteni:
általában föld minden, ami szilárd; víz, ami folyékony; levegő,
ami légnemű, páraszerű; tűz, ami ég. Már most ezek általános
görög felfogás szerint egymásba átmennek (Platon szerint a
„föld”-et kivéve). De, ha egymásba átmennek, — így okoskodik
Platon — „melyikről közülük állíthatná bárki is szilárdan, hogy
a szóbanforgó tünemény: egy bizonyos határozottan létező ez
és nem más? Melyikük az, amit inkább nevezhetünk víznek,
mint tűznek; melyik az, amelyet bármely határozott névvel
több joggal illethetünk, mint mindegyikkel egyszerre, vagy
egyenként?” (Timaios: 49.) Vagyis: a tűzre rámondhatjuk: ez
egyenlő joggal tűz-levegő-víz-föld; vagy: ezt levegőnek is, vagy
víznek is nevezhetem. Fontos gondolat ez, mert mutatja, hogy
Platon lelkében felbukkant a potenciális létezés gondolata: ami
aktualiter tűz, az potencialiter levegő, víz is. S e gondolat az
anyagelmélet egy másik, igen fontos pontján is fel fog merülni.

Tehát egyikük sem valami külön létező, dolog, szubsztan-
cia, — hanem csak egy-egy, a *körforgás folyamán mindig hason-*
lóan visszatérő minőség (τοιοῦτον αἰεί περιφερόμενον ὁμοιον, Tim.
49. e.) De miért térnek vissza mindig hasonlóan, ugyanolyan
minőségben? Mert mindegyiküknek van egy *ideája*, aminek
mintájára mennek végbe e fázisai a körforgásnak: az *idea* =
a *törvényszerűség* az állandó a keletkezés örök folyamában,
amely idea a tűz s a többinek lényeges sajátosságait, első-
sorban *geometriai formáját* magában foglalja. Az ideák a

Timaiosban határozottan a *természeti törvények*, melyek a változás szabályszerűségét, még pedig — mint látni fogjuk — *matematikai szabályszerűségét* fejezik ki.¹

Itt Platonnak egyik legmélyebb és legmodernebb víziójával állunk szemben: a természet jelenségeinek semmi maradandó hordozójuk nincs, mindegyik — ma úgynevezett — anyag nem egyéb, mint egy-egy matematikailag szabályos viselkedés. S másik, a mai természettudománnyal közös vonása: az „anyagok” egymásba átmennek, mint az elektronelmélet tanítja.

E gondolatok öse: Herakleitos, a „πάντα ῥεῖ” bölcselelje, ki egyrészt az örök változást, átmenetet látta meg, másrészt azt, hogy a változás örök folyamában van egy állandó: a Logos, az arány, a viszony, az észszerű szabályosság, áthághatatlan törvény, ami szerint e változások folynak. S Platonnak mély és jellegzetesen görög gondolata az, hogy e törvények: ideák nem szubjektív agytermékek, hanem az embertől független, önálló örök Létezők, objektív valóságok, amik csak tükröződnek az emberi elmében, ha tud olvasni a κόσμος nagy könyvében. S létezésük nem: a „valahol” való létezés (Tim. 52. b.—c.); itt tehát az *érvényesség* fogalmát sejtí meg Platon.

*

De most: ha a törvényszerűt: az ideát elveszem a jelenségekből, valami irracionális mindig marad; egy jelenség sohasem folyik le a természeti törvényeknek teljesen megfelelően, valami azokból levezethetetlen mindig marad benne. Vagy, ha a „ház” fogalmát vizsgálom, hogy mi az, azt kell mondanom, hogy: szabályszerű elrendezése a tégláknak, tehát: idea; de micsoda a téglá? törvényszerű formája az agyagnak, ismét: idea; az agyag megint bizonyos *szabályos összetétele* az aluminium, szilícium, oxigén, hidrogénnek, tehát: idea; ez „elemek” megint szabályos kombinációi a protonok és elektronoknak, tehát mindegyikük egy-egy törvényszerűség, idea; a protonok és elektronok megint *számszerű törvények* = *ideák* jellemezte valamik; — de úgy érezzük, hogy e törvényszerűségeken kívül, kell még valaminek lenni a dolgok mélyén, hogy az érzéki világ létrejöhessen; van valami, ami soha fogalmilag meg nem lesz ismerhető, hiszen fogalmilag csak a törvényszerűségeket ismerhetjük meg. Mi ez a rejtélyes valami, ami az ideákon kívül a jelenségek alkateleme? Platon erre többféleképen felel: első felelete a Politeiában ez volt: μή οὐ, mert ez az a valami, ami *nem-ház, nem-tégla, nem-agyag, nem-aluminium* stb.: ami az ezen szavak jelezte törvényszerűségeken kívül még a „ház”-ban van, amiről semmit sem állíthatunk, hiszen fogalmunk s így: szavunk sem lehet rávonatkozólag. A látható, érzéki világ középtűt (μεταξύ) van az οὐ (a törvényszerű, megismerhető lét)

¹ Erre Eva Sachs mutatott rá: Die fünf platonischen Körper c. úttörő jelentőségű művében. Éppen fejtegetéseinket érintő tévedéseit helyesbíti Kerényi a Phil. Közl. 1921. évf. 110. l.-án.

és a $\mu\eta\ \delta\upsilon\nu$ (a megismerhetetlen) között. (Politeia: V. K. 477. a.—b. 478. d. 479. a.—e.)² E gondolatnak, hogy a *létező* ($\tau\omicron\ \delta\upsilon\nu$) = a *megismerhető* és a *megismerhetetlen* = $\mu\eta\ \delta\upsilon\nu$, Parmenides az őse, mint töredékes gondolataiból kitűnik: οὐτε γὰρ ἂν γνοίης τὸ γε μὴ ἔδν (οὐ γὰρ ἀνυστόν) οὐτε φράσαις, a nem-létezőt sem meg nem ismerheted, sem ki nem mondhatod. (fr. 4.) — ταῦτόν δ' ἐστὶ νοεῖν τε καὶ οὐκ ἐκέν ἐστι νόημα. οὐ γὰρ ἄνευ τοῦ ἔδντος, ἐν ᾧ πεφασμένον ἐστίν, εὐρήσεις τὸ νοεῖν, fr. 8.: 34—36. (Diels.) a *gondolat* és a *gondolat tárgya* ugyanaz; mert a *létező* nélkül, *amelyben ki van nyilatkoztatva*, nem található meg a *gondolatot*. A létező = a fogalmilag gondolható, a lét nem egyéb, mint a fogalmi gondolkodás kifejeződése, nyilvánulása — s a gondolkodás, a fogalmi ismeret csak a *létezőre* vonatkozhatik. Parmenides és Herakleitos egy magasabb egységbe olvadnak össze Platonban.

*

Ámde ugyanezt az irracionális elemét a világnak a pythagoreusok ἀπειρον-nak, *határtalan*, *meghatározatlannak* nevezték, amibe a *matematikai formák*, mint *határok* (πέρας) hoznak be határozott létet. Ezen ἀπειρον-t a régi pythagoreusok még materialisztikusan, mint lehellet, levegő, páraszerű sötétséget képzeltek. Ez ἀπειρον-hoz kapcsolódva, Platon a Timaiosban (tehát a Politeia után 15—20 évvel) egy tisztázottabb, határozottabb feleletet ad az égető kérdésre, mi ez az irracionális eleme a jelenségeknek? A *tér*, χώρα az, amiben a tűz és a többi szabályszerű minőség keletkezik és enyészik. A χώρα összefügg a χᾱίνω-val, tehát a tátongó űrt jelenti, az üres teret, a dolgok határtalan lehetőségét, de összefügg a χωρίς, χωρίζειν szavakkal is, tehát azt is jelenti, ami elkülönít, elválaszt, tagol, az egyből sokat csinál; a soknak, az egyéni változatosságnak, a törvénybe nem foglalhatónak principiuma.

Igy vezeti be Platon a tér fogalmát: a tüzet s a többit nem szabad „ez“, „az“, „létező“ névvel illetni, hiszen nem maradandó dolgok, elillannak e nevek elől; ők csak kvalitások, „ilyenfélék“; — hanem azt, *amiben* mindegyikük keletkezik, majd eltűnik, illessük az „ez“, „az“ névvel: mert ő örökké változatlan; akárminő formát fogad be, ő maga nem változik, nem lesz semmiféle alakú, kvalitású. Érzékelhetetlen, kvalitástalan, nehezen felfogható, hiszen csak az érzékeléstől elvonatkozva, az okoskodásnak bizonyos fattyúhajtásával lehet eljutni hozzá (Tim. 50. b.—e., 51. a.—b., 52. b.): ha valamely tárgyról minden kvalitást elvonok, az alakot is, — üresen maradó helye s a tárgyak egymástóli távolsága abstahálva s végtelenné kiterjesztve adja a Tér fogalmát. S jegyezzük meg, hogy itt az ideákat, az alkotó, formáló principiumokat atyához, a teret

² A Politeia e helyére s annak fentebbi — Deussentől eredő — szellemes magyarázatára Kerényi Károly hívta fel figyelmemet, aki az antikvitás mélysegés ismeretéből fakadó, elsorolhatatlan megvilágosító, irányító megjegyzéseiért fogadja e helyen is hálás köszönetemet.

pedig befogadó anyához (μήτηρ) hasonlítja Platon: innen a *materia*, *anyag* név; az érzéki világ, az ő gyermekük (ἐκγονος) itt is, mint a Politeiában, ἡ μεταξὺ τούτων φύσις-nek neveztetik. (Tim. 50. d.)

Ha érzéki felfogásunk álmait szőjjük, ezt az érzékelhetetlen alapját érzékelésüknek (a teret) mindig feltételezzük; a dolgokat mindig *valahol* képzeljük. Mintha Kantot hallanók: a tér érzéki felfogásunk a priori formája.

Látjuk, hogy mennyire megtisztult, élcebb fogalmazást nyert a pythagoreusok ἀπειρον-ja a χώρα fogalmában: ez igazán teljesen „meghatározatlan”: semmiféle kvalitása nincs.

De hogyan keletkeznek az érzéki jelenségek? A tér befogadja a tűz, víz stb. *alakjait* (μορφάς, Tim. 52. d.) s azon kvalitásokat, mik ezekkel együtt járnak és ezáltal dinamisokkal, erőkkal, képességekkel, hatékonyságokkal telik meg. Ime: *alak* és *hatékonyság* (δύναμις) az „anyag” fővonásai.

Már most a testek alakjainak kialakulását Platon a Timaiosban nem kezdi a legelején, Aristotelesből és kommentátoraiból: Philoponos és Simplicios-ból kell előadását kiegészítenünk. Legrészletesebb és legvilágosabb Philoponos előadása, ezért ezt rövidítve idézzük: „Égy a pont, mivel oszthatatlan. Kettő a vonal, minthogy a pont tovafolyva szülte a vonalat, mely két ponttól határoltatik. Három a sík, mert, ha most (a pont) a szélesség irányában indul el és folyik, egy harmadik pontot hoz létre: s így keletkezik a *háromszög*, az *első a síkok között*. A testszerű: négy, mert, ha most már a mélység irányában folyik tova a pont, egy negyedik határpontot fog létrehozni: így jön létre a *pyramis* (tetraëder), az *első a testek között*”. Ime: a 4 első szám, a pythagoreus tetraktys, mint a dimenziók s így a testi világ őselve, gondolatbeli előzménye, feltétele! Az 1, 2, 3, 4 fogalmának előbb meg kell lennie, mielőtt nekik megfelelő számú pontot kitűznénk határuk: e pontok csak speciális alkalmazásai, fajai e fogalmaknak. Mint Simplicios mondja (Aristoteles: Physikájához írt kommentárjában): „A *szám* Platon szerint *természettől első* a létezők között; azok nem létezhetnek szám nélkül, a szám azonban önmaguk is létezik”. S az is jellemző, hogy *geometriai* keletkezésmóddal akarja a *fizikai* testek létrejöttét magyarázni.

A Timaios a háromszögeknél kezdi (53. c. skk.): az isteni Ísz, mely legszebbé és legjobbá akarta formálni a világot, a háromszögek közül két fajtát választott ki, mindkettő derékszögű. (Nyilván azért, mert „δρθός” „derékszögű” mellett „egyenesen álló”-t, „sértetlen”-t, továbbá: „helyes, igaz, illő, jó”-t is jelent.) Ezen elemi háromszögek, valamint a belőlük képződött szabályos testek végtelenül kicsinyek; külön-külön nem, csak nagyobb tömegük látható. (Tim. 56. b.—c.) Az egyik egyenlőszárú; a másik olyan, melyben a nagyobbik befogó négyzete háromszoros a kisebbik befogó négyzetének. Ime, az oldalak *matematikai aránya* teszi a háromszöget széppé, célszerűvé, jóvá:

jósága pedig létezésének feltétele. Már itt láthatjuk, hogy a matematika szab. törvényt a természetnek! — Most már, ha utóbbiból (a nem-egyenlőszárúból) *kettőt* a nagyobbik befogó mentén, vagy pedig *hatot* úgy rakunk össze, hogy kettőt-kettőt átfogójuk mentén illesztünk egymáshoz, úgy, hogy ez átfogók egy középponthoz támaszkodjanak: egy *egyenlőoldalú* háromszöget kapunk, mely a leghabártyosabb, legszebb háromszög. (A görögnek *szép* az, amiben mérték, arány van, s ami ezáltal célszerű, jó is.) — A másik (egyenlőszárú) háromszögből pedig *négyet* befogóik mentén egy pont körül egymáshoz illesztve, egy *négyszöget* (a „legszebb” négyszöget) kapjuk.

Az egyenlőoldalú háromszögből s a négyszögből keletkeznek aztán a testek. De milyen testek? Megint a „legszebbek” = a szabályos testek, a geometria szabályos testei. S most, mint valami isteni csoda, a természetnek *matematikailag eleve determináltsága* tűnik Platon elé Theaitetosnak ama fölfedezése, hogy csak 5 szabályos test lehetséges. U. i. testszög csak akkor keletkezhetik, ha az egy pontban találkozó élszögek összege 360° -nál *kisebb* (ha 360° , akkor már a lapok egy síkban terülnek el). Tehát mindössze 3, 4, vagy 5 egyenlőoldalú háromszög ($3 \times 60^\circ$, $4 \times 60^\circ$, $5 \times 60^\circ$), 3 négyszet ($3 \times 90^\circ$), 3 szabályos ötszög ($3 \times 108^\circ$) alkothat testszöget. A tetraédernél meg is említi Platon (Tim. 55. legelején), hogy a testszögeit alkotó élszögek összege 180° : ezáltal jelzi ez idom *matematikailag* — s így *fizikailag* — lehetséges voltát. Általában a szab. testek lapjainak, elemi háromszögeinek, testszögei oldalainak, csúcsainak számát gondosan felsorolja, hiszen őt az érdekli: „mely számok összetételalkozásából keletkeztek”. (Tim. 54. d.)

Már most igaz ugyan, hogy az érzéki világban 4 típusú test van (tűz, stb.), de az ötödik szabályos test: a pentagonodékaéder, a gömbhöz hasonlít; ezért a rendező Esz arra használta fel, hogy a Mindenség gömbjének vázát megszerkessze. A Mindenségnek pedig gömbnek kell lennie, mert a gömb a legszebb, leghabártyosabb, leghomogénebb test, melybe *minden szabályos teste a geometriának beírható*. — Nem kell egyebet csinálni, mint bizonyos analog vonások fölfedezése által a tetraédert, oktaédert, ikosaédert és kockát egy-egy fizikai test „molekulájául” felfogni. E *fizikai* testek (tűz, stb.) már csak azért is illenek a „legszebb” *geometriai* testekhez, mivel ők is „legszebbek” a maguk nemében (Tim. 53. e.): nemcsak esztétikailag, de a görög *καλός* értelmében célszerűségük, jóságuk folytán is. Ők a lehető legcélszerűbbek a *κοσμός*, e nagy egységes élőlény (*ζῶον*) életében: e *ζῶον* általuk, öbennük valósul meg legtökéletesebben. Az Isteni Jóság u. i. az *Élőlény* tökéletes eszméjére (ideájára) tekintett, midőn a *κόσμος*-t elrendezte s így, amik *eszméileg* a *ζῶον*-nak *legtökéletesebb* tagolódásai, fajai, azok valósulnak meg az érzéki világban is. (Tim. 30. c.—d.) Íme az *ἀρχόν*, a Jó ideája, mely föltétele a Létnék; *csak az létezhet, ami jó, célszerű*. Mai nyelven szólva: a hidrogén és oxigénből

nem valami torz vegyület, hanem ép a víz, ez a szép, hatalmas, a Mindenség életében nélkülözhetetlen vegyület jött létre. A teleologia szempontját a modern biológia ismét alkalmazza; a múlt század materializmusa után ebben is közeledünk Platonhoz.

A tetraéder lesz a tűz molekulája, minthogy a tetraéder a legmozgékonyabb, legkönnyebb (hiszen legkevesebb — 24 — elemi háromszögből áll), leghegyesebb, legélesebb: így jól illik a könnyű, sebes, rontó-bontó tűzhöz; hasonló megfontolások alapján az oktaéder lesz a levegő, az ikosaéder a víz s a legstabilisabb: a kocka, a föld molekulája. S minthogy az első három egyforma elemi háromszögekből, a föld-kocka pedig külön az egyenlőszárú derékszögű háromszögekből tevődött össze: azok hárman átmennek egymásba, de a föld nem vesz részt e körforgásban.

A kémiai elemeket ma nem képzeljük szabályos testek alakjában, de az egyes anyagok rájuk jellemző geometriai testformákba kristályosodnak, úgyhogy a kémiai összetételből a kristályalakra és viszont lehet következtetni. S a kristályalak és egyes fizikai sajátságok (sugártörés, hővezetés stb.) között is van összefüggés.

Mellőzve a testek egymásba átalakulásának részletezését, csak azt emeljük ki, hogy itt is a matematikai törvényszerűséget sejtí meg Platon: ha a vízikosaéder fölbomlik, 20 háromszögből 2 levegőoktaéder és egy tűz — tetraéder lesz — s így tovább. Εἶδος és ἀριθμός: *Alak* és *Szám* képezik a dolgok lényegét, teszik a κόσμος-t igazi κόσμος-szá.

Még csak annyit — s ezzel a Timaios anyagelméletének részletezését be is fejezzük, — hogy a négy testtípusnak (a légneműek, folyékonyak stb.-nek) különböző fajait az elemi háromszögek különböző nagyságából vezeti le Platon: ismét matematikai elvből.

Mindezekből megérthetjük Platon ama gondolatát, hogy a Formák, Ideák = Számok.* Minden létező test a négy szabályos test valamelyikéből van összerakva, vagyis molekuláiknak alakját a tetraéder stb. *törvényszerűsége* = *ideája* szabályozza; ezek strukturája *számoktól* (határlapok, csúcsok száma, élszögek, lapszögek nagysága stb.) függ; de a határlapok kis elemi háromszögekből állnak: ezeket megint oldalaik és szögeik aránya determinálja; tehát számok határozzák meg a test alakját, „bizonyos számok összetételalkozásából” (kombinációjából) származnak“. Mindez természetesen, ha a testek „anyaga” a Tér; mert akkor a rájuk vonatkozó törvények (ideák) csakis geometriai, matematikai törvények lehetnek. Tehát a *formák*, *ideák*: *számok*.

*

De most jön a nagy kérdés: az üres térből, pusztán a formák befogadása által, hogyan származhat az érzékelhető, súlyos

* Aristoteles: Metaphysika: A. 987. b. 124—25.

anyag? Még a kiváló, éleselméjű Eva Sachs is kétségbevonja ennek lehetőségét. Ezzel szemben mi azt hisszük, hogy a görög *elképzelésű* anyagot igenis: le lehet származtatni az *üres tér*-ből. Erre nézve a következőket hozzuk fel.

A mai ember szemében az anyag fogalmának két lényeges alkateleme van: tömeg és kiterjedés. (A kiterjedés változhat, de *valamilyen* kiterjedése mindig van.) A tömeg — Einstein előtt — állandónak látszott: ugyanaz a test különféle súlyú a Földön, Holdon, Jupiterten, de *tömege* állandó: ugyanaz a rugó mindenütt ugyanazt a sebességet közölné vele (ha a nehézségi erő hatását kiküszöböljük). Ebből látható, hogy a tömeg fogalma már föltételezi az erő fogalmát: egyenlő tömegek azok, melyeknek ugyanaz az erő (pl. rugó) ugyanazon sebességet adja. Értetető tehát, hogy a tömeg eme fogalma a görögöknél még nem jött létre, nem szerepel az anyag ismérvei között. A súlyról pedig határozottan kimondja Platon (Tim. 63. e.), hogy az a hajlam, mely a testeket a hozzájuk *hasonló* felé tereli, teszi őket ép e sodródás folytán súlyossá — s a helyet, mely felé sodródnak, tartjuk „lenn”-nek: már most a föld helye a rendezett mindenség közepén, fölötte a víz, majd a levegő, a legkülső gömbrétegben pedig a tűz van; tehát a Földön a föld a nehéz, a levegő, tűz könnyű; a tűzsférában ellenben a *tűz* a *nehéz* (mert oda sodródik), a föld pedig könnyű. E felfogásból, — mely a tömegvonzás (gravitáció) törvényének primitív csírája — következik, hogy az anyag befogadó alapjának (a térnek) nem kell, sőt: *nem is lehet* súlyosnak lennie; hiszen, míg különböző „alakok” (tűz stb.) nem kerültek bele, addig az a törekvés sem lehetett meg benne, mely a hasonlót a hasonlóhoz hajtja: *már pedig ép ez a súly!* Ha tehát sem a tömeg, sem a súly nem szerepel az anyagi világ alaptulajdonsága gyanánt, marad: a *kiterjedés*, melyhez a Tér teljesen elegendő, hiszen ő ép: az abstrahált kiterjedés. Csupán az *ἀπείρων*, határtalan térbe Πέρας-t, határt, vonalakat, lapokat kell létrehozni; ily módon a fizikai test keletkezése geometriai problémává válik; a geometria itt még a fizika szerepét is betölti, annál inkább, mert „a priori” tudomány s a görögök pusztán az észből, a matematika „a priori” módszerével hitték s akarták levezetni a világot.

Már most, hogy a görögök anyagfogalma ép a *kiterjedést* és a vele összefüggő *alakot* tartotta az anyag főtulajdonságának, mutatják a következők:

I. Már a pythagoreusoknál 1 a pont, 2 a vonal, 3 a sík, 4 a test, mert 2 pont, mint határ, a vonalat, 3 pont a háromszöget (a „legelső” síkot), 4 pont a pyramist (tetraédert), a „legelső” testet hozza létre. És Speusippos (aki erről tudósít a pythagoreus számokról írt művében) hangsúlyozza, hogy ez a *keletkezés* (γένεσις), a dolgok létrejöttének sorrendje is, mert a kiterjedés felé első kezdet a pont, második a vonal s így tovább. Emlékezzünk vissza, hogy Philoponos (Aristoteles

Περὶ ψυχῆς-éhez írt) kommentárjában a testeknek lényegileg ugyan-
ezt a pontok által való leszámaztatását adja elő Platon tanaként.
Ott új a *mozgó* pont gondolata, de ez is pythagoreus eredetű :
az alsóitáliai Archytas, — kinek gondolatait 388 körül ismerte
meg Platon — származtatta így a geometriai idomokat először.

II. Parmenides *alakoknak* (μορφαί) nevezi a nála szereplő két
elemet: a világosságot és sötétséget; nemkülönben Philistion
Empedokles elemcít *ideák*-nak: *alakok*-nak nevezi.

III. Demokritos az atómok különböző *alak*-jából, továbbá
helyzetéből és elrendezéséből (tehát csupa térbeli sajátyságból)
vezeti le a köztük levő különbségeket; ezért az atómkokat *ideák*-
nak (*alakok*-nak) is nevezi! (Egyik művének címe is ez volt:
περὶ ἰδεῶν). Alakjukon kívül még csak egy, az alakkal összefüggő,
primär tulajdonságuk van: nagyságuk. A súly már a nagyság
függvénye — és az atómistáknál is csak az örvénymozgás az,
melyben az atómok a „hasonló a hasonlóhoz“ elve alapján el-
különülnek: a finomabbak a kerület, a nagyobbak a középpont
felé, ebben nyilvánul éppen könnyűségük és súlyosságuk. A súly
tehát e „materialistáknál“ sem primär tulajdonsága az anyagnak.⁴

IV. De a felsoroltakon kívül van még a görög matematiká-
nak egy alapvető vonása, mely érthetővé teszi, hogy miért az
Alak a dolgok lényege. Tudjuk, hogy a pythagoreusok óta a
görögök előtt ismeretes volt, hogy minden természeti jelenséget
számviszonyok szabályoznak: a síkidomok, testek matematikai
törvényszerűségein kívül is a *hangok* világában az összhangzás
a húrok hosszának arányától függ és ugyanezen arányszámok
adták a szférák harmóniáját: a *bolygók* Földtől való távolságá-
nak arányszámait is. Tehát a *szám* a dolgok lényege, tőle függ
minden jelenség.

Amde a görög, midőn *általános mennyiségek* törvényszerű-
ségeit kereste, minthogy algebrai jelei nem voltak, *vonalak*kal
ábrázolta őket: így létrejött a *geometriai algebra*; ennek segé-
lyével el tudtak végezni ily általános feladatokat: $(a + b)^2 = a^2 + 2ab + b^2$ (Eukleides: Elementa II. 4.), melyeket másként
általános érvényűen megoldani nem tudtak. De ebből követke-
zett, hogy ha négyzetreemelésről esett szó, mindjárt *négyzet*-et,
síkot képzeltek el. Ép ennek a differenciálatlan, ősi állapotnak
(midőn aritmetika és geometria egy volt) emléke a négyzetre-
köbreemelés kifejezése. — Erre a felfogásra vallanak kifejezé-
seik is : αὐξάνειν = növelni, *egy másik dimenzió felé kiterjeszteni*
és — hatványozni; αὐξη = növekedés, kiterjedés, dimenzió ;
αὐξήσεις = a különböző *dimenziók* és *hatványok* ; τρις αὐξηθεὶς =
a 3-ik dimenzióba emelt.

De ugyanide tendál a görög számjelölés ősi módja is. Kez-
detben u. i. a számokat *pontokkal* ábrázolták; így természetes,

⁴ L. Burnet—Schenk1: Die Anfänge der griechischen Philosophie:
311—312. l. s általában a pythagoreusok s atomistákra vonatkozó fejé-
zeteket.

hogy a kettőt vonal, a hármát háromszög, a négyet négyzet, a 6-ot téglány (3×2), az 5-öt ötszög alakba, szóval: mindig geometriai formákba rendezték el; így a *szám és forma* össze-
forrott, illetve: *még el sem különült* lelkükben — s a számokat háromszög, négyzet, téglány stb., számoknak nevezték. Így megérthetjük, hogy αὐδαίμων = tehát „egy másik dimenzióba emelni“ kifejezéssel jelölték a szorzást is, mert az (pl. 3×2) a vonalszámot téglánnyá változtatja. [Így: :::]

Most már az említett geometriai algebra segítségével el tudtak végezni bonyolult feladatokat is; így olyanokat, miket ma vegyes másodfokú egyenletekkel oldunk meg. Továbbá az *arányok* tanában is, mely összemérhetetlen mennyiségekre is érvényes, minden tételt vonalakkal s belőlük képezett síkidomokkal bizonyít Eukleides. Így e jól ismert tételt, hogy a geometriai aránypárban a kütagok szorzata egyenlő a beltagokéval, a következő alakban mondja ki és bizonyítja: „Ha négy egyenes arányos, a *külsők* által körülzárt téglalap egyenlő a *középsők* bezárta téglalappal (területre nézve)“. (Elem. VI. 16.) Ha ebbe a gondolkodásba beleéljük magunkat, egyszerre világossá válik: miért nevezi Platon az általános fogalmakat *ideáknak* = *alakoknak*. Azért, mert ami nekünk elvont fogalom, általános *logikai* törvényszerűség, azt ők *alakokban* látták meg és bírták. Hiszen Eukleides még azt is vonalak segítségével, részletesen bizonyítja, hogy: egyenlő mennyiségek ugyanazon mennyiséghez ugyanazon arányban vannak (Elem. V. 7.); továbbá: oly arányok, melyek külön-külön ugyanazon aránnyal egyenlők, egymással is egyenlők. (Elem. V. 11). Ezeket mi logikai, elvont szükségszerűségnek érezzük. Náluk ellenben még: *szemlélt alak* (idea, eidos) az általános eszme.⁵

Csak még azt említjük föl, hogy Eukleides még ott is, ahol kifejezetten egész számokról beszél (Elem. VII—IX. k.) s ezekre vonatkozólag vezet le általános törvényeket, — *vonallal* ábrázolja a számokat (mert *általános* törvényeket akar levezetni rájuk vonatkozólag) s így geometriai úton bizonyítja azt, hogyan kell két szám legnagyobb közös osztóját kikezresni (Elem. VII. 2.), vagy, hogy egy középarányos van két négyzetszám között (Elem. VIII. 11.) stb.

⁵ Tehát nem oszthatjuk Erich Frank nézetét, ki „Plato u. die sogenannten Pythagoreer“ c., az ókori természettudományra vonatkozó sok érdekes dolgot tartalmazó művében (IV. l.) így vélekedik: „Was Plato unter der Idee eigentlich versteht, wird man immer nur von seiner Ethik u. Dialektik her verstehen können.“ A Timaios az idea megértéséhez új vonást szolgáltat, midőn a *természeti törvényeket* ideáknak fogja fel s íme, a görög matematika is közelebb hoz annak megértéséhez, hogy az általános eszmék miért *eidosok* (*alakok*). Eukleides Elemjeinek megismerése a görög gondolkodásban, Platonba való elmélyedéshez nélkülözhetetlen. Áttanulmányozásához becses segítőcszköz: *Zeuthen: Geschichte der Mathematik im Altertum u. Mittelalter* c. műve.

Ha e geometriai aritmetikába és algebrába beleéltük magunkat, egy csapásra érthetővé válik előttünk: miért a geometriai forma a dolgok alapvető sajátsága. Azért, mert a Mindenség lényege a Szám, számszerű törvények szerint történik minden: ámde, mint láttuk, a geometriai alakok nem egyebek, mint a világ lényegét képező számok, számviszonyok, matematikai törvények látható kifejeződései; minden geometriai alak egy matematikai törvény térbeli kifejeződése. (Az analitikai geometria, a függvénytan görög szellemű tudományok: hogy a kör, ellipszis, parabola stb. egy-egy egyenlet, függvény térbeli megjelenése, ennek a fölfedezésnek nagyon örült volna a görög.) Tehát a geometriai *alak* = a megtestesült szám; s viszont a szám *geometriai formát* (s így a test lényegét) rejt magában potencialiter.

S hogy ez nem pusztá következtetés, fantázia, hanem a szám tényleg geometriai formát fejez ki, jelent a görög szemében, azt mutatja, hogy Platon a következőképen vezeti le azt, hogy négy jellegzetes érzéki test van (Tim. 31. b.—32. b.): a testi világnak látható s tapinthatónak kell lennie, ezért első sorban tűz és földből kell állnia. De kell valami *kötélék* (δεσμός) is, hogy e kettő egységbe forrjon. Legszebb, — tökéletesebb kötélek pedig az *arány*, mely tagjait lehető legjobban összeszórasszja: u. i. a tagok sorrendjét többféleképp föl lehet cserélni s az arányosság kötéleke mégis megmarad közöttük. Már most, ha a föld és tűz síkok volnának, akkor, minthogy a legjellegzetesebb síkszámok: a négyzetszámok között egy középarányos elégséges ($a^2 : ab = ab : b^2$, pl. $9 : 12 = 12 : 16$), köztük is elég volna kötélekül egy test. De mivel föld és tűz: testek, s a legjellegzetesebb testszámok: a köbszámok között *két* középarányos szükséges ($a^3 : a^2b = a^2b : ab^2 = ab^2 : b^3$, pl. $8 : 12 = 12 : 18 = 18 : 27$), ezért ököztük is két összekötő test szükséges: a víz és levegő. Tehát íme, a *négyzetszám* (pl. 9, 16) a *síkot*, a *köbszám* (8, 27) a *testet*, annak lényegét: a geometriai formát magában rejtve, belőle a testekre ilyen alapvető, lényeges következtetéseket lehet vonni. (S tényleg, ha csak a határ, a forma a fontos, akkor 8 teljesen kifejez egy oly *kockát*, melynek éle 2 egységnyi).

S hogy a Szám potencialiter geometriai formát rejt magában, — miként a tűz potencialiter a levegőt, vizet — arra bizonyíték a Theaitetos egy helye is (147. d.—148. b-ig), hol az ifjú Theaitetos Sokratesnek előadja, hogy vannak négyzetszámok (4, 9) és téglányszámok (6, 8). Most már: amely vonalak az egyenlőoldalú számot (pl. a 4-et) négyzetté teszik ($\sqrt{4} = 2$), hosszúságoknak (μήκος) neveztetnek; amelyek pedig a téglányszámot teszik négyzetté ($\sqrt{6}$, $\sqrt{8}$). dinamis-oknak neveztetnek, minthogy *hosszúságban* nem mérhetők össze amazokkal, de összemérhetők azon *síkok* által, *melyeknek lehetősége bennük rejlik*. (μήκει μὲν οὐ συμμέτρους ἐκείναις, τοῖς δ' ἐπιπέδοις, ἃ δύνανται.) A $\sqrt{6}$ hosszúságú vonal inkommensurabilis a 2 egységnyi

vonallal, de a 6 egységnyi területű négyzet már összemérhető a 4 egységnyi területűvel, καὶ περὶ τὰ στερεὰ ἄλλο τοιοῦτον: pl.

$\sqrt[3]{7}$, mint hosszúság, mint él inkommensurabilis a 2 egységnyi éllel, de a 7 és 8 egységnyi köbtartalmú *kockák* már összemér-

hetők; vagyis $\sqrt[3]{7}$ is összemérhető *ama kocka* által, melynek lehetősége benne rejlik. Tehát az irracionális számokban bizonyos képesség, törekvés van a sík- és testszerűség felé, hogy e dimenziókban ők, melyek ἄλογος, elgondolhatatlan, kimondhatatlan létükre *nem is léteznek* tulajdonképen (hiszen létező — öv — csak az, ami fogalmilag megismerhető, elgondolható; ők pedig csak „lesznek”, közelednek egy soha el nem érhető határérték felé), a határozott létet, a πέρας-t elnyerjék. S idevág az is, hogy $\sqrt{2}$ a síkban határozottan, pontosan kifejezhető, mint egységnyi oldalú négyzet átlója (vagy derékszögű háromszög átfogója; hasonlókép a többi irracionális számok): a görögnek, aki a fogalmakat *határolt* egységeknek akarta látni, megint úgy tűnt föl, hogy az irracionális szám a *síkban* határozott létet nyer. A γένεσις εἰς οὐσίαν jelensége ez; az irracionális szám, mint szám, csak γίγνεται, *folyton közeledik határértékéhez*; a síkban azonban elérkezik a teljes οὐσία-hoz, léthez. *A Szám tehát törekszik a kiterjedés felé, csak a síkban, térben valósul meg igazán; a gondolat tárgyaiban megvan a törekvés a kiterjedés felé.*⁵

Jól érthetjük most már, amit Aristoteles mond Metaphysikájában: παρὰ τὰ αἰσθητὰ καὶ τὰ εἶδη τὰ μαθηματικὰ τῶν πραγμάτων εἶναι φησι μετὰ = „az érzéki dolgok s az ideák mellett *közül* esőnek tartja Platon a matematika tárgyait”. Tévedés azt mondaní, — mint Stenzel és Taylor teszik, — hogy a τὰ μαθηματικὰ kifejezés csak a geometriára vonatkozik; az ő matematikájuk egyaránt gondolatbeli és térbeli, szemléletes: gondolatbeli, hiszen általános törvényeket keres, — térbeli, mert e törvényeket *szemléletesen* bizonyítja és látja, bírja lelkében. A matematika az a terület, ahol *gondolat* és *kiterjedés*, *ideavilág* és *érzéki világ* összeolvadnak.

*

A formák alapvető jelentőségét, íme, láttuk. De fölmerül a kérdés: mi tölti be e formákat? Miért színes, kemény vagy puha a test? Ha eszünkbe jut, hogy Herakleitos örök változástanát az érzéki világra vonatkozólag Platon is vallja, akkor a Theaitetosban Sokrates által ismertetett theóriára kell gondolnunk (152. d. skk. — kb. 157-ig), mely Erich Frank idézett könyve és Taylor nagy Platon-könyve (Platon, the man and his work) szerint teljesen összefér Platonnak az érzéki világra vonatkozó nézeteivel; azonkívül kidolgozásában a pythagoreus matemati-

⁵ Az irracionális szám eme „törekvése” az idézett Theaitetos-i hely kapcsán Stenzel mutatott rá először „Zahl u. Gestalt bei Platon u. Aristoteles” c., sokban úttörő, mély könyvében.

kusokra, főleg Archytasra vall, aki először származtatta a geometriai idomokat mozgás által. Már pedig — láttuk — Platon matematikai természettudománya pythagoreus jellemű. Ezen Theaitetos-i hely szerint a test = mozgás által keletkezett és folytonos mozgástól betöltött térbeli forma. Lehetetlen itt az elektronelméletre nem gondolunk, mely szerint az atom belseje csupa *mozgás, hullámozgás*. Miközben a kvalitások (szín, hang, hő, keménység) lényegét képező *tárgybeli mozgás érzék-szerveink* mozgásaival találkozik, keletkezik a szín, hang, keménység, stb. *érzete* és a színes, kemény stb. *tárgy* is. Tehát folytonos mozgás, folytonos hatás és visszahatás a dolgok lényege. Ezzel szépen összefügg, hogy a Timaiosban is dynamis sokkal telik meg a Tér, midőn a tűz stb. formáit befogadja — s a Sophistes-ben is (247. e.) azt mondja Platon (a köznapi materialisták ellen, kik csak a kézzelfoghatót tartják létezőnek): „τιδεμαί γὰρ ὁρονόριζεν τὰ ὄντα ὡς ἔστιν οὐκ ἄλλο τι πλὴν δύνανμις“ = „hogy megvonjam a definíció határát, állítom, hogy a létezők semmi egyebek, mint dynamisok = *hatékonyságok*“. „Mindaz, amiben legcsekélyebb mértékben megvan a *hatásra vagy hatásszenvedésre* való képesség, *tényleg létezik*“. — Az energetikus világ szemlélet alapgondolata hangzott itt el kétezerháromszáz esztendővel ezelőtt. Ma már az anyagot is az energia egyik megjelenési formájának tekintik a tudomány, hiszen jellemzője: tömege nő, ha pl. mozgási vagy hőenergiája jelentékenyen nő; de akkor az egész anyagot úgy foghatjuk fel, mint kis helyre sűrített energiát. S ezáltal az anyag levétvén mult századi mereven materialisztikus jellegét, a testi és szellemi jelenségek elvesztik merev különállásukat: mindegyik az energiának egy-egy fajtája, s az energiák e két sora között kölcsönhatás van. Az energiáról való minden tudásunkat pedig szám, egyenlet fejezi ki: itt is igaza van a pythagoreus-platonai elgondolásnak.⁶

Kunszentmiklós.

KÖVENDI DÉNES.

SZÉLJEGYZETEK PETRONIUS SATYRICON-JÁHOZ.¹

Petr. Sat. 41, 4. „hic aper, cum heri summa cena cum vindi-
casset, a convivis dimissus est; itaque hodie tamquam libertus

⁶ Platon anyag-elméletének utolsó stádiumát, midőn a kiterjedést is gondolati principiumból (az aoristos dyashból) vezette le, legközelebbi alkalommal fogjuk ismertetni.

¹ Kedves köteleességet teljesítek, amikor e helyütt is köszönetet mondok a Közlöny classica-philológiai része *Szerkesztőjének*, amiért dolgozatomat átnézni s a számomra hozzáférhetetlen angol fordítással (Petronius with an english translation by Michael Heseltine, London, 1925.) a tárgyal helyeket egybevetni szíves volt; ez angol fordításra való utalások mind tőle származnak. Egyúttal hálás köszönetemet fejezem ki *Prof. A. Kappelmacher* bécsi egyetemi tanár úrnak, aki dolgozatom írása közben értékes tanácsaival támogatott. — Petronius művének címére vonatkozólag l. *Immisch*: Über eine volkstümliche Darstellungsform in der antiken Literatur. Neue Jahrbücher 24. 1921,

in convivium revertitur“. W. Heinse fordításában² a hely következőképpen hangzik: „Diese Sau, da sie gestern sollte verzehrt werden, wurde von den Gästen entlassen und kommt heute, als eine Freigelassene wieder zu Tische.“ Itt tehát a „summa cena“ fordítása hiányzik, illetőleg teljesen szabad. Ugyanezt az értelmezést kapjuk a Fr. Spiro által átdolgozott legújabb Petronius-fordításban³ azzal a különbséggel, hogy a mellékmondatban „da sie“ helyett „als sie“ áll, jóllehet az átdolgozó a bevezetés 13. oldalán azt igéri, hogy Heinse szövegfeldolgozásait a magyarázatokban helyesbíteni fogja. A Cena Trimalchionis speciális kiadásában⁴ L. Friedländer így interpretálja a kérdéses helyet: „Gestern, als dieser Eber zum Hauptgericht bestimmt war, verzichteten die Gäste auf ihn, daher kehrt er als Freigelassener zu der Tischgesellschaft zurück.“ E fordítás két okból nem kielégítő: 1. mert a „summa cena“ aligha jelent főfogást, 2. mert a mellékmondat értelmét egyáltalán nem adja vissza (vindicasset = bestimmt war?). A magyarító jegyzetekben azt mondja Friedländer, hogy „summa cena“ soviel als *caput cenae*, der Hauptgang...“⁵ E magyarázattal azonban ellentétben áll Petronius egy másik helye, ahol Habinnas ezt mondja (66, 7): „in summo habuimus caseum mollem“, ahol minden kétséget kizáróan a lakoma végéről, utolsó fogásáról van szó. Egyébként is valószínűtlen, hogy, amennyiben a vadkanpecsenye lett volna a főfogás előző nap, a vendégek éppen a főfogásból nem ettek. Sokkal valószínűbb, hogy a parvenü házigazda a lakoma végén, amikor vendégei a különböző ételekkel már túlontúl elteltek, kedveskedett még egy ilyen utolsó fogásnak⁶ szokatlan étellel, a vendégek azonban lemondtak róla. Hiszen azon a lakomán is, amelyen Habinnas vett részt, utolsó fogásnak egyebek között sonka is kerül az asztalra, de a vendégek nem kérnek belőle, 66, 7: „nam pernae missionem dedimus“. Fordításomban tehát a kérdéses hely következőképpen hangzik: Ezt a vadkant, bár tegnap a lakoma vége magának követelte, a vendégek szabadon bocsátották; ezért tér ma vissza mint valami fölszabadított rabszolga az asztaltársasághoz.

Petr. Sat. 41, 7—8: „ad quem sonum cqrversus Trimalchio

419. skk. Ezzel szemben Norden: Einleitung... I³, 760. a „saturae“ cím mellett tart ki. — A szövegidézetekeket Buecheler-Heraeus (Berlin, 1922⁶) alapján adjuk.

² Begebenheiten des Enkolp. (Sämtliche Werke, II.) Leipzig, Insel-Verlag, 1903.

³ Petron, Gastmahl des Trimalchio. Leipzig, Reclam (évszám nélkül).

⁴ Petronii Cena Trimalchionis. Leipzig, 1908.

⁵ Ugyanezt az értelmezést találjuk a legújabb magyar fordításban (Petronius Arbiter: Trimalchio lakomája. Fordította dr. Révay József. Budapest, Amicus, 1920.): „Ez a vaddisznó tegnap főfogásnak volt szánva, de a vendégek elengedték; így hát ma mint felszabadított szerepel újra a lakomán.“

⁶ Ugyanígy M. Heselting angol fordításában: *pièce de résistance*.

'Dionyse' inquit 'liber esto'. puer detraxit pilleum apro capique suo imposuit. tum Trimalchio rursus adiecit: 'non negabitis me' inquit 'habere Liberum patrem'.⁷ Friedländer fordítása: „Ihr müsst gestehn, dass ich einen freien Vater habe.“ A szöveg alatt pedig megjegyzi: „Ein unübersetzbare Wortspiel.“ Heinse fordítása még kevésbé megnyugtató: „Ihr werdet mir nicht widersprechen, wenn ich behaupte, dass Bacchus mein Sohn sei.“ Az előzményekben arról volt szó, hogy a rabszolga, mielőtt Trimalchio fölszabadítja, egy pantomimust mutat be, miközben Libert, majd mint Bromiust, majd mint Lyaeust, majd mint Euhiust alakítja. Trimalchio megjegyzésének egyik értelme tehát az, hogy Bacchus atya, aki nem más, mint a Bacchust alakító Dionysos rabszolga, az ő tulajdona.⁷ A másik értelem, amelyet Friedländer fordítása is visszaad, persze Trimalchio származására vonatkozik: „Bizonyára nem fogjátok azt mondani, hogy nincs szabad atyám.“ Ez akar lenni a szellemesség, mert Trimalchióknak, mint volt rabszolgának, nem volt szabad atya, sőt római jogi fölfogás szerint „nullo patre natus“ volt, ellentétben azokkal, 'quibus est equus et pater et res'. (Hor. Epist. II. 3, 248.) Azt tehát el kell ismernünk, hogy a szójáték ez esetben lefordíthatatlan, a másik értelmezésre azonban néztem szerint legalább a jegyzetekben utalni kellett volna.

Petr. Sat. 45, 4: „et ecce habituri sumus munus eccellente, in triduo die festa“. Friedländer szerint: „Und gebt acht, nächstens werden wir ein extrafeines Gladiatorenspiel bekommen, drei Tage lang, an den Festtagen.“⁸ Heinse fordítása: „Bedenke nur, beim nächsten Fest werden wir ein prächtiges Schauspiel haben.“ A Friedländer-választotta értelemben csak „triduo“ fordul elő:⁹ *Petr. 81, 2:* „ibi triduo inclusus... verberabam aegrum planctibus pectus“ és *129, 8:* „recipies, inquam, nervos tuos, si triduo sine fratre dormieris“. Az „in“ praepositio azonban időt jelentő főnévvel kapcsolatban azt az időtartamot jelöli, amelyen belül történik valami. A helyes fordítás tehát: „És íme: pompás játékaink lesznek három napon belül az ünnepen.“

Petr. Sat. 53, 5: „incendium factum est in hortis Pompeianis, ortum ex aedibus Nastae vilici“. Friedländer fordításában: „In dem Pompeianischen Park¹⁰ ist ein Brand gewesen, im Hause des Verwalters Nasta ist das Feuer ausgekommen.“ Magyarázatul pedig ezt fűzi hozzá: „in hortis Pompeianis die früher dem Patron Trimalchios, C. Pompeius gehörigen, oder

⁷ Másikép Révay: „Ügye, nem tagadhatjátok, hogy én vagyok Libernek az atya?“

⁸ Így Révay is: „Tessék: az ünnepeken nagyszerű háromnapos játékokban lesz részünk.“

⁹ Ugyanígy „biduo“ is „in“ nélkül: *Petr. 139, 5:* „quod biduo iam officio defuissem.“

¹⁰ Hasonlóan Révay is: „Ugyanaznap: a Pompeius-féle kertben tűz pusztított, mely Nasta majoros házában ütött ki.“

die bei Pompeji gelegenen“. Hasonlóképen Heinse is Pompeius kertjeiről szól: „Den nämlichen (t. i. Tag) war eine Feuerbrunst in den Pompejanischen Gärten, welche in der Behausung des Nasta, eines Pächters, entstand.“¹¹ Nem tartom valószínűnek, hogy itt olyan kertekről volna szó, amelyek Trimalchio volt urának, C. Pompeiusnak birtokában voltak: a jelentékeny birtokot u. i., amelyet Trimalchio volt gazdájától örökölt, első, szerencsétlen tengeri kereskedelmi vállalata fölemésztette volt ugyan, második tengeri útjának jelentős bevételei azonban, mint maga elbeszéli, lehetővé tették számára, hogy volt gazdája összes birtokait visszaváltsa 76, 8: „cito fit, quod di volunt. uno cursu centies sestertium corrotundavi. statim redemi fundos omnes, qui patroni mei fuerunt.“ Ha tehát a szóbanforgó helyen volt urának kertjeiről volna szó, nem kérdezhetné Trimalchio, 53, 6: 'quid' inquit Trimalchio' quando mihi Pompeiani horti empti sunt?' Ennélfogva csakis újabb vételről lehet szó, amiről Trimalchio még nem tud, amint ez a gyorsíró válaszából is világosan kitűnik, 53, 7: 'anno priore' inquit actarius 'et ideo in rationem nondum venerunt'. A „Pompeianus“ jelző ezek alapján itt inkább helyetjelölő értelemben fordul elő, mint ahogy az *actarius* beszámolójának elején a „Cumanus“ jelző, 53, 2: in praedio Cumano...¹²

Petr. Sat. 68, 8: „ideo nihil tacet, vix oculo mortuo unquam“. Habinnas mondja rabszolgájáról, aki a lakomán egy Vergilius-részlet recitálásával produkálta magát. Az előzményekben arról értesültünk, hogy a rabszolga hortyogni szokott s olyan a nézése, mint Venusnak: bandzsít. Friedländer a kérdéses mondatot így fordítja: „Deswegen kann er nichts verschweigen, weil seine Augen immer offen sind.“¹³ Heinse szerint: „deswegen verschweigt er nichts, hat seine Augen überall“. Heinse és Friedländer felfogása szerint tehát a „vix unquam“ az „oculo mortuo“ hoz tartozik s eszerint a fiú azért nem hallgat el semmit, mert mindig nyitva van a szeme (= quia oculus vix unquam moritur). Az „oculus mortuus“ azonban előfordul még Petroniusnál a szakállas farkasról szóló történetben is, ahol a novella elbeszélőjének, Nicerosnak, a történetek láttára ijedtében megmerevednek a szemei s alig-alig tud magához térni, 62, 10: „ut larva intravi, paene animam ebullivi, sudor mihi per bifurcum volabat, oculi mortui, vix unquam refectus sum“. E párhuzamos hely alapján a szóbanforgó helyet következőképpen fordítanám: „Éppen ezért sohasem hallgat, majd akkor is csak nagynehezen, ha szeme örökre lezárul.“¹⁴

¹ Ugyanígy a Spiro által átdolgozott legújabb Heinse-kiadásban is.

¹² Az angol fordításban is: „gardens at Pompeii.“

¹³ Révay is hasonlóan: „Azért nem hallgat semmit, mert alig van úgy, hogy pihen a szeme.“

¹⁴ Csak árnyalatilag tér el ettől a Szerkesztőtől kéziratom átnézése alkalmával ajánlott interpretáció: „Annyira nem hallgatag, hogy majd ha meghal, akkor is alig.“

Petr. Sat. 83, 5: „Hylan Nympha praedata imperasset amori suo, si venturum ad interdictum Herculem credidisset.“ A helyzet az, hogy Encolpius egy képtárban Zeuxis, Protogenes, de különösen Apelles jeles festményeiben gyönyörködik, amelyek közül az egyik azt a jelenetet ábrázolja, amint egy nais Hercules kedveltjét, a szép ifjú Hylast elrabolja. Heinse így fordítja e helyet: „Diese Nymphe, welche den Hylas mit inbrünstigen Armen an ihren kochenden Busen drückt, würde ihre Liebe gezähmt haben, wenn sie gewusst hätte, welchen Schmerz sie dem Hercules verursachen könnte.“ A félreértés itt annál szembeesőbb, illetőleg indokolatlanabb, mert Burmann kiadásában, amely Heinse fordításának alapjául szolgált, a szöveg teljesen egyezik e helyen Buechelerével. Forcellini szótárában¹⁵ a „venire ad interdictum“ következő magyarázatát találjuk: „venire ad praetorem in ius“. A kifejezés ebben az értelemben elő is fordul Petronius egy másik helyén, ahol arról van szó, hogy Ascyrtos észrevette a paraszt vállán azt a tunicát, amelybe aranyak voltak bevarrva s amelyet Encolpius és Ascyrtos az úton elvesztettek volt, 13, 4: „negavi circuitu agendum, sed plane iure civili dimicandum, ut si nollent alienam rem domino reddere, ad interdictum venirent“. E helyen „ad interdictum venire“ csakugyan abban a jogi értelemben fordul elő, hogy „a praetor elé jönni, a praetor döntése alá kerülni“. A kérdéses (83, 5) helyen azonban véleményem szerint nem jogi értelemben használja e kifejezést az író s az interdictum ott általában csak tilalmat vagy tiltakozást jelent. Így tehát a mondat értelme: A nympha, aki Hylast elrabolta, uralkodott volna szenvedélyén, ha tudta volna, hogy Hercules majd jön és tiltakozik.¹⁶

Petr. Sat. 101, 2: „miserere“ inquam „morientium et pro consortio studiorum commoda manum; mors venit, quae nisi per te non licet, potest esse pro munere.“ Encolpius mondja e szavakat Eumolpusnak, mikor Gitonnal együtt tudatára ébred a véletlen folytán, hogy a tarentumi Lichas hajójára vetődtek. Heinse így fordítja e helyet: „Erbarme dich unser! Wir sind im Begriffe zu sterben! Reiche mir nach unserer Sympathie der Seelen die Hände! Unser Tod ist gewiss, wenn du uns nicht rettetest, und dann kann er eine Wohltat der Götter sein.“ Nehézséget e hely értelmezésénél a „manum commodare“ kifejezés okoz, ennek magyarázatát azonban megtaláljuk Velleius Paterculusnál II. 70, 4, ahol M. Brutusról van szó, aki a philippii vesztett csata után: „impetravit a Stratone Aegeate familiari suo, ut manum morituro commodaret sibi“. Itt tehát kétségtelenül arról van szó, hogy Brutus arra kérte Stratont, hogy ölje meg őt. A kérdéses helyet ezek alapján talán ilyenképen for-

¹⁵ Totius Latinitatis Lexicon, Prati, 1865, III. 571. l. A Thesaurus linguae Latinae, Leipzig, megfelelő kötete számomra hozzáférhetetlen, mivel a bécsi könyvtárakban csak az 1—4. (Con—cyclus-ig) kötet áll rendelkezésemre.

¹⁶ Hasonlóan az angol fordítás.

díthatnók: 'Könyörülj meg rajtunk' szoltam 'kik a halál torkában vagyunk és mivelhogy közös a kívánságunk, ölj meg minket; a halál már itt van s hacsak te útjába nem állsz, még a sors ajándéka lehet.'¹⁷

Petr. Sat. 101, 9: „negavit hoc Eumolpus fieri posse, 'quia magna' inquit' navigia portubus se curvatis insinuant“. Az előzményekben ugyanis Gíton arra kéri Eumolpust, hogy vegye rá valamiképen a kormányost arra, hogy a hajó egy közeli kikötőben vessen horgonyt s tegye őket partra. Heinse e helyet következőképen fordítja: „Eumolp leugnete, dass dies geschehen könne, weil grosse Schiffe nicht leicht in einem Hafen einlaufen könnten.“ Tévedését itt menti az a körülmény, hogy szövegében „curvatis“ helyett „gravatim“ állott. A „portus curvatus“ előfordul már Vergiliusnál is¹⁸ (Aen. III. 533 portus ab euro fluctu curvatus in arcum) s olyan kikötőt jelent, amelyet a tenger hullámai vájtak ki. A kérdéses hely fordítása tehát a következő: Eumolpus azt állította, hogy ez lehetetlen, 'mert' úgymond 'a nagy hajók csak kivájt kikötőkbe hatolhatnak be'.¹⁹

Petr. Sat. 128, 4: „rapuit deinde tacenti speculum, et postquam omnes vultus temptavit, quos solet inter amantes risus fingere, excussit vexatam solo vestem raptimque aedem Veneris intravit“. Heinse szerint a részlet értelme ez: „Darauf riss sie ihr einen Spiegel aus den Händen und untersuchte jedes Lächeln, welches die Verliebten zu machen pflegen, riss ihr in die Blumen verflochtenes Gewand von der Erde und ging hitzig in ihre Kapelle der Venus.“ Amde a „vexata solo vestis“ csak a földtől beszennyezett vagy poros ruhát jelentheti, hiszen előbb (127, 10) arról volt szó, hogy leheveredtek a pázsitra; „excutere“ pedig itt annyi, mint „kirázni“: Ovid. A. A. I. 149 sk. „utque fit, in gremium pulvis si forte puellae deciderit, digitis excutiendus erit“.²⁰ A szóbanforgó részlet tehát elfogadhatóságon így fordítható: Aztán, mikor nem választott, kikapta kezéből a tükröt és miután minden grimaszt végigpróbált, amit csak a nevetés szokott a szerelmesek közt előidézni, kirázta²¹ földtől poros ruháját és sebtében belépett Venus templomába.

Petr. Sat. 133, 2: „tetigit puer oculos suos conceptissimis iuravit verbis sibi ab Ascylo nullam vim factam“. Gítonról van szó, akitől Encolpius azt kérdezi, hogy nem erőszakoskodott-e vele Ascylos azon az éjjelen, amikor különváltak s Ascylos Gítont magával vitte. Heinse fordításában: „Der Knabe hielt schamhaftig sein Händchen vor die Augen und schwur mit den ausgewähltesten Worten, dass ihm Ascylo

¹⁷ E helyen M. Heseltine fordítása is hibás.

¹⁸ V. ö.: Hor. Carm. I. 33, 15. sk. fretis acrior Hadriae curvantibus Calabros sinus.

¹⁹ Az angol fordítás is ugyanígy.

²⁰ V. ö. Petr. 128, 6.: ne forte gravatum excutiat gremium secreti conscius auri.

²¹ Innen az angol fordítás is így.

keine Gewalt angetan habe.“ A régiek eskü alkalmával, ha szent helyen ünnepélyes formák között történt, az oltárt, vagy valamely birtokukat képező tárgyat érintettek meg annak jelzésére, hogy az istenek hamis eskü esetén fosszák meg annak élvezetétől. A szemekre való esküvéssel különben többször találkozunk a római elégiaköltészetben is, pl. Prop. 15b., 33 sk.: nam tibi ne viles isti videantur ocelli, per quos saepe mihi credita perfidia est.²² A helyes fordítás Petronius szóbanforgó helyén tehát a szó szerint való.

Wien.

SCHRÖDER IMRE.

CREDIDERINT-NE GENTILES MORTUUM IN TARTARO PRECIBUS VIVORUM LOCUM MELIOREM OBTINERE POSSE ?

Ad hanc quaestionem *F. I. Dölger* in quadam dissertatione¹ affirmans respondet. *Dölger* ab epitaphio quodam, quod nunc Romae in Museo Nationali inveniri potest, initium sumit. Epitaphium nostrum auctore *Vogliano* vix post saeculum I. p. Ch. n. confectum est. Textus epitaphii, ut *Wickert*² habet, est:

C. Julius C. O I. Faustus Caccilia O I. Jucunda

O Fortuna, hominum dubia quae fata gubernas,
cur me [p]rivasti Julio Fausto?

Cenavi in trichileis, symphonia suave canebat —
nunc infelici tundit Cerberus auriculas.

5 Sei quicquam pietatis habes, sanctissima mater,
subleva me abiectum a finibus Tartariis.

[P]re[is]tina cura domo fama decoratus quievi(t);
nunc me Cerberus ducit a[d] exitium.

Fauste venuste vale, nive o decorat[c] marite,

10 otia luxuriae oscula perdidimus.

Gaudia matris acerba, patris querumonia maesta;
me tamen ad cinerem cornua rauca vocant.

Viginti et sex to[t] me Cluthes duxit in annos;
hunc finem Parcae sorte dedere mihi.

Teste versu 11-o — ut *Dölger* vult — parentes lecto filii, Julii Fausti gravissime aegrotantis, sed nondum mortui adsunt. In epitaphio autem parentes morienti filio *adesse*, ut ex sequentibus clucebit, non est necesse. Non dicerem cum *Dölgerio*, si verbum „gaudia“ specto in v. 11-o, soli matri adhuc spem aliquam esse filium ex morbo convalescere posse.

²² V. ö. Ovid. Am. II. 16, 43. sk.

¹ *Antike Parallelen zum leidenden Dinocrates in der Passio Perpetuae.* (Antike und Christentum, tom. II., fasc. 1., 1930. pag. 1—40.)

² *L. Wickert:* Ein neues lateinisches Grabgedicht, Hermes, LXI. 1926. pag. 449.

„Gaudium“ matris hic sensu obiectivo sumendum est, non agitur enim de gaudio quodam interno (quod magis convenit etiam patris „querumoniae maestae“), sed de quadam voluptate, oblectatione — certe sensu contrario: nam attributum „acerba“, cuius sensus est: horrendum, infandum, immite,³ „gaudiis“ matris additur.

Auctore *Dölgerio* versus 1—2. mater Julii Fausti mortui dicit, cum in v. 5° mortuus matrem suam alloquatur. De nostra autem sententia, ut dicenda demonstrabunt, hic potius uxor mortui loquitur.

In v. 5° moriturus *forsitan* auxilium matris implorat. Sed quare non uxoris, si in toto epitaphio — ut elucebit — solum mortuum eiusque uxorem verba facientes accipimus? Moriturus iacet Jul. Faustus in lecto, semivivus, infirmus. Maritum adhuc iuvenem mors instans — ut ita dicamus — iterum puerum fecit, qui matrem suam benignissimam, quam puer firmiorem se putat, non uxorem haud dubie iuniorem, certe imbecilliozem invocat.

Sed *fortasse* illa „sanctissima mater“ (v. 5.) *Proserpina*, regina inferorum est.⁴ Dum — ut habet opinio vulgi — animae imagines vanae apud inferos vitam tristem agunt, sacris Proserpinae initiati mortem regenerationem animi esse in vitam meliorem putabant. Forte vis huiusmodi subicienda est etiam verbis Julii Fausti in lecto iacentis morte imminente: „subleva me abiectum a finibus Tartariis“ (v. 6.): idest Jul. Faustus (forte sacris initiatus) a Proserpina vitam illam beatiorum post mortem futuram petit. *Proserpina* enim etiam alibi *mater* vocatur: μήτηρ ἐριβρεμέτου πολυμόρφου Εὐβουλῆος⁵, etiam *sanctissima*: ἁγνή Περσεφόνη,⁷ ἁγνῆς Φερσεφονείης,⁸ ἁγνῆς Φερσεφόνης,⁹ ἁγνῆ Περσεφονείη,¹⁰ ἁγνήν Περσεφόνειαν,¹¹ Φερσεφόνη ἁγνή.¹²

Sed etiam sentiis modo explicatis probabilior mihi videtur opinio, quae „Fortunam“ (v. 1.) „sanctissimae matri“ (v. 5.) arte adiungendam esse dicit. Cultu Fortunae deae (Τύχης) Romanos vehementer commotos esse — etiam tempore, ut aiunt, syncretismi — plurima simulacra, imagines, templa attri-

³ Nonius 247. (Müller) Cf. Thes. Linguae Latinae, vol. I. 1900. artic. „acerbus“, col. 369.

⁴ Cf. CIL—X. Nr. 8249. dii iferi vobis comedo, si quicua *sactitates* habetes etc.

⁵ *Orphica* rec. E. Abel, acced. Procli hymni, hymni magici, hymnus in Isim etc., 1885., h. 29, 8.

⁶ Cf. W. H. Roscher: Ausführl. Lexicon d. gr. u. röm. Mythologie, Suppl., Epitheta deorum, quae apud poetas Graecos leguntur, 1893, pag. 190.

⁷ Hom. Od. 11. 386.

⁸ Orph. h. 24, 11.

⁹ Ibid. 43, 7.

¹⁰ Oracula Sibyllina, rec. A. Rzach, 1891, 157, 7 etc.

¹¹ Hom. h. 5, 337.

¹² Orph. E. 6.

butaque Fortunae etc. optime demonstrant. Tempore syncretismi autem Fortuna dea imprimis Isidi coniuncta est; attributis Isidis et Fortunae simul instructas formas deae *Isidis-Fortunae* in plurimis nummis ex aere factis, in operibus tectoriis Campanis etc.¹³ saepissime invenimus. Isis igitur et Fortuna apud Romanos plane eadem factae sunt.¹⁴ Matres (matronae proles habentes) in quodam fano imaginem *Fortunae* liberos suos nutrientis (ergo *matris*) venerabantur,¹⁵ *mater* erat etiam Isis, quae una cum filio suo Horo (Harpocrate) multis in locis maxima varietate depicta videri potest.¹⁶ Ergo Isis-Fortuna quoque, dea syncretismi mater putabatur, quod epitaphio nostro („sanctissima mater“ v. 5.) optime convenit. Isis — ut Aegyptii putabant — reddere potuit hominibus valetudinem, nam plurima medicamenta inveniēbat et peritissima erat artis medicinae. Etiam e variis periculis homines eripere potuit.¹⁷ Jul. Faustus, quem, ut *Dölger* habet, etiam de nostra sententia probabiliter casus quidam malignus interfecit, in epitaphio *forte Fortunae-Isidem*, hominibus in periculo succurrentem moriens obsecrat („subleva me abiectum a finibus Tartariis“ v. 6.), ut *e morte* eripiat. Sed forte Jul. Faustus *immortalitatem* precatur hic ab Iside: „refrigerium“¹⁸ μύσταις certo debitam.

Versus 3—8. etiam de nostra sententia Jul. Faustus mortuus dicit; versus 9—10. clare intelligi possunt, si illos ab uxore *Julii Fausti mortui* dictos esse comprobamus, quae maritum veste funebri indutum, „niveo“¹⁹ decoratum“ his verbis iubet valere. Detrimento esset compositioni, si in versibus 9—10. *Julii Fausti mortui* uxor, in versibus 1—2. autem mater eius loqueretur, vel si in v. 9° mater *Julii Fausti* verba: „Fauste venuste vale“ ad filium suum, verba autem: „niveo decorate marite, otia luxuriae oscula perdidimus“ (v. 9—10.) ad virum suum, patri *Julii Fausti mortui* diceret, ut *Dölger* vult. De nostra sententia in legem inde a Tibullo in elegiis observatam — ut partes distichi non solum ex legibus metricis sed etiam ex eo, quod ad mentem pertinet, inter se cohaerent — peccaretur, quae ceterum in epitaphio perfecte comprobatur. Etiam v. 10.: „otia luxuriae oscula perdidimus“ multo probabilius interpretatur, si hic de coniugio *Julii Fausti iunioris* eiusque uxoris *non* de coniugio *parentum* mortui agi probatur.

¹³ Roscher: op. cit. vol. I. col. 1530. et sqq.

¹⁴ Cf. Apul. metam. 11, 15: Sacerdos Lucium sacris Isidis iam initiatum sic alloquitur: „in tutelam iam receptus es *Fortunae*... en ecce pristinis aerumnis absolutus *Isidis* magnae prudentia gaudens Lucius de sua fortuna triumphat.“ (Roscher: op. cit. vol. I. col. 1533.)

¹⁵ G. Wissowa: Religion und Kultur der Römer², 1912., pag. 259.

¹⁶ Roscher: op. cit. vol. II. col. 506. et sqq.

¹⁷ Roscher: op. cit. vol. II. col. 521. et sqq.

¹⁸ F. Cumont — Aug. Burckhardt-Brandenburg: Die orientalische Religionen im römischen Heidentum,³ 1931. pag. 91. et sqq.

¹⁹ Ita *Dölger* legit.

De nostra sententia v. 6.: „subleva me . . . a finibus Tartariis“ sic: „prohibe me . . . a regionibus Tartari“ idest: „prohibe me . . . a poenis inferorum“, recte interpretatur,²⁰ epitaphium autem recte sic dividitur:

v. 1—2.: uxor Julii Fausti mortui.²¹

v. 3—8.: Julius Faustus mortuus.²²

v. 9—10.: uxor Julii Fausti mortui.²¹

v. 11—14.: Julius Faustus mortuus.²²

Quae cum ita sint, sententia *Dölgerii*, quae effatum epitaphii „subleva me abiectum a finibus Tartariis“ (v. 6.) sic interpretandum esse: „mortuum matrem orare, ut Tartaro liberetur et in locum meliorem apud inferos collocetur“ docet, falsa declarari debet.

Sententiam nostram nec *Acta Pauli et Theclae*, ut videbimus, confutare posse constat.²³ In verbis *Falconillae* ad matrem suam directis²⁴ gentilem rerum naturae contemplationem apparere dicere non auderem, ut *Dölger* vult. Quae a puella dicuntur, non opinionem — ut ita dicamus — eschatologicam gentilem ostendunt, cum *Acta Pauli et Theclae* sacerdos quidam *Christianus* scripsisse dicatur finem moralem, quem dicunt, sibi proponens. Qui necessario voluit, ut *Falconilla* quae *Christiani de gentilibus in statu gratiae mortuis* — ut sensu Christiano dicunt — credebant, diceret.

Clemens Alexandrinus, quem *Dölger* sententiae suae demonstrandae causa item appellat, in capite 6-o libri *Stromatum* sexti (Stählin) „Evangelium ethnicis in inferno positis non minus quam Judaeis et ethnicis viventibus annuntiatum fuisse“²⁵ dicit: „εἰ γοῦν ὁ κύριος δι' οὐδέν ἕτερον εἰς Αἴδου κατήλθεν ἢ διὰ τὸ εὐαγγελισθαι, ὥσπερ κατήλθεν, ἦτοι πάντας εὐηγγελίσατο ἢ μόνους Ἑβραίους, εἰ μὲν οὖν πάντας, σωθήσονται πάντες οἱ πιστεύσαντες, κἂν ἔξ ἐθνῶν ὄντες τύχωσιν, ἔξομολογησάμενοι ἥδη ἐκεῖ . . .“ Quae verba, si *totum* caput spectatur, in inferno etiam ethnicos, etiam Judaeos, qui *Christo crediderunt*, salvos factos esse dicunt. Quibus regnum coelorum aperiebatur et illi ex inferis *in meliorem locum, in coelum* migrabant. Sed *soli iustificati ethnici* in coelum ascendebant, ut ex supradictis elucet, *non quocunque tempore*, sed postquam Christus ad inferos descensus evangelium etiam ibi annuntiaverat. Ergo textus, qui etiam apud *Dölgerium*²⁶ inveniri potest

²⁰ „Bewahre mich vor der Gegend des Tartarus“: „Bewahre mich vor den Strafen der Hades“. (*Dölger*: op. cit. pag. 10.)

²¹ auctore *Dölgerio*: mater Julii Fausti mortui.

²² eodem modo *Dölger*.

²³ Notitiam „Actorum Pauli et Theclae“, quae etiam apud *Dölgerium* inveniri potest, praetermitti posse existimamus.

²⁴ „ἡ γὰρ θυγάτηρ αὐτῆς Φαλκονίλλα ἦν τεθνεῶσα, καὶ κατ' ὄναρ εἶπεν αὐτῇ· Μητέρα, τὴν ξένην τὴν ἔρημον Θέκλαν ἔξεις εἰς τὸν ἐμὸν τόπον, ἵνα εὖξῃται ὑπὲρ ἐμοῦ καὶ μετατεθῶ εἰς τὸν τῶν δικαίων τόπον“. (*Acta Pauli et Theclae* 28. (Lipsius); cf. *Dölger*: op. cit. pag. 13.)

²⁵ *Migne*, P. L. tom. IV. col. 787.

²⁶ *Dölger*: op. cit. pag. 14.

maximique est illi momenti: „Ναὶ μὴν καὶ σώματά φησι τὸ εὐαγγέλιον πολλὰ τῶν κεκοιμημένων ἀνεστάσθαι εἰς ἀμείνω δηλονότι μετατεθειμένων τάξιν”²⁷ — si *integrum* spectas caput sextum, ethnicos *generatim*, sine Christo apud inferos in locum meliorem disponi posse non dicit.

Dölger etiam in *Passione Perpetuae* (ed. Gebhardt)²⁸ quaerit argumentum ad sententiam suam comprobendam. Sed ex *Perpetuae* mulieris nobilis in carcere baptizatae in mente partim saltem iam pridem christianae visione — de nostra opinione — fratrem natu minorem ab ea precibus *e purgatorio* ereptum esse elucet. In textu „*Passionis Perpetuae*”²⁹ sententiam, quae diceret *Dinocratem* ideo solum apud inferos „laborare” (etiam *Perpetuam* de hac re ideo sic in animo reputare), cum *vulnus turpe* habuerit (peccatis plane neglectis), verbis elatam esse non videmus, etsi ea, quae de modo laborandi *Dinocratis Perpetua* dicit enarrans somnos suos opinioni paganorum convenire cum *Dölger* comprobamus.

Ergo ad quaestionem inscriptione dissertationis nostrae expressam *negando* respondere debemus.

In S. Monte Pannoniae (Pannonhalma).

THOMAS RADOS.

IN EPITAPHIUM C. JULII FAUSTI LIBERTI

OBSERVATIUNCULAM commentationi Thomae Rados adiungo.* Sunt enim quae rectissime, sunt autem quae forsitan minus recte interpretatus sit. Rectissime personas distribuit. Personae dramatis sunt in epitaphio uxor *Julii Fausti liberti* et *Iulius Faustus ipse*.¹ Uxor *Fortunam* alloquitur (1—2):

O Fortuna, hominum dubia quae fata gubernas,
cur me privasti *Julio Fausto*?

Ipsius *Fausti* sunt versus 3—8:

Cenavi in trichileis, symphonia suave canebat:
nunc infelici tundit *Cerberus* auriculas.

Sei quicquam pietatis habes, sanctissima mater,
subleva me abiectum a finibus *Tartariis*.

Preistina cura domo fama decoratus quievi:²
nunc me *Cerberus* ducit ad exitium.

Uxor tunc marito valedicit (9—10):

²⁷ *Clem. Alex.*: *Stromata*, VI. 6. (Stählin.)

²⁸ Notitiam „*Passionis Perpetuae*”, ut supra „*Actorum Pauli et Theclae*” quoque, omittimus. — Cf. *Dölger*: op. cit. pag. 16. et sqq.

* Cf. supra (*Egyetemes Philologiai Közlöny*, 55, 1931, 61 sqq.)

¹ Epitaphio praescriptum est: C. Julius C. (mul.) l. Faustus, Caecilia (mul.) l. Iucunda. Cf. *Lommatsch*, in *Anth. Lat.* II. 3, 2121 cum addendis.

² QVIEVIT correxit Wickert.

Fauste venuste vale niveo³ decorate⁴ marite,
otia luxuriae oscula perdidimus.

Iterum loquitur Faustus (11—14):

Gaudia matris acerba, patris querumonia maesta:⁵
me tamen ad cinerem cornua rauca vocant.
Viginti et sex tot me Cluthes duxit in annos:
hunc finem Parcae sorte dedere mihi.

Colloquium tamen hoc non est. Maritus uxori non respondet. Immo soliloquii verba sunt, quae ille dicit. Quod optime vidit L. Wickert, qui post tot virorum doctorum in hos, ut nunc sunt, ineptissimos versus insumptam operam epitaphium legit edidit commentatus est.⁶ Sed neque illi, neque Fransisco Josepho Dölger, qui post eum eruditissime de hoc epitaphio disseruit,⁷ in mentem venit id, quod nostro Rados, cuique rei fortasse proxime accessit Ribezzo:⁸ sanctissimam matrem, quam Faustus alloquitur, reginam inferorum esse. Certo non potest Fortuna 'mater' a mortuo vocari, qui ab ea crudeliter abripitur. Neque est, cur de Iside regina inferorum in epitaphio Fausti cogitemus.⁹ Si qui deorum sanctissimi sunt,¹⁰ sanctissima est Ceres et Proserpina (cf. Cic. in Verrem V. 188), 'mater' sanctissima autem est Terra mater, cuius se liberos mortui sacris quibusdam Graecorum initiati in Italia ipsa professi sunt. Ἦς παῖς εἶμι, inquit animae in Orphicorum qui dicuntur lamellis aureis (fr. 32 Kern). Potest etiam Proserpina ipsa 'mater' vocari, ut Dis 'pater', et 'abiectum a finibus Tartariis sublevare', nempe ut 'per amplum mittatur Elysium et cum paucis laeta arva teneat'. Aliud in morte levamentum vix possit Fausto contingere, quam hoc, de quo Vergilius narrat. (Aen. VI. 743—44). Vergiliana autem in libro VI. Aeneidos cum sacris Cereris et Proserpinae quoque artissime cohaerere constat.^{11a}

³ Scil. vestitu.

⁴ DECORATVS corr. Wickert.

⁵ Intellige: gaudia matris acerba facta sunt, patris querumonia maesta est.

⁶ Hermes 61, 1926, 448—58. Cf. p. 457: „der Dichter lässt die Personen aneinander vorbeireden“.

⁷ Antike u. Christentum 2, 1930, 1 sqq.

⁸ Rivista indo-greco-italica 9, 1925, 122 sqq., quibus inspicere non potui. Cf. quae Wickert annotat: „An orphischen Mysterienglauben denkt Ribezzo“ (l. l. 453, 3).

⁹ Rados vel Proserpinam, vel Isidem-Fortunam invocatam a Fausto conicit.

¹⁰ Qui deorum sancti appellati sint non enumerat Link, De vocis 'sanctus' usu pagano, Regimonti 1910; centum fere attulit Höfer in Roscher, Lex. IV. 308 sqq. Cf. etiam Delchaye, Sanctus (Subsidia hagiographica 17) p. 12 sqq. Dis inferis sanctitatem tribui testatur epitaphium in CIL X. 8249, quod exscripsit Rados.

¹¹ De Terrae matris religione Romana e Graecia oriunda cf. Altheim, Terra Mater p. 108 sqq.

^{11a} Cf. Hermes 66, 1931, 420 sqq.

Minus recte mihi videtur Rados noster Dölgerium secutus epitaphium ita explicare, ut moriturus Julius Faustus in lecto iacens cum uxore colloquatur. Quod secus est. Uxor enim se privatam esse Julio Fausto complorat (v. 1—2), eique valedicit (v. 9—10), ut ad feretrum vel sepulchrum mos est, non ad lectum adhuc viventis. Quid, quae Faustus dicit? Equidem miror, quod viri doctissimi *soliloquium mortui* non intellexisse videantur. Faustus meminit eorum, quae fuerunt (v. 3 et 7), deplorat ea quae sunt.¹² Sed deplorando etiam describit ea, describit se ipsum quoque, ut est, cum loquitur: aures eius latratus tundit Cerberi, ducitur ab illo 'ad exitium', cornibus vocatur 'ad cinerem'. Ubi Cerberus vel quidquid inferorum apparuit, ibi mors est; qui Cerberum sentit, ille non est moriturus, sed plane 'abiectus in fines Tartarios'.¹³ Mortuus, quem pompa funebri efferunt, a poeta loquens inducitur. 'Ad cinerem vocari' idem est atque in rogum mitti.¹⁴ Hoc sui ipsius 'exitium' fore praesentit mortuus,¹⁵ qui cornibus canentibus fertur ad comburendum *ut cadaver*, simul *ut anima* Cerberum audit et videt.¹⁶ In epitaphiis Graecorum mortui saepe locuntur.¹⁷ At hoc epitaphium Romanum est ex urbe, neque, ut statim elucebit, parvi momenti ad mores cognoscendos Romanorum. Romae enim in pompa funebri nobilium divitumque saepe admittebantur qui partes agerent mortui. Verba fortasse actoris audimus eiusmodi, qui

¹² Cf. Wickert l. l. 457: „Was die Verse einigermaßen zusammenhält, ist... der mehrfach anklingende Gegensatz zwischen einst und jetzt“.

¹³ Cf. quae de finibus mortis explicabam Hermes 66, 1931, 418.

¹⁴ Cf. Prop. II. 13, 31: deinde, ubi suppositus cinerem me fecerit ardor, accipiat manes parvula testa meos.

¹⁵ Cf. quae homines barbari sibi persuaserunt: mortuum vivere, quoad cadaver dilabendo interiit, interea animam cadaveris interitum lamentari (Naumann, Primitive Gemeinschaftskultur p. 30).

¹⁶ Quemadmodum Fausti cadaver 'ad exitium' a Cerbero ducitur, ita volt Propertius lenae ossa Cerbero ultori tradere terrenda (IV. 5, 3):

nec sedeant cineri manes et Cerberus ultor
turpia ieiuno terreat ossa sono.

Cf. quae Otto, Die Manen pp. 53 sqq. attulit et quae de his rebus p. 41 luculenter exposuit: „Von der Stufe der Primitiven und von den frühesten der Forschung zugänglichen Zeiten bis in unsere Gegenwart hinein herrscht die Vorstellung des Totengeistes (haec est anima) zusammen mit dem Glauben an die Geheimnisse und Wunder des Leichnams (id, quod alii vocant: „der lebende Leichnam“). Die primitive Mentalität empfindet hier keinen Widerspruch. Der Totengeist ist ja selbst eine Art Körper und es kommt nur darauf an, wie dicht oder dünn im einzelnen Falle die Mentalität gedacht wird. Gerade diese unserer Logik unerträgliche Unklarheit ist charakteristisch für die primitive Anschauungsweise, von der man nur nicht denken darf, dass sie auf bestimmte Zeiten und Kulturstufen beschränkt sei.“

¹⁷ Cf. Geffcken, Stimmen der Griechen am Grabe p. 27 sqq.

non iocatur ut ille mimus in funere Vespasiani.¹⁸ Locuntur etiam praeficae in Italia et ubique terrarum usque ad hodiernum diem in nomine mortui.¹⁹ Epitaphium Iulii Fausti neniae genus est dramaticum in formam epigrammatis redactum.

Versus autem, ineptissimi nunc, non fuerunt ita inepti, quando sunt compositi, ut inscriberentur monumento viri cuiusdam nobilioris. Talem virum decuit, quod Faustus de se ipso dicit: „Preistina cura domo fama decoratus quievi“.²⁰ Iam dum viri docti monuerunt versus 4 et 8 facillime emendari posse: „Nunc misero tundit Cerberus auriculas“ et „Nunc me Cerberus, heu, ducit ad exitium“. Nec versus secundus destinatus nomini Iulii Fausti liberti est, sed alii cuidam, quod numero congruit.²¹ Non est tamen epitaphium nostrum cento, quem putat Wickert, epigrammatum variorum.²² Unum carmen tum quoque fuit, cum fuit aliquantulo correctius. Postea vero prorsus depravatum est in usum hominum ignobiliorum. Epitaphium Fausti liberti vix post saeculum I. post Chr. lapidi incisum est.²³ Antiquioris temporis illud exemplar fuit,²⁴ quod imitabatur nemiam viri nobilioris ac ditioris, sanctissimam matrem reginam inferorum invocantis sperantisque se 'a finibus Tartariis' sublevatum iri.

CAROLUS KERÉNYI.

¹⁸ Suet. Vesp. 19: „Favor archimimus personam eius ferens imitansque, ut est mos, facta et dicta vivi“; cf. Becker-Göll, Gallus III. 505.

¹⁹ Cf. nenias Graecorum Italiae meridionalis, quas collegit Morosi, Studi sui dialetti greci della Terra d'Otranto, Lecce 1870, pp. 14; 27, 54—55; 59 et 66 ubi etiam Fortuna incusatur.

²⁰ „Il quale per la sua perigliosa assenza (scilicet in bello) era prima stato causa d'affanno (preistina cura), trovava appunto il meritato riposo nella pace domestica (domo quievit)“, ut interpretatur Rosagni, Riv. di filol. 1925 p. 104; vel secundum Wickertium (l. l. 454): „Vorher Gegenstand der Sorge für mein Haus, konnte ich dann ruhmgekrönt ausruhen“. Alföldi me amicissime admonet, in nummis Diocletiani et Herculi hanc legi: QVIES AVGG, neque illa quiete mortem imperatorum significari, sed id, quod viri doctissimi in epitaphio Fausti intellexerunt: functos laboribus otio frui.

²¹ Cf. Wickert l. l. 457 sq., qui exempli gratia supplet: 'Caccilio Proculo'.

²² Cf. l. l. 450: „Das Gedicht, wie wir es vor uns haben, ist ein typisches Beispiel für die Dekomposition und für den centonenhaften Charakter der lateinischen vulgären Grabpoesie, und jeder Versuch, eine tadellose Komposition hineinzudeuteln, muss als Irrweg betrachtet werden“. Quod ita fuit, dum soliloquium Fausti mortui non intellectum est.

²³ Cf. Vogliano, quem laudat Rados.

²⁴ Primo ante Chr. saeculo omnia convenire videntur, etiam quae ad rem metricam pertinent, 'Cluthes' Etruscum est pro 'Clotho'.

EGY KÖZÉPKORI FRANCIA KRÓNICA FANTASZTIKUS MAGYAR TÖRTÉNETE.

Több tanulmány foglalkozott már a francia *chanson de geste*-ekben hadakozó regényes magyarokkal. De egy sem említette Jean d'Outremeuse nevét, holott ez a XIV. századi belga krónikás, egy valóságos prózai gestát költött francianyelvű világkrónikájában a magyarok őstörténetéről.

Jean d'Outremeuse, családi nevén Desprez vagy Des Preis, 1338 január 2-án született, klerikus létére megnősült és élete végéig Lüttichben élt a Saint-Lambert székesegyház zárdájában. Néha megbízták kisebb egyházi vizsgálóbírói funkciókkal. 1400 november 25-én halt meg.¹

A régibb belga történétírók hitelesnek vették Jean d'Outremeuse krónikás rendben írott világtörténetét, mely állandóan és legbővebben Lüttich vidékének történetével foglalkozik és csak újabban mutatta ki Godefroid Kurth a lokálpatrióták nagy fájdalma, hogy Jean d'Outremeuse nemcsak a legrégebbi részében, de a legújabb események elbeszélésében sem érdemli meg a legcsekélyebb hitelt, mert egyetlen forrása sincs, melyet ma ne ismernénk, s ezeket az ismert forrásokat is regényes elemekkel, önkényesen kitalált nevekkal és fantasztikus kronológiai adatokkal torzíttja el, vagy színezi ki.

Jean d'Outremeuse krónikájának különösen a legrégebbi részét teszi az olvasóra azt a benyomást, mintha nem is történétíróval, hanem egy pedáns krónika külsejébe öltöztetett *chanson de geste*-íróval volna dolgunk. S valóban Jean d'Outremeuse krónikájában nemcsak a világkrónikákat, hanem elsősorban a verses gestákat, különösen a *Doon de Mayence*-ot és *Ogier le Danois*-t dolgozta bele, úgy hogy a történeti események váltakoznak benne a legfantasztikusabb epikai invenciókkal.

¹ Jean d'Outremeuse művét kiadta Borgnet és Bormans a *Collection des chroniques belges inédites* sorozat *Corps des chroniques liégeoises* c. részében: *Ly mireur des Histoires Chronique de Jean des Preis dit d'Outremeuse*, Bruxelles 1864, I—VI. V. ö. továbbá Godefroid Kurth: *Etude critique sur Jean d'Outremeuse*. Mémoires, Acad. Roy. de Belg. Classe des Lettres et des Sciences morales et polit. 2e série, t. VII, Bruxelles 1910.

Ebben az őstörténeti részben szerepelnek sűrűn a magyarok. A magyarokra vonatkozó adatokat a krónikás többszöri állítása értelmében egy *Sigur* vagy *Sigire de Hongrie* nevű szerzőből vette. Mindjárt műve elején, a források között említi: „item, des croniques *Sigur de Hongrie*; item de frere Baldewin de Dannemarche, qui tos generalment parollent de toutes histores et de tous pays“. (I. 3.) Egy ízben meg egy harci, jelenetnél idézi: „Et Sigire de Hongrie dist en ses croniques que ly espée ferit sur le hayme, et si glachat jus et lanchat hours de ses mains“ (II. 461).

Nem tudjuk, ki mi ez a *Sigur de Hongrie*. Soha semmiféle más író nem említi. Valószínű, hogy egyike azoknak a számos képzeletbeli forrásoknak, melyeket Jean d'Outremeuse elbeszélése folyamán hitelkeltés kedvéért kitalál. Godefroid Kurth ugyanis egy kritikai tanulmányában kimutatta, hogy a különös történetíró tömegével gyártja az állítólagos forrásokat, személyeket, történeti adatokat s így *Sigur de Hongrie*-t is ezek közé számíthatjuk. Ha azonban mégis elfogadjuk, hogy valami írott forrás volt előtte, mikor a magyarokról beszél, akkor ez a *Sigur de Hongrie* csak egy ismeretlen *chanson de geste* lehet, melyet a krónikás módján felhasznált művében.

Mindezek ellenére talán mégsem lesz érdektelen, ha Jean d'Outremeuse magyar történeti adataival megismerkedünk. Ezeket elsősorban jellemzi, hogy a magyarok a dánokkal állandó harcban állnak, holott szerinte maguk a magyarok is *dán származásúak*. „Item l'an II^eXCII. commenchat li amachour de Danemarche, qui oit nom *Hongrech*, à edifier plusieurs citeis en son pays, entre lesquels ilh fondat une qu'ilh nomat Monlusant, portant que ons le veioit de mult long; et al desous ilh fondat une citeit qu'ilh nomat Multbelle, et plusieurs altres citeis. Et donnat chi pays à une sien fis qui fut nommeis Zelo qui en fut prinche dedont en avant; et appellat chesti pays Hongrie et ses gens Hongrois ou Hongresis“. (I. 113.) Tehát a magyarok őse a dán *amachour* *Hongrech*, kinek fia Zelo lett az első magyar fejedelem és apjáról *Hongrechről* nevezték a magyarokat *Hongrois*-knak. Ez a *Hongrech* Galaffre dán *amachour* legidősebb fia volt. Második fia Honleke Hollandiát, harmadik fia, Seleke Zélandot alapítja.

Lássuk már most a magyarok történetét.

405-ben rettenetes háború támad a dánok és a magyarok között, mert Negel dán király el akarta foglalni Bulgáriát, melyet Ebronus magyar király tartott megszállva. (I. 145.) Negelt a magyarok megverik, de mindkét király megfogadja, hogy míg életben van, nem hagy békét a másiknak. Mikor aztán Lydrionel, az első flandriai gróf megtudja a dán-magyar háborúság okát, csapatával megtámadja a dán királyt és elfoglalja egész Hollandiát és Zélandot, de a dán király visszaveszi országait és újra a magyar király ellen vonul. Dúlni, égetni kezdi a magyarok földjét. De Ebronus nagy sereggel megy

elébe és Pannoniában megütközik vele. Miután a magyar sereg nagy többségben van, legyőzi a dán királyt. Negel király fejét Ebronus magyar király fia, Ebrok vágja le (408-ban). A dánok erre Negel fiát Antenort teszik királyukká.

Nem sokkal utána (I. 147), mégis megegyezik a két ország olyanképen, hogy a magyar király megtartja Bulgáriát, ellenben levélet ad a dán királynak, hogy e földet tőle kapta, tehát hűbéri viszonyát ismeri el.

Ebronus tulajdonképen az első király volt Magyarországnak, mert előtte csak „amachour“ volt, még pedig 401-ben egy Sartago nevű. Ebronus 45 évig uralkodott. 376-ban már az első magyar *amachour* Németországban várost alapít, melyet saját nevééről Agrippának nevez, s melyet később Kölnnek hínak (I. 126).

490-ben halt meg Matera Magyarország negyedik király. Utána fia, Anthenoir következett, aki tíz évig uralkodott. Ez a nagyon kétszínű ember sok háborút viselt Nabugodonosor dán király ellen, sőt annak két fiát meg is ölte (I. 179).

492-ben rettenetes ütközet volt a két ország között: Eneas, a dán király fia a csatában levágja a magyar király kezét. Széert a magyar király ezután országában maradt és nem viselt több háborút a dánok ellen.

Julius Caesar számos hódításai között Magyarországot is elfoglalta (I. 218).

500 táján hal meg Pollox, Magyarország hetedik király és utána fia, Hongres uralkodik tizenhárom esztendeig. 517-ben halt meg egy másik Pollux, kit a szerző itt — önmagának ellentmondva — Magyarország hatodik királyának nevez (I. 194). Ennek két fia és egy leánya volt, Zelada. Leányának Blastet városát adta hozományba, kit egy Sagon nevű görög ember vett feleségül. Idősebb fiának, kit szintén Polluxnak hívnak, hagyja a magyar királyságot, kisebbik fiának, Antehnoirnak, a Monluisant hercegséget adja. Így oszlott meg Magyarország földje (I. 194).

500-ban a babiloni fogság idején halt meg Anthinoir Magyarország ötödik király és utána uralkodott fia, Pollux 17 évig (I. 183). 552-ben hal meg Hongres, a nyolcadik magyar király s utána uralkodott fia Corman 33 esztendeig. Ez igen hatalmas király volt (I. 225).

561-ben aztán nagy háború ütött ki Eneas de Hongrie és Ogens de Dannemarche között (I. 459). S a háború oka — mi lenne más? — az asszony. Ogens király el akarta venni Edát, a magyar király leányát, de Eneas nem akarta odaadni neki. Inkább egy vitéz embernek szánta, akit Sadorának hívtak s aki Pannonia grófja volt. A döntő ütközet a magyar király vereségével és elfogatásával végződött. Nem kevesebb, mint tízezer magyar vérzett el a csatán. És itt esett el Sadora is, a királyleány jegyese, Ogens király saját kezével vágta le egy csapással, mely melléig hasította ketté. E nagy csapás nagy

bámulatba ejtette a népet és a lovagokat, kik ezt látták, mert sohasem láttak még ilyet azelőtt. (Mi már ismertük a Chanson de Rolandból.) Ekkor a magyar királyt börtönbe vetették. Azonban megjelent Edea, a magyar király leánya Ogens királya előtt s így szólt: „Jó királyom, kegyelmet kérek tőled; ereszd ki börtönből apámat, hadd menjen földjére és én itt maradok veled helyette és egészen a te parancsod alá vetem magam“. Mikor a király ezt meghallotta, így szólt: „Szép leány, akarsz, hogy férjed legyek? Akkor Dánia királynéjává teszek és apádat szabadon hagyom menni Magyarországra“. Persze megegyeznek és úgy történik, amint a leány kívánja (I. 459).

Az angolokkal is meggyúlik a magyarok baja. 193-ban(!) Thomas de la Grant Bretagne Dániába akar menni téríteni. Vele megy a walesi Clodas, Franconak Wales hercegének nagybátyja. Londonból hajón jutnak el Magyarországra. És mikor Tamás király meglátta, hogy Magyarországra jutott, nagyon megörült. Emberei kiszállnak hajóikból, behatolnak az országba és dúlnak, égetnek, pusztítanak. A lakosság Targont városába menekült, ahol a király éppen tartózkodik és jelenti, hogy megjött a brit király. Számos ütközetben folyik a harc váltakozó eredménnyel. Végre Thomas és Clodas egy hegyre szorítja a magyarokat. A magyar király, Alixandre, Rómába szalad Commodus császárhoz segítségért. Thomas ezalatt ostromolja a várost. Alixandre siránkozik a császárnak, hogy 7000 embert veszített, mert a brittek úgy aprították a magyarokat mint a birkákat. Erre a császár hajóra száll és magyar földre jön, ahol Thomas hasztalan ostromolja a magyar várost. Már éppen készülnek abbahagyni az ostromot, mikor megjön a hír, hogy közeleg a rómaiak nagy serege. Commodus megsebzí Clodast, Thomas meg kettéhasítja Commodust, le egész a nyeregig. Erre a rómaiak elszaladnak. Commodus utódja Elyus Pertinax és Severus lesz a császári trónon.

194-ben aztán Thomas beveszi Targontot és váltság fejében elengedi a királyt, aki azonban nem akar keresztény hitre térni. Inkább meghal, semhogy megkeresztelkedjék. 195-ben aztán Alixandre magyar király Rómába küldte Commodus császár csontjait tizenkét lovaggal, ott egy oszlopba temették el, melyet annakidején magának csináltatott (I. 580).

Innentől fogva a magyarok története a húnokéval bonyosódik. Krónikásunk is azon a véleményen van, hogy a húnok zsidók, kik Cathay (Kína) földjére menekültek, jó messze Góg és Mágóg hegyei mögé. Itt Felimeir lett a királyuk, kitől származott Andaros, ettől Jonatas, ettől Helyas és végül Judás. Isten álmában szólítja fel, hogy foglalja el Galliát és Germániát. 240-ben törtek be a húnok Magyarország, Pannónia és Bulgária földjére és egészen Kölnig pusztítanak. Majd Egyiptomban Kairónál megverik őket. Cyprusban Agazo veri meg őket; Jeruzsálemet pusztítják, de Decius elől elmenekülnek. Oroszországban csúnyán kikapnak, majd Szlavóniában és újra Egyiptomban. Aztán

Apuliába jönnek (Puilhe), de itt is kikapnak. 261-ben Macedóniát pusztítják, de innen is kiverik őket (II. 20—26). Eközben, 287-ben meghal Priam, Magyarország királya és utána uralkodik fia, Ector 18 esztendeig (II. 37). Nemsokára 100.000 hún foglalja el Oroszországot. 309-ben aztán megint nagy csata folyik le a magyar és a dán király között, minek folytán a magyarok Oroszország felé menekülnek és azt elfoglalják. 311-ben Pannonia királya leveri a húnokat, a király is sok embert veszít, de a húnok megsemmisülnek, királyuk elesik. Megint Oroszország felé menekülnek és új királyt tesznek, kit Wandalusnak hittak s kiről aztán vandáloknak nevezték őket (II. 53). Tours-i Szent Márton is Magyarországból való volt, egy pannoni lovagnak a fia. Ez a papok gyöngye, ki később Tours püspöke lett, ekkortájban született, de még ekkor igen fiatal volt. A húnok Oroszországban ezalatt tovább öldösnek keresztényt és szaracént egyaránt (II. 58). 355-ben térnek vissza a húnok Magyarországra, de Priamus király és Bulgária hercege egy csatában leverik őket és ekkor újra Oroszországba menekülnek (II. 75). Nem sokkal ezután meg a zsidók bíztatják a húnokat a támadásra. Wandalus halála után Attila lesz a hún király, ő az utolsó. Vele a húnok eljutnak Britaniába (Bretagne), ahol rettenetesen pusztítanak (II. 86). Majd Roumenie-ba (Római birodalom) vonul Attila, aki különben igen gonosz természetű volt (II. 89). Időközben, 390-ben meghal Hektor, a magyar király is és utána következik Franco fia, aki 32 esztendeig uralkodott. A húnok már nagyon kezdenek grasszálni (II. 102) a római birodalomban, mire a császár *Etre le patris* (*Ætius patricius*)-t küldi ellenük. Ez nagy csatát vív velük Brandisnál (*Brundisium*) a tenger partján. Attila visszavonul. És mikor Bleda, Attila testvére és más lovagok szemére hányják ezt, lefejezteti őket (II. 102). A húnok Brundisiumnál tengerre is szállnak és a tengeren úsznak, míg Compostelláig meg nem érkeznek. Itt megtudják, hogy Alarich meghalt és hogy testvére Thiris elmenekült. És ez igaz is volt, teszi hozzá a krónikás, mert Thiris király Afrikába menekült, ahol hirtelen meg is halt. Akkor Attila megtudja, hogy Alarichot Gorgans de Compostel király verte le. Attila megtámadja a Compostellai királyságot és megtalálja Alarich maradék seregét. Attila meg is veri Gorgans királyt, de mikor megtudja, hogy a többi spanyol király is ellene akar vonulni, Galliába húzódik vissza (II. 103). Majd Pharamon király, a flandriai gróf és a lotaringiai herceg szövetkezik ellene, de ezek elől is visszavonul. Mindez nem akadályozza abban Clo dius királyt, hogy Lutesse városánál, le ne verje a húnokat (II. 107). Nem sokkal aztán újra a római birodalmat dúlja Attila, vele van Alafis, Theoderich de Turinge et d'Estrogothie fia és Alarich de Gothelies, testvére. Auvergneben pusztítanak, de Mero veus leveri őket, sőt Segebaus levágja Attila orrát és szemöldökét. A szélesen kifejtett csataleírásból megtudjuk, hogy a zsidó Meliadas különösen kitűnt az ütközetben (II. 110). Majd Mar-

seilleből Alsó-Frisiába mennek a húnok. Godakins frisiai király cousinjához, Ogier dán királyhoz fut segítségért, de a húnok nemcsak leverik seregeit, hanem még Ogier és Godakins is elesnek a csatában (II. 112). Nem sokkal ezután a húnok elpusztítják Bealwier és környékét,² Németországot, Flandriát, Tongres-t. Majd Chalons-t pusztítják el.³

Ezalatt Magyarországon, 422-ben meghalt Franco magyar király és utána fia, Aristot lett a király, ki 25 évig uralkodott (II. 127). De ez nem akadályozza a krónikást abban, hogy a húnok történetét tovább ne mesélje. Ekkortájt történt, hogy Theodosius császár a franciák ellen akart vonulni. De hírek jönnek, hogy Attila húnjaival, kikhez még a vandálok és gótok Randegam királlyal is csatlakoztak, Róma ellen vonul. A vandálok jönnek először: Afrikát, majd Lombardiát pusztítják, Páviát, Pisát, Milánót és a többi lombárd várost dúlják. Végre 427-ben ostrom alá veszik Rómát. Itt aztán a város falai alatti nagy csatában a pápa imájára villám sújtja Attilát, többi népe pedig tengerbe vész (II. 131).

Igy aztán visszatérhetünk a magyarok történetéhez. Arisztolt de Hongrie megint Dániára vetette a szemét és betört az éppen a tengeren túl hadakozó Julien király országába. Azonban Ogier, Julien nővérének fia, aki kitűnő lovag volt, összegyűjti embereit, Magyarországra tör és azt kezdi égetni, dúlni, hogy a királyt visszatérésre bírja. Ez így is történt. Ogier azonban elébe megy a visszatérő magyar királynak és azt leveri; a király négy fia, Ypocraen, Jonel, Herbers és Leonas elesik, a király is súlyos sebbel menekül. Ogier még feldúlja Magyarországot és hazatér (II. 134).

De a magyarok nem férnek a bőrükben. Folyton háborgatják a dánokat. Erre az időközben hazatért Julien király hadat indít ellenük. Aristolt király, kinek a neve már időközben Ristoltra rövidült, Edea leányát küldi a király elébe s mint mindegy, most is segít a szép leány a bajban: Ogier elveszi feleségül és megkapja hozományul Magyarországot (II. 134).

Időközben meghal Rómában Theodosius császár is, 451-ben. Utána Martin császár következik, Athén hercege. Ez Cloveis fejedelem ellen akar vonulni, de a rossz szelek Magyarországra vetik, ahol meghallja, hogy Ogier magyar király nem engedelmeskedik Rómának. Rettenetes csatában, mely két napig tart, a rómaiakon elverik a port, mert Ogier olyanokat tud vágni, hogy egészen mellükig hasítja az ellenséges vitézeket (II. 150). Most aztán Julien és Ogier vonul Róma ellen és Peruse (Perugia) alatt meg is verik a római sereget. A császár Cloveis germán királyt és a spanyol királyt hívja segítségül, de

² En cel an les Huens destruent Bealwier et le pays là entour. (II. 113.)

³ En cel ans destrurent les Huens Chalons et apres vinrent à Troie en Campagne. (I. 119.)

hiába. Róma három évig tartó ostroma után a dánok és a magyarok mindenkint elvonulni hagynak, csak a császárt nem. A segítségére siető Alarich spanyol királyt is visszaverik (II. 151). Végre 457-ben az ostromlók beveszik Rómát és bár ők szaracénok voltak, semmi kárt nem tettek a templomokban, sem a városban, sem az emberekben. Csak a nemeseket irtották ki, meg a császárt ölték meg. Aztán nyugodtan hazatértek (II. 154).

De a kocka fordul és Cloveis francia(!) király elfogja Ogier de Hongrie-t, Julien de Dannemarche-ot, Hertans de Saxonge-t, Ebron de Pannonie-t, Gertains de Bulgariet. Ezek persze aztán kiszabadulnak. Julien halála után fia, Prian került a trónra 58 évre. Ennek a Priamusnak meg Peris francia királylyal gyűlik meg a baja, ki elűzi a trónról. A franciák egy kormányzót tesznek, majd hajóra szállnak és Magyarországból egyenesen Spanyolhonba szeretnének menni, azonban a vihar Arméniába veti őket. Erre a magyarok megölik a francia helytartót és Ausztriát kezdik pusztítani. Agapitus francia „prevost”, ki Jupelheben székel, vonul a magyarok ellen és az egész sereget a királlyal együtt megsemmisíti. A király fia, Jonadab menekül csak haza és királlyá koronáztatja magát.

Következik még egy Paris, majd egy Julin nevű magyar király. 697-ben megismétlődik a már egyszer elmondott házassági háború Dániával (II. 399). A magyar király visszautasítja a dán király ajánlatát, hogy vegye el leányát, Edayne-t: ő Sipaine-t, a frisiai király leányát szereti, mert ez nagyon szép. (A dán hercegnő eszerint nagyon csúnya lehetett.) A háború a magyarokra nézve szerencsétlenül kezdődik, de a magyar király a friz király, Rongars segélyéhez folyamodik. A dán király meg Oudelont, Beawier királyát hívja segítségül és Agarache osztrák király leányának ígér házasságot. Így aztán az egész társaság betör Magyarországra, Julin király Thic városából küld leendő apósához segítségért. Változatos szerencséjű csata után házassággal egybekötött békével végződik a háború. Legközelebb aztán Lyon Sanson, római patricius hajókázik Magyarországra: elfoglalja azt, sőt Pannoniát, Bulgáriát is és rakásra öli a szaracénokat. 711-ben aztán magyar-pannon és bolgár királlyá koronáztatja magát és e népeket a keresztény hitre téríti (II. 429). 764-ben nagy háborúság tör ki Johan de Hongrie és a szász király között. Johan győz, 12 év múltán és elnyer egy szász hercegséget, mely Magyarország felé esik és amelyet Mample grófságának hívnak (765). 787-ben a magyar király 15 fiával együtt Németország nagy részét hajtja a francia király, Károly hűbéreibe. Semmi sem tud ellenük szegülni: a Dunától a Rajnáig és a Sale-ig minden az övék lett.

Mínthogy közben az avarok is megjelennek a történelem színpadán, ezekkel is le kell számolni. Károly császár 791-ben összegyűjti Doon de Mayence-ot, a dán királyt, a magyar királyt és 14 hős fiát (a 15-ik elhagyta a harci mesterséget) egy nép ellen, mely Pannoniába jött lakni, s melyet „Huens restareis”-nek,

restaurált húnoknak nevezték. Johans Asculpin magyar király vezeti az egyik sereget Wormstól kezdve (II. 527). Az Anesen (Enns) és a Duna közé szorítják a húnokat, kik közül aztán csak néhányan menekülnek el, ezek a Rába folyóhoz szorulnak és minthogy itt nem tudnak átkelni, Sabarie felé menekülnek.

792-ben Lyon, a magyar király fia Hostie (Ostia?) kardinalisává lesz. Ez aztán kicsinálja, hogy Charles francia király legyen a római császár (II. 529).

Ezzel végződik a magyarok őstörténete. A kilencszázas évek elbeszélésénél aztán újra megjelennek a magyarok, ezúttal a történelem magyarjai (IV. 101). 936-ban tűnnek fel, s úgy látszik Regino nyomán Jean d'Outremeuse is mint nyershúsevő és embervérivő népet ismeri. Szerinte a császár Pannoniába nyomul és ott megveri és clúzi őket. 944-ben Arnulf győzelmét meséli el kitoldva azzal a mesével, hogy mind megölte a magyarokat és visszafoglalta országukat és keresztény törvény alá vetette országukat. Mindazonáltal 948-ban I. Károly francia királynak újra nagy csatája van a magyarokkal, — kik úgy látszik közben feltámadtak — s majd dolga végeztével hazamegy Párizsba. Valamivel később a magyarok és csehek (!) már Frisiát ostromolják, de a hollandi gróf megveri őket. A gadi-saiak szerencsés kitérést hajtanak végre a magyarok ellen, végre is a hollandok megnyitják töltéseiket és a magyarok mind ott pusztulnak. 961-ben már az angol király ellen harcolnak a megint feltámadott magyarok és csehek, de az angolok megfűrik a magyar hajókat és a szaracénok mind oda vesznek. A rómaiak ellen is viselnek hadjáratot, Toscanát pusztítják, rabolnak kincset, embereket, asszonyokat. Rómát azonban nem tudják bevenni és a határon a rómaiak összeapítják őket. 981-ben aztán I. Henrik császár igen nagy győzelmet arat az egyesült magyarokon és dánokon (!), kik Németországot pusztítják. 984-ben újra Henrik veri meg az egyesült szaracén-magyar-bolgár sereget, de mérgezett kardtól megsebesül és meghal. 995-ben Adalbert prágai érsek Magyarországba megy, ahol Mahometet imádják, megtéríti a királyt, kinek neve Estiene, meg a népet is. (Persze elfelejtette a jó krónikás, hogy már többször megtértek az ő állítása szerint.) Mikor aztán Poroszországban Adalbertet megölik, Estiene az ő emlékezetére alapítja Strigon templomát (IV. 165). Mindazonáltal 1002-ben Ottó császár újra csatát vív a magyarokkal és győzelmet arat. Itt megölik a magyar király három testvérét és elesik Konrád, lotaringiai herceg, aki behozta a magyarokat.

Nem követjük tovább Jean d'Outremeuse elbeszélését. Látjuk, hogy minél közelebb jutunk az igazi magyar történelemhez, az események mindig valószínűbb formában jelentkeznek, mert forrásai itt már nem engedik olyan szabadon csapongani merész, de szűkös fantáziáját, mint a régebbi kronológiában.

A régebbi események elmondásában nyilvánvaló, hogy a regényes elem úgyszólván kizárólagosan uralkodik. Kronikasze-

rűen elbeszéli adataihoz a trójai és a római történelemből, verses gestákból merített neveket és adatokat, olykor kronológiát. Jellemző például Commodus császár szerepeltetése, kiről a történelem azt mondja, hogy a markománokkal harcolt és megálázó békét kötött velük. Jean d'Outremeuse tollán a Pannoniába betörő markománok magyarokká alakulnak és Commodus elesik. Általában ha van valami fogódzó ebben a zűrzavaros káoszban, amit a krónikás elbeszélése jelent, azt Pannonia multjában kell keresnünk, olyasformán, hogy mindazok a népek, melyek Pannonia földjén laknak, a magyarok fogalma alá csoportosulnak, kik a középkori chanson de geste-írók hitének megfelelően mohamedán szaracénok. Hogy mi okból kapcsolja össze Jean d'Outremeuse a magyarokat a dánokkal, s oly következetesen, hogy még a hamisan datált merseburgi csatában is a dánokat állítja a magyarok mellé, nehéz volna megmondani. Talán a középkorban ismert dák-dán azonosítás indította erre, hiszen pl. a dánokat Kézai is dákoknak nevezi egy századdal korábban. Így aztán szabadon kombinálhatja a magyar-dán háborúságokat. Hogy Frisiát és Hollandiát is oly sűrűn emlegeti a magyarokkal kapcsolatban, talán a többször emlegetett flandriai Tongres tartomány nevének is köszönhetjük, mely a Hongre névvel eléggé összehangzik. A sicambriaiak pannoniai legendájának nyomai is meglátszanak a derék Jean d'Outremeuse elbeszélésén, ez magyarázza a Franco és Ector-féle magyar királyokat.

Persze lemondunk arról, hogy minden esetben megmagyarázzuk, mi módon dolgozott a krónikás fantáziája. Csupán még azt említjük meg, hogy a chanson de geste-ek szelleme és százaz házassági háborúi, csataleírásai erős nyomot hagytak az elbeszélésekben, különösen a *Doon de Mayence* és *Ogier le Danois* c. chanson de geste-ek lebegtek az író előtt, mint felhasználható „történeti” források, melyek mintájára ő más nevek alatt más hasonló eseményeket költhet.

A hún történetben akad néhány adat, mely felkeltheti a magyar-hún történet ismerőinek figyelmét. Tudjuk, hogy Kézai szerint s ez az egyetlen eddig ismert forrás, mely az eseményeket így mondja el, Attila döntő ütközetét *in campo Belvider* vívta meg. S most Jean d'Outremeusenél azt olvassuk (II. 113): „En cel an les Huens destrurent Bealwier et le pays là entour”. Később még egyszer szerepel Bealwir királya, melyet a szerző úgy látszik tartománynévnek vesz. Közvetlenül ezután említi a krónikás, hogy a hunok Châlons-t is feldőlják és aztán a champagne-i Troiehoz érnek. Kézai is ismeri Chalon nevét és franciául is idézi, de ő a Chalon-sur-Saône-ra gondol.

Egy másik dolgozatomban⁴ felvettem azt a gondolatot, hogy Kézai Belviderében egy francia helység, Beauvoir nevét

⁴ A pannoniai hún történet keletkezése. Kny. a Századok 1928. folyamából, 45. l.

kell látnunk, mely nem messze esik Clairvauxtól és a champagne-i Troietól és a Katalaunumi síktól. Már most két: ségtelen, hogy a két név a hangtani variáció ellenére is ugyanaz.⁵ Szerintem Kézai és Jean d'Outremeuse egy és ugyanannak a — talán cisztercita — helyi hagyománynak adtak kifejezést műveikben.

Érdekes még, hogy míg Kézainál Attila Miramammona szultánt futtatja meg Hispániából Afrikába, Jean d'Outremeuse Alarich testvérét Thiris királyt futtatja át Attila elől a gibraltári szoroson, akiben Detricus nevének francia formáját sejtjük (Detricus = Thierry, stb.). Mindenesetre csak Kézai és a belga krónikás tudnak Attila hispániai szerepléséről és a szoroson átfutott ellenséges királyról.

Valószínű, hogy úgy Kézai, mint egy századdal később író belga kollégája, valami regényes Attila-történetet olvashattak, aminők különösen olasz földön voltak elrejtve." Erre emlékeztet Attila és népe pusztulásának tipikusan olasz formájú elbeszélése: a pápa imájára villám sújtja és népe a tengerbe vész.

Figyelemreméltó még, hogy Szent Mártont Jean d'Outremeuse is, mint számos középkori francia író magyar eredetűnek mondja.

Égészen kivételesen hitelesnek látszanak azok az adatok, melyek Jean d'Outremeuse krónikájának egyik példányában idegen kéztől erednek s Lüttichnek Magyarországgal való kapcsolataira vonatkoznak. Az 1039-iki német éhínséggel kapcsolatban írta be egy idegen kéz a következő megjegyzést a brüsszeli könyvtár (ms. Bibl. roy. n° 10463) egyik példányára: „Adonc vinrent a Liege demoreir estranges gens à gran fuison, de Hongrie et de Frieze, que ly évesque rechuit tous, et les donnat teiles frankieses que les aultres bourgeois de Liege. (Les) Hongrois regrandirent en lieu con dist Hongrier, et là entour la citeit de Liege.“ Eszerint tehát ebben az évben magyarok telepedtek volna meg Lüttichben, sőt egy városrész róluk kapott nevet. A püspök szívesen fogadta őket és polgárjogot adott nekik. Az 1051-i eseményeknél meg ezt találjuk beírva (fol. CXCVIII. v°): „En temps dedit Wazo vient grande famyne à Liege et aux vilhes là enthour; pour quoy grand peuple des Legeois, hommes et femmes et enfans, et une partie des Hongrois qui vinrent à Liege pour famyne des temps l'evesque Reginars, descendirent en Hongrie, où ly roy le refist le pareilh que l'evesque Reginart avoit fait ausdis Hongrois, et les donnat terres pour faire maisons et vilhes, et terres pour eux à vivre singuleirement entre eux; et les commandat que

⁵ A *beal* a *beau* szónak régiebb alakja, *wierben* illetve *wir* alakban is joggal ismerhetjük fel a *veoir* tájnyelvi alakját.

⁶ Lásd D'Ancona: *La leggenda d'Attila, a Studiij di critici* 1880-i bolognai kiadásában. (A későbbi kiadásokból hiányzik.)

jamais ne parlissent entre eux que remans liegeois. Et le fisent ensy long temps là apres". (IV. 223.)

Lehet, hogy ez a két feljegyzés csupán a már ismert XV. századi feljegyzések fordításai, melyekkel pontosan egyeznek, de lehet az is, hogy itt az eredeti krónikai feljegyzések fordításával van dolgunk, melyeket eddig hiába kerestek.⁷ Az eddigi adatokkal szemben új azonban nem igen van bennük.

Godefroid Kurth krónikásunkat egyedülállónak tekintti a korabeli írók között vakmerő regényes konstrukciói, hamis forrásjelölései miatt. Pedig ha Geoffroy de Monmouthra, az Arthur-mondák gyárosára, vagy egy kissé Kézaira gondolunk, felismerjük benne a középkor történetírói között eléggé elterjedt félművelt típust, mely a történelem és a regényes történeti ének határán áll s kinél a kor átlagos történeti felfogásához képest felismerhetetlen zűrzavarban olvad össze a hiteles források, az önkényes kombinációk és a regényes mendemondák világa.

A középkori franciayelvű belga krónikások közül többen ismerik és dolgozzák bele műveikbe a magyar históriát, a közismert világkrónikák alapján. Így a Jean d'Outremeusenél száz évvel öregebb Philippe de Mousket *Cronique riméejében* szintén elbeszéli az avar és a hún történetet, kiket a magyarokkal azonosít, a magyarok flandriai betöréseit és későbbi történetét, de adataiban szigorúan ragaszkodik forrásaihoz és ezekhez képest semmi újat nem mond.

Jean d'Outremeuse ellenben önkényesen bánik forrásaival és ennek köszönhetjük, hogy egy ilyen sajátos magyar őstörténetet tanulhatunk belőle, mely emlékeztet a chanson de geste-ek regényes magyar epizódjaira. Annyit azonban még ez a különös, zagyva mű is tanusít, hogy Magyarországnak oly nagy híre és tekintélye volt a XV. században, hogy a nyugati népek történetével mindenáron kapcsolatba kellett hozni multjukat.

⁷ V. ö.: Pais Dezső: Rev. Ét. Hongr. I. 140. és Bárczi Géza: Rev. Ét. Hongr. VII, 112.

PRÉVOST ABBÉ ÉS MAGYARORSZÁG.

I.

A „Manon Lescaut” világhírű írója mintaképe lehetne annak az elbeszélőtípusnak, aki naív örömmel merít minden forrásból s nem tesz különbséget az igazgyöngy és a csillámló homokszem közt. Maga a „Manon Lescaut”, ez az aránylag tömör kis műremek, bele van ágyazva egy formátlan regénykonglomerátumba, amelynek címe: *Mémoires et aventures d'un homme de qualité qui s'est retiré du monde*.¹ A régi regény avult hagyományai jól megférnek benne értékes, de meg nem emésztett politikai, életrajzi aktualitásokkal és anekdótaanyaggal.² Így kerül sor néhány kisjelentőségű magyar vonatkozású adatra is. Az egyik főhős Badeni Lajos seregében küzd a török ellen a Balkánon s közben Magyarországon is átvonul. A nissai csatát megelőző tanácskozások közben szó esik arról is, hogy jobb lenne talán a felsőmagyarországi segédcsapatokat bevárni.³ Ez minden. Hősünk a Balkánon török fogságba kerül, ahonnan később Olaszországba és Spanyolországba jut s így visszatérésének útja sem vezet keresztül Magyarországon.⁴ Am a rabság idején bizalmat tud kelteni maga iránt s amikor urának testvére meghal, ő kíséri Drinápolyba gazdája fiát. Így jelenik meg Thököly Imre markáns alakja a regény háttérében. Hősünk Drinápolyban tudja meg a karlócai béke hírért; ott látja Thökölyt is.

¹ „A Paris, Chez la Veuve Delaulne, rue Saint Jacques, à l'Empeyreur. M.DCC.XXXVIII.” 6. köt.

² L. pl. a fent idézett kiadás I. kötetének 167. kk. lapjain beillesztett irodalmi anekdotákat Racineról, Boileauról, Sévigné (ott: Sévigny) márkiról s az Accademia della Crusca küldöttjéről, stb.

³ „La plupart panchoient à nous fortifier dans le Camp où nous étions, en attendant le secours qu'on devoit envoier de la haute Hongrie” (261. l.). A magyarországi seregben szolgált a *Le Doyen de Killerine* (III. 76.) Mme de S....-ének férje is. Amikor Edvárd angol király (*Histoire de Marguerite d'Anjou, reine d'Angleterre*, 481) Guyenne és Normandia elfoglalására készül, a magyar udvart is felszólítja a franciák elleni szövetségre. Mint ismeretes, (L. Mouton és Szekfű alapján), a Hôtel de Transylvanie is szerepel a *Manon Lescaut*-ban, és pedig pontosabban a *Mémoires et aventures d'un homme de qualité* három helyén: III. 302, 307, 373. l.

⁴ Regényünk hőse később (V. könyv) így foglalja össze az előbbi könyvek tartalmát: „Je lui racontai les dangers que j'avois essayés en Angleterre & en Allemagne (ebben van Magyarország is!), le long esclavage” stb.

„J'appris à Adrinople, que par le traité de Carlowits l'empereur avoit conclu avec les tures une trêve de vingt-cinq ans, qui rendit la tranquillité aux deux nations. Je vis aussi, dans cette ville. *le fameux comte de Tékély*, à qui le grand-seigneur avoit donné la principauté de Vidin, de Caransibes & de Lugos, pour le dédommager de la perte qu'il avoit faite de ses états de Hongrie. J'eus la curiosité d'approcher de ce prince. Les tures lui portoient assez de respect, par une espèce de reconnaissance de ce qu'il avoit fait pour eux. Je lui trouvai l'air martial, mais féroce. Une moustache d'une grandeur énorme, qui s'élevoit jusqu'à ses yeux, couvroit entièrement son visage. Il parloit peu, mais sa vivacité se remarquoit assez par son agitation continuelle. Je ne le vis pas un seul moment tranquille. Il avoit avec lui une esclave bulgarienne, dont il étoit passionnément amoureux. On me raconta que cette esclave le suivoit même au combat, & que loin d'être épouvantée à la vue d'un sabre, elle s'en servoit avec beaucoup d'adresse & de courage. Le comte l'avoit formée lui-même à ce rude exercice, en lui faisant transporter la tête de plusieurs prisonniers allemands. Il avoit l'art d'inspirer ainsi sa valeur à toutes les femmes qu'il aimoit. On sait que la comtesse de Tékeli en donna de glorieuses preuves, à la défense de Mongats.“

Hogy a regényhős, aki a Thökölyvel szövetséges törökök rabja, vadnak (féroce) és kegyetlenné látja Thökölyt, épp olyan természetes, mint azok a mendemondák, amelyek a legtöbb hadvezérről az ellenséges táborban szárnyrakelnek. Érdekes véletlen, hogy bár Prévost abbé két forrásból is táplálhatta Thökölyre vonatkozó felfogását, véletlenül mind a kettő egybehangózan kedvezőtlen véleményre készítette. S így XIV. Lajos hajdani szövetségeséről a francia író sötét képet rajzol.

Mert a következőkben ismertetendő *Aventure de Betlem Niklos*⁵ forrásai⁶ szintén Thököly-ellenes körökből nyerte információit. Maga Bethlen Miklós a császáriakkal való kibékülés apostola; Révérend abbé pedig úgy került Erdélybe, mint a Sobiesky udvaránál működő francia követ, Béthune márki megbízottja.

Jellemző, hogy a *Mémoires historiques du comte Betlem-Niklos* amsterdami kiadásának élén, amelyet Prévost is forgatott, Thököly képe áll ezzel az aláírással: „*Le fameux Comte Michel Teckelii, Chef des Rebelles mecontents de Hongrie.*“⁷

⁵ Oeuvres choisies de l'abbé Prévost, avec figures. Amsterdam 1733—1748. Tome 35e. Contes, aventures et faits singuliers, 337. l. kk.

⁶ Mémoires historiques du comte Betlem-Niklos, contenant l'Histoire des derniers Troubles de Transilvanie. A Amsterdam, Chez Jean Swart, sur le Kneuterdyk, M.DCC.XXXVI. Szerzőjére s íratása körülményeire nézve l. Toldy István fordításának (Gróf Bethlen Miklós Történeti Emlékrajzai Pest, Emich G., 1864) előszavát. — A „Histoire des Révolutions de Hongrie“ (La Haye, Neaulme, 1739) VI. kötetéből, „Qui contient la Suite des Mémoires du Prince François Rakocz y Et ceux du Comte Betlem Niklos“, a regényes részletek nagyjából maradtak, így a szóbanforgó történet is.

⁷ Ez a portré ugyan nem igazolná a drinápolyi epizód Thököly-képet: rokonszenves, idealizáló portré s a bajusz sem olyan félelmetes rajta, mint az állítólagos száműzött Thökölyé.

II.

Prévost abbé elbeszélése, melynek *Bethlen Miklós* a hőse,⁸ szinte szószerint van átvéve Bethlen regényes életrajzának 1736-i kiadásából.

Bethlen Miklós, aki Bethlen Gábor családjából származott, beleszeretett a fejedelem feleségébe. Amikor egyszer hivatalos küldetésben Szebenbe kellett utaznia, a fejedelemné lepecsételt dobozt adott neki azzal, hogy csak Szebenben szabad kibontania. De a szerelmes nem tudja legyőzni kíváncsiságát: feltöri a pecsétet s a dobozban kavicsokat talál egy hűtlen és szőszegő udvarlóhoz intézett levéllel, amely kétségbe és ájulásba ejti Bethlent. Szolgája megvizsgálja a dobozt, mert azt hiszi, hogy az mérget tartalmaz. Ekkor rájön, hogy még valami más is van benne. A doboz kettős fenke alatt újabb, most már elnézőbb és kedvesebb hangú levél rejtőzik három gyűrű társaságában. Az első gyémántgyűrű felirata: „Minél tisztább, annál értéke sebb.” A másik gyűrűbe keleti agát van belefoglalva ezzel a felírással: „Ha nem tiszta, nem méltó az istenekhez.” A harmadik gyűrű női fejet ábrázol, de nincs készen s felírás sincs rajta. — A mese hát éppoly naívvul stilizálatlan, befejezetlen, mint Anna fejedelemné utolsó gyűrűje.

S most álljon itt maga a történet, a jegyzetben a forrásul szolgáló munka eltéréseivel. Történetének elején néhány szóval összefoglalja mindazt, amit tudnia kell az olvasónak, aki a regényt nem ismeri s nem esett át Bethlen Miklós és a szép fejedelemasszony históriájának terjedős és nagyszámú kanyarulatain.

AVENTURE DE BETLEM NIGLOS.

Betlem Niklos, d'une ancienne maison illustrée par le fameux Betlem Gabor, étiot aimé d'une princesse, pour qui il n'avait pas une passion moins vive. Obligé de s'en séparer pour quelque tems, il reçut d'elle une⁹ boîte¹⁰ cachetée, qu'elle lui donna sans lui dire ce qu'elle contenoit, ni ce qu'il devoit en faire, si ce n'est qu'elle lui défendit

⁸ Erre a novellára s magyar tárgyára *Birkás Géza* professzor hívta fel a figyelmet az „Egyetemes Philol. Közlöny” 1917. évfolyamában, de bár említi Bethlen Miklós emlékiratait, a novella forrását nem jelöli meg. Érdekes cikke végén ezt írja: „Hogy e történet mennyiben felel meg a valóságnak, azt nem lehet eldönteni, az azonban valószínű, hogy eme jószívű francia hölgynek Bethlen emlékirataiban való szerepeltetése adta azt az ötletet Prévostnak, hogy Bethlenre alkalmazza, az ő nevéhez fűzze a fent ismertetett, nem túlságosan ötletes mesét, melynek forrását nem sikerült megállapítanom.”

Most már tudjuk, hogy Prévostnak nem kellett a történetet Bethlenre alkalmazni, mert az egész történetet úgyszólván szószerint vette át az emlékiratokból.

⁹ Idáig Prévost saját expozíciója.

¹⁰ Boîte, mindenütt így írva.

de l'ouvrir *avant que d'être arrivé*¹¹ à Hermanstadt¹² où son devoir l'appeloit. Elle se retira ensuite,¹³ &¹⁴ lui défendit de la suivre.

Il resta plusieurs momens interdit, & comme immobile. Mais enfin il fallut partir, & s'éloigner de ce qu'il avoit de plus cher au monde. *Étant en chemin*,¹⁵ il repassa dans son esprit tout ce qui lui étoit arrivé *en prenant congé*¹⁶ de la princesse. La boîte¹⁷ lui revint dans l'esprit, & sans faire attention à la défense qu'elle lui avoit faite,¹⁸ il la considéra de tous côtés, vit qu'elle étoit cachetée & entourée de *soie*¹⁹ incarnat, qui passoit dessus & dessous, & *trouva ces trois mots, Pour mon amant, écrits sur l'un des couvercles en caractères fort lisibles*.²⁰ Ces paroles excitèrent *vivement*²¹ sa curiosité,²² & quelques efforts qu'il fit²³ pour ne point enfreindre la loi que *la*²⁴ princesse lui avoit prescrite, il n'y put tenir, & décacheta la boîte avec beaucoup de précipitation. Mais *qu'elle*²⁵ lui coûta cher, *lorsqu'à peine fut-elle ouverte*,²⁶ qu'il y lut ces paroles foudroyantes & écrites de sa propre main: „Ah! traître, perfide, infidèle, c'est donc ainsi que tu tiens ce que tu m'as promis? Peux-tu croire, après ton indiscrétion, que je puisse prendre aucune confiance *en toi*!”²⁷ Si tu m'avois obéi, ces cailloux que tu vois se seroient *changés*²⁸ en pierres précieuses, pour te récompenser de ta fidélité; mais puisque tu fais si peu de compte de l'ordre que je t'avois donné pour éprouver ta foi, c'est encore trop pour un ingrat, que *je livre*²⁹ à sa mauvaise destinée, & qui ne doit accuser que lui-même de son malheur.”

Il fut frappé de ces terribles paroles comme d'un coup de foudre, &³⁰ demeura sans sentiment.³¹ L'esclave³² qui l'accompagnait, *s'arrêta*³³ pour en savoir la cause. Il fut fort étonné de le voir si pâle, si défait & si interdit. Il essaya plusieurs fois, en lui parlant, de le tirer de

¹¹ que je ne fusse rendu.

¹² Hermanstat mindenütt egyszerű t-vel.

¹³ Kimaradt: dans son Apartement.

¹⁴ où.

¹⁵ Je repris la même route que j'avois tenuë en venant à *Deua*; & lorsque je fus rentré dans le sein des montagnes, & que j'eus repassé...

¹⁶ lorsque je pris.

¹⁷ Folytatólagosan: la Boëte qu'elle m'avoit donnée...

¹⁸ Kimaradt: de l'ouvrir avant que je fusse arrivé à Hermanstat, ¹⁹ soie.

²⁰ sur un des couvercles, je lus, en caractères fort lisibles, ces trois mots: *Pour mon Amant*.

²¹ furieusement.

²² Kimaradt: Madame,

²³ Kimaradt: sur moi.

²⁴ ma.

²⁵ quelle.

²⁶ puisque je ne l'eus pas plutôt ouverte,

²⁷ en tes paroles?

²⁸ changez.

²⁹ j'abandonne.

³⁰ Az alapszövegben nines &; helyette pontosvessző.

³¹ Kimaradt: Il n'y eut pas jusqu'au cheval sur lequel j'étois monté qui ne semblât se ressentir du froid qui m'avoit saisi & glacé tous les sens; cet animal s'arrêta tout court, &

³² le Valet.

³³ s'avança.

l'assoupissement dans lequel il le voyoit enséveli.³⁴ Il ramassa³⁵ la boîte qui étoit tombée,³⁶ & s'imaginant que le poison, qui avoit mis son maître³⁷ dans l'état où il le voyoit, en étoit sorti, il³⁸ la regardoit avec douleur, & jetoit de tems en tems de tristes regards sur celui³⁹ qu'il trouvoit si défiguré.

A force de remuer la⁴⁰ boîte, il s'aperçut qu'il restoit encore quelque chose dedans. Enfin,⁴¹ étant venu à bout de rappeler la connaissance à son maître, il lui remit ce fatal objet. Betlem,⁴² après l'avoir considéré de plus près, reconnut⁴³ que le fond n'étoit placé que dans le milieu,⁴⁴ & qu'elle s'ouvroit des deux côtés. Il la retourna, pour en lever le couvercle qu'il n'avoit pas d'abord aperçu. Il y vit ces paroles en caractères beaucoup plus petits⁴⁵ que les premiers: *Pour mon infidèle. Il en frémit. Ce ne fut qu'en tremblant⁴⁶ & avec beaucoup de peine qu'il enleva le couvercle,⁴⁷ qu'il croyoit ne devoir rien annoncer que de funeste.* Il l'ouvrit, & y trouva un billet conçu en ces termes: „Avouez, cher⁴⁸ Betlem, que l'indiscrétion est inséparable du caractère des hommes;⁴⁹ que nous ne saurions prendre trop de précau-

³⁴ Kimaradt (folytatólágosan, pontosvessző után): mais c'étoit en vain qu'il m'apelloit & qu'il haussoit sa voix pour se faire entendre, je ne lui donnois aucun signe de vie; ce qui redoubla sa fraieur. Il commença à faire éclater son desespoir par ses cris, & frapant plusieurs fois du pied contre terre,

³⁵ il rencontra.

³⁶ que j'avois laissé tomber, & la ramassa,

³⁷ m'avoit mis.

³⁸ Pont után: Il...

³⁹ mon visage.

⁴⁰ cette.

⁴¹ Pontosvessző után (Enfin kimarad): il l'approcha de son oreille, & il s'assura qu'il ne se trompoit point: cette découverte le déterminà, ne pouvant me réveiller par ses cris, à me tirer & à m'harceler pour me faire revenir de mon assoupissement. Je revins en effet, en jettant un profond soupir. Ce fidèle domestique fit retentir de ses cris de joie les sombres Valées dans lesquelles cet événement se passoit. Ses importunités avoient si bien réussi, qu'il continua de me tourmenter, & il le fit avec tant de succès, qu'il me fit entendre malgré moi que je devois regarder ce qui pouvoit rester dans cette fatale Boëte qu'il me présentait. Je ne doute pas que si dans ce moment j'eusse repris tous mes sens, je n'aurois pas eu la force de l'ouvrir, dans l'appréhension d'y trouver de nouvelles marques de la colère & de l'indignation de la Princesse. Mivel ezt a részt Prévost kihagyta, ennek összefoglalásául mindössze ez a mondat marad a szövegében: Enfin, étant venu à bout de rappeler la connaissance à son maître, il lui remit ce fatal objet.

⁴² Je la pris de ses mains, &

⁴³ je reconnus.

⁴⁴ Kimaradt: de la Boëte.

⁴⁵ en beaucoup plus petits caractères.

⁴⁶ J'en fremis, & (folytatólágosan) en tremblant,

⁴⁷ j'en (sic!) levai avec beaucoup de peine le couvercle de cette Boëte,

⁴⁸ mon cher.

⁴⁹ Pont s új mondatkezdet. Ebből félreértés származhatik, mert a Que-vel kezdődő s felkiáltójellel végződő mondatban a kezdő Que-nek „mennyire, milyen” értelme is lehet.

tions pour nous assurer de leur fidélité, & qu'il est bien rare d'en trouver qui méritent que nous ayons une entière confiance en *leur parole*.⁵⁰ Je vous pardonne cependant l'infidélité que vous venez de me faire, puisque c'est moi qui vous ai tendu ce piège pour vous y faire tomber. Observez à l'avenir plus religieusement que vous n'avez fait toutes les conditions que je vous ai prescrites, si vous voulez que je continue de souffrir que vous me donniez quelquefois des marques de votre amour."

Il ne falloit pas moins que des expressions si⁵¹ flatteuses pour effacer de son esprit⁵² les termes du premier billet. Se trouvant tout à coup métamorphosé, Betlem voulut examiner ce qui restoit dans la⁵³ boîte; il y trouva trois petits paquets,⁵⁴ qu'il ouvrit, & qui contenoient trois bagues, sur lesquelles étoient trois devises, vrais prodiges d'esprit et d'amour.

Prévost változtatásainak tanulságait levonván, már kilépünk a magyar vonatkozás nyilvántartásbavételének szűkebb korlátai közül. Amikor egy jeles író ilyen módon írja át forrásának szövegét, akkor minden kis eltérésnek jelentősége van, s mind hozzájárulhat írói és művészi egyéniségének pontosabb jellemzéséhez.

⁵⁰ leurs paroles!

⁵¹ aussi.

⁵² Kimaradt: l'effet qu'avoient causé.

⁵³ cette.

⁵⁴ Innen Prévost erősen megrövidíti forrásának szövegét, amely így hangzik: „enveloppez chacun dans du papier. Dans le premier que je développai, j'y vis avec surprise une Bague de diamans, & autour de l'or qui l'enchassoit. Je m'aperçus de ces mots qu'on avoit gravez: Plus il est pur, plus il est estimable. Le Diamant n'étoit pas d'un grand prix par lui-même, j'en conviens, mais venant de ma Princesse, Madame, vous jugez bien qu'il n'avoit plus de prix. Une découverte si charmante m'en fit développer un second, qui enfermoit une autre Bague d'agate d'Orient, sur laquelle le Graveur avoit représenté un Autel, sur lequel étoit allumé un feu sacré, avec cette Légende: S'il n'est pur, il n'est pas digne des Dieux. Ces deux devises ne me faisoient que trop entendre que ma Princesse ne me permettoit de l'aimer que d'un amour aussi pur & aussi desintéressé, que celui qu'elle avoit exigé que je lui promisse, lorsqu'elle avoit trouvé bon que je lui en fisse l'aveu. Cette seconde Bague est celle que j'ai toujours portée depuis à mon doigt, & qui à l'exemple de tous les Hongrois, me servit depuis de cachet. Le troisième paquet enfin, étoit encore une Bague, dont la pierre gravée representoit la tête d'une Femme, dont le visage avoit quelque ressemblance avec celui de la Princesse; aussi avoit-il été fait pour elle: mais l'Ouvrier n'avoit pas pû y travailler assez de tems pour l'achever, ou n'avoit pas été assez habile pour la rendre parfaite“ stb. Nem áll tehát Prévost abbé utolsó mondata, amelyben ezt a hosszú leírást összefoglalja: „qui contenoient trois bagues, sur lesquelles étoient gravées *trois devises, vrais prodiges d'esprit et d'amour*“. Forrása ugyanis nem tud a harmadik gyűrű jelmondatáról és naív stilizálásatlansággal bevallja, hogy a harmadik gyűrű például nem is volt rendezesen csiszolva...

Ha figyelmen kívül hagyjuk a helyesírásbeli eltéréseket, s egyszersmindenkorra leszögezzük, hogy Bethlen Miklós, illetve Révérend abbé regényének első személye helyett Prévost abbé elbeszélésében mindenütt harmadik személynek kell lennie, akkor főképp ezek a megállapítások maradnak szükségesekek:

1. Prévost abbé itt a nem nagyigényű, de pontos és világos stílus mestere; szerencsés kézzel hagy ki forrásának szövegéből minden fölöslegest (5, 9, stb.).⁵⁵ Általában rövidebb, mint forrása (27, 34, 44 stb.).

2. A gyomlálást akkor is elvégzi, ha a gyom festői és színes. Kristálytisztá vonalakat akar, a versailles-i udvar francia kertjének geometriája rokon stílusának tiszta idomaival. Elejti az olyan naív részletezéseket is, hogy Bethlen Miklós lova (22) miként vesz részt ura nagy ijedelmében, és hogy szolgáját mennyire lesújtja az eset (26, 33).⁵⁶

3. Stílusérzéke egyébként is finomabb (13); szereti a precízséget (32, 41, 45) s egy alkalommal (37) nem áll szőrendi változtatást tenni, — ami mind azt is mutatja, hogy ez a rengeteget termelő, hányatott életű író, akinek a koncentráció, a kompozálás nem kényere, milyen öntudatos, biztos stílusza.

4. Novellájának befejezése egyrészt lemond a három gyűrű leírásának színes részleteiről; de másrészt nem tűrheti, hogy egy közülök kiessék az egyenlő, szimmetrikus elbánás alól. Ezért nem írja le a gyűrűket s nem közli a rájuk vésett jelmondatokat, de helyett mind a három gyűrűre véset felírásokat, „a szellemesség és a szerelem valóságos csodáit“...

Az, hogy Prévost abbé mester a stílus s az apró részletek terén, de laza és felületes regényeinek szerkezetében, csak látszólag ellenmondás. Kisplasztikájának erényei ösztönszerűek és nem igényelnek hosszabb időt, nagyobb elmélyedést. A hozzá hasonló stílusza gyorsan, természetesen, minden habozás nélkül rátalál a helyes szóra, a legjobb megoldásra. Am ha a regény kompozícióját akarná szorossá, erőteljessé, szigorúvá tenni, akkor előzetes tervre, sok időre, nyugodt mérlegelésre volna szüksége. Józanság, idő, nyugalom pedig olyan fogalmak, amelyeket a „Manon Lescaut“ sorsüldözött írója egész életében csak messziről ismert.

⁵⁵ Természetesen kimarad az elbeszélés keretéhez tartozó s így Prévostnál fölöslegessé váló „Madame“ megszólítás is (pl. 14.). — Ki hagyta Prévost a regény előbbi — s az ő novellájában természetesen szükségtelen — részleteire vonatkozó utalásokat is (pl. 7).

Visszont nincs igaza, amikor a „szolga“ (valet) szót és fogalmat föleseréli az exotikusabb „rabszolgával“ (esclave).

⁵⁶ Pedig a szolga hűségét, mint emócióforrást, nagyon fel tudja használni, — így pl. a *Mémoires et Aventures d'un homme de qualité* V. könyvében, amikor a hű Scoti megtalálja halottnak vélt urát, a regényhőst. A jegyzet alatt idézett kiadás I. kötetének 271. lapján szép rézmetszet illusztrálja s emeli ki ezt a jelenetet.

III.

De témánk legbővebb tanulmányi anyagot akkor nyújt, ha „Thököly János” leányának és Brenner abbénak szerelmi regényéhez fordulunk.⁵⁷ A regény első ismert kiadásának címét és kiadási adatait Henry Harrisse⁵⁸ így közli: „*Le Monde moral ou Mémoires pour servir à l'Histoire du coeur humain. Par M... ancien Résident de France dans plusieurs Cours étrangères... Genève, MDCCLX.*” Ezt vették föl Prévost műveinek (főntemlített) kiadásába, melynek 29. kötete: „*Le Monde Moral, ou Mémoires pour servir à l'histoire du coeur humain. Par l'abbé Prévost. Avec Figures. A Amsterdam..., M.DCC.LXXXIV.*” Ezt a kiadást használjuk.⁵⁹

A kötet első fele kevésbbé érdekkel bennünket. A történet hőse és — prévost-i szokás szerint — elbeszélője, az élettől hányatott ember, aki a maga és mások sorsának fordulataiban a lélektani s az erkölcsi tényeket kutatja. Hogy módszere mennyire jellemzi Prévost-t s hogy mennyiben ér célt, most nem tartozik tanulmányunk körébe. De a töredékben maradt történet fele, mely hősünknek a politikai háttérű kalandok fölöttébb tanulságos világát nyitja meg, majdnem kizárólag magyar vonatkozású. A száműzött Thököly és a száműzött Rákóczi odasorakoznak a száműzött XII. Károly mellé s a regény jobbra hivatott, de gyengeségekkel és balszerencsével bélyegzett főalakja Brenner szepesi prépost, Rákóczi diplomatája, majd pénz-

⁵⁷ Említi Kont is, de csak a XIX. századból származó kiadását. Ez erősen megrövidíti a regény eredeti anyagát, amely a kiadó állítása szerint maga is rövidítés. Persze a „kiadó” efajta megjegyzéseire nem szabad meggondolatlanul építenünk, amikor az „epikai hitel” olyan zsonglörjéről van szó, amilyen Prévost abbé. — Apponyi Sándor katalógusa említi, hogy a „*Le Monde moral*”-t a gróf elküldte Thalynak, aki történelmi szempontból véleményt mondott róla, Kuncz Aladár értékes dolgozata (*Thököly a francia irodalomban*. Különlenyomat a bpesti VI. kerületi m. kir. áll. főgimnázium 1913—1914. évi iskolai értesítőjéből. Bpest, 1914.), amely pedig bőven tárgyalja De La Mothraye utaszásainak magyar vonatkozásait, nem ismeri Prévost e művét.

⁵⁸ *L'abbé Prévost*. Paris, Calmann Lévy, 1896. 403. l.

⁵⁹ A regény 1823-i kiadásának már a címe is elárulja a magyar vonatkozást s nyilván ez hívta fel rá Kont figyelmét is: „*La Nièce de Tekeli*, roman historique Trouvé dans le Couvent d'O***, en Hongrie, le lendemain de la bataille de Raab, rédigé par l'abbé Prévost, et publié par M. M. *** Paris, Chez G.-C. Hubert, Libraire, Palais royal, Galerie de Bois, No 222. 1823.” *Biblioth. Nat.*: Y² 60609—12. A különböző kiadások összehasonlítását Nagy Klára, a debreceni egyetem francia szemináriumának tagja végzi el. — 1823-ban természetesen „történelmi regény” lett a hajdan „morális regény”-ből s a zárdában fölfedezett kézirat preromantikus motívumát a győri csata még friss és izgató emlékének hangulata cicomázza körül. Romantika-gyanús a mottó is: „*Elle implora toujours celui dont la puissance fit jaillir du néant l'univers étonné...* B. F. P. M.” Ebben a tanulmányban nem foglalkozunk a XIX. századi kiadással, amely már nem Prévost-t jellemzi, hanem az átdolgozót.

ügyi tanácsadója. S ha Thököly Imre unokahúga, Alexiowna minden valószínűség szerint a messzefekvő, mesés Magyarországra nemzetközi szokás szerint belevetített regényes alak, minden egyéb vonatkozásban szilárd történelmi talajon járunk s a valóság és kitalálás olyan egészséges elegyből áll a levegőnk, mint Jókai „Névtelen vár”-ában. Jókai Bülau *Rejtelmes történeteiben* rábukkan egy szinte a valóság pereméig kúszó német kisvárosi pletykára, s abból csodálatosan szép és szilárd meseszöveget készít. Aztán, különösen regényének második felében, egyre több szürke és erős, történelmi fémszálat sző meséjébe: a győri csata és Napoleon színezi vasszínűre a történetírók előtt ismeretlen Bourbon-hercegnő napjait. Prévost elbeszélésében egy ismeretlen magyar hercegnő vagy grófnő, Thököly állítólagos fivérének leánya kerül egy mindenképen valószínű történelmi miliő közepébe. A mondai hősnő körül valóságos csaták viharzanak, utazásai valóságos városokon vezetnek keresztül, s Vavel Lajosa Brenner abbé, Rákóczi valóságos tanácsadója, aki a soproni klostorból a XVIII. század oláh fejedelmi udvarán keresztül Konstantinápolyba, majd Bretagneba vezeti s egész életét neki szenteli.

De nem szabad megelégednünk a madártávlattal. Hiszen nem az a célunk, hogy a ma már kötetekre rugó valódi vagy ál-magyar vonatkozások számát gyarapítsuk, hanem hogy megállapítsuk Prévost abbé viszonyát magyar tárgyához s ezzel adalékot szolgáltatassunk a XVIII. század egyik legnagyobb írójának dolgozásmódjához is.

Prévost regényének hőse, az „erkölcsi világ” tanulmányozója beteg fekszik szállóbeli szobájában, amikor a szomszéd szobába új vendég érkezik: egy megnyerő külsejű idegen, aki nem is titkolja, hogy épp most szabadult a Bastille-ből, s szabaddulása fölött érzett örömeiben nyíltan beszél kellemetlen kalandjáról.⁶⁰ Amikor megtudja, hogy beteg a szomszédja, bemutatkozik nála.⁶¹ Kiderül, hogy magyar nemes, Rákóczi embere, akit

⁶⁰ „La joie de se trouver libre et justifié, après une si longue captivité, le faisoit parler ouvertement de son aventure.” *Le Monde Moral* (1784), 296. l.

⁶¹ „Ensuite cet étranger qui s'étoit déjà fait connoître par son nom et par sa qualité de gentilhomme hongrois, apprenant aussi qu'il étoit logé près d'un malade, dont la santé demandoit encore des attentions, souhaita civilement de me voir, pour me faire des excuses de l'incommodité qu'il craignoit de me causer; et le même sentiment de civilité ne me permit pas de refuser sa visite.” 296. k. l. A magyar ember udvariasságát hangsúlyozza Prévost abbé. Nem ítéli el közlékenységét sem, mert a fogságból szabadult ember boldogsága teszi azzá: úgy érzi magát, mintha a sírból támadt volna föl. De meg az is menti, hogy védekeznie kell, rehabilitálnia kell magát a közvélemény előtt. „Cette facilité de s'ouvrir ne me fit pas juger plus désavantageusement du gentilhomme hongrois. Quand elle n'auroit pas été pardonnable, à sa joie, je conçus qu'il se devait des apologies, et qu'il ne pouvoit trop les publier.” 299. l.

a fejedelem Rodostóból küldött⁶² Párizsba a régenshez, hogy vagyonkáját Brenner abbé spekulációi ellen megvédje. A vizsgálat eredménye az, hogy Brennert a Bastilleba zárják, ahol tragikus vég vár rá.⁶³ De mivel nemesünk is tárgyalt Brennerrel és így természetes, hogy az abbé írásai közt tőle való leveleket is találtak, ő, az ártatlan is a Bastilleba került s csak hosszabb idő múltán szabadult onnan ki Rákóczi üzenetére.⁶⁴

Az orvos, aki hősünket kezeli, valamikor Rákóczi orvosa volt s egyúttal a Bastille-é is. Nagyon jól van tájékozva minden párizsi pletykáról.⁶⁵ Kérdéseket intéz a magyar úrhoz s aztán

⁶² *A Histoire des Révolutions de Hongrie* megfelelő helyén (1739. kiad. 72—73. l.) nincs szó erről a követről. Ugyanígy Szeckfű: *A származott Rákóczi*, 246. k. l.

⁶³ A regény nem jut el Brenner öngyilkosságáig. L. odább.

⁶⁴ „Il avoit l'honneur d'être attaché à M. le P. de R... retiré, COMME NOUS NE POUVIONS L'IGNORER, en Turquie, sous la protection du grand-seigneur, qui lui donnoit pour retraite la ville de Rodosto, sur le bord du canal de la mer Noire. Ce prince à qui la France continuoit de faire une pension considérable, en avoit confié l'administration à l'abbé B..., homme de mérite, mais infidèle ministre, dont la négligence ou les dissipations avoient privé la petite cour de Rodosto d'un secours si nécessaire à son entretien. Les reproches et les instances n'ayant pu remédier au desordre par la voie des lettres, mon prince, continua l'étranger, prit la résolution d'en faire ses plaintes au régent, et me fit partir pour cette commission. J'arrivai ici avec des lettres que j'aurois pu présenter dès le premier jour: mais espérant quelque chose de mes propres soins, je cherchai d'abord l'abbé B..., avec qui j'eus des explications tranquilles sur les intérêts du prince. Ses excuses me satisfirent si peu, que je me vis forcé de délivrer à la fin mes lettres. Il fut enlevé plus promptement que je ne m'y étois attendu, et conduit à la bastille. *Tout le monde a su* sa malheureuse catastrophe, après une assez longue prison, pendant laquelle je m'étois constamment employé à rétablir l'ordre dans les affaires du prince. Il ne devoit pas me tomber dans l'esprit que je pusse être soupçonné d'avoir servi à les déranger par mes intelligences avec l'abbé B... Cependant sur quelques billets de moi, qui furent trouvés entre ses papiers, et qui portant la date du temps où je m'étois efforcé d'éclaircir ses dispositions par des voies paisibles, sembloient marquer entre nous une liaison qui ne s'accordoit pas avec la conduite que j'avois tenue depuis: je fus arrêté lorsque j'y pensois le moins, et traité avec le même rigueur. On n'a voulu se fier qu'au témoignage du prince mon maître; et la distance des lieux ayant fait traîner les éclaircissements en longueur, j'ai languì dans une situation d'autant plus triste, que la mort tragique de l'abbé B..., de quelque manière qu'elle doive être expliquée, me laissoit des craintes pour mon propre sort. Enfin la justice et la bonté de mon prince ont prévalu sur les défiances dont je juge qu'on l'avoit rempli, et qui n'ont pas contribué, sans doute, à la durée de mes chaînes. En me rendant aujourd'hui la liberté, non-seulement on m'a déclaré que je la dois à sa recommandation, mais on m'a remis, de sa part, de nouveaux ordres pour son service.“ (296—99.)

⁶⁵ Ez az orvos Rákóczi kedves dr. Langja lehetne, ha nem mondaná el róla Prévost, hogy a Bastille-nak is orvosa. Tudjuk, hogy XIV. Lajos betegsége alkalmával is volt szerepe Rákóczi orvosának (Márki

ő beszéli el Brenner abbé kegyvesztésének történetét. Így ezt a „Monde Meral” hőse másodkézből kapja, s a helyzet akkor sem változik, mikor Brenner abbé és Thököly Alexiowna történetére kerül a sor, mert most a doktor beszél, de maga Brenner az első személy, az elbeszélő „én”. Prévost görcsösen ragaszkodik ahhoz a hatásosnak mutakozó divathoz, hogy minden epizódot annak hőse mondjon el.

Minden olyan elbeszélésnek, amely valamelyik szereplő szájába van adva, van valami jellegzetes atmoszférája, alap-hangulata. Itt egy kíváncsi ember hallgatja az eleven újságot. A kis szállodai szobában az udvari és a párizsi mende-mondák szakértője, a mindenhol otthonos doktor prelegál közeli és távoli dolgokról. Sokszor és gondosan aláhúzza, hogy közismert személyekről mond el kevésbé ismert eseményeket. Mestere az elhitetésnek: minden nagyonis újszerű mondanivalóját hozzáragasztja ismert és kipróbált valóságú hírekhez. S akár élt a doktor, akár Prévost irodalmi álarca csupán, kapcsolata a magyar kérdéssel még e korban is kivételesen szívós volt. „Mindjárt meg fog tudni mindent — mondja —, ami Brenner abbéra vonatkozik, kinek szomorú vége mindenkit részvételt töltött el, pedig az emberek nem is tudták, hogy bajai, kivételes tehetsége s főképp igazán jó szíve egyébként is mennyire jogosulttá tették ezt a részvétet.”⁶⁶ Máshol is hangoztatja a doktor, hogy „nem lehetett nem tudni” Rákóczi esetéről és hogy „mindenki” tudott Brenner tragédiájáról.⁶⁷

Ennek az elbeszélésnek azonban van egy másik hangulati síkja is. Az igazi elbeszélő mégiscsak Brenner, akinek jellegzetesen prévost-i egyénisége hamarosan félretolja a doktort s el is felejtjük, hogy nem ő maga mesél. Rákóczi követe persze még hamarabb kikapcsolódik: a doktor meglátogatja a börtönben Brennert s ez teljes őszinteséggel feltárja neki multját. A doktor mindezt *leírja* s kiegészíti azokkal az eseményekkel, amelyek az ő szeme láttára folytak le s aztán *felolvassa* beteg barátjának a Brenner abbéról szóló kis könyvet; később megengedi neki, hogy másolatot vegyen róla s kiadja.⁶⁸ Ez magya-

Sándor: *II. Rákóczi Ferenc*, „Magy. Tör. Életr.”, III. köt. (480 l., v. ö. még 387, 411. l. stb.): „ayant été médecin du prince R.... jusqu'à son départ de France, et l'étant de la Bastille depuis quatorze ou quinze ans, je suis parfaitement informé de mille choses dont j'ai cru devoir parler avec réserve” (*Le Monde Moral*, 300.) — Lang Törökországba is követte urát!

⁶⁶ „Vous allez savoir tout ce qui regarde l'abbé Brenner, à la triste fin duquel le monde s'est intéressé, sans avoir su combien d'autres droits, ses infortunes, ses talens extraordinaires, et sur-tout l'excellence de son coeur, lui donnoient à cette compassion.” 300. k. l.

⁶⁷ L. föntebb a 64. jegyzetet: „comme nous ne pouvions l'ignorer”... „Tout le monde a su sa malheureuse catastrophe”.

⁶⁸ „Avant que de s'engager dans un récit aussi grave que ce prélude sembloit l'annoncer, mon ami se croyant obligé d'établir la

rázza némikép a hosszú elbeszélés részletességét és pontosságát s az első személyt, amit Brenner következetesen használ.⁶⁹

Az író szokása szerint hőseivel, az „első személlyel” azonosítja magát. Megtette ezt már sokkal nehezebb esetekben is, amikor pap létére Des Grieux vagy Cleveland helyzetébe élte bele magát s mentséget vagy legalább magyarázatot talált el tévelyedéseikre. Prévost maga is ismerhette Brenner, ha más honnan nem, a Hôtel de Transylvanie termeiből, s ki tudja, nem ő-e az az „orvos”, aki megérti és megbocsátja a nagyrahívott diplomata szükség okozta tévedéseit? De ha nem is ismerte személyesen, olyan körökben is megfordult, ahol egyidőben sokat beszéltek róla. Meg aztán nem is az a fontos, hogy beutaztak-e egymásnak. Hanem az, hogy a „Monde Moral” Brenner édestestvére lehetne Prévost többi hőseinek. Szája tele van a magány dicsőítésével és sajnálatával, de azért ott hagyja a diplomata-pálya nagyobb aktivitásáért. Pap és gondosan ügyel Thököly leányának katolikus hitére, de nem tud ellenállni az anyagi jólét s a szerelem csábításának. Az elvek lovagja nagyon sokszor a sors játékszerévé alacsonyodik le.⁷⁰ Ha Prévost hősei nem volnának a megalkuvás emberei, Brennerét Coriolanushoz lehetne hasonlítani, mert egyébként erős hazaszeretetét gyakran veszélyezteti a túlzott önérzetből fakadó, duzzogó érzékenység. Amikor a szabadságharc végén Rákóczi hívására Husztra érkezik s megtudja, hogy a fejedelem hirtelen (brusquement) Lengyelországba ment, ideges ijedelmében arról panaszkodik, hogy „kijátszották” és kompromittálták hosszú

vraisemblance des détails, m'apprit qu'il avoit eu soin de les écrire, en quittant le prisonnier, et qu'ensuite il s'étoit attaché à cette méthode, pour les circonstances des autres événemens qui s'étoient passés sous ses yeux même; ce qui formoit un *petit volume*, dont il me promettoit la lecture. En effet, il me le communiqua dans la suite; et c'est d'après la copie qu'il me permit d'en tirer, que je le donne au public avec son avcu.” (307. l.)

⁶⁹ Minden valószínűség szerint ez a kéziratos „kötet” is csak az autenticitás látszatának emelésére szolgáló írói fogás. Prévost a regény további folyamán sem feledkezik meg a „kéziratról”; s p. o. a 477. lap jegyzetében azt akarja elhitetni az olvasóval, hogy a warnitzai svéd-török csetepaté részletes leírását, amely pedig „megvan az eredeti kéziratban”, később — legalább ideiglenesen — ki kellett hagyni a kiadásból. „La relation entière de ce grand événement, que le médecin, *ami de l'auteur*, avoit ensuite obtenu de M. Brenner, se trouve ici dans le manuscrit dont on possède l'original: mais on a jugé qu'elle interrompt trop longtemps le fond du récit, et cette raison a fait prendre le parti de la supprimer, dans la résolution néanmoins de saisir la première occasion qui pourra se présenter, pour rendre au lecteur un détail si curieux.”

⁷⁰ Az eddig megjelent legnagyobb Prévost-monográfia szerzője írja Cleveandról: „En somme, le personnage manque de grandeur et d'envergure... Il est le *jouet des événements* dont il ne sait que gémir et Prévost a eu le tort de s'imaginer qu'en les entassant, il provoquait l'intérêt.” Schroeder: *L'abbé Prévost*. Paris, Hachette, 1898. 195. l.

szolgálati jutalmául.⁷¹ Law későbbi áldozata különben is nagyon sokat gondol a pénzre⁷² s rossz néven veszi Rákóczi-
nak, hogy ebbeli reményeit nem váltotta valóra. A kis Talley-
rand önkénytelenül Prévost legismertebb hősnőjét, Manont jut-
tatja eszünkbe, aki nem akart és nem tudott élni az anyagi jólét
bizonyos átlaga nélkül s addig volt hű és kitartó, míg Des
Grieux sorsa nem süllyedt ez alá az átlagos szint alá. Brenner
— legalább is az a Brenner, akit Prévost mutat be nekünk —
nem élhet egy szerény kis vagyon nélkül és legnemesebb érzései
is bizalmatlansággá torzulnak, ha nélkülöznie kell.

Ez jellemzi azt a pár megjegyzést, amit Rákócziról tesz, s
általában a fejedelem és diplomatája viszonyát, úgy, ahogy az

⁷¹ „Le prince Ragotsky avoit convoqué à Hust une assemblée
générale des confédérés, où je m'étois rendu par son ordre, pour y pré-
parer les esprits à ses propositions. J'étois dans la plus grande chaleur
de mes efforts, lorsqu'un bruit, devenu bientôt certain, nous apprit
qu'au lieu de nous joindre, comme je l'avois promis en son nom, il étoit
passé brusquement en Pologne avec une partie de nos chefs, abandon-
nant une cause à laquelle il nous avoit tous sacrifiés. Mon ressentiment
fut d'autant plus vif que *j'étois joué* sous le voile de la confiance.
Cependant on sut ensuite qu'il l'avoit été lui-même par le comte Caroli,
qui s'étant lié secrètement avec le ministre de Vienne, avoit formé une
autre assemblée, dans laquelle il avoit fait approuver un traité de
pacification, qu'il n'avoit communiqué au prince qu'après l'avoir signé.
Son exemple avoit entraîné une grande partie des seigneurs et des
députés, quoique ces derniers ne fussent pas revêtus des pouvoirs de
leurs comtés; et le prince, perdant toute confiance pour ses anciens
partisans, s'étoit déterminé tout d'un coup à la fuite, avec la triste
consolation d'avoir chargé Caroli de reproches et d'injures, dans une
déclaration qu'il avoit fait publier à son départ. Ces informations, si
je les avois reçues plutôt, m'auroient peut-être empêché de l'accuser de
mauvaise foi: mais elles ne le purgeoient pas du reproche d'avoir quitté
la Hongrie sans m'avoir fait avertir de son dessein, comme il l'auroit
pu sans danger pour lui-même, et par conséquent de me livrer aux
impériaux, qui ne me souhaitoient pas moins de mal qu'à lui. Aussi me
trouvai-je dans un embarras si sérieux, qu'ayant tout à craindre pour
ma liberté, et sans doute pour ma vie, je n'eus pas d'autre parti à choisir
pour mettre l'une et l'autre à couvert, que d'accepter le traité, contre
les mouvemens de mon coeur, qui me faisoit déplorer amèrement le
malheur de ma patrie, et regretter l'inutilité de mes longs services.“
(332—34. l.).

⁷² „Ma fortune n'étoit pas augmentée, depuis environ dix ans que
j'avois suivi le prince avec un attachement sans exemple, et sans autre
vue, pour l'avenir, que de partager la sienne dans une plus heureuse
supposition. C'étoit l'espérance dont il m'avoit constamment flatté:
mais quand j'aurois cru sa situation plus avantageuse qu'elle ne pou-
voit l'être, l'indignation de me voir si mal traité m'auroit empêché
de prétendre à ses bienfaits. Les appointemens de mes offices m'ayant
été régulièrement payés des subsides qu'il recevoit de France et
d'Espagne, ce secours joint au revenu d'un bien médiocre, dont je
n'avois cessé de jouir à Cronstat, avoit suffi tout à la fois, et pour ma
dépense, et pour la pension de mademoiselle Tekely.“ (334. l.)

a regényből élénk táru. Nincs ebben semmi tiszteletlenség, de nincs semmi melegség sem.⁷³ Brenner úgy beszél száműzött fejedelméről, mint akire egyáltalában nem lehet támaszkodnia s akit helyzete is megakadályoz abban, hogy teljesítse az ő jogos követeléseit.⁷⁴

Pedig mennyit köszönhet hű emberének! Prévost Brennere nemcsak diplomata, a kalocsai érsekkel,⁷⁵ majd Angliával és Hollandiával⁷⁶ folytatott tárgyalások hőse és bécsi követ, hanem a híres manifestum szerzője is⁷⁷ s írásaival bebizonyította, hogy Rákóczi háborúiban „a toll szerepe ugyanolyan fontos volt, mint a kardé”. Egyébként — vallja be szerényen — a hadászati kérdésekbe is csaknem annyi befolyása volt, mint Forgácsnak, Eszterháznak, Beresényinek vagy Károlynak.⁷⁸

⁷³ „Je n'entre point aujourd'hui, — mondatja a doktorral —, dans ce qui concerne la personne même du prince, dont la retraite précipitée demande encore, pour moi, des éclaircissemens que je crois pouvoir tirer de notre hongrois.” (300. l.) V. ö. Székfü: id. m. 51. l. és 29. jegyzet.

⁷⁴ „outre le peu de fond que j'avois appris à faire sur ce prince fugitif, on ne lui connoissoit pas encore de retraite et de fortune assurées.” (410. l.) — „L'embarras du prince Ragotzky, que je supposois toujours en Pologne, et dont la situation n'y devoit pas être aisée, me fit rappeler le testament du comte Emeric. Le prince pouvoit être réduit, comme son beau-père, à chercher une retraite en Turquie. Quelques raisons qu'on pût apporter, pour lui refuser une succession à laquelle il avoit été nommé, il y avoit beaucoup d'apparence qu'il feroit évanouir les obstacles en la demandant lui-même.” (411.)

⁷⁵ Székfü (id. m. 246. l.): „A szepesi prépost korábban Széchenyi Pál, a nagy kalocsai érsek titkára volt, tőle állott Rákóczi mellé.”

⁷⁶ „La guerre fut prolongée long-tems, sans que la médiation des puissances maritimes, que j'avois heureusement ménagée, fut capable de rapprocher les prétentions des partis.” (332. l.)

⁷⁷ „Non seulement le manifeste de 1704, qui produisit tant d'effet pour le soulèvement de la nation Hongroise, et tous les écrits qui le suivirent, dans une guerre où la plume eut autant de part que l'épée, furent l'ouvrage de l'abbé Brenner; mais l'estime et la confiance du prince s'étant communiquées à tous les autres chefs du parti, il fut employé dans les négociations avec l'archevêque de Colocza; et ce fut lui qui, l'année suivante, lorsque l'Angleterre et la Hollande eurent offert leur médiation, fut député à la cour de Vienne, pour y présenter les fameuses demandes, qui parurent si choquantes aux ministres impériaux. Pendant tout le cours de ces furieuses dissensions, il continua de servir les mécontents avec le même zèle, jusqu'à l'année de 1711, que la défection du comte Caroli, et le traité furtif de Zacmar ayant réduit le prince à passer précipitamment en Pologne, il se vit abandonné dans Hust, où d'autres espérances lui faisoient attendre une assemblée des chefs du parti.” (301—302.)

⁷⁸ „Avec presque autant d'autorité qu'eux, dans les opérations de la guerre, même, j'eus souvent l'occasion de satisfaire des incinations plus douces qui me rappeloient aux principes d'humanité que j'avois puisés dans mes études.” (308. l.)

Brenner abbé Brassóban született nemesi családból⁷⁹ s Pré-
vost többi hősének mintájára ő is rajong a dolgozószoba csönd-
jéért.⁸⁰ Tudósnak készül; emellett csinos férfi és tehetsége min-
den közpályára alkalmassá teszi. Amikor Rákóczinak íróemberre
van szüksége, hogy híveket toborozzon magának, Brennerre esik
a választása. Az 1704-i manifestumnak „csodálatos hatása” van
s Brenner szerint a szabadságharc vezérei elismerik, hogy 80.000
katonát köszönhetnek neki. Rábíznak minden olyan ügyet, mely-
nek lebonyolítása intelligenciát, titoktartást és energiát kíván.
Hűségét kettős kapocs biztosítja: az egyik annak belátása, hogy
az elégedetleneknek igazuk van; a másik (s itt megint Manon
szerzőjének meztelen őszinteségére ismerünk) a hiúság: a kurucz
párton hízelegnek az értékes embernek. „En voltam a tanács-
kozások lelke”, — mondja büszkén a regénybeli Brenner, — „s
minden politikai elhatározás végrehajtásának eszköze. Egyszó-
val, azt hiszem, a cselszövés s a meggyőzés terén tettem anny-
nyit, mint amennyit a Rákócziak, Forgácsok, Esterházyak, Ber-
csényiek és Károlyiak a fegyverek útján elértek.” De ha fejébe
száll is a dicsőség, nem nyomja el egészen értékesebb tulajdon-
ságait. Hűsége hazájához s Thököly családjához olyan tar-
tós, hogy egy egész regényre való aktivitást ellát táplálékkal.

⁷⁹ „J'étois né à Cronstat, d'un sang noble”... (352. l.) „Il étoit né
à Cronstat en Transylvanie, et de fort bonnes études avoient cultivé,
dès sa première jeunesse, un esprit naturellement propre aux plus
grands objets des connoissances humaines. Sa figure, dont l'agrément
réponoit à ses qualités intérieures, auroient secondé fort heureuse-
ment son ambition, s'il n'eût eu d'autre que de se distinguer par le
savoir. Mais, avec l'indifférence pour la fortune et la haine des affaires,
qui sont comme inséparables du vrai goût des lettres, il passa le première
partie de sa vie dans l'obscurité du cabinet, jusqu'au jour où le besoin
d'un homme lettré, pour composer quelques manifestes, le fit rechercher
du prince R... et des autres seigneurs mécontents. Le prince, à qui
l'on a reconnu ici du discernement pour le mérite, fut surpris de trouver
dans un homme livré à l'étude, des qualités distinguées pour toutes les
fonctions de la vie publique. L'expérience le confirma dans le jugement
qu'il en portoit.” (301. k. l.)

⁸⁰ „Que mon sort étoit tranquille, et mon coeur irréprochable,
lorsqu'on vint m'arracher de ma solitude pour me présenter au défen-
seur de nos libertés! Une vaine réputation d'esprit et de savoir m'a
coûté le repos de ma vie. Je me laissai persuader de quitter mon
cabinet, pour le soutien d'une cause, où je ne voyois pas d'autres droits
à la maison d'Autriche, que ceux de la violence; et les flatteries du
parti que j'embrassai achevèrent de m'y attacher. Il est inutile à mon
histoire, de vous retracer l'étonnant succès de mon premier manifeste.
Nos chefs reconnurent qu'ils me devoient une armée de quatre-vingt-
mille hommes, qui se forma presque aussitôt sous leurs ordres. Aussi
leur confiance pour moi fut-elle sans bornes. Ils m'employèrent à toutes
les entreprises qui demandoient de *l'intelligence*, du *secret*, et de la
vigueur. J'étois l'âme des conseils, et l'organe et l'instrument de toutes
les résolutions politiques. Enfin, je crois avoir fait autant par la voie
de l'intrigue et de la persuasion, que les Ragotski, les Forgatz, les
Esthérase, les Berchini et les Caroli par les armes.” (308. l.)

„1706-ban, a soproni eset alkalmával“⁸¹ kezdődik az igazi regény. A kuruc ostromot visszaveri Sopron császári őrsege s Forgács csapatai a védtelen külvárosokat fosztogatják. Brenner kétségbeesett, sebesült aggastyánt lát az egyik ablakban. Ez az öreg Olasmir, egy hét-nyolcéves kislány szolgálja és védelmezője. Brenner magyar szívére akar hatni, amikor felhívja figyelmét Thököly kisasszonyra. „Ez a nagy név annál inkább meglepett, mert nem tudtam, hogy a két Thököly grófnak gyermekei vagy akármilyen vérszerinti utódai lettek volna, amióta Imre gróf, ügyünk hajdani védelmezője Törökországba került és fivére, János gróf, elesett a császáriak védelmében.“ De kiváncsisága fel van keltve s most már érdeklődéssel hallgatja meg Thököly Imre állítólagos fivérének történetét.⁸²

Thököly János békés természetű, művészi hálamú fiatal ember volt, olyan ellentéte harcias fivérének, amilyennel a mesékben s Jókai regényeiben szükségszerűen találkozunk. Imre a családi vagyont hadaira költi s így Jánosnak alig marad valamije. A festészetből nem élhet meg a főrangú ifjú, azért hát Bécshez fordul. Katolikussá lesz s az udvar tartja el. A magyarok sajnálják s nem haragszanak meg a gyöngé és kedves fiúra,⁸³ aki a légynek se vét. Szabadon utazgat mindenfelé. Egyízben (még mindig a mese világában érezzük magunkat!) elvetődik Oláhországba (Valaquie), ahol a hoszpodár nagy fénnel készül megülni két leánya esküvőjét. János, aki inkognitóban utazik, elmegy Tergowitzba s lefesti „Constantin Bessarabe“ leányait. Ekkor történik meg a baj. A vándorfestő beleszeret a kisebb hercegisasszonyba s mivel azt is fölöttébb szerelmes természetűvé teszi „görög vére“,⁸⁴ megszöknek. A magyar határon aztán mindent elmond János a menyasszonyának. A legelső katolikus templomban megesküsznek és az új grófné elhagyja ősei görög hitét. Thököly János rábeszéli feleségét, hogy tartsák titokban házasságukat, nehogy a bécsi udvar megharagudjék védenccé önálló akciójáért. A mese után most már a XVIII. századi francia érzelmes vígjáték motívumai szövődnek a regénybe. Az egyetlen gyöngé pillanat ezer kellemetlenséget szül. A „Philo-

⁸¹ „En 1706, dans l'affaire d'Odenbourg“ (308. l.). Tehát ez is közsímert esemény lett volna. Sopron ostromáról szó van: *Histoire intéressante, ou Relation des guerres du Nord et de Hongrie...* Ham-bourg, 1766. 120. kk. 11. De Prévostnak nem ez a forrása. — Nála a császáriak legértékesebb embere egy *De Quitz* nevű bajor mérnök.

⁸² „Je vous intéresse, en qualité de Hongrois, à la conservation de mademoiselle Tekely.“ (311. l.) „Cet illustre nom me causa d'autant plus d'étonnement, que je ne connoissois pas d'enfans aux deux comtes Tekely, ni même aucun reste de leur sang, depuis que le comte Emeric, l'ancien défenseur de notre cause, étoit passé en Turquie, et que le comte Jean, son frère, avoit été tué au service des impériaux.“ (312. l.)

⁸³ 313. skk. 11.

⁸⁴ „...portée à la tendresse par la chaleur du sang grec“... (315. l.)

sophe marié⁸⁵ magyar pendantja Bécsben elvonultan él s nem meri bevallani feleségét, pedig már idestova kilencéves leányka hirdeti szerelmüket. A helyzet még kellemetlenebbé válik, amikor a karlócai béke kizárja Thököly Imrét az amnesztiából s elkobzott vagyona most János gyermekéé lehetne. De az elkésett lépések nem járnak eredménnyel, Bécs visszautasítja Thököly János kérését. A grófné meghal s halálos ágyán is lel kére köti férjének, hogy szerezze meg leányuknak a Thökölyt vagyont.

A halott feleség egyszerre megváltoztatja Thököly János jellemét. Az álmatag művészlélek ezentúl csupa tevékenység. Megjelenik az udvarban is, persze hiába: a veszélyes családban nem bíznak.⁸⁶ Erre János más tervet kovácsol. Imre száműzése óta sem szünetel a forrongás. Mi lenne, ha ő állna az elégedetlenek élére?! De Rákóczi megelőzi s a magyarok őt választják vezérükül. „Eszükbe se jut visszahívni Imre grófot, akinek pedig annyival tartoztak!”⁸⁷ Thököly János most már kuruc helyett labanc lesz: osztrák ezredet kér s mindjárt kap is. Ezt inkább valami „komor filozófiából”⁸⁸ teszi, s nem nagyra-vágyásból. Szolgájára bízva leányát s egy ládika papirost és meghagyja Olasmirnak, hogy ha meghal, azonnal kísérje leányát Magyarországra. Aztán, mindjárt a hadjárat elején puska-lövést kap és elesik. A „Cigánybáró” és „A köszívű ember fiai” motívumai voraglanak át a még primitív regényzenekaron.⁸⁹ Thököly János, aki annyira hasonlít Jókai hőseire, eltűnik a színpadról.⁹⁰

Brenner elvállalja a kis Thököly-sarj gondozását s elhatározza, hogy egyelőre Rákóczinak sem szól fölfedezéséről.⁹¹ S

⁸⁵ Destouches darabja. De összefüggésre nem kell gondolni. Destouches is a maga esetét írta meg, s Prévost, mint pap és mint kalandos életű ember, sok hasonló esetet láthatott.

⁸⁶ „On se gardoit bien de relever une maison qui ne pouvoit cesser d'être redoutable, aussi long-tems que son frère, dont on savoit les intrigues à la Porte, en France, et dans toutes les provinces de Hongrie, seroit en état de rallumer les feux mal éteints.” (319. l.)

⁸⁷ „Mais se voyant prévenu par le prince Ragotsky qui s'étoit échappé de sa prison de Neustat, et qu'ils choisirent pour chef, sans penser même à rappeler le comte Emeric, auquel ils avoient tant d'obligations...” (320. l.)

⁸⁸ „sombre philosophie”.

⁸⁹ Az előbbire különösen az eltitkolt házasság emlékeztet, az utóbbira a puhának tartott és sokáig lenézett hős hirtelen megharciasodása.

⁹⁰ Thököly János nyilván nem történeti személy. „Gyulaffy Máriának hat gyermeke közül (írja Angyal Dávid, id. m. I. köt., 27. l.) Imre volt az ötödik, két bátyja igen korán elhalt, két néne s egy húga vele együtt nevelkedtek.” Egyébként igazi Prévost-hős ő is, akin kitűnően tanulmányozhatja a szerző az erős akarat híján a sorstól, a külső erőktől s egy nagy gyöngédségtől hánytt-vertett férfi vergődését.

⁹¹ „Le prince Ragotsky même, quoiqu'il touche de si près aux Tekely par d'anciennes alliances et par le mariage de sa mère avec le

amikor Olasmirt leteríti egy ágyúgolyó, Brenner a „wallitzi” táborban levelet kap egy sopronvidéki zárdá főnöknőjétől, ahol Mlle Tékelyt elhelyezték: most már ő a kisleány sorsának irányítója. Csakhamar csodálatosan erős ragaszkodás tölti el védelme iránt⁹² s ez új irányt ad életének. A szatmári béke után első dolga a soproni út.⁹³ A kolostorban, ahol négyévi távollét után viszontlátja védencét, szép leányt talál. Felbontják Thököly János végrendeletét, amely két eshetőséggel számol. Ha a magyar szabadság ügye győz (s a császáriakhoz pártolt János gróf mégis ezt óhajtja), akkor leányának természetesen védője lesz a hazatérő Thököly Imre, vagy Rákóczi.⁹⁴ Erre való tekintettel neveltette leányát magyar kolostorban, bár az osztrák határ közelében, hogy az udvar gyanut ne fogjon... A rosszabb esetben: ha elnyomatás vár honfitársaira, a végrendelet végrehajtója a körülményekhez alkalmazza taktikáját. A végrendelet mérlegeli azt az eshetőséget is, hogy a leány Oláh-

comte Émeric, ne sera informé de rien avant la fin de nos troubles. Il m'honore de sa confiance et de quelque autorité; vous recevrez de moi les services que vous pourrez attendre de lui dans des circonstances plus tranquilles.” (324. l.) — Később újra visszatér erre, de megokolása Rákóczit túlságosan anyagiasnak tünteti föl s inkább magát Brennert jellemzi: „La mort d'Olasmir, qui privoit mademoiselle Tekely d'un gardien si vigilant, me fit naître le pensée d'avancer les informations que je devois donner quelque jour au prince Ragotsky. Mais j'avois appris, en arrivant à l'armée, qu'il venoit de recevoir avis de la mort du comte Emeric, dans son exil de Nicomédie, et que par le testament de ce prince il étoit nommé son héritier. Ce n'étoit pas le moment de lui faire connoître une héritière naturelle, dont les droits détruisoient ouvertement les siens.” (331. l.)

⁹² „J'observe les circonstances de son sort, pour vous préparer d'avance au prodigieux attachement que vous me verrez prendre pour elle. Peut-être croirez-vous lui devoir un autre nom; et je vous avoue qu'à mes yeux mêmes, ce sentiment n'a jamais été bien éclairci. J'étois né sensible, quoique l'habitude d'une vie fort appliquée m'eût rendu plus sérieux qu'on ne l'est encore à l'âge de *trente-quatre ans*, qui étoit le mien. La seule compassion, soutenue par le goût du mérite, animé peut-être par les charmes de la jeunesse et de la beauté, a pu me faire sortir de ses propres bornes. Vous en jugerez après m'avoir entendu: et quand vous me trouveriez des apparences de foiblesse, je pense bien moins à les justifier, qu'à vous conduire, par le connoissance des évènements, à la pitié que je vous demande pour leurs tristes suites.” (330—31. l.)

⁹³ „Je partis pour Odenbourg, ... avant que de me rendre à Cronstat. Dans ma route, j'appris que la pacification étoit confirmée par la reddition de Cassovic aux impériaux, et que la fuite du prince Ragotsky ayant fait perdre toute espérance de le ramener à la soumission, ses biens et ceux du comte Emeric avoient été non-seulement confisqués par une nouvelle déclaration, mais déjà saisis, et distribués à divers seigneurs, en récompense de leurs services.” (335.)

⁹⁴ „depuis que la princesse sa mère avoit épousé le comte Emeric.” (341. l.)

országba menne a nagyapjához, de ezt elveti, mert veszedelmesnek találja.

Viszont Brennert éppen ez a lehetőség vonzza. Bécsből nem vár semmit, mert jól ismeri az udvar gondolkozását.⁹⁵ A hoszpodárnál mindent rendbehozhat „a vér szava”, amire a XVIII. századi ember annyit épít. Mlle Tékély először hallani se akar erről a megoldásról, mert oly hű katolikus, hogy az ortodoxokat szinte pogányoknak tartja.⁹⁶ De Brenner nem hiába diplomata: megcsillogtatja a leány előtt azt a reményt, hogy talán éppen ő fogja megtéríteni a római egyház kebelébe az eltévedt juhoikat, — s most már Thököly kisasszony sietteti a legjobban az indulást. Előbb Brenner megy el Oláhföldre, ahol jól fogadják s a hoszpodár megígéri, hogy unokáját nem háborgatják vallása szabad gyakorlatában. Bessarabe annál szívesebben fogadja Brennert, mert hiszen félig-meddig Rákóczi szövetségese volt ő is. Így az oláh fejedelem bizonyul jobb diplomatának és Brenner abbé nagyon későn fog majd gyanút.

A pozsonyi diéta s a kibéküléshez fűzött reménységek az utazás akadályait is csökkentik.⁹⁷ Brenner, Olasmir felesége, a

⁹⁵ Hogy Brenner nem bízik a bécsi udvarban, azt több esettel okolja meg. Az egyik Rákóczi Juliánna története, a másik Zrínyi Ilonác, a harmadik II. Rákóczi Ferenc fiaié, akikről különös pletyka járja. „J'avois été défendu contre la tentation de recourir pour elle au ministère de Vienne, par le souvenir de la princesse Julienne, soeur du prince Ragotsky, qui s'étoit vue renfermée pour toute sa vie dans un monastère, d'où elle n'étoit sortie que par l'heureuse hardiesse du comte d'Apremont qui l'avoit enlevée. La princesse Hélène, leur mère, n'avoit-elle pas été resserrée aussi dans une prison, après la reddition de Mongatz? Et quelle autre grâce avoit-elle obtenue à Vienne, que la liberté de se réfugier chez les Turcs, avec son second mari? Pouvois-je espérer plus de faveur pour la nièce de ces deux illustres et malheureux fugitifs? Aurois-je pensé à faire valoir son innocence, lorsque, dans ma route même, j'apprenois que les deux jeunes Ragotsky, malgré les plaintes de toute la maison de Hesse, à laquelle ils appartenoient de si près par leur mère, étoient presque à la mendicité dans Vienne, élevés par des mains viles, en un mot, traités avec tant de rigueur, qu'on avoit délibéré au conseil, si, pour éteindre à jamais une odieuse race, on ne leur ôteroit pas la qualité d'homme, par une opération violente? Ceux de qui je tenois cette barbare proposition, m'avoient assuré qu'ayant obtenu toutes les voix, elle auroit été suivie de l'exécution, si l'empereur Charles VI n'eût fait prendre l'avis de quelques prélats, qui la condamnerent.” (354—55.)

⁹⁶ Egyébként a főnöknő arra is felhívja a figyelmét, hogy apja a hoszpodár udvarát félig török udvarnak nevezte: „La supérieure lui fit observer que le comte son père nommoit la famille du hospodar une, cour à demi-turque.” (347. l.)

⁹⁷ „Le traité de pacification, qui venoit de rassembler les états à Presbourg, pour le couronnement de l'empereur, et la politique avec laquelle ce prince avoit promis d'assister à la diète, et d'y satisfaire les desirs de la nation avant que de prendre la couronne, donnoient aux Hongrois des espérances que la suite de son règne a démenties:

grófnő s az oláh kíséret a hoszpodár rendeletére Debrecenen és Kolozsváron át veszi útját és Brenner előre örül, hogy viszontláthatja Brassót.⁹⁸ De bizakodása csökken, amikor azt látja, hogy elválasztják védencétől, aki most már külön hintóban utazik egy oláh nevelőnővel s egy pópával, míg a másik hintóban Olasmir özvegye és Brenner abbé aggódik. Már itt sejtik, hogy a helyzet megváltozott és Thököly János leánya aligha fogja áttéríteni a szkizmatikus oláhságot: inkább azok térítik át őt, — ha másképp nem lehet, csellel vagy erőszakkal. A grófnő az egész úton levett és hallgatag s csak akkor válik egy pillanatra mozgékonyá, mikor a Kárpátok hágójában, a „demir-kapin”⁹⁹ lakó katolikus remetének lopva egy — vérrrel irt — levélkét csúsztat a kezébe. A határon túl külön hintó jön a fejedelem unokájáért. Nemsokára a hoszpodár fogadja Brennert s közli vele, hogy kolostorba küldte a leányt, hogy ott „békésen” térítsék át... Ha ez sikerül, Brenner lehet Havasalföld Mazarinja: „premier ministre” és bukaresti érsek. Brenner ezúttal állhatatos: elutasítja a fényes jövődöt s megelégszik azzal, hogy a hoszpodár diplomatája legyen. Első feladata az lenne, hogy utazzék Konstantinápolyba a hoszpodár megbízásából s intézze el ott Thököly unokahúgának anyagi ügyeit és készítse elő házasságát. Előbb Brassóba engedik saját ügyeinek rendbeszedésére. Utközben üzenetet kap: a leány megszökött az ortodox rabságból. S nagy meglepetésére a határszéli remeténél találja védencét és Mme Olasmit. A remete segítette elő Thököly kisasszony menekülését s most elmondja a maga történetét. Ő is magyar, neve *Keteser*. Életének első húsz évét a Thökölyek várában, *Kus*-ban töltötte, ahol — katolikus léte — apród volt.¹⁰⁰ „Amikor apja halála után (Imre grófnak) éjnek idején kellett menekülnie Kus várából, ahol az osztrákok

mais après tant de troubles, elles avoient eu la force d'y faire régner une apparence de joie et de liberté, qui rendoit les passages fort libres.” (355—56. l.)

⁹⁸ „Les ordres du prince étoient que notre retour se fît par Debreszin, Clausembourg, et la Transylvanie, non-seulement pour la facilité des chemins, mais parce que notre terme devant être Tergowitz, où sa résidence étoit fixée, nous n'avions pas de route plus naturelle.” (357. l.)

⁹⁹ A „demir-kapin”-ról l. odébb.

¹⁰⁰ Keteser nyilván *Kecz*er (franciás- fonetikusan *Ketser*) és valószínű, hogy Prévost több *Kecz*ert forraszt egybe, illetőleg téveszt össze. Angyal Dávid megemlékszik *Kecz*er Ambrusról, Menyhérről, Miklósról, Andrásról. *Kecz*er Ambrus a Likava várából való menekülésben is résztvesz. (L. Angyal D., id. m. I. 31. és passim.) Prévost szerint Keteser országszerte híres vitéz volt: „le nom de Keteser... étoit célèbre dans toute la Hongrie, par la bravoure extraordinaire de celui qui l'avoit porté.” (396. l.) — Kus váráról szó van a *Histoire d'Emeric comte de Tekeli, ou Mémoires pour servir à sa Vie* c. munkában (Par **** Seconde Edition revüe et augmentée. A Cologne, Chez Jaques de la Verité. M.DC.XCIV. 70. l.): „avec quoi il mit le Siege devant le Château de Kus, où Tekeli s'étoit renfermé”.

ostromolták, Erdélybe követte urát, aztán mellette maradt háború egész folyamán, a híres *olasch-i* ütközet napjáig, amikor is... félholtan maradt a csataterén".¹⁰¹ Keteser ekkor megbánja, hogy a török szövetségében harcolt. Már ekkor gondol penitenciára, de erre csak egy újabb szerencsétlenség után kerül a sor. A Thökölyek hű emberét bízzák meg, hogy a gróf menekülő nővére¹⁰² Oláhországba kísérje, de a Kárpátokban 600 császári katona üt rajta s ő csak nagynehezen menti meg életét — és piros katonaruháját, amely most, a fiatal grófnő kiszabadításánál nagy segítségére van. A remete-katona s barátai egyideig elkísérik a Törökországba tartó Brennert és védencét.

Brenner a konstantinápolyi utat azért tartja szükségesnek, mert azt reméli, hogy Thököly kisasszony megjelenése kedvező fordulatot ad a Thököly-hagyaték ügyének. Aztán számít Jeffreys angol követre és feleségére, akik Benderben pártfogásukba vehetik védencét.

Ettől kezdve a regényes történet szélesen és szeszélyesen hömpölygő folyamata egyre szűkebbre szorul a történelmi események kemény kőpartjai között. A regényesség olyan mélyen fekszik, olyan szerényen csordogál, hogy alig vesszük észre. XII. Károly és Thököly Imre hamar háttérbe szorítja hőseink szerelmének történetét s Prévost megint nem tud mértéket tartani a történeti regény két elemének adagolásában. „Nincs szíve” elhallgatni valami olyast, amit nagy emberekről, fontos eseményekről megtudott s történelmi leleplezései fölött el is felejtjük a regényt.

Egyszerűség és rövidség okáért bocsássuk itt előre azt, ami csak lassan derült ki, de ami meg fogja könnyíteni további tár-

¹⁰¹ „lorsqu'après la mort de son père il avoit été forcé de s'évader la nuit du château de Kus, où le Autrichiens l'avoient assiégé, il l'avoit suivi en Transylvanie, et de-là dans tout le cours de ses guerres, jusqu'à la fameuse journée d'Olasch, où, combattant à la tête de quelques troupes hongroises, dont le comte lui avoit confié le commandement dans l'armée turque, il étoit resté à demi-mort sur le champ de bataille.” (392. l.)

¹⁰² „La comtesse de Kedatsy, soeur du comte, fugitive depuis son aventure de Cassovie, où deux femmes de soldats, qu'elle employoit à faire passer les déserteurs autrichiens dans le parti de son frère, l'avoient mise, par leur trahison, dans la nécessité de s'évader, et s'étoient rendues les accusatrices d'un grand nombre de Hongrois, dont le supplice donna naissance aux fameux tribunaux d'Eperies et de Debresin, étoit passée en Transylvanie lorsque les états de cette principauté avoient reconnu son frère pour leur souverain, et s'y étoit soutenue quelque tems dans le rang de sa naissance. Cette fortune ayant peu duré, et celle du comte commençant à décliner, il étoit question de tirer sa soeur d'un pays où son parti ne dominoit plus. Keteser fut chargé de cette commission, avec soixante cavaliers déterminés, qui devoient passer par la Valachie, et se rendre, suivant leurs intelligences, au pied du mont Carpat, pour y prendre la comtesse.” (393. l.)

gyalásunkat s lehetővé teszi, hogy a regény adatait mindjárt összehasonlítsuk kútforrásának megfelelő részleteivel. Prévost egy szót sem szól arról, hogy honnan tudja mindazt, amit a kor történetéről elmond. Brenner abbé diplomata, így hát mi sem könnyebb, mint az ő szájába adni a történelmi anekdoták áradatát, az ő személyes ismerőseivé tenni az angol, hollandus vagy svéd diplomatákat és politikusokat. Az ő vallomásain vagy — ha úgy tetszik — emlékiratain kívül nem esik szó olyan könyvről, amiből Prévost merített. Csak egyhelyütt tesz félíg-meddig kivételt. Amikor Konstantinápolyban Thököly Alexiowna nagyapjának, a hoszpodárnak kivégzését nézi a me- nekülésre készülő Brenner s társasága, egy francia utazó, La Motraye üdvözli Brennert, akit a francia követségben már látott s akit „frank” kocsijáról¹⁰³ fölismer. Brenner nagyon ideges: mindenképpen azon volna, hogy védence ne lássa a véres eseményt.¹⁰⁴ Ezért nem ér rá La Motraye-val udvariaskodni s arra kéri őt, tegye el bókjait alkalmasabb időre. „Elégedetlenül távozott és ha egy szép napon ki fogja adni utazásainak történetét, udvariatiánságomért bizonyosan szemrehányásokkal fog illetni”.¹⁰⁵ Ez a pár szó igazi kacérkodás a „forrással”, ha meg tudjuk, hogy milyen bőven merített Prévost La Motraye utazásaiból. Mert nemcsak az oláh fejedelem halálának leírása van meg La Motrayénál, mint ahogyan azt Prévost egyik jegyzete odaveti,¹⁰⁶ hanem e híres útleírásból¹⁰⁷ kerültek ki — sokszor

¹⁰³ „La voiture étoit une espèce de chariot long, proprement couvert de l'invention de M. de Ferriol, dont le nom lui étoit demeuré, parmi ceux qui s'en étoient fait faire un sur le modèle du sien.” (534. l.)

¹⁰⁴ „Nous fûmes long-temps à pénétrer jusqu'à la place du Kiosque, et je me flattois que cette lenteur pourroit épargner à mademoiselle Tekely une horrible scène, dont je n'étois pas encore persuadé qu'elle pût soutenir la vue.”

¹⁰⁵ „Un voyageur françois, nommé la Motraye, que j'avois vu à l'hôtel de France, et qui se trouvoit à quelques pas dans la foule, reconnut notre voiture franque, et s'en approcha pour nous saluer: mais l'occasion me faisant trouver ses complimens importuns, je le suppliai de les remettre à des circonstances mieux choisies. Il s'éloigna mécontent; et si quelque jour il publie l'histoire de ses voyages, (1) je ne doute pas que mon incivilité ne m'attire ses reproches.” (535. l.)

¹⁰⁶ „(1.) On y trouve une relation de la mort du prince de Valachie.” (535. l.)

¹⁰⁷ La Motraye Utazásai régóta ismert forrás Thököly utolsó évcikének történetéhez. Angyal Dávid többször idézi és Kuncz Aladár (id. m.) egész fejezetet szentel neki. A mű címe: VOYAGES || DU SR. A. DE LA MOTRAYE, || EN EUROPE, ASIE & AFRIQUE || OÙ L'ON TROUVE UNE GRANDE VARIÉTÉ DE || RECHERCHES GEOGRAPHIQUES, || Historiques & Politiques, sur l'ITALIE, la GRECE, la TURQUIE, la TARTARIE || CRIMÉE, & NOGAYE, la CIRCASSIE, la SUEDE, la LAPONIE, &c. || .... (I—II. köt.) A LA HAYE, || Chez T. JOHNSON & J. VAN DUREN. || M.DCC.XXVII.

majdnem szószerint — Brenner és Thököly Alexiowna történetének egész lapjai.¹⁰⁸

Jeffreys-szel, aki a svéd király udvarában Angliát képviseli, Brenner állítólag Brassóban találkozott. Brenner Oláhországból jön Brassóba, Jeffreys pedig Benderbe készül a svéd királyhoz.¹⁰⁹ Jeffreysről s általában a török földön élő XII. Károly udvaráról La Motraye nagyon sokat beszél. Ő az, aki személyesen ismeri e kis udvar diplomatait és tisztviselőit s egykor ő kíséri XII. Károlyt Brassón át Magyarországra. Utazásainak különösen II. kötete tele van a svéd királlyal, „Észak hőseivel“, aki eszerint nemcsak Voltaire fantáziáját ragadta meg, hanem Prévost-ét is.

Ketester azt tanácsolja Brennernek, hogy a dunai hajóutat válasszák s magyar hajón ereszkedjenek le Izmailáig.¹¹⁰ De aztán mégis a szárazföldi út mellett döntenek s egyenesen Nikápolyig lovagolnak, nem feledkezvén meg a nikápolyi csatáról...¹¹¹ Itt szállnak aztán a Dunára¹¹² és a hajózás unalmát egy betétül szolgáló elbeszélés űzi el: egy a vízből kimentett osztrák kereskedő meséli el benyovszkias ízű kalandjait Tatárországban, — ahol egyébként La Motraye is járt. Benderben megtalálják Jeffreysüket. Az angol követ nem fogadta el a basa által neki felajánlott városi lakást, hanem M. Fabrice-nak, a holsteini követnek külvárosi házában lakik. Ez a külváros („Lapka Mahane“)¹¹³ ugyan csak La Motraye pontos leírásából került át Prévost regényébe, ahol kevés keresnivalója van. Most egyidőre egészen a svéd

¹⁰⁸ A regény hitelességével szemben felmerülő kétségek nem érintik azt a fontosabb tény, hogy a kor Prévost-nak tulajdonította a regényt, mely La Motraye alapján tömördek magyar vonatkozású adatot dolgozott fel s hogy a korbéli olvasókhoz ezek az adatok Prévost tekintélyének szárnyain jutottak el.

¹⁰⁹ „Il se rendoit à Bender, auprès dū roi Charles.“ (381. l.) Brenner szerint Jeffreys-szel régebben sokat tárgyalt a magyar ügy érdekében, de sikertelenül. Pedig az angol jó szívvel volt iránta, „et s'étoit même entremis à ma recommandation pour faire agréer au roi de Suède les services d'un ministre luthérien, de mes plus proches parents, à qui le malheur de son éducation avoit fait souhaiter de s'établir dans un état protestant“ (u. o.). Jeffreys-ről La Motraye: II. köt. 32. l., 130. kk. 11., 139. k. 1. stb.

¹¹⁰ „il me conseilloit... de descendre plutôt jusqu'à Ismaéli par le Danube, sur lequel je pouvois toujours trouver quelque bâtiment Hongrois prêt à partir.“ (413. l.)

La Motraye-nak, akit Temesvárra való megérkezésekor harmadnapos hideglelés ver le a lábáról, azt tanácsolja a temesvári basa tolmácsa. hogy — ha semmikép nem maradhat —, Viddintől hajón menjen tovább Konstantinápoly felé: „Il me conseilla d'aller prendre à Widin la voye du Danube, sur un bâtiment qui devoit porter quelques balots que le Pacha envoyoit à Ismaeli.“ (II. köt. 203. l.)

¹¹¹ „Il la connoissoit si parfaitement, depuis la fameuse bataille de 1693, livrée sous ses murs, dans laquelle il s'étoit signalé.“ (417. l.)

¹¹² Nicopoliról: *Histoire d'Emeric Tekely* (I. feljebb), 256. l.

¹¹³ „Lipka Mahane“-ról La Motraye id. m., II. köt., 130. l. stb.

király sorsa nyomul előtérbe. Elmondják nekünk a warnitzai csatát, amikor XII. Károlyt a törökök megostromolják. Megtudjuk kísérlete ügyszólván minden tagjának a nevét s hogy ki melyik hintóban, ki mellett ült, meg hogy ki nem került elő a rabul ejtett svédek közül.¹¹⁴ A svéd periódus csak akkor ér véget, amikor Brennerék Drinápolyba, majd Sztambulba mennek.

HANKISS JÁNOS.

(Folyt. köv.)

HAZAI IRODALOM.

A magyar történetírás új útjai, szerkesztette *Hóman Bálint*, kiadja a Magyar Szemle Társaság, Budapest, 1931. 463 l.

Minden tudomány helyesen cselekszik, ha elvi kérdéseit időközönként revideálja. Meg is szokták tenni ezt az egyes tudományterületek, kevésbé természetesen, előre kijelölt program szerint, mint inkább esetlegesen, koráramlatok hatására és következményeképp. Azon követelmények hangoztatása is, melyeket manapság „szellemtörténet” címén támasztanak a historiográfusok, mélyen a háború előtti időkbe nyúlik vissza első eredetében. Egyrészt visszahatásként jelentkezett az előbb uralkodó pozitivistikus felfogásmóddal szemben; másrészt azon antikvarianizmus ellen vette fel a küzdelmet, amely az átfogó lelki tényezők megismerése helyett mindenkor beéri a részletekkel és külsőségekkel. Tehát a „szellemtörténeti” követelményekben kétségkívül sok igazság rejlik, és midőn más helyen és alkalommal: a Magyar Társadalomtudományi Társulat elnöki székéből óvást emeltem a kérdéses kifejezésnek abuzív használata ellen, evvel korántsem akartam a mögötte rejlő belső értékeket érinteni. De viszont azt, aminek akkor általánosságban adtam hangot, megismételtem most konkrét formában „A magyar történetírás új útjait” bírálva.

1. A szerkesztőnek, *Hóman Bálint*-nak nem sikerült a programjában követelt „szellemtörténetnek” valamely világos és kielégítő meghatározását adni; „szellemtörténet” szerinte is csak tiszteletreméltó készség és tendencia marad, melyet a legkülönbözőbb tárgyakon és a legkülönbözőbb módokon lehet gyakorolni.

2. Erős illúzióban ringatja magát ez a program, ha azt hiszi, hogy „szellemtörténeti” igényeivel egészen újszerű utakat nyitott a történetírásnak. Naturalisztikus eszmék, minők a múlt század végéig uralkodtak, csak ideig-óráig téríthették el a történetíró sajátos tárgyának helyes megismerésétől. Az antikváriusnak buzgalma meg csak helyel-közzel végezheti el a maga alapvető feladatát; de amennyiben a végső célokra tekintünk, sohasem diadalmaskodhatik. A nagytörténetírás mindenkor más volt, mint adatgyűjtés és rendezés; az mindig — hogy könyvünk műnyelvén beszéljek — „szellemtörténet” volt.

3. Harmadszor: könyvünk olvasása sem tudta megnyugtató pedagógiai aggályaimat. A „szellemtörténet” jelszavával irányított fiatal-ság könnyen lebecsüli majd a nyelvi és filológiai előkészülésnek mun-

¹¹⁴ A svédekről: Prévost 479. kk. 11. és La Motraye II. 143. kk. 11. V. ö különösen Prévost 480. I. és La Motraye 145. I. A svéd király különböző táborhelyeiről La Motraye *térképét* is közöl.

káját. Azután a keserves adatgyűjtéssel sem fog sokat törődni, hanem ehelyett rögtön a nagy konstrukciók felállításához lát, mert hiszen néki csak a „szellemét” kell ismernie valaminek, hogy evvel egyúttal minden egyebet is ismerjen. Hogy itt-ott könyvünkben is utalás történik az előismeretek szükséges voltára, sőt hogy a „művészettörténeti ventriloquentia” egyenes megrovásban is részesül, mindezt nem tartom elégségesnek. Fiatal nemzedékünket épp az ilyen „szellemtörténeti” útmutatásnak kellene különös nyomatékkal figyelmeztetni arra (s e figyelmeztetésnek itt nem kell épp a direkt felszólításnak formáját öltenie), hogy az utolsó történetírói megoldásoknak és magyarázatoknak mik a módszertani előfeltételei.

Itt hangoztatott kifogásaim annyival kevésbé érinthetik a kollektív munkának egyik-másik jól sikerült részét, mert ezek a részek meg lehetösen lazán függenek a bevezetésként adott programmal össze, s ha egyáltalán, legfeljebb külszerűen és mellékesen tekintik magukat „szellemtörténeti” fejtegetéseknek, de egyébként valamely jobban megfogható, realisabb névre hallgatnak. Így van ez pl. *Dékány István*-nak „gazdaság- és társadalomtörténet”-ével, melyet tárgyánál és hecses tartalmánál fogva különösképen ajánlok filológusaink figyelmébe.

Görög gazdaságtörténettel csak az utolsó évtizedeken kezdett a német tudomány behatóan foglalkozni (*Böckh* hatalmas munkája a múlt század elejéről izolált jelenség maradt; csupán Franciaországban lépett fel *Fustel de Coulanges* és *Perrot* gazdaságtörténeti tanulmányokkal még *Guiraud* előtt, ki a most dolgozó *Glötz*-nak, *Cavaignac*-nak, *Gerne*-nek és *Jardén*-nak az előfutára volt). *Pöhlmann* keltett elsőnek érdeklődést (1893) az antik szociális mozgalmak és elméletek iránt, s folytatólag az a vita vert bizonyos hullámokat, amely *Bücher* tézise körül keletkezett: a görög kultúra nem lépte túl a „házi gazdaságot” („*Oikenwirtschaft*”) fokozatát.

Már *Pöhlmann* műve, mely reakciót jelentett avval a történeti felfogásmóddal szemben, amely főleg az esztétikumok szögéből nézte és bírálta el a görögséget, némi túlzással beszélt a görög gazdasági életnek fejlettségéről és nagyjelentőségéről; most meg a *Bücher*-vitában a görög hisztórikusok — *Meyer* és *Beloch* — majdnem utalva voltak arra, főleg a hellenisztikus korban mutatkozó haladásra tekintettel, hogy a kérdéses egyoldalúságot ne a tények némi fokozása nélkül utasítsák vissza.

Jelenleg azonban megint a kritikai álláspontnak hullámhosszában vagyunk, ami a görög ipar és kereskedelem fontosságának és értékének kérdését illeti. A belga *Francotte* és különösen a német *Hasebroek* nem éppen magas piederstálra emelik a görög gazdaságot, s főleg utóbbi igyekszik — *Max Weber* nyomán — azt a jelentékeny fokozati különbséget kimutatni, amely a görög termelést és kereskedelmet a modern kapitalisztikus rendtől elválasztja. Túlzások nélkül ez esetben sem megy végbe a tudományos nézetek evolúciója: már a piac létezését és az önálló fazekas-mesterséget is el akarnák vitatni a homeorosi kor magas kultúrájától! De a gazdaságtörténeti kérdések mégis csak mozgásban vannak, s épp az idén jelent meg *Hasebroek*-tól a legelső: *Griechische Wirtschafts- und Gesellschaftsgeschichte* (a perzsa háborúig).

Csak mellesleg említem fel, hogy az a humanisztikus renaissance, amely Amerikában amerikai módon fordul szeretetteljes érdeklődéssel az antik népek története felé, épp az ellenkező véleletet termelte ki a görög gazdasági élet megítélésben, mint a német hiperkritika. *Calhoun* (*The Ancient Greeks and the Evolution of Standards in Business*) abban

látja a görög nép világjelentőségét, hogy az emberiséget megismertette a kereskedelmi morál gyakorlásával! (v. ö. Berl. Phil. Wochenschrift 1928, 394).

Kissé bővebben fejtettem itt ki a görög gazdaságtörténeti vizsgálatok mai helyzetét, mert bizonyítékát szeretném adni annak, hogy egy ilyen forrongó diszciplínának minő nagy hasznára van, ha a *Dékány István* által fejtegetett elméleti problémákról tudomást szerezt. Megtanuljuk belőlük, hogy mik voltak egyáltalán előfeltételei a modern gazdaságtörténet kibontakozásának, s hogy ez minő viszonyba került egyrészt a gazdaságtani teoriával, másrészt a történetírás egyéb ágaival. Tudomást szerzünk azon akadályokról és hibaforrásokról, amelyek valamely gazdaság helyes történeti értékelésének mindmáig napig az útjában állhatnak. Hallunk azon kapcsolatokról, melyek a gazdaságot a különböző társas alakulatokhoz fűzik és határozzák is meg ezáltal közelebbről. A nemzetiségi, a családi, az állami életnek ökonomikus alapjairól és igényeiről van itten szó, s bár a szerző nem a bennünket érdeklő korból veszi a maga illusztráló példáit, hanem a középkorból és a legújabb időkből, általános tételeit ennek ellenére az antik viszonyokra is alkalmazhatjuk. Végül szóba kerül a fejtegetések során az a fokozatelmélet is, melynek problémáit *Bücher* nevével kapcsolatban már érintettük, s midőn *Dékány* a gazdasági földrajz jelentőségét hangsúlyozza, általánosságban támaszt olyan követelményt, minőt speciálisan a görög gazdaság fontosabb megismerése végett *Francotte* támaszt, az archeológiai leleteknek összehasonlító földrajzi statisztikáját követelve (Pauly-Wissowa, IX. 2, 1407).

Dékány tanulmánya a gazdaságén kívül a társadalom történetét is felöleli, főleg az osztályképződést, amint ez koronként a foglalkozások elkülönülései szerint megy végbe. Amit ő itt a középkori jobbágyról és úrról, a modern tőkésről és proletárról mond, az önkéntelenül is azon osztálytípusokra tereli figyelmünket, amelyeket az antik élet a maga sajátos előfeltételeinek megfelelően teremtett meg. Mit tudunk a görög parasztról, a nemes emberről, a „gentleman”-ról, később a művelt egyénről, azután a szabad munkásról vagy a zsoldjáért harcoló katonáról? Olyan plasztikusan állnak-e ezek az alakok előttünk, amennyire ezt a gyér ismeretforrások kellő felhasználása még mindig lehetővé tenné? Valamikor régen nagy élvezettel forgattam azt a monografiagyűjteményt, amely a középkori parasztot és tudóst, orvost és kereskedőt a korbéli képek segítségével és szövegek alapján mutatta be (Monographien zur deutschen Kulturgeschichte, herausg. von Georg Steinhäusen). Ne érkezett volna még el a görög történetírás számára is az az időpont, midőn a különböző osztálytípusokat itt is hasonló monográfiákban lehet feldolgozni? Az ezirányú igyekezetnek szerény kezdetét jelenti többek közt egy újabban megjelent holland disszertáció: *Knorrige Emporos* címen azokat az irodalmi adatokat szedgette össze, melyeket a görög kereskedőről Homerosztól Aristotelesig talált (Data on trade and trader in Greek literature from Homer to Aristotle. Amsterdam, 1926). A folytatás nem maradhat el, ha társadalomtörténeti érzékünk kissé megerősödik, s fiatal tudós nemzedékünk figyelmét különösképen szeretném az itt kínálkozó munkaalkalmakra felhívni. „A társadalomtörténet a tipizálás igazi talaja.” mondja *Dékány*; „de — teszi hozzá — külön kollektív látás kell ehhez.”

Egyetlen részt, a gazdaság- és társadalomtörténetre vonatkozót emeltem ki „A magyar történetírás új útjai”-ból, mert kiválóan alkalmasnak látszott arra, hogy vele azon érdeklődésnek jelentőségét igazoljam, mellyel ókori hisztórikus és filológus ilyen általánosabb

jellegű kérdések felé fordul. De hiszem, hogy a többi rész vizsgálatalánál sem jutnék más eredményre. Elmélet és gyakorlat a tudományban mindig egymásra utal; a történetírásban a különböző korok és kultúrmegnyilvánulásaiak kölcsönösen világosítják fel egymást s mindennek következtében bármely kultúrának és korszaknak módszertani fejtegetéseiből az ókori hisztórikus és filológus szükségszerűen tanulhat valamit.

Épp mert ennyire meg vagyunk győződve minden történetelméletnek és mindenfajta történetírásnak szoros kölcsönösségéről (a mult esztendőben megjelent „Görög társadalomrajz” is ennek az eszmének adott kifejezést), hat reánk különösképen, ha azt vesszük észre, hogy ezt a kölcsönösségi tudatot és az ebből folyó kölcsönös megbecsülést a rokonszakhak nem minden művelőjétől van alkalmunk az ókori tanulmányokkal szemben tapasztalni. Pl. *Mályusz Elemér* az itt szóba hozott könyv 263. lapján azt várja az általa javasolt módon megreformált magyar történettudománytól, hogy „így több lenne, mint — ahogyan ma a közvélemény javarészt tartja — tudósok időtöltése, valami feleslegesnek látszó kulturális ballaszt, melynek előbb-utóbb a klasszika-filológia sorsára kell jutnia”. Hogy mit nevez *Mályusz Elemér* klasszika-filológiának, azt nem tudom. De ha ennek a klasszika-filológiának szerinte is van valamelyes köze az ókori népek történeti megismeréséhez, akkor *Mályusz Elemér* bizonyosan nem gondolt arra az élenk tudományos munkásságra, mellyel folyton gyarapodó új anyag alapján épp napjainkban revidáljuk és értékeljük át az antik történetet (gondoljunk csak a kormányok által támogatott ásatásokra, a feliratokra, a papyrológiára!). Ha meg egyszerűen az irodalmi szövegek interpretálására akarná *Mályusz Elemér* a klasszika-filológiát szorítani, mint hisztórikusnak akkor is tudnia kell, hogy az általános emberi kultúra szögéből nézve olyan szövegeknek, tehát egyszersmind történeti mozzanatoknak interpretálásával van az a tudomány változatlanul örök időig elfoglalva, amelyek mellett sok egyéb emberi doku-mentum, talán még az olyan is, mely valamely dűlőnek nevét rejtegeti magában, a provincializmusnak dadogása.

HORNÁNSZKY GYULA.

Világirodalmi Lexikon. (*Külföldi Irodalom*); szaktudósok közreműködésével szerkesztette: dr. Dézsi Lajos, I. köt. A—E crevisse; Budapest, a Studium kiadása (1930), VIII + 568 lap. A 3 kötet ára megjelenésig 90 P.

Öt évvel a Magyar Irodalmi Lexikon után hasonló, csak a célhoz képest módosult belső-külső formában és módszerrel, a Studium a külföldi irodalom I. kötetét is kihozta. Jobban mint a külsőségek, összefűzi ezt a két munkát a törekvés: úgy tekinteni az irodalmat, mint a nemzet, illetve a nemzetek életének egyik legjellemzőbb kifejlődési formáját. Ezért tűzte már a MIL céljául, hogy az egyes írókat ne csak biográfiai adataikban, hanem az irodalmi tenyészetnek részei gyanánt mutassa be; és ezért iparkodik most a VIL hasonlóképpen, az összes számbajövő irodalmakból teremteni olyan összefüggő alapot, amelyről megfelelő plaszticitással legyen képes héroszait megpillantatni: az egyes méltatásokat (itt is) következetesen egészíti ki a jelentősebb művek tartalmi ismertetésének, taglatának és kritikájának; az irodalomtörténeti alapfogalmaknak; szak-tudományoknak; könyvtáraknak, folyóiratoknak és hírlapoknak

címszói; a mindig mélyebb perspektívát nyújtó bibliográfiák (főleg a magyar szakirodalom is) stb.

Első szavunk mégis, ezzel a modern és örvendetesen gazdag programmal szemben — az aggodalom szava: 3000 hasábon — ahogy a prospektus tervezi — lehetetlenség mindezeket a kategóriákat megelégtíteni.¹ Eleve felborítással fenyegetik az előirányzatot: a világtudomány nagyobb mérvű becngedése (az *Arctovszki, Beloq, Bluntschli, Bloch Anna, Doctor* stb.-féle címszavak kétségkívül keveset tartoznak a világirodalomra) és a — magasabb pedagógiai szempontokból amúgysem túlságosan örvendetes — „tartalomkivonatok“, vagyis az *Aeneis, Alexandru Lăpusneanu, Antigone, Brandt Katalin álma*, a zavaros *Blenda*-féle cikkek feleslegesen hosszú terjedelme stb. Pedig lexikonunk ezen felül is, programjába illesztette még: a szálló igéket (a gyakorlatban ugyan főleg csak a Faust, Horatius és a Télfy-féle görög gnómagyűjtemény [?!] különösen szűkkeblű excerpálását, amelynek pl. a *Credat Judaeus Apella* mellett nem jut eszébe a *Credo quia absurdum*), az autogrammok (a kénytelen ötletszerűség veszedelme ellenére), az illusztrációkat (részben olyan „képeskönyv“-módra, hogy Shakespeare, Milton, Dickens és Byron portréi a „Borzowski“ és „Búbos pacsirta“ címszók közé; bibliaillusztrációk és címlapok a „Delphine“ cikk mögé kerültek), sőt az egyes városok (középkori) latin neveit is (! pl. *Aula bona* a. m. Aubone, *Ambaecia* Amboise és Delft = *Delphi Batavorum* stb.; holott a görög Delphoi-t nem maradt hely megemlíteni) stb. Ez a VII — valóban — feltartóztatathatatlán rohan a szándékos és akaratlan hiányosság veszedelmébe, tárgyalási aránytalanságok kényszerhelyzeteibe stb. és a következő kötetekben multhatatlanul el kell, vagy a célfeladásnak vagy a terjedelemlévelésnek következnie.

Kifogásunk — mindamellett — éppoly hamis képét adja a mű igazi értékének, mint adták eddig a szokványos agyon-dicsérések vagy egyes, a lexikonformát illető, hasonlóan felületes (néha egyenesen frivol) sopánkodások. Ahhoz, hogy róla tárgyilagos ítéletet formálhassunk, egy út vezet: tisztáznunk, milyen nehézségeket jelent valójában egy ilyen „szellemtörténeti“ célkitűzésnek lexikonformában való realizálása. Milyen konkrét teljesítmény, kis vagy nagy munka volt tehát, mondjuk a „kaszidák“ esetében eldönteni, hogy az arab irodalomnak ez a jelentős fejezete figuráljon-e benne, mint „irodalomtörténeti alaptalálom“, illetve mennyiben figuráljon, stb. Ilyen döntéseket azonban — ez világos — csak a világirodalmi értékeknek valami normatív rendszerezése fog lehetővé tehetni, amely a maga láthatatlanul parancsoló hálózatával minősíti

¹ A sokatmarkolás veszedelmére mutat már Dóczy Jenő komoly kritikája *Prot. Szle*, 1931, 6—7. füz.; de ezt érti „túlméretezettség“ alatt a *Bp. Szle* is, 1931, 642. sz., 318. k. stb.

vagy veti el az egyes (sohasem „autonom”) eseteket; magát ezt a rendszert pedig — természetesen — mindig csak a világ-irodalom-fogalom valami olyan, határozott képzele fogja deteminálhatni, amelyet az összes vonatkozó momentumok számbavételéből egy bizonyos ponton és egy bizonyos közösségnek (egyéniségnek) — circulusokban haladó, egységes és korszerű gondolatmunka során — kellett a maga számára kialakítania.

Így az egyik serpenyőbe tehetjük: milyen ritka, nagy teljesítménynek kell — pusztán már a tárgyi (kiviteli) nehézségek folytán — egy-egy, ilyen előzménytől függő, alapozó értékrendszernek, tehát egy világirodalomtörténeti koncepciónak lennie, és hogy amennyiben már valahol létesült — pillanatokhoz és közösségekhez lévén kötve — továbbra is milyen valószínűtlen lesz a felhasználhatósága egy tetszőleges, idegen lexikon idegen céljaira. (Ma különösen, amikor a közelmúlt adatregisztráló, gyűjteményes „világirodalomtörténetei” régen nem azok számukra; viszont az új, ideálisan orientált célkitűzés még nem találta meg a módját, hogyan egyezkedhetnek ki a régivel olyan kétségekívül értékes, történeti összetevők megtagadása nélkül, aminő pl. a görög-római-nyugateurópai irodalomfejlődési vonal; stb. — ma különösen nehéz elképzelni, hogy egy magyar és modern VII szerkesztője, a legesekélyebb mértékben is támaszkodhatnék bármiféle készen kapható hazai, illetve külföldi koncepcióra!) Tegyük ehhez — amint tennünk kell, — hogy egy ilyenféle lexikonnak tervezője ma és nálunk még az egyes építőkövek vagyis az idegen (görög, német stb). irodalmak modern szemszögből való szemléletére és egy, a mai filozófiai tudás nivójának megfelelően kialakult, általános lexikontechnikára sem számíthat, másszóval, hogy mindezt, mint elengedhetetlen parergont, szintén önmagának volna dolga elvégeznie. Így már csak — a másik serpenyőben — igazolnunk volna szükségessé, hogy a Dézsi-féle vállalkozás csakugyan törekedett — az egyes irodalmak jogos, tárgyi igényein kívül — azokat a szellemibb követelményeket is megelégtíteni, amelyeket most egy korszerű VII-ra az egyes irodalmak felfogása, a modern lexikontechnika és főleg egy világirodalmi koncepció elengedhetetlensége tekintetében, kötelezőnek föllállítottunk. Ennek a törekvésnek igazoltatása t. i. máris legtárgyilagosabban követelné meg, illetve garantálná cme kísérlet számára legkivételesebb elismerésünket.

A ma előttünk fekvő kisebb harmad alapján — természetesen — kockázatos volna akár a lexikont szabályozó, „rendszer” megvoltának konstatacióját, akár kivált irodalomtörténeti elgondolásának részletes kifejtését megkísérelni. Bárkit, bármely felületet betekintés mégis meggyőzhet: számos nyoma van, hogy amint posztuláltuk: lexikonunk alépitményét, valóban egy határozott és értékes gondolati gerendázat váza alkotja; (nem lehet véletlen pl. a görög műfajteremtés döntő szerepének kidomborítása a nyugateurópai irodalomnak kialakulására,

az Angol és Ausztráliai angol irodalom harmónikus beállítása, stb.) S nyilván az sem lehet kétséges, hogy a mű munkatechnikája napjainkba, az egyes irodalmakat illető felfogása pedig önálló magyar szemléletbe² gyökerezik. Örvendetes és modern idealizmusukkal emelkednek — magasan a nálunk még általában szokásos, pozitívista lexikoncikkék és technikájuk fölé — nemcsak a Dóczytól felsoroltak, hanem általában Hankiss J., Huszti J., Koszó J., Moravcsik Gy., Zlinszky A. érdemibb cikkei, de sőt — ami fontosabb — különben is alig akad feldolgozás, amely lényegileg ne jelentene valami önállóságot, illetőleg nyereséget.

Nyugodtan elhanyagolhatjuk tehát a szinte elkerülhetetlen harmóniahibákat, fogyatkozásokat és tévedéseket; annyi mindecsetre bizonyos: Dézsi vállalkozása legalább is tudatosan törekedett egy *igazifajta* világirodalmi lexikon valóstítására és így *többet* adott, mint (amit általában elismertek): a középiskolai tanárságnak, főiskolai ifjúságnak és tanulnivágyó nagyközönségünknek régen nélkülözött, ebben a nemben ma egyedül használható segédeszközét. Bár a szépséghibáktól még nem mentes, hitünk szerint máris a magyar tudományosságának igen értékes s több tekintetben kezdeményező teljesítménye gyanánt üdvözölhetjük.

Ez a nívó kötelez és bátorít, hogy a mű valódi értékének érin tése nélkül, sőt éppen ehhez mérten törekedve újabb kiadását szol

² A „magyar zománc“ot (a bibliográfia tükrében) a Bp. Szle kritikus is felismerte. Azt azonban nem ismerte fel, hogy ennek a VIL-nak ideálja, — éppen a másik két, fentemlitett erény folytán, — mennyivel magasabban áll, mint egy „laikus olvasók“ számára készült pozitívista „Konversationslexikon“-é, amilyennek ő szeretné degradálni. Az *Alkman* címszónak (és e soroknak) írója tehát — igenis — okkal-joggal becsülte meg azt a „görög“ levegőt hozó s azonfelül az ismeretlen személyiséghez is kulcsot kínáló momentumot, hogy A.-nak a régiek épp az ő jellegzetes halálnemét hagyományozták (v. ö. Schmid—Stählin, GGL, I, 1929, 459, 725. l. stb.) és hasonlóképen: abban a reménytelen némaságban, amelybe a költő szava veszett, kötelessége volt, mihelyt módja volt, a Goethével való közismert találkozás illúziója által, legalább ezt az egy hangot megelevenítenie. Ez a lexikon, a laikus önző kényelemszeretete kedvéért, nem hagyhatta éppen azokat az igazibb Alkman-kutatókat cserben, akiknél — mirabile dictu — még a phthiriasis szó jelentésének, sőt (Goethe „Wanderers Nachtlied“-je mellett) a — költő fragmentumainak az ismeretét is feltehette. Különben a szerkesztés (azt hisszük) egy modern VIL rendeltetéséhez és a maga világ-irodalom fogalmához képest még *Alexandros* (4)-et is joggal említette meg. Nekünk itt Nyugateurópában egy görög epigramm vagy elveszett író is, mindig jelent annyit, mint akár egy Rusztaveli-eposz; másrészt egy magyar VIL nem hagyhatta azt sem tekinteten kívül, amire ma és nálunk volt pl. a speciális görög irodalmi kutatásnak szüksége (tehát az Ókori Lexikonnál való stagnálásunkat, stb.). Részünkről a megjelenteknél mindenesetre jóval több „lényegtelen“ Alexandros, Dionysios, Diogenes stb. feldolgozását tartottuk szintén — lényegesnek; lényegesnek minden „laikus“, sőt egyelőre a VIL (utólag tisztázódott) téviszonyai ellenére is.

gálni, — amelyet (a VII. jelentőségéhez és nélkülözhetetlenségéhez képest) kívánunk és biztosra veszünk, — rámutassunk egyik-másik, most célzott hibájára. I. Álljanak itt bizonyos, a *szerkesztő* munkájára vonatkozó (1) *érdemibb* észrevételeink. Olyanok, amelyeket véleményünk szerint vagy a beavatkozásának egyes érezhető hiányai, vagy — ellenkezőleg — feleslegesnek látszó, jelentkezései okolnak meg.

Az első kategóriába tartozik, ha egyes cikkek aránylag rövidke maradtak vagy keveset mondanak, mint (a Dóczytól említettekén kívül) *Anzengruber*, *Bolgár-irodalom*, *De Coster* (8 sor, irodalommal együtt!) vagy *Aischylos*; mások túlhosszúaknak hagytak, mint *Braaten* (éppen egy feltűnően rövid *Börne*-cikk mellett), sőt *Aristeides* (2) is, de főleg számos *tartalom*, mint érintők.³ Ide, ha itt-ott fel-tűnőbben hiányzik bizonyos arányosság az egyes irodalmaknak (esetleg különböző szerzőktől eredő) címszavai és bizonyos egyöntetűség a rokon (pl. görög és római) cikkek közt; ha nélkülözniünk kell kínálkozó összeolvasztásokat, illetve egyeztetéseket (pl. a két *Anacharsis* és *Alastor* cikk közt; de az *Alkaios* meg *Alkaios* *verssor* stb. cikkekben is eltérő a metrikai felfogás, illetve jelzés, két *Uriel Acosta*-ról szóló cikkben a halál dátuma, stb.); vagy ha — ellenkezőleg — törzént összeolvasztás, de olyan külsőségesen, mint pl. a *Ballada* címszóban (246^b l.), ahol most csak zavarnak egy idegen — a görög B.-ról szóló — cikknek (?) brevi manu áttett adatai (pedig megfelelően használva, alkalmasak lettek volna, valóban, a B.-fejlődés“ felvetett kérdésének megoldásához segíteni); vagy ha egy, a klasszikus kezdetekben bemutatott jelenségnek elmarad az — esetleg fontosabb — közép-, illetőleg újkori folytatása, mint pl. az *Akrostichon* vagy *Almoskönyv* cikké, illetőleg olyan aránytalan kurtán és áthidalás nélkül járul hozzá, mint pl. a *Dithyrambos* cikk végén 4 rövid sor a nem görög D.-ról. Ide tartozik, ha az — általában nem is történelmileg felépített — *Dráma* címszó nem tud a kiegészítő *Kar és karköltészet*, *Komédia és Tragédia* címszóról, *Chelidonisma* nem utal a *Chelidonismus*-ra (csak viszont); ha — nem is beszélve *Dikaiarchos*-ról, a híres messenei peripatetikusról, — a legismertebb és legnagyobb stoikus *Chrysippos*, vagy a „Kraft und Stoff“ világhírű szerzője egyszerűen kimaradtak, jöllehet előbbire külön is figyelemzett a peloponneszosi monda azonnevű hőse, utóbbira (csak újabban értékelt bátyjának) *Georg Büchner*-nek neve alatt való megemlítése. Hasonlókép sokan fogják a nemrég ittjárt *Nicholaos Murray Butler*-nek, a Columbia Egyetem tudós elnökének, a budapesti díszdoktorának nevét is nélkülözni. — A második kategóriát, azaz a szerkesztő *pozitív* beavatkozásait illetőleg, természetesen, csakis a saját cikkeink sorsából van módunk következtetni. De ha talán jogunk volna az általánosításra, meg kellene Dézsi ceruzájának a lelkiismeretességét dicsérnünk: általában — úgy látszik — csak a keretektől diktált kényszerűség irányította. Részletekben mégis: ilyen kaliberű műnek nem lett volna szabad a *Boëthios*, *Charmides*, *Chiron*, *Chria*, *Chronographia*, *Damigeron*, *Delos*, *Dionysios Skytohrachion* stb.-féle címszavakat kidobni, a *Bakchylides* cikket aránytalanul, a *Cassius Dio* (2)-t hézagossá rövidíteni (pl. *Xiphilinos* neve csak az irodalomban találkozik) stb.⁴

³ Példáink általában inkább mint teljességre, csak a hibatípusok illusztrálására törekedhettek.

⁴ Itt kell egy nagyobb *Dionysziák* cikkünk sorsát is megemlítenünk. Recensens czzel, csakúgy mint *Dithyrambos*, *Karköltészet*, *Komédia* stb. cikkével is, azon az érezhető hátrányon iparkodott volna

Ennyi teret már megfelelő szövegsűrítésekkel, a közlés rendjének adott jelentőséggel, a betűtípusok, rövidítések, interpunkciók megálapodásszerű következetességével és más célszerű berendezéssel is mindenesetre meg lehetett volna takarítani. (Felesleges pl. a rövid *Courteline*-cikkben kétszer említeni halála dátumát, a címszavakat kiírva ismételni a szövegben; de a modern lexikonok ezenkívül: az utalást is — „l. o.“, „alatt“ stb. nélkül — pusztán typografice szokták elintézni, és a római, illetve arabszámú századjelölések értékét is eleve célirányosan, úgy lehetett volna megkötni, hogy egyszerre szűnjön meg a zavar és a tékozlás, amelyet a „Kr. e.“ és „Kr. u.“ jegyek most egyaránt okoznak az elmaradásukkal, illetőleg a jelenlétükkel.) Így azonban már (2) a szerkesztésre vonatkozó további, szorosabban *technikai* természetű és — szígyenkezve ismerjük el — még aprólékosabb, bár egy lexikonnál nem lényegtelen desideratumaink területéhez értünk.

Zavarónak látjuk itt, hogy egyes munkák önkényes fordítású (tradíció nélkül való) magyar címeik alatt szerepelnek (mint pl. R. Benedix „Das bemoste Haupt“ c. vígjátéka *Begyepesedett fő* alatt, ahol talán senki sem fogja keresni; s hasonló a *Behúnyt szemmel*, *Bonyolódott ügy* és egyéb címszók esete); hogy a szövegben (nem utalásként!) így olvassuk néha: Benedix, Roderich (279), Puccini, Giacomo (334), Stephanus, Henricus (532 l.) ehelyett: R. Benedix, G. Puccini, H. Stephanus stb.; hogy egy csomó cikknél (pl. *Antisthenes*, *Athenaios* (2), *Cassius* (2) stb.), nem a szokott módon állanak: a kiadások szövegben, irodalom lábánál petített, stb. Félrevezet az az (ismétlődő) eset is, ha pl. a *Bakcsiszeráji szökökút* cikkben egy „B.“ rövidítést (nem a címszónak, hanem) Byronnak kell olvasni; vagy ha szerzői monogrammok alkalmazási módja kiszámíthatatlan. (Tudományos cikkekről lévén szó, elfogadható ugyanis az usus, hogy még a kisebb, de érdemi cikk is jelölje szerzőjét, ám akkor mit jelent a nagyobb, sőt nagy *Addison*, *Alexandros-monda*, *Alfred*, *Attila a nyugati költészetben*, *Athanasios*, *Athenaeum*, *Aristippos*, *Baszk-irodalom*, *Bellarmino* stb. cikkek névtelensége? Vajjon mindig a szerkesztőt? És ki a szerző, ahol több névtelen címszó után, a végül is következő szemlátomást nem lehet egy összefogó monogrammmal? vagy az egyszerű külön személyek felsorolásánál, amikor — közvetlenül, — az egyes *Diogenes*-ek, *Antimachos*-ok után *minden* esetben találkozunk ugyanaz a jel, a *Dionysios*-oknál csak egyszer a végén, az *Appolinaris*-oknál kivált (1) után igen, de már (2) után nem? stb.) Szintén lényegtelen formasággá tűnhet, de hitünk szerint mégis: az új kiadásnak nem szabad majd többé a görög szavak átírását sem kockáztatnia. Az η-ból már egy kézben is elkerülhetetlenül e, é, ē; az ου-ból pedig ou, u stb. lesz; pedig hát az ó-közép- és újjörög cikkek számos írója is csak úgy „átírt“, mint a filozófusok, esztéták stb. A zavar nemcsak bántó, de már a tudományos szint, sőt értéket is érinti. (Ugyanúgy következtelen, mellesleg, — bár kevesebb jogosultsággal, mert könnyebben lett volna elkerülhető — a szláv szavaknak latinbetűs rögzítése is, pl. *Arctovszki* és *Brzowski* stb.) Betűrendi és elrendezési

segíteni, hogy az *Ó-Görög irodalomnak* általa (a II. kötetben) adandó rendszeres összefoglalása nem mindenben számíthatott a drámáról, a legnagyobb tragikusokról stb., másoktól írt cikkek igen fontos támogatására. Ezt a célját azonban, természetesen, alig szolgálhatja majd az a bibliográfia, amely a nagy cikkből (a jelenlegi D-cikkecskéhez hozzácsapva) kizárólag kapott kegyelmet.

zavar szintén akad: *Antimachos* megelőzi *Antimot*, *Cyreneikusok* címszóval találkozunk, melynek első szava Kyrenet emlegeti (de „K”-ban lesz pl. a Kynikusok stb. tárgyalása is); *Anaximenes* (1)-et követi (nem előzi) a régebbi és híresebb filozófus *A.*; a *Basileios*-ok számozása (1—3) csak három (számozatlan) B. tárgyalása után kezdődik, stb. — A *Cadet Rousel* cikk címének a szöveg szerint logikus formája *Cadet Rousel(le)* volna. — Végül akad közönséges sajtóhiba (köztük sok fél vagy eltévedt zárójel, rossz elválasztás), ugyan bántóbb aránylag csak kis számmal (Appollon, 502; Alkyphron, 183; Geffcken, 184; Ibja Muromec, 199. Kyrenae iskola, 185. The bridge of Abydos, 21; Blanco Posnot s ilyen azt is, ha a *Desbordes* és hasonló kezdetű nevek kiejtésére vonatkozó útmutatás többször pontatlan. Mégis pl. az *Athéni Timon*, *Apollonius rex Tyrii*, *Charon*, *Darwin*, *Diphilos* cikkekbe, úgyszintén az 512. l. vége és az 513. l. eleje meg az összeszertartozóknak szánt *Archelaos* (1) és (2) közé valahogyan értelmetlen szövegrészek kerültek és — a címlap meg a munkatársak táblája sem maradhatott, sajnos, „tisztának”.

II. Speciálisan a görög irodalom cikkeit, a dolog természete szerint, másoknak kell elbírálniok. Mi itt csupán néhány pótlás példájával olyanféle hiányainkat akarjuk illusztrálni, aminőket tán menthetően hozott magával egy négy év óta kész és állandóan foldozott szöveg végső korrektúrájának az elmaradása.

Igy (többek közt) hozzáírandó: *Alkiphron* irodalmához Czebe Gy. Az athéni társadalom A. levleiben, EPh. K. 1909, 188, 251, 354. kk.; Ad A. IV, 7. U. o., 1911, 314 kk.; és III. 31, U. o. 659 kk.; *Antimachos* (3)-éhoz: Wilamowitz, *Hellenistische Dichtung* 1924, I. 101 kk.; *Antiphon*-éhoz: Stenzel, RE. Suppl. IV, 33—34 (irodalom) és W. Aly, *Formprobleme der frühen gr. Prosa*, *Philologus* Supplb. XXI, H. 3. 1929, főleg 105—180. l.; *Apollonios* (1)-éhez: a fordítók közé R. C. Seaton neve (Loeb, 4. kiad.), (7)-éhez: Ed. Meyer, A. von Tyana und die Biographie des Philostratos, *Hermes*, 1917, 371—424. l.; *Appian*-nos-éhoz: a *Roman History* 4 kötetes angol fordítása H. White-tól (Loeb, 2—5. sz.); *Arafos* (2)-éhoz: Wilamowitz, H. D., 1924. I. 020 kk, passim; *Aurelius* (*Marcus*)-éhoz: főleg A. I. Trannoy francia (kiadása és) fordítása (Pensées, 1925, Coll. des Univ. de France) a XXII. k. l. felsorolt irodalommal; *Demosthenes*-éhez: A. Rupprecht, *Die D'sche Prämiensamml.*, *Philol.* Bd. 82. (1927) 365—432. l., és angol fordítói közé I. H. Vince neve (Loeb, 155, 238. sz.); *Cassius Dio* (2)-éhoz: a római történet E. Carry-féle, 9 kötetes angol (Loeb) és L. Tafel német fordításának (1831—44, 16 kötet) megemlítése; *Diogenes* (2) *Laertios*-hoz: az új R. D. Hicks-féle kiadás és angol fordítás, Loeb, 184/5. sz.; végül a *Diognetos*-hoz intézett levél-hez: közben megjelent kiadása, J. Geffcken, *Komm. gr. u. lat. Texte* 4., Heidelberg. 1928, és német fordítása a *Bibl. d. Kirchenwäter* 12. kötetében. Törleendő ezzel szemben *Dion Cassius*-nál az irodalom két utolsó sora, amely közvetett toldás folytán tévesen került ide is, miután (helyesen) *Cassius Dio* (2)-éhoz már hozzáíratott. (I. o.) Végül is a *Cantabrigense* címszónál elkelt volna egy utalás *Lexikonok*-ra; és *Demochares*-ről legalább ennyi: I. *Demosthenes*.

III. Helyünk, érdeklődésünk és hozzáértésünk szűk határai szerint, legyen szabad a többi cikkcsoport közül először a német irodalomhoz megjegyeznünk: R. Benedix egy fentemlített vígjátéka 13 sort kapott, holott maga a (talán más szerzőtől való s talán jogosabban)

5½ sornyi B.-cikk, sem ezt, sem szerzőnek Újházi E.-tól magyarra is lefordított „Nőgyűlölő” c. darabját nem említi. — A *franciához: Carmen* cikkben nem világos, vajjon a fordítások a Mérimée-novella vagy a Meilhac-Halévy-opera fordításai-e illetve, melyik melyiké és *Chabert ezredes* a kiamaradt, hogy Balzac műve. — Az *olaszhoz: Zavar van a Boccaccio hatása a magyar irodalomban* című — s címe miatt általa is már feltűnő külön — cikknek a „Toldi és az özvegyasszony” motívum forrásproblémája vonatkozó részletében (330a: „Égy özvegy Toldi szerelmére gerjedez”, de kiugratja egy ingben az utcára“?!), mert Ilosvai szerint, természetesen, Toldi az, aki „szerelmére igen gerjedez ennek” (RMK., 172. sor) s így a kiugratás logikus is. Nem tény azonban maga már az egész (Főtítól dicséretes mértékkel csak felvetett) „hatás” gondolata sem, Ellene szólnak a közelfekvőbb német és németalföldi analógiák (l. lt. K. XIX, 1900, 174. kk.), míg az állítólagos XVI. századbeli Boccaccio befolyás mellett semmit sem bizonyít alapjában, ha Aranynál Toldi is kiugratja az ablakon Tar Lőrincet! A *Dante*-cikkhez is, pótlendő a „De vulgari eloquentia” bennünket közelebből érdeklő fordítása és magyarázata F. Dornseiff és Balogh József tollából: Über das Dichten in der Muttersprache, Darmstadt, 1925. — Az *oroszhöz: Borisz Godunov* a. (a cikk is inkább „Gr.”-ben volna helyén!) nélkülözzük Musszorgszki Modeszt (Puskin és Karamazin után írt) világhírű operájának megemléztését. — A *Bolgár irodalom* összefoglalásában — mint magyar nyelvű irodalom — hiányzik Strausz Adolf érdemes munkái, pl. a „Bolgár népköltési gyűjtemény” (1892; = Bulg. Volksdichtung, 1895); de termékeny szempontokat nyújthatott volna pl. a Huszadik Század 1916, 52 kk. lapjain megjelent cikk is („Magyar feladat a bolgár tudományban”) főleg a bolgár népköltészet, apokrifirodalom, írott népkönyvek, varázssíratok stb., modern értékeléséhez. — A *Chevy Chace* c. híres angol népkölteményt még az általános lexikonok is tárgyalni szokták; talán itt sem kellett volna elhagyni. — Végül a *filozófiai és vallásfilozófiai* cikkek közül: az *Aristoteles*-cikk, mintha némileg elhanyagolná a szorosabban filológiai kutatásnak (W. Jäger, H. v. Arnim stb.) eredményeit, főleg azonban „irodalma” szemlátomást, más kéz (kezek?) munkája és így (a jelzett és egyéb hiányok mellett) pl. ismételtén regisztrálódik benne a Kis János és Hunfalvy-féle Poetika-fordítás, de szó sincs Szabó Miklós Politika-járól, MTF. 1923, stb. Ezzel ellentétben, az *Ardigò* és *Croce* címszók éppen abban laborálnak, hogy szerzőjük csak filológus volt: általa ezekből a nagyszerű gondolkozókból legkevésbé ismerhetjük meg a — gondolataikat, *Agnostos Theos* a. kissé furesán hangzik ez az elírt mondat: „Könyvcímül is használják”. Végül az *Augustinus*-cikk feltűnően hallgat a különösen gazdag magyar irodalomról.

A munka II. kötete megjelenés előtt áll; visszatérünk rá.

MARÓT KÁROLY.

Dr. Sulica Szilárd: Román színjátszás. (Különlenyomat a Színészeti Lexikonból). Budapest, 1931. 8°. 11 l.

Üttörő feladatra vállalkozott dr. Sulica Szilárd, mikor — sajnos, külső kényszerítő körülmények folytán kis terjedelmre szorítva — elsőnek foglalta össze magyar nyelven a román színjátszás történetét. A kis füzet nagy tömörséggel igen sokat nyújt. A régi legmodernebb magyar, román és más idegen források gondos felhasználásával, de legnagyobbbrészt

saját kutatásai alapján megírta nemcsak a szorosabb értelemben vett román színjátszás történetét, hanem népies táncokat és népies játékokat is, a kalusárok táncát, a bolgárszegiek *zsuni* nevű népies játékát, a kolindálást, a betlehemesek misztériumait, mindenütt gondosan nyomon kísérve a magyarság és az erdélyi szászág hasonló játékaiknak hatását. De nemcsak a népies játékokban mutathatók ki magyar hatások, a nehezen született román hivatásos színészlet létrejöttében is nagy érdemük van egyes magyarországi egyéneknek. A szerző tárgyalása kiterjed az erdélyi román színjátszásra is. Megtudjuk dolgozatából, hogy Kolozsvárott létesítették a megszállás után az első román operát s csak hogy a főváros ezen a téren alul ne maradjon, kapott 1921-ben Bukarest is nemzeti operát. Kiterjeszkedik a magyar színészlet romániai szerepére is. Kíváncsinos volna, ha ezekkel a kérdésekkel behatóbban és terjedelmesebben foglalkoznák, hisz nagyarányú kutatásainak eredményeit ezen a helyen csak túlságosan tömören és összesűrítve adhatta.

PUKÁNSZKYNÉ KADÁR JOLÁN.

Turóczy—Trostler József: Az országokban való sok romlásoknak okairól. Minerva kvrtár. XXXII. Budapest, 1930. 21 l.

A szerző Magyar István protestáns prédikátor főművének eredetével, szellemi és kultúrhistóriai miliójével foglalkozik. Megállapítja, hogy Magyar könyvének főkérdésével, hogy ki idézte föl a török veszedelmet, korántsem áll elszigetelt magyar talajon, hanem összefügg a XVI. sz. német nyelvű török irodalmával. Így elsősorban sokat kölcsönzött a XVI. sz. legnagyobb német történeti elbeszélőjétől, Johannes Turmair-Avenstinustól (1477—1534), („Ursachen unsers der Christen jammers und noch grössers verderbens wo man die Ursachen nicht abthut“), (1526) először nyomtatásban 1563. Egyes részek pedig Erasmus („Oratio de pace et discordia: Adagium dulce bellum inexpertis) hatását mutatják. A tények közvetlen szemlélete természetesen teljesen magyarrá teszi a munkát. P. Z.

Csefkő Gyula: Szállóigék, szólásmódok. Tanulmányok szóláskészletünk köréből. Magyar Nyelvt. Társ. kiadványa. 28. sz. Budapest, 1930. 176 l.

Kertész Manó és Tolnai Vilmos után Cs. foglalkozik szólásmódok magyarázatával, amelyek a régi magyar élet nem egy fontos művelődéstörténeti, politikai és néptörténeti jelenségét állítják új fénybe. A különböző politikai korszakok életével állnak kapcsolatban a következő szólásmondások, amelyek már eredeti jelentésüket rég elvesztették: „kúnkapitány“, „nagy mahomed ember“, „Herkó Páter“; tisztán művelődéstörténeti jellegűek „összehúzza a bagariát“, „köpönyeget forgat“; a régi büntető igazságszolgáltatás emléke él a következő szólásmondásokban: „hátrakötöm a sarkad“, „madárszedés“, „kesztyűben dudál“, „pacalos“; néptörténeti szempontból fontosak: „kenyér-

törésre kerül a dolog“, „azt se mondta: befelegzett“. A nyelvi régiség jelentkezik a következő kifejezésben: „eben gubát cse-rél“ (guba, gubás, eb) Cs. 44 szólásmagyarázatával nagy művelő-déstörténeti tájékozottságáról és finom elemzési és kiválasztási módszeréről tesz tanúságot. Könyve méltóképen sorakozik eddigi szólásmondás-magyarázatainkhoz.

PAPP ZOLTÁN.

Máté Károly: A könyv morfológiája. (Tanulmány a XVI. és XVII. századi magyar irodalom történetéhez.) Minerva kv. XXX. Budapest, 1931. 53 l.

A megváltozott irodalomtörténeti szempontok ráirányították a figyelmet az író és közönség között álló közvetítő, a könyv külső, formai fejlődésének a vizsgálatára is. Az új kutatás szellemében követi nyomon ez a tanulmány a magyar könyv fejlődését a XVI. és XVII. században, amikor a kéziratból, vagy a hozzá közelálló egyszerű nyomtatványból a modern könyv lesz; tárgyalja a címlap kialakulását, az írói alázatosság és önérzet formáit, ezzel kapcsolatban az írói személyiség tudatosodását, a dedikáció fejlődését és a könyvnyomtatás és az olvasóközönség kapcsolatát a könyvvel. Ezek a formai sajátosságok előárulják azonban a szellemtörténeti hátteret is, melynek külső kifejezői. Így az értekezés igen értékes kezdeményezést jelent a megnövekedett problematikájú új magyar irodalomtörténetírásban.

PAPP ZOLTÁN.

Horváth János: A magyar irodalmi műveltség kezdetei. Szent Istvántól Mohácsig. Kiadta a Magyar Szemle Társaság. Budapest 1931. 312 l.

Horváth János könyvében az első valóban rendszeres magyar irodalomtörténeti vállalkozás megindulását üdvözölhetjük. A rendszer itt nem aláhuzogatott fő- és alcímekben, év-számok, századok szerinti szortírozásában, vagy legjobb esetben a politika és kultúrhistoria szempontjainak az irodalomra való kényszerítésében áll; a rendszer H. művében valóban az, aminek lennie kell, az *irodalmi anyagból* felmerült szempontok *tudományos* módszerre fejlesztésének az eredménye. Ezt a rendszert H. elméleti alapvetésében *önelvűnek* nevezte. Annakidején pozitivistáink túlságosan elasztikusnak, szellem-történészeink viszont szűknek gondolták. Az első gyakorlati alkalmazás most Horváthot igazolta. Hiszen rendszere keretében helyet talál a művelődéstörténet éppen úgy, mint a legszorosabb értelemben vett irodalmi tárgytörténet, kronológia éppen úgy, mint műfajelmélet; mindez azonban a katekizochén irodalmi, — jobban mondva — a tiszta irodalmisághoz közledő formákért, azok fejlődésének minél szemléltetőbb bemutatása érdekében. Sajnos, helyszűke miatt le kell mondanunk arról, hogy ezt az érdekes fejlődést ismertessük. Csupán kuriózumként arról a tanulságos hasonlóságról még, amely irodalmunk legkiválóbb anyaggyűjtőjének, Toldynak és első méltó

rendszerezőjének, könyvünk szerzőjének irodalomfelfogása között megfigyelhető. Ismeretes, hogy Horváth irodalomfelfogásának két alappillére: az irodalom, mint szellemfogalom, és az önelvűség programja. Mind a kettő alappillére Toldy irodalomfelfogásának is. „Valami organikus szellemprodukciónban” látja ő is az irodalom lényegét, amelynek iskolák, tudós társaságok, könyvtárak stb. „csak segédei, *vehiculumai*, terjesztő eszközei”.¹ (Milyen horvátosan hangzik ez!) Ami pedig az önelvűség programját illeti: Toldy ugyancsak nem győzi eleget hangsúlyozni a tárgyhoz mért módszer szükségességét, nem szűnik meg tiltakozni az idegen módszerek Prokrustes-ágya ellen. (V. ö. pl. Figyelmező, 1840, Bp. Sz., ism. Szalay László ellen.) Természetesen ezzel korántsem állítjuk azt, hogy Horváth akárcsak ösztönzést is merített volna Toldytól Sőt ellenkezőleg, éppen arra akarunk rámutatni, hogy mindenki, aki nem izoláltan, de nagy összefüggéseiben tekinti az irodalmi művet és emellett türelmesen belemérül a literatúra specifikus anyagának a vizsgálatába is, szükségszerűen jut el az irodalmi szellemfogalomhoz éppenúgy, mint az önelvűség programjához.

NYIRAY NAGY L.

Pázmány Péter Prédikációi. I. kötet. Sajtó alá rendezte: dr. Petrő József pápai kamarás, teológiai tanár. Az egri Egyházmegyei Irodalmi Egyesület kiadása. Eger (Erseki lécumi könyvny.) 1931. 306 l. 8°.

Ma, amikor új hódító harcra indult a katolikus gondolat, rendkívül időszerűnek tűnik Pázmány Péter prédikációinak új kiadása. Az 1903—4-es egyetemi kiadás mellett a jelen kiadás elsősorban szélesebb körök érdeklődését kívánja kielégíteni; a szöveget mai helyesírással közli, elhagyja a latin idézeteket, az egyes részeket alcímekkel különíti el. A három kötetre tervezett kiadás első megjelent kötete P. karácsonyi ünnepkörbe eső beszédeit, a második a nagybójtai és húsvéti, a harmadik pedig a pünkösd utáni vasárnapokra írt beszédeket közli. A harmadik kötet végén a kiadó részletes név- és tárgymutatót ígér és így a kiadás technikai feltételeinek megvalósításával is minden remény megvan arra, hogy a nagyközönség szeretettel fogadja az új Pázmányt. A kiadás sajtó alá rendezője dicséretes buzgalommal oldotta meg feladatát és munkájával nemcsak a katolikus pasztorációnak tett nagy szolgálatot, hanem mind azoknak az irodalomkedvelőknek, akik megértő szeretettel mélyednek el Pázmány ízes prózájának élvezésében. (P. Z.)

Louis Rác: Correspondance d'un pasteur français et d'un comte hongrois au XVIIIe siècle (Comte Teleki, J. Duvoisin et Mme, née Calas, 1763—1780). (Év és hely n. különlenyomat a *Société de l'Histoire du Protestantisme français Bulletin*-jéből) 32 l.

Rác Lajosnak igen jeles érdemei vannak Rousseau magyarországi népszerűsítésében, de nem csekély az a tudományos

¹ Krit. Lap. 1831. 32—73 l.

munka sem, melyet Rousseau magyar vonatkozásainak tisztázása körül kifejtett. Most a gyömrői Teleki-levéltárból Duvoisin kálvinista lelkész és gróf Teleki József levelezését adta ki egy, a különlenyomaton nem jelzett francia folyóiratban. E levelekhez járul néhány, már az akadémiai levéltárból ismert és kiadott levélfogalmazvány.

A levelezés érdekes nemcsak a már ismeretes Rousseau-vonatkozások miatt; a kor és a levelezők lelkületére jellemző dolgok kerülnek benne szóba. Duvoisin második felesége a híres és szerencsétlen Calas leánya volt, így hát sok szó esik a rehabilitációról is. A levelezés folyamán érdekes megfigyelni, mint értékeli át Duvoisin Voltaire-t, mihelyt ez Calas mellett híres tevékenységét megkezdi. Teleki Marmontel *Bélisaire*-jének bécsi sikeréről számol be és nem győzi dicsérni II. Józsefet, kit mint a franciák által követendő mintaképet állít Duvoisin elé. Érdeklődésének állandó tárgya a nantes-i edictum is, melyről minduntalan azt hallja, hogy újra érvénybe akarják léptetni francia földön. De Duvoisin minduntalan csak pesszimista tudósításokat küld; egyszer azonban jelenti, hogy a protestánsok a tolerancia szellemének terjedését várják Marie Antoinette-től, az újonnan érkezett királynétól. A családi vonatkozások is érdekesek. Teleki beszámol egy protestánsnak nevelt unokahúga, egy Bánffy-leány elrablásáról, kit Teleki Sámuel éppen ezért menyasszonyának szemelt volt ki: Bethlen Miklós huszáraival együtt vitte el a fiatal lánykát anyjától, kit aztán áttérítettek a katolikus hitre. A XVIII. század sarlatánvilágára vet világot Teleki másik családi ügye, szerencsétlen vak nővérének esete, kit Duvoisin egy báró Wenzel nevű sebésszel hozott össze. Ez Teleki Józsefet hallatlanul megszarolta, holott nagy garral hirdetett szemoperációja egyáltalán nem sikerült.

A kiadással szemben kifogásaink is vannak. Legelőbb is az olvasáshibák, melyek olykor lehetetlenné teszik a szöveg megértését. Így *retraiter* h. *rétracter* (6. lap), *atvernoient* h. talán *alternoient* kellene (7. lap), *jemets* h. *j'omets*. A 8. lapon tördeslési hiba zavarja meg az olvasást. *Tibero* h. *Tibere* (13. lap), *Izioak* h. *Izirák* (u. o.), *Daigner* h. *daignez* (16. lap).

Súlyosabb természetű az a megjegyzésünk, hogy a szerző itt nem vesz tudomást Fuhrmann Kamilla dolgozatáról (Gróf Teleki József és a magyar-francia szellemi kapcsolatok, Budapest, 1929), holott a kiadott levelek éppen az ő kutatásai során kerültek elő és ő ezeket dolgozatában már eléggé részletesen fel is használta. Ez a mellőzés aztán megbosszulja magát a szerzőn: így például Párizsban eredménytelenül kerestette azt a magyar krónikát (28. lap), melyet Teleki Duvoisin útján a Bibliothèque Royaleból le akart másoltatni, holott ez a krónika Kontnál is szerepel és Fuhrmann Kamilla kezében volt, sőt jelzetét is megadja dolgozata 58. lapján. A francia informátor által említett *Manifeste aux Hongrois* nyilván Teleki László röpirata. Ugy szintén említi Fuhrmann Kamilla Duvoisin-nénak

egy levelét 1787-ből, melyről úgy látszik, Rác Lajos nem tud (60. lap, 129. jegyzet).¹

Mindeme szépséghibák mellett a kiadás kétségtelenül érdekes és joggal tarthat igényt a francia-magyar összehasonlító irodalomtörténészek figyelmére.

ECKHARDT SANDOR.

KÜLFÖLDI IRODALOM.

B. J. H. Ovink: Philosophische Erklärung der platonischen Dialoge Meno u. Hippias Minor. (Amsterdam, 1931. XI × 206 l.)

A görögök által fölvetett problémák útját napjainkig követni, gondolataikat világnézetünkkel összehasonlítani érdekes és szükséges feladat; hiszen czáltal tűnik ki, mennyire élnek az ő gondolataik ma is. Azonban alapvető feltétel, hogy előbb a görög gondolkodást a maga sajátos eredetiségében igyekezzünk megérteni. Ha ezt elmulasztjuk, sohasem fogjuk e gondolkodás legjellegzetesebb képviselőjét, összefoglalóját: Platont megérteni; erre tanulságos példa e nagy erudícióval és ideálistussal megírt könyv is.

Először egy terjedelmes „Allgemeine Einleitung“ot ad szerzőnk. Beszél a harcról, mit az emberben az igazságra törekvő „filozófus“ az érzéki látszatban gyönyörködő „szofista“val folytat. Elítéli a lapos racionalizmust, a lelki élet mechanizálását, — de ezekkel sajátos és önmagára jellemző módon azonosítja a pantheisztikus világ-felfogást is.

Abban nagyon igaza van, hogy ami Platonban legmélyebb: a Szép és Jó-ról való gondolatait, lapos általános fogalmak által kifejezni nem lehet; csak érzések, élmények által megsejteni. De épp ez, hogy mint egy „a sorok között is kell tudni olvasni Pl.-nál“, hogy Platon gondolatainak fölfogása azon nézősmódtól függ, mellyel az olvasó saját szellemi világát s általán: az életet nézi, — válik veszedelmessé és viszi tévútra szerzőnket, mint látni fogjuk. — Az is nagyon igaz, hogy Platon filozófiája nem iskolás filozófia, mely pusztá theoretikus absztrakciók körében mozog, hanem: élet, az egész emberi élettel van kontaktusban, azt akarja áthatni. Abban is csak egyetérthetünk, hogy tudni kell: mi lett az e dialógusokban használt fogalmakból Platon későbbi fejlődése, sőt általában: az emberi gondolkodás fejlődése folyamán; ámde szerzőnk e törekvésében kanti és keresztyén fogalmakat akar minden áron beleérezni és — magyarázni Platonba. Így: ellenkezik a görög szellemmel oly éles megkülönböztetést tenni egyéni és politikai áptér között, mint szerzőnk teszi (10. l.). Majd, mikor az államférfi szükséges tulajdonságairól elmélkedik (20. l.), legfontosabbnak tartja a „reiner Wille“ kanti fogalmát — s ezzel kapcsolatban kijelenti, hogy e reiner Willén nem ejt csorbát, hogy vajjon hiányos theoretikus és intuitív ismeret által akadályoztatik-e, vagy sem. Holott Platon államában a matematikai tudományok és a dialektika által csiszolt elméket a Jó ideájának szemlélete, az igazság átélése teszi képessé az állam kormányzására; az akarat, mint külön probléma, Platonnál nem szerepel, az igazság átéléséből közvetlenül folyik a helyes cselekvés. —

¹ Így esett meg az a magyar tudományosságra némi árnyékot vető dolog, hogy Rác Lajos közlése után közvetlenül Fuhrmann Kamilla a cikk függeléke gyanánt közli a Rácztól figyelmen kívül hagyott levelet a *Bulletin* hasábjain (LXXX. 1931, 379. l.)

Idegen Platon szellemétől az ily okoskodás is (27. l.): „Wie könnte der Absolute Geist... ihm (= dem Menschen) das Streben nach der σοφία ins Herz gelegt haben, wenn dieser nicht zugleich dafür gesorgt hätte, dass dieses Streben befriedigt werden könnte!“

A bevezetés után áttér a „Menon“ tárgyalására. Előbb — híven és világosan — áttekinti gondolatmenetét, majd részletesen kommentálja. Sajnos, kommentárjában részben keresztényen, részben kanti ideológiát visz be erőszakkal Platonba, így, midőn (63. l.) az állam kormányzásáról elmélkedve, megint a „reiner Wille“ szükségességét hangsúlyoztatja. Majd így szól: „Wer aber von sich selbst behauptet absolut gut zu sein, ...hat nicht jene Demut, die ihm, dem... vom Bösen beeinflussten Geist eigen sein soll. Er ist unfremd.“ Az alázat, jámborság követelménye, valamint a Kossznak, mint valami önálló hatalomnak felfogása teljesen idegen Platontól. S folytatólag azt fejtegeti, hogy csupán a hit abban, hogy Isten épp őt szemelte ki az uralkodásra, teheti képessé az embert az államkormányzás felelősségének elvállalására. Az Isten kegyelméből az uralkodásra való egyéni kiválasztottság megint Platontól idegen gondolat. A platoni kormányzók hosszú értelmi nevelés, közös igazságkeresés útján jutnak a Jó ideájának szemléletéhez s a Jó ideája nem személyes Isten.

Hogy beidegzett kanti fogalmak mennyire akadályozzák Platon megértését, mutatja a 62. l.-on Sokrates ellen felhozott ellenvetése, mely szerint nehéz megérteni: hogyan lehet egy pusztán theoretikus ismeret hasznos a praktikus megismeréshez. Sokratesék épp ez ellentétet nem érezték, nálunk az igazság ismerete = az igazság átélése, az annak való teljes odaadás, amiből a cselekvés önként folyik. A filozófus, ki a Κόσμος isteni rendjét szemléli, maga is „κόσμος καὶ θεός“ lesz. A csillagvilág harmóniájának szemlélete lelkünket is harmóniussá teszi.

Félreérti Platont és mesterséges homályt visz be túlságosan fontoskodó módszerével egészen világos helyekre is. Így, Sokr. ezen szavai (Menon. 2. f. elején): „ὁ δὲ ὡς οἶδα τὴν ἐστί, πῶς ἂν ὁποῖόν γέ τι εἶδειν“; aki nem ismeri Menont, hogyan tudhatná róla, hogy szép-e, gazdag-e stb.? — teljesen világosak. De szerzőnk „elmélyít“, mondván, hogy azon tételt, mely szerint a *qualitást* megismerendő, előbb a dolog *lényegét* kell fogalmilag teljesen meghatározni, — könnyen kétségbe lehet vonni. Csakhogy Sokrates ezt nem mondotta, s nem is mondhatta, hisz a Menonból is látnivaló, hogy tisztában volt vele, hogy az erény egyes jelentkezéseiből, az itt felfedezett kvalitásaiból lehet a fogalomhoz eljutni.

A görög gondolkodás sajátosságainak figyelmen kívül hagyásából ered, midőn szerzőnk circulus vitiosusszal vádolja Menon eme definícióját: τοῦτο λέγω ἀρετὴν. ἐπιθυμοῦντα τῶν καλῶν (= ἀγαθῶν) δυνατὸν εἶναι ποιεῖσθαι. (Erény = a szép (= jó)-ra vágyódva, képesnek lenni azt meg is szerezni.) Övink szerint: „derjenige tugendhaft (also: gut) ist, der das Gute begehrt.“ Csakhogy Menon s általában a Sokrates-Platon előtti görög számára az ἀρετὴ *általában: kiválóság* volt; épp az ő munkásságuk folytán alakult át az *erkölcsi kiválóság*, az *erény* fogalmává. A görög szellemű olvasó tehát itt nem érez tautológiát.

S most térjünk át — röviden — a Hippias Minorral foglalkozó részre. Itt előbb megint egy általánosabb fejtegetés jön e dialogus jelentőségéről. Utána a dialógusnak gondos, áttekinthető gondolatmenete; majd részletes, a Menonéhoz hasonló szellemű kommentária. Sajnos, itt megint megbosszulja magát szerzőnk azon törekvése, hogy minden áron későbbi problémákat akar fölfedezni Platonban. Így a

Hippiasban az akaratszabadság fogalmának első analízáló kísérletét látja. (Elteledvén, hogy, mint kifejtettük, az akarat még egyáltalán nem probléma Platonnál.) A *tudatos rosszakarát* problémáját akarja Platon itt szerinte megragadni. Komolyan veszi, amit Sokrates a dialógus végén ironikusan mond, hogy ő maga se tudja: vajjon létezik-e ily tudatos rosszakaratú ember. Nem veszi tehát észre szerzőnk, amit Maurice Croiset Hippias minor kiadásának (Platon, Oeuvres Complètes, Tome I. Paris. 1920.) bevezetésében fejteget, hogy t. i. Platon itt egyszerűen azon mély meggyőződését, hogy tudatosan senki sem tesz rosszat, az ellenkező állításnak ad absurdum reductiójával bizonyítja. Nevezetesen azzal, hogy, ha elismernék, hogy *lehet* tudatosan rosszat tenni, akkor az ilyen embert *különbnek, jobbnak* kellene mondanunk az öntudatlanul hibázónál (amint minden mesterségben *különb, jobb* az, aki *tudatosan* tudja feladatát jól is, rosszul is végezni).

A továbbiakban hosszasan fejtegeti, hogy a kritikai filozófia (aminő a sokratesi is), mely azonban könnyen épít maga fölé idealisztikus metafizikát (Platon!), mindent az értelem szemüvegén néz s így a rosszat, csak, mint a jó hiányát, vagy, mint a még el nem ért jót képes felfogni, — nem pedig, mint pozitív erőt, a testben lakozó ama démont, melyről Pál apostol szól a római levélben. Szerzőnk tiszteltetelmű világnézete szerint a kereszténység érdeme, hogy „a jó és rossz ellentétét Platonééhoz képest mérhetetlenül elmélyítette”. Nem lehet itt feladatunk, hogy világnézeti kérdéseket boncolgassunk. Azt azonban, úgy hisszük, kétségtelenül sikerült megmutatnunk, hogy bármily nagy tudományossággal megírt munka is céltévesztett lehet, félreértésekre vezet, ha nem éltető talajából: a görög világnézetből akarja Platon megérteni.

KÖVENDI DÉNES.

Erwin Wolff: Platos Apologie. Neue Philologische Untersuchungen. Herausgegeben von Werner Jaeger. Sechstes Heft. Berlin, Weidmannsche Buchhandlung 1929.

Erwin Wolf Platon Apológiáját figyelemreméltó új szempontokból analízálja. Helyesebben: tovább megy azon az úton, amelyen Schanz, Ivo Bruns, Natorp, Pohlenz és Wilamowitz jártak — mint ő maga mondja az előszóban.

Sorba veszi az Apologia egyes részeit a törvényszéki beszédek állandó formai elemei szerint: prooemium, narratio, refutatio stb. és kimutatja, hogy bár szemmel láthatóan a törvényszéki beszéd *εἰδος*-ába akarja öltöztetni az író a maga művét, mégis „von dem agonistischen Geiste der Gerichtsrede ist hier kein Hauch zu spüren”. Erősen hangsúlyozva ezt a megfigyelést (amit tulajdonképpen Schanztól vesz át), megállapítja, hogy az Apologia első és második része valójában nem cáfolat a vádakkal szemben, hanem pozitív megrajzolása Sokrates egész életének, működésének, még pedig valami „történeti” magaslatról, valami „szellemi-ethikus” távlatból nézve.

Sokrates számot ad a maga életirányának megválasztásáról és most is csak ezt választja, még ha a halálba visz is (*προαίρεσις*). Ebben az Aristoteles által definiált *prohairesis*-ben látja a szerző a legfőbb belső formaadó principiumot. Már pedig ez a forma nem újdonság: az eposz és tragédia számos helyén a hősök (pl. Achilles az Iliasban Σ 97, amit Platon

maga is idéz és Sokrates szájába ad 28D, Sophokles: Aias 473, Euripides: Hekabe 342, Herakles 1255 stb.) inkább a halált választják, minthogy a hivatásuktól vagy a becsület és vitézség útjától eltérjenek. Ebből következik, hogy Platon tudatosan a maga „Sokrates-beszédét” a heroikus emberábrázolás eme például szolgáló formáiba helyezte bele. Nyoma sincs itt az egyéni vonásoknak, mint a Symposionban vagy a Phaidonban; Sokrates alakja „Normgestalt”, összoglalata az érett görög emberiségnek, ő a $\phi\rho\nu\nu\omicron\varsigma$ -ideál megtestesítője.

Mindezt összefoglalva: „Die Apologie, das erste Werk Platos, ist auch die erste Darstellung des Ganzen der sokratisch-platonischen Philosophie.“ A bevezetésben adja az ideális szónok alakját és ezzel a maga első rhetorikai programját; a tárgyalásban Sokratest úgy mutatja be, mint Athén egyetlen igazi államférfiát, akinek a romlott politikai erkölcsök között nem lehet nyilvánosan szerepelnie és ezzel bemutatja a maga politikai elveit és a saját egyéni élményeit objektiválja; a befejezésben már kialakulóban látjuk a platonai Hades-mítoszt.

Tehát azok a törekvések, amelyek az Apológiában Sokrates történeti beszéde után kutatnak, célt tévesztettek.¹ Sőt a xenophoni apologia figyelembevételével (amit hitelesnek fogad el) sem lehet történeti részleteket megállapítani; legfeljebb motívumokat (pl. Chaerephon esete), de ezeknek a két apologiában megegyező motívumoknak az eredeti tartalmát Platonnak és Xenophonnak sajátos célkitűzései teljesen átfomálták. Ebbe a legutolsó lemondó megállapításba azonban, azt hiszem, aligha fog a Sokrates alakját kutató tudomány megnyugodni.

Szeged.

PAPP JÁNOS.

Karl Staehle: Die Zahlenmystik bei Philon von Alexandria.
Berlin, 1931.

Az előttem fekvő tübingai doktori értekezés fontos forrástanulmányokat közöl Philonnak a pythagoreus gondolkörrel való szoros kapcsolatára vonatkozólag. A szerző főcélja az volt, hogy pontosan összeállítsa és felsorolja az egytől tízig terjedő számokra vonatkozóan mindazokat a szövegeket, amelyek Philonnak a számokról írt elveszett munkájából magánál a zsidó gondolkodónál található idézetek formájában átmenttettek az utókorra. A szövegek bemutatását természetesen egy bevezető rész előzi meg, amelyben Staehle az elveszett „Peri arithmon” gondolat-történeti helyét és lényegét próbálja meghatározni. Szerinte e gondolkör irodalmilag kimutatható nyomai Platon Timaiosához és „A Jóról” szóló dialógusához vezetnek vissza. Ez utóbbi mű gondolatainak továbbfejlesztéseképpen írta meg Platon utódja: Speusippos a maga „Peri Pythagorikon arithmon” című művét, amelyből egy fejezet fennmaradt. Staehle szerint e töredék a legrégebb emléke annak a számokkal folytatott játéknak, amely Philon opusában lépten nyomon felbukkan. E fennmaradt fejezetben Speusippos az egytől tízig terjedő számok értelmezésére nézve egy teljesen kidolgozott rendszert

¹ T. i. E. Wolff felfogása szerint, amelynek egyoldalúsága e rövid ismertetésből is eléggé szembetűnő. Szerk.

ad. Ennek alapján az 1 az abszolút egység, a monas, a 2 az abszolút sokaság, az ellentét principiuma, amelynek alapján anyagról és formáról, határozotttól és határozatlanról beszélhetünk; a 3 a szám, mint olyan, amely egységből és sokaságból van összetéve; a 4 a geometriai térfogalom, amely alá a pont, vonal, lap és test tartozik; az 5 a fizikai test, amelynek alakjai a föld, víz, levegő, tűz és éter („quinta essentia”); a 6 az élő organizmus képviselője, amihez a növény, állat, ember és démonvilág tartozik; a 7, mint relatív prim szám, a gondolkodást jelenti; a 8 a vágy és az ösztön; a 9 a mozgás; a 10 pedig a végső érték: a Jó. A számmisztikának a plátói akadémiában kimutatott gyökerei alapján szerző valószínűnek tartja, hogy a Philolaos neve alatt Speusipposznál „megőrzött” fragmentumok is az Akadémiában születettek, amely ennek az egész áltudománynak, úgylátszik, a központja volt. (Platon első kommentátora: Krantor szintén foglalkozott számmisztikával a maga Timaios-magyarázataiban). A bevezetés további részében Staehle azt kutatja, milyen forrásokon át kapcsolódott bele Philon közvetlenül a platonai iskolának a számmisztikával foglalkozó irányába. A forrást ő maga nem határozza meg, csak körülhatárolja, hogy mely művek nem lehettek a zsidó bölcselet számmisztikájának forrásai. Különös nyomatékkal utasítja el Staehle azt a Schmekeltől származó feltevést, hogy Philon forrása Poseidonios ú. n. Timaios kommentára lett volna, ellenben egy F. E. Robbins nevű angol filológusnak újabban megjelent értekezése (Class. Phil. vol. XV. 1920.) alapján nagyon is elfogadhatónak tartja azt a másik hipotézist, hogy a Philon forrás azonos volt Lydus és Anatólios hasonló tárgyú s korú eredetijével, s ezért munkájának forrástanulmányi részében a Philon-szövegeket mindenkor ezen szerzők műveiből idézett párhuzamos helyek kíséretében mutatja be. Staehlenek ez a műve a Delatte „Études sur la lit. pythagoricienne”, Paris, 1915), az Erich Frank („Plato u. die sogenannten Pythagoreer”, Halle, 1923) és a Julius Stenzel („Zahl u. Gestalt bei Platon u. Aristoteles”, Berlin, 1924) hasonló tárgyú művei mellett kiváló szolgálatot tehet mindazoknak, akik a philoni számmisztika forrásai után érdeklődnek.

Budapest.

TECHERT MARGIT.

Gerhard Herrlinger: Tetenklage um Tiere in der antiken Dichtung. Mit einem Anhang byzantinischer, mittelalterlicher und neuer hochdeutscher Tierepikedien. (Tübinger Beiträge zur Altertumswissenschaft.) Stuttgart 1930. Verlag von W. Kohlhammer. 8°, X. + 188 l.

Az *ἐπικήδειον* (halottsirató panaszköltemény) az ókor egyik legjellemzőbb műfaja. Az embernél, mintegy annak életét lezáró emlékkő, az egyén lezárult multjából emel ki vonásokat. Manapság is akad ilyen bármely temető sírkövei között, jóllehet ma már csak rövid, prózai adatok emlékeznek meg az egykor élő valóságáról.

Különös, de az antik világ állatkultuszával magyarázható az *ἐπικήδειον*-ok szerepe az állatoknál. Ezek egyfelől kultúr-, másrészt stílustörténeti problémákat jelentenek a kutató számára. G. Herrlinger az utóbbi feladatot tette magáévá és ez alkotja munkájának tulajdonképeni tárgyát. A kultúrtörténeti vonatkozásokat csupán bevezetésében érinti.

Könyvünk első része a szövegeket közli megfelelő jegyzetek kíséretében. A szerző itt hangsúlyozottan nem kommentál

rokat akart adni, hanem — természetesen állandóan szem előtt tartva a szövegvariánsokat — megrajzolni e műfaj stílusának történeti fejlődését. A csoportosítás az epikediumok komolyan szentimentális, parodikus vagy pointírozott alaphangulata szerint történt. Herrlinger válaszfalat von ilyen tárgyú írott szövegmaradványok és köepigrammok között. Bár a megkülönböztetés mindvégig teljesen egyéni, mégis tanulságos, mert megfelelően kiemeli a párhuzamos vagy ellentétes vonásokat.

A második rész összefüggően magyarázza a szövegeket s von le következtetéseket, végül a *függelék* bizánci, középlatin és újfélnémet állatsepikediumokat tartalmaz. — E válogatott szemelvények tanúsága alapján a későkori ilyenirányú költészet is magán viseli az antik hatás nyomait.

Budapest.

NAGY FERENC.

Lupus of Ferrieres as Scribe and Text Critic. A Study of his Autograph Copy of Cicero's De Oratore by **Charles Henry Beeson.** The Mediaeval Academy of America. Cambridge, Massachusetts, 1930, 4r. I—IV, 1—50. II. fol. 1—109. Ára 12 dollár.

Lupus egy kis francia kolostor, Ferrières, apátja volt a IX. század első felében. Nem volt nevezetes író, inkább tudós, aki klasszikus írókkal és egyházatyákkal egyaránt foglalkozott. Kortársai közül főleg a szöveggkritika iránt való érdeklődésével tűnt ki. Nem elégedett meg egy-egy kézirat másolatával, hanem így-kezett egy második kódexet is szerezni, hogy összehasonlíthassa a kettőt. Így tett Lupus Cicero de Oratore-jával is, először le másolta a szöveget abból a kéziratból, melyet Einhart híres fuldai apáttól kapott kölcsön; később pedig egy levelében III. Benedek pápát arra kéri, hogy küldje el egyik Cicero-kódexét, hogy ebből a de oratore-t saját másolatával egybevetesse. Lupus de Oratore kézírata a *codex Harleianus 2736*, mely egyike a legjobbaknak a codices mutili közül.

Beeson kiadványa bevezetésében röviden leírja a kéziratot és történetét, szól Lupus írásmódjáról, ortografiájáról, szokásos rövidítéseiről és interpunctio-jelzéseiről, felsorolja a lacunákat, correcturákat, rasurákat s a különféle technikai jelzéseket. Ez után következik a kiadvány főrésze, t. i. a *codex Harleianus* facsimile kiadása, mely az eredeti formátumnál valamivel kisebb (az eredeti 222 × 193 mm helyett 209 × 180 mm). A kézirat fol. 1—106-on tartalmazza Cicero de oratore-ját, ezután 109-ig az üresen maradt lapokra későbbi verseket másoltak.

Budapest.

KORZENSZKY ELEONÓRA.

Rudolf Pfeiffer: Humanitas Erasmania. Studien der Bibliothek Warburg. B. G. Teubner, Leipzig, 1931, VIII + 24 l.

R. Pfeiffer tanulmánya Erasmus sokfelé ágazó irodalmi tevékenységének egységes szempontját világítja meg *humanitas*-eszménye elemzésével. *Humanitas*: az emberi természethez méltó erkölcsi magatartás. *Bonae litterae reddunt homines*, e szavak, ironikus hozzátételükkel: *philosophia plus quam homi-*

nes, *theologia reddit divos*, jelzik a *studia humaniora* szerepét E. művelődési koncepciójában. A középkor a *humilitas humanitatis*-t állította a *virtus deitatis*-szal szembe, a renaissance az antik eredetű szóval tudatosan az antik eszményt jelöli: a görög *hellén* és *barbár* megkülönböztetés a hellenisztikus műveltséggel először találkozó római születési arisztokrácia körében tárgult szükségképen az *emberi* ideáljává. Humanitas — *divinitas* középkori dualizmusát Petrarca még fájdalmasan érzi nyílt kérdésnek, de megoldására sem nála, sem utódainál — az egy firenzei platonista akadémiát kivéve — nem történik kísérlet, miáltal az itáliai humanizmus könnyen volt valami új pogánysággal azonosítható. E-nál éppen a kiegyenlítés, *eruditio* és *pietas* viszonyának meghatározása, *humanae litterae* és *sacrae litterae* áthidalása a középponti probléma. Azoknak, akik az apostolok egyszerűségére hivatkozva utasítják el a tudomány primatusát a vallásos életben, azzal válaszol, hogy az apostolok Krisztus személyes jelenlétéből tanulhattak — s az iskolázott Pál közöttük is az első helyet foglalja el! —, számunkra azonban csak Krisztus igéjének tanulmányozása biztosíthatja követését, az első feladat tehát ennek középkori tradíciótól, scholasztikus homálytól meg nem zavart *megértése*. A *bonae litterae* tanulmányozása egyfelől ennek nyelvi előkészítését biztosítja, másfelől tartalmilag is kiegészül általa a szent irodalom, mert E. Sokrateshez is, krisztusi halálára gondolva, mint szenthez tud fohászkodni: *Sancte Socrates, ora pro nobis!* Keresztény humanizmusának történeti megvalósulását látja Hieronymusban — *nos vetera instauramus*: szereti hangsúlyozni — és ezért fordul szövegkiadó buzgalma az *Új Testamentum* mellett elsősorban feléje. Az ő tudós kereszténysége a követendő mintakép, mert E. a Krisztus felé vezető úton az emberi törekvésnek juttatja a lényegesebb szerepet, az inspirációt nem veszi nagyon komolyan. Ez Lutherrel éppen úgy szembehelyezi, mint első környezetének, a *devotio modernának* alapkönyvével, az *Imitatio Christi*-vel. Az emberi igazságkeresés erejébe vetett feltétlen hitéből folyik pacifizmusa is: Luther tüze már lángba borítja a keresztény világot, mikor ő még mindig „könyvekkel”, „tudósok között” akarja elsimítani az ellentéteket. Természetes, ez már groteszkül hangzik az öregedő E. tudószobájából Luther nemzedékének heroikus küzdelmei közé, de mindenestre békegondolatának erről az oldalról mélyebb magyarázatát kapjuk, mint a fizikuma gyöngye voltára való untig hallható hivatkozással.

E. fejlődésének problémáját csak érinti Pfeiffer, és utal a „csábító feladatra”: a *humanitas* tartalmának árnyalódásait E. egész fejlődésén végigkísérni. „Für einen solchen Versuch fehlt heute noch die Grundlage”: E. műveinek keletkezéstörténete, kronológiája, kritikái kiadása. Ha meggondoljuk, hogy E. több munkája már jóval megjelenése előtt kéziratosan is elterjedt, nem egyszer több fejlődési fok előzte meg végleges alakjukat,

s ha tudjuk, hogy a leveleket kivéve, melyek kiadása már 1906 óta van folyamatban P. S. és H. M. Allen mintaszerű gondozásában Oxfordban, még mindig Le Clerc-nek a XVIII. század elejéről származó leydeni kiadására vagyunk utalva: könnyű belátni, hogy e hiányérzet talán még termékenyítőbb hatást fog gyakorolni az E.-filológiára, mint az a megértő elemzés, melyet Pfeiffer tanulmánya már most is nyújtani tudott. Ebből a szempontból érdemes megemlíteni, hogy maga Pfeiffer az *Anti-barbari* kritikái kiadását készíti elő s a jelen tanulmány eredetileg e kiadás bevezetésének volt szánva.

WALDAPFEL IMRE.

Bibliographia Valeryana. Élő francia költők közül senkit sem emlegetnek oly sűrűn és senkit sem ösmernek oly hiányosan, mint Mallarmé örökösét és a „tisza költészet“ apostolát, Paul Valéry-t. Művei — versek, naplók, tanulmányok — alig töltenének meg négyöt rendes térfogatú kötetet, míg a róla szóló munkák ma már egész könyvtárrá rúgnak s emellett évről-évre szaporodnak. Épp ezért, mind a kutatók, mind az olvasók szempontjából, talán nem lesz fölösleges egy olyan kis sorozat összeállítása, amely először Valéry legjellemzőbb alkotásait, aztán pedig a róla szóló legfontosabb műveket tartalmazza. Versei először három drága s ma már nem is kapható kötetben, a *Jeune Parque*-ban, az *Album de Vers Anciens*-ben és a *Charmes*-ban láttak napvilágot, mígnem aztán a kiadó (*Nouvelle Revue Française*) legutóbb egy kötetbe, a *Poésies*-be foglalta össze valamennyit. Itt találjuk legismertebb s legtöbbször idézett ódáit, mint pl. a *Cimetière Marin*-t (amelyről Gustave Cohen, a Sorbonne tanára, egész kis exegesist közölt a *Nouvelle Revue Française*-nek 1929. II. 1. számában), a *Jeune Parque*-t (amely, húszévi hallgatás után, Valéry visszatérését jelentette a poézishez), a *Palme*-t, a *Narcisse*-töredékeket, a *Serpent*-t (amely „Kígyósziszegés“ címmel a Bp. Sz.-nek 1927-ik év folyamában jelent meg, Kállay Miklós hangzatos, bár kissé elsietett fordításában) és a kisebb költemények változatos scregét (amelyekből párat a Debreceni Szemle közölt. Hankiss János fordításában). Ugyancsak e verseknek bibliofil-kiadásai közül talán az *Alain*-é a legnevezetesebb, aki a *Charmes* minden darabját megfelelő kommentárral kíséri. — Valéry plátói formájú és szépségű dialógusai (*Eupalinos—L'Ame et la Danse*), filozófiai kis „regénye“ (*Monsieur Teste* — magyarul a Nyugatnak 1930-i évfolyamában), akadémiai székfoglalója (Anatole France-ról s még inkább a szimbólizmusról) s tanulmányainak legnagyobb része (Variété I. — magyarul „Változatok“ címmel, a Révai-féle Világkönyvtárban — s Variété II.) kezdettől fogva népszerű és elérhető kiadásokban vannak forgalomban; az utóbbiak közül talán a Leonardo da Vinciről és a Szellem Válságáról szóló (V. I.), valamint a Stendhal-tanulmány (V. II.) a leghíresebb. Amellett se szeri se száma azoknak a naplójegyzeteknek (*Analecta—Cahier B.—Littérature—Rhumbs*), leveleknek (*Réponses*) és feljegyzéseknek (*Choses vues—Moralités—Regards sur le monde actuel* — *Remarques extérieures*), amelyek más-más kiadónál s nem egyszer csak korlátozott számban jelentek meg, a bibliofilia nagyobb öröme s az egyszerű olvasó kizárásával. S az a 12 kötetes és első teljes Valéry-kiadás, amelyet a párisi *Sagittaire*-cég kezd közrebocsátani, mind ára, mind korlátozott száma miatt szintén csak a kiváltságosaknak készül.

A *Capitole* kiadásában megjelent Valéry-album a költő minden művéről pontos bibliográfiát ad, de csak 1926-ig. Legteljesebb élet-

rajzát Valéry Larbaud írta meg, a francia akadémikus-életrajzok *Les Quarante* című gyűjteményében. Életéről és műveiről Frédéric Lefèvre könyvében (*Entretiens avec P. V., Flammarion*) találjuk a legtöbbet, azonban jót rosszat vegyest, a sokatíró Bremond abbé előszavával. A nemrég elhalt Paul Souday is írt könyvet Valéry-ről (P. V., Kra.), amely azonban nem egyéb, mint a *Temps*-ben megjelent tárcák gyűjteménye: ezek a lelkes recenziók, a maguk helyén és idejében, hatékonyan népszerűsítették a költő nevét, de mintha nem élték volna túl rendeltetésüket. Albert Thibaudet Valéry-könyve (*Les Cahiers Verts—Grasset*) a költői témáit, inspirációját, irodalomtörténeti jelentőségét elemzi; akárhány újabb kommentátor ma is ebből a kis könyvből merít. Kisebbsé tanulmányok közül említésre méltó a Pierre Guéguen-é (*La Nouvelle Revue Critique*), a dominikánus P. Gillet-é, André Gide-é (*Incidences* című kötetében), Charles Du Bos-é (*Approximations I.* című kötetében) s talán még a német E. Curtiusé („*Französischer Geist im neuen Europa*“, Stuttgart, 1925), megannyi bizonyítékaul egy nagy költő lassú és állandó hódításának. Gy. A.

Pierre Trahard: La vieillesse de Prosper Mérimée. (1854—1870). Paris, Champion, 1930. 288 l.

Pierre Trahard ma Mérimée legalaposabb ismerője. Több apró tanulmány mellett Mérimée ifjúkori munkáit és levelezésének egy részét is kiadta s a címben jelzett kötettel befejezte nagy Mérimée-monográfiáját, amelynek első részét, Mérimée ifjúkorát (1803—34), doktori disszertációnak írta és amelyet immár mint a dijoni egyetem tanára fejezett be. Trahard 3 periódusra osztja Mérimée irodalmi pályáját. Az első a kísérletek kora, Mérimée romantikus ideje; a második az érett kor, a remekművek egész sorával; s a harmadik az öregség kora, amelyben hanyatló ereje már csak másodrendű munkákra képes. Ezt a művészi meddőséget, amelyet — Trahard szerint — szerelmi csalódása okozott, Mérimée történelmi kompilációkkal és a legkülönbözőbb tudományos tanulmányokkal próbálta palástolni. E korból való levelezését Trahard a Voltaire-é mellé állítja s nem habozik Mérimée-t a második császárság legérdekesebb kútfőjének nevezni. Amíg tehát a költészet iránt való érzéketlensége s részben külső életkörülményei az alkotót öregkorára meddővé tették, sokoldalú érdeklődésével, az orosz irodalom felfedezésével, fordításaival, művészettörténeti tanulmányaival „a jó európai” típusának egyik legnagyobb képviselőjévé vált.

KOUSZ NANDOR.

Preromantika. (1. D. Mornet: *Le Romantisme en France au XVIIIe s.*, P. 1912; 2. E. Estève: *Études de littérature preromantique*, P. 1923; 3. H. Tronchon: *Romantisme et preromantisme*, P. 1931; 4. P. Van Tieghem: *Le Preromantisme*, I—II., P. 1924—1930; 5. A. Monglond: *Le Preromantisme français*, I—II., Grenoble, 1930.)

Arról az irodalomtörténeti korról, amely, művelői szerint, a halódó XVIII-ik század és a kezdődő romantika közé ékelődik s amelyet csak pár éve iktattak be az irodalmi köztudatba, legújabbán egymásután több fontos mű jelent meg, mindegyik új anyaggal vagy szemponttal gazdagítva e kornak sokban vitatott s máig sem végleges képét. Míg Mornet csak a romantika előzményeit kereste a multban s azokat bizonyos írók és művek lirizmusában, nyugtalanságában, újfélé poétikájában vélte megtalálni, s míg Estève és újabbán Tronchon inkább csak érdekes adatokkal s irodalmi hatáselemzésekkel járultak hozzá

ez új terület pontosabb elhatárolásához, — addig Van Tieghem és Monglond valóságos standardművekkel jelentkeznek, oly roppant anyagot dolgoznak fel s oly átfogó szempontokat alkalmaznak. Van Tieghem két kötetének a két előszó ad egységet, mert egyébként mindegyik csak régibb vagy újabb részlettanulmányokat foglal össze. Az első kötet előszava az összehasonlító vagy európai irodalomtörténet mellett tör lándzsát, a második viszont a preromantika fogalmát tisztázza. Minden egyes tanulmány egy-egy olyan általános irodalmi áramlattal foglalkozik, amely a XVIII-ik század másik felén egy nemzetből, íróból, vagy műből kiindulva, egykettőre elárasztja Európa minden országát s ugyanazt a motívumkört, vagy ízlést, vagy ideológiát az egyes népek, vagy áttültetők temperamentuma szerint alakítja. Van Tieghem mindaddig öt ilyen áramlatot dolgozott fel: az „igazi”, vagy eredeti, vagy természetes poézis kialakulását a szabályos, észszerű és klasszikus költészettel szemben; a skandináv mitológia és ősköltészet divatát; az osszianizmus eredetét és hatását Európában; az „éji és sírbolti költészetnek” országról-országra terjedő pusztításait; s végül a gessneri idill tündöklését és hanyatlását a századfordulóra. Jellemző Van Tieghem hangyaszorgalmára, hogy az egyes fejezetekben (H. Tronchon adatai után) a mi íróinkat is bevonja ezekbe az általános mozgalmakba: Csokonait és Horváth Ádámot, mint a népi költészet apostolait; Bessenyeit mint Youngnak s Anyost mint a halálköltészetnek kedvelőjét. Bacányit, Rádayt és Kazinczyt mint Osszián fordítóit; s még egyszer Kazinczyt mint Gessner fordítóját s Csokonait mint Gessner tanítványát. Kár, hogy a roppant adathalmaz s egy különben termékeny szempont kissé egyoldalú alkalmazása oly benyomást hagy kelteni e kor irodalmáról és az irodalomról, mintha az nem volna egyéb valami folytonos árukereséni, amelyben a közvetítők majdnem fontosabbak a termelőknél...

A. Monglond könyve szándékosan csak a francia preromantikával foglalkozik, még pedig apologetikus célból. Szemben a francia romantika ismert ellenfeleivel, akik, mint Lasserre, Maurras, vagy L. Reynaud, e gyűlölt kor egész irodalmát német és angol forrásokra viszik vissza, hogy így mint idegen testet vethessék ki a nemzeti organizmusból, — Monglond minden adata s művének egész elmélete azt óhajtja bizonyítani, hogy ugyanez az irodalom igenis francia eredetű és nem jelent szakadást sem az irodalmi hagyományokban, sem pedig a generációk láncsorában. A francia romantikának a nagy ősök, mint Rousseau, Prévost vagy Diderot mellett, kisebb-nagyobb francia írók az ihletői: utazók, mint például Ramond (akinek épp Monglond jelöli ki az öt megillető helyet), természetimádók, mint Senancour s moralisták, mint Joubert, — akik belső szükségből s külföldi áramlatokkal párhuzamosan, elvetik az álklasszicizmus formáit és motívumait s megteremtik a romantikus tájék, a romantikus ideál, a romantikus költészet kereteit. Monglond könyve, amely csak első fele egy négy kötetre tervezett nagy műnek, két téma köré csoportosítja a preromantika történetét. Az első a „preromantikus hős”, aki Rousseau halála s Napoleon fellepte közt több nemzedék vágyaiból születik meg, az új természetszemléletnek, a szenvedély uralmának s a prévost-i és rousscaui regényalakoknak hatásaképp. A másik a rousscaui világképnek fokozatos elúrhodása, amelynek Monglond sorra veszi politikai, vallási és társadalmi tüneteit, sőt egy-két mellékhatását is, mint amilyen az írónak profétaságig való bálványozása, vagy a lírai vallomások egyre szaporodó serege. A preromantika végeredményeképpen újra megtalálja a költészetet, ismeri már a romantika minden nagy eszméjét és moti-

vumát s addig is, míg a nagy romantikusok új műveket és új világképet hoznak, néhányan, mint Chateaubriand barátja, Joubert, már e korban átéltek a Rousseau-i lélcalkat egész betegséggé és gyógyulását.

Gr. A.

A kétszázéves Gessner. A véletlen jóvoltából alig egy év választja el a svájciak Theokritosának kétszázadik születésnapját a magyar Gessner-fordító százéves halálozási évfordulójától. Ma már kissé nehezen értjük azt a rajongó Gessner-kultuszt, amely a zürichi kantonon túl egykor egész Európán végigáradt és amelynek hívei közt a mi Kazinczyunk mellett ott találjuk egy Rousseau, egy Diderot, egy Wieland, sőt egy Goethe nevét is s e kissé hervadt idilleket inkább mint egy korszaknak, egy bizonyos érzékenységnak jelképeit, mintsem a maguk szépségéért értékeljük. Gessner műve, neve, sikere ma már csak izléstörténeti téma, amihez Kazinczy levelei és fordítása, vagy a körösmendi Batthyány-park köcmleke éppen olyan jelentős dokumentumul szolgálnak, mint a zürichi emlékkiállítás több mint 600, különböző korú és nyelvű Gessner kiadása. Ez az inkább józanul történeti, mintsem túlzón kegyeletes szempont jellemezte mind a zürichi Gessner-ünnepeket, 1930 tavaszán, mind pedig ez alkalomszülte művészi és irodalomtörténeti kiadványokat. A Neue Züricher Zeitung például külön ünnepi számmal hódolt az idillek költőjének (1930—IV—1), amelyben R. Faesi, Fr. Ernst és mások mellett egy érdekes tanulmány (Leo Weisz: „Gessner in Ungarn”) Gessner magyar irodalmi vonatkozásaiival foglalkozik, látható szeretettel és hozzáértéssel. Zürich legrégebbi irodalmi társasága, a „Lesezirkel Hottingen”, remek Gessner-albumot adott ki, a város és pár irodalombarát támogatásával, amelyben E. Ernatter az emberről és a költőről ír, Baldensperger franciául Gessnerről, mint „európai epizódról” s H. Wölflin, a műtörténész Gessnerről, a festőről és rézmetszőről. De a legjelentékenyebb emlék, amelyet a zürichiek híres szülöttüknek állítottak, P. Leemann—Van Elck-nek hatalmas Gessner-monográfiája („S. G. sein Lebensbild”, Schw. Bibl. Ges., Zürich 1930), amelynek első része a költő életrajzát, második része írói és képzőművészeti munkáinak teljes bibliográfiáját nyújtja, részben Hottinger egykorú életrajza (1796) s Wölflin első Gessner-tanulmánya (1889), részben pedig sokoldalú s eredeti kutatások alapján. E könyv éppúgy, mint a zürichi Kunsthaus emlékkiállításának anyaga, nemcsak annak a művésznak mivoltára és jelentőségére vet új világot, aki Ernatter szerint a német rokokó legtisztább és legteljesebb képviselője s akiben Wölflin az antik és a természeti elem szerény és vonzó egységét látja, hanem az alkotónak és az alkotásnak egy még homályos problémakörére. Tudjuk, hogy Gessner, a költő, harmincéves korára nemcsak hogy kiteljesedett, de el is múlt, míg a festő, rajzoló, rézmetsző és könyvdíszítő csak ezután jutott szóhoz, s haláláig tevékenykedett. Azt is tudjuk, hogy a XVIII. század végén Európa rajongott a gessneri idillek „pásztor álmaért”, míg ma, e fádak tetsző költészeti helyett, esztéták, gyűjtők, műkedvelők a gessneri képek és rajzok frissen ható báját magasztalják s az clavult poétánál százszorta többre tartják a képzőművészt, vajjon miért? Talán mert a képzőművészet mesterségbeli elemei, hasznossága és anyagszerűsége miatt jobban meg tudta őrizni viszonylagos létjogát és hatékonyságát, míg a költészet az anyagon, az izlésen, az érzelmen, sőt az invención is túl, több vért, több vehemenciát kíván ahhoz, hogy valóban eleven és maradandó lehessen?

Gr. A.

W. Lange-Eichbaum: Das Genie-Problem. Eine Einführung. München, 1931. Verlag E. Reinhardt. 127 l.

Ez a munka sűrített és népszerű összefoglalása a szerző másik nagy művének: „Genie, Irrsinn und Ruhm“. A szerző először a lángelme és az érték viszonyát elemzi, majd a lángelme és a hír szociológiai összefüggését tárgyalja, mert a lángelme nem valami időtől független abszolútum. A lángelme és a tehetség problémáját, a tehetség különböző megnyilatkozási formáit, majd az elsőnek pszichikai rendellenességeit vizsgálva a zseni kultúrateremtő erejét és jövő kilátásait. („Geniezüchtung“, „Das gesunde Hochtalent, als Genie“) vázolja és megállapítja, hogy a lángelme az emberiség magasabbrafejlődésének nem előhírnöke. A könyvet világos stílusa, meggyőző, átlátszó szerkezete nélkülözhetetlenné teszi azok számára, akik betekintést akarnak nyerni az emberi kultúra ezen fontos problémájába.

P. Z.

Friedrich Bruns: Die amerikanische Dichtung der Gegenwart. Leipzig u. Berlin, B. G. Teubner. 1930. VI. + 128 l. 8°, fűzve RM. 4.80, vk. RM. 6.40.

Ez az első németnyelvű összefoglalás az Európában mindinkább ismertté váló amerikai irodalomról. Így felette alkalomszerű is, figyelembevéve pl. az utolsóelőtti Nobel-díjkiosztásnak az amerikai irodalmat először érintő s az Egyesült Államokban nagy feltűnést keltő cseményét. Bruns könyve részben kiegészítése, részben önálló továbbvezetése két előzőjének, W. Fischer kitűnő prózaantológiájának (1926) s a Harten-Hoencke-féle németnyelvű lírai gyűjteménynek. Nem vesz azonban minden esetben tudomást az amerikai szakirodalom legfrissebb termékeiről. Erdemes összehasonlítani a vele majdnem egyidőben megjelent terjedelms amerikai kötettel: F. L. Pattee: *The New American Literature*-jével (New-York, Century, 1930), amely hatalmas átfogó freskóvá szélesíti ki az 1890 óta lüktető irodalmi életet, mozaikszerű, hű s talán kissé túlgazdag képét adva a benneélő kortárs érzékeny, s elsősorban inkább mozgalmakra, mint személyekre figyelő szemével. Evvel szemben Bruns rövid történeti bevezetés után nem az irodalmi élet leírására szorítkozik, hanem elsősorban a legkiemelkedőbb, s Európában is ismert személyeket és műveiket veszi sorra. Így a hármastagoltságú könyv (regény-líra-dráma) arcképsorozattá bomlik fel, rövid életrajzokká s tartalmi ismertetésekké. A lírai rész számos jólmegválasztott költeményt közöl eredetiben, a névsor azonban itt is, akárcsak a többi fejezetben, kissé merev és önkényes. Nem kielégítő a drámai fejezet, ellenben sikerült a regényről szóló. A kissé laza szerkezetű könyv jó tájékoztatás és könnyed stílusban tartott bevezetés.

ORSZÁGH.

VEGYES.

A Lugossy-kódex éneke a gyöngyökről. A középkori természetszemlélet nyomait a régi magyar költészet szimbólum-készletében Eckhardt Sándor állította össze (EPhK., 1929, 81. ll.) s hogy ezzel régibb költészetünk magyarázatában — a tudós költészetén túl részben a népköltészetre vonatkozólag is — termékeny szempontot érves nyesített, az eddigi hozzászólások is (EPhK., 1929, 236. ll. és 241. ll.) mutatták. E természetrajzi szimbólumok ekkor már jórészt a szerelmi költészet stílusrequisitumai; a középkori misztikus magyarázatot — amelynek kedvéért pedig mindezek rendkívüli hatású gyűjteménye, a *Physiologus* létrejött — Eckhardt csak két esetben találja meg: „Pécseli Király Imre pelikán-költeményében és a fönix-madár szimbólikus értelme mére célzó versben.”

Harmadiknak csatlakozik ezekhez a Lugossy-kódex éneke a gyöngyökről: CHRISTUS Matthei 13. *Comparat Regnum Coelorum negotiatori quaerenti Margaritas*.¹ A névtelen, talán még XVI. századi versszerző szerint „szép tavaszi idő mikor elközelget” a szomjas „csigák” feljönnek a víz mélyéből a partra, szétnyitják „csigájokat” (!) s magukba fogadva az égi harmatot, azt formálják gyönggyé.

Ez is egy nagy csoda mit felőlök írnak,
 Mennél nagyobb vészek tengörön támadnak
 Tengöri haboktul csigák hányattatnak,
 Annál szöb és tisztáb gyöngyöket formálnak.
 —————
 —————

Tengörbéli csiga Isten házát jedzi,
 Ennek élő szentök ő lakos polgári,
 Mint az csiga gyöngyöt cserébben viseli,
 Hívek is az ígét úgy szokták hordozni.
 —————
 —————

Menyei harmatnak csigák örvendöznek,
 Az híveknek lelkök Istenben örülnek,
 Halandó életből ők ki vágyakoznak,
 Menyei házokban lakozni kívánnak.
 —————
 —————

Tengörbéli csigák haboknak örülnek,
 Szép gyöngyöt melyökben ők ekkort terömpnek,
 Mikor szélvészektől szélel viseltetnek,
 És az habok között föl-salá vetetnek.
 —————
 —————

Az híveknek dolgok hasonlatos ehöz,
 Kiket háborúság, nyavalya környékköz,
 Azoknak ő hitők mikoron virágoz,
 Mindön ékességek inkább fénösségsb.
 —————
 —————

A mese indiai eredetét éneünk kiadója, Pethő Gyula és utána Ujvárossy Szabó Gyula² is kiemeli, de egyikük sem keresi az utat, mely az ind hagyománytól a XVI. századi magyar prédikátor-költőhöz vezetett.

¹ Kiadta Pethő Gyula: *A gyöngyök keletkezése és egy régi magyar versezet a XVI. századból*. Vasárnapi Ujság, 1879, 47. sz.

² *A magyar verses oktató költészet története 1772-ig*. Bp., 1910, 44. l.

Ismerve a kiterjedt görög *Indica*-irodalmat, valószínűnek kell tartanunk, hogy a gyöngyök születésére vonatkozó hiedelmet is ez terjesztette el először nyugaton.³ Az antik zoologia már jól ismeri, és ahol a nép is tudomást szerez róla, a Zcustól — a villámtól! — a tengerben fogant és kagylóhéjban Kythera szigetéhez hajózó Aphrodite mithoszával jut szoros kapcsolatba.⁴ A görög-római tradíció két főtípusát Usener is elkülöníti. Az egyik szerint a kagyló által befogadott harmatból lesz a gyöngy és a villámnak legfeljebb ártalmas befolyása lehet fejlődésére: „... *has ubi genitalis anni stimularit hora, pudentes se quadam oscitatione impleri roscido conceptu tradunt, gravidas postea eniti, partumque concharum esse margaritas pro qualitate roris accepti* . . . *si tempestive satientur, grandescere et partus; si fulguret, comprimi conchas ac pro ieiunii modo minui; si vero etiam tonuerit, pavidas ac repente compressas quae vocant physemata efficere, specie modo inani inflata sine corpore; hos esse concharum abortus.*”⁵ A másik szerint éppen a villám termékenyíti meg a kagylót: καὶ τικτεσθαὶ γὰρ αὐτὸν τερατολογουοῖσιν ὅταν ταῖς κόγχαις ἀνεωγμέναις ἐπιλάμψωσιν αἱ ἀστραπαὶ.⁶ Az elsőnek nincsen egyetlen olyan mozzanata sem, mely az aristotelesi zoologia szempontjából tekintve meg ne állhatta volna helyét. E tudósítások a gyöngy keletkezését a szó szoros értelmében *születésnek* tekintik: az antik tudomány nem ismerte még Harvey tételét: *omne vivum ex ovo* és Aristoteles éppen harmatból — ἐκ τῆς δρόσου τῆς ἐπὶ τοῖς φύλλοις πιπτοῦσης⁷ — született állatokról is tud. Ahhoz az érdekes megjegyzéshez, hogy a menydörgés és villámlás megakasztja a gyöngy fejlődését és időtlenül szakasztja el a kagylótól, szintén Aristoteles nyújt jellemző analógiát: Ἐάν δὲ βροντῆσῃ ἐπιψαζούσης (sc. ὀρνιθός) διαφθείρεται τὰ ψά.⁸ — A másik, Usener szerint *népies*, változathoz viszont a vallási képzetek körében kell keresnünk analógiát és valóban, a villám termékenyítő szerepe itt éppen eléggé ismerős.⁹

A keresztény apologetika már igen korán értékesíti antik örökségének ezt a színes törmelékét is; a szír Ephrem görögül ránk maradt homiliájában Usener szerint még eleven népi hagyománynak ad keresztény jelentést, mikor Jézus születésére, a szűztől született egy személyben egyesült két természet titkára alkalmazza. A tudós változatot ismeri a *Physiologus*, mely a legnagyobb hatással származtatta át a középkorra az antik természetrajzi hiedelmeket, szerinte a gyöngy úgy születik, hogy a kagyló reggel feljön a tenger színére és magába fogadja a harmatot a nap, a hold és a csillagok sugaraival átszöve.¹⁰ A *Physio-*

³ Ind párhuzamokat I. Lauchert: *Gesch. d. Physiologus*, Strassburg, 1889. 35 ll.

⁴ V. ö. Usener: *Die Perle*, Vorträge u. Aufsätze, Teubner, 1914. 217 ll. (= Theol. Abh. Karl Weizsäcker z. 70. Geburtstage. 1892. 201 ll.)

⁵ Plin. n. h. IX. 107–108.

⁶ Aelianus de nat. an. X. 13.

⁷ Aristoteles de an. hist. V. 19. (551^a 1.)

⁸ U. o. VI. 2 (560^a 4.)

⁹ Rig. Veda II. 35. V. ö. Negelein: *Eine Quelle der indischen Seelenwanderungsvorstellung*, Arch. f. Relw. 1903. 321. l; az úgörög néphagyományból: Radermacher: *Danae und der goldene Regen*, u. o. 1927. 217. l; magára a klasszikus ókorra vonatkozólag v. ö. Kerényi Károly: *ΑΣΤΕΡΟΒΑΗΤΑ ΚΕΡΑΥΝΟΣ*, u. o. 1928. 323 ll.

¹⁰ Lauchert szövegében a 44. darab: *Περὶ ἀχάτου καὶ μαργαρίτου*, i. m. 274. l. Horváth Sándor: *A Physiologus*. Ethnographia. 1921. 1–44 ll. 21. l.

logus arról nem tud, hogy a kagyló annál szebb és tisztább gyöngyöt formál, mennél nagyobb viharoknak van kitéve a tengeren. Ez a mozzanat a hagyománynak abba az ágába illeszkedik természetesen, amely a villám nemző erejének tulajdonítja a gyöngy keletkezését. Isidoros Charaxból idézi Athenaios: φασι δ' ὅταν βρονταὶ συνεχεῖς ᾦσι καὶ ὄμβρων ἐκχύσεις, τότε μάλλον τὴν πίνναν κύειν, καὶ πλείστην γίνεσθαι μαργαρίτιν καὶ εὐμεγέθη.¹¹

Mindenesetre feltűnő körülmény, hogy a Lugossy-kódex éneke szerint a harmatból fejlődik ugyan a gyöngy, de szebben fejlődik, ha viharoknak van kitéve, azaz a magyar költemény két olyan hagyományt kapcsol össze, melyek az antik források egyikéből sem mutathatók ki együttesen. Már ez is arra utal, hogy forrása nagyon késői tudós kompiláció lehetett. A Máthé szerinti evangéliumban a mennyek országa a πολύτιμος μαργαρίτης, Ephrem és a *Physiologus* szerint Krisztus, a magyar költemény szerint az üldözött protestáns egyház: valószínűnek kell tartanunk, hogy az új alkalmazás tette szükségessé a már mythikus értékkel nem bíró képzetek új kombinációját. Már ez a meggondolás is a XVI. századi protestáns humanizmus körére szorítja költeményünk forrását, melyet a lipcsei *poëseos professor*, *Joannes Albinus*¹² következő költeményében jelölhetünk meg a legnagyobb valószínűséggel:

De unione Gemma, quae imago est Ecclesiae Christi Jesu in his terris.

Quam sit perpetuis Ecclesia pressa periclis,
Quae vigeat tamen, evincendo gravissima quaevis,
Terribiles inter Satanae, mundique furores,
Unio gemma notat, pulchra sub imagine ponti,
Ut narrant, tumidis quae sic generatur in undis.
Intensum siccae radiorum Solis ob aestum
Conchae quando iacent ad littora curva marinae,
Irriguum patulo captant velut ore liquorem
Roris, ab aetheria qui si cadit arce, rigatque
Languidulas conchas, optatum munus adeptae
Extemplo claudunt oscilla, foveatque receptas
Intus aquas. Tum si fit ut ingens fluctibus aequor
Tollatur, spirentque immani turbine venti,
Allisae et saxis conchae rapiantur in undas
Oceani: fluctus inter saevasque procellas
Naturae interna vi sic operante latentis,
Rore fit e fragili (mirum) nitidissima gemma
Unio, quae reliquas vincit candore vel omnes.
Non aliter sitiens Ecclesia rore fovetur
Coelesti, verboque Dei,¹³ quod Christus ab arce

¹¹ Athen. Deipn. III. p. 93^r.

¹² A. protestáns-voltát a *Delitiae*-ban megjelent többi költeménye is mutatja, ezek számos lipcsei vonatkozása pedig azt igazolja, hogy helyesen azonosítottuk őt avval a Joannes Albinusszal, ki Jöcher *Gelehrten-Lexicon*-ja szerint hosszabb akadémiai pályá csúcsán 1585-ben lett Lipcsében *professor Poëseos*. Azok, akik e néven az *Allg. Deutsche Biogr.*-ban szerepelnek, katolikusok, és mind későbbiek annál, hogy sem költeményeiket az 1612-ben megjelent anthologia már figyelembe vehette volna.

¹³ V. ö. Origenes ad Math. X. 45: καὶ ἔστωσαν, ἵνα οὕτως ὀνομάσω, οἱ ἀπὸ τῆς οὐρανόθεν δρόσου συλλαμβάνοντες κόγχοι, καὶ κύοντες ἐξ οὐρανοῦ λόγον ἀληθείας, προφῆται, οἱ καλοὶ μαργαρίται κτλ. Vajjon nem több-e

Aetheria tulit, humanis spes unica rebus.
 Hoc solo fidens thesauro animosior inter
 Et saevos hostes, et diri daemonis astus
 Permanet incolumis, tandem victrixque triumphat.
 Ac licet arma parent et vibrent tela tyranni,
 Omnes ut pariter verbum coeleste professos
 Fune, rota, flammis, undis ferroque trucidant,
 Aut propria faciant profugos a sede per orbem,
 Qua surgit magnus, qua mergitur Oceano sol:
 Membra tamen nequeunt Christi submittere letho
 Omnia, si terrasque metu pontumque fatigent.
 Est Deus in coelo, sanctum defendere coetum
 Qui scit, ad imperium cuius tremit arduus aether.
 Ille gerit sceptrum nullo superabile ferro,
 Quod poterit nunquam vis impia frangere mundi,
 Ille suum magnus populum tutabitur Heros,
 Donec agens rimas immensus corruat orbis,
 Cum sonituque trahat moles haec tota ruinam.
 Ut post exhaustos constanti mente labores,
 Cum CHRISTO laeti tandem potiamur Olympo.¹⁴

A magyar versszerző forrásának egy-két antikizáló kifejezésén (Heros, Olympus) másít, de el nem hagy semmi lényegest belőle, csak hozzátold, költői irányának, enciklopédikus hajlamainak megfelelően: nyelvészeti fejtegetést,¹⁵ Kleopatra gyöngyeinek ide nem tartozó anekdótáját¹⁶ stb. De minden bizonnyal e humanista minta magyarázza, hogy az ókeresztény apologetika példázata a gyöngyről nála az üldözött protestáns egyház szimbolumává alakul.

WALDAFFEL IMRE.

A görög -r/nt-tövek. Ismeretes, hogy az indogermán -r/n-tövekkel szemben a görögben -r/nt-tövek állanak. Görög ὕδωρ—ὕδατος < *ὕδγτος: ófelnémet wazzar, gót wato—watins, umber utur — abl. une < udn-i,

puszta véletlennél, hogy már egészen hasonló szimbolikus alkalmazásban idézheti Lauchert *Kálidása*-ból: „In ein treffliches Gefäß gelegt erlangt neuen Vorzug die Lehre des Meisters, gleichwie das Wasser der Wolke in der Meeresmuschel zur Perle wird“? Lauchert i. m. 36 l.

¹⁴ *Delitiae Poetarum Germanorum*. Francofurti, MDLXII. Pars I. 282—283 l.

¹⁵ „Zsidó nyelvön gyöngyöt Berberithnek hitták,
 Mert szép tiszta állat, mint szömünkkel látt yok,
 Aztán Margaritas neki neve mongyák,
 Kesorű ízt mutat kik azt megkóstolják.

Unio deákul senki nem tagadgya stb.“

„Berberith = tiszta”: versszerzőnk itt nyilván az Athenaiostól (III. 93b [Androsthenes]) a gyöngy indiai neve gyanánt hagyományozott βερβερί szónak arra az etymológiájára gondol, mely még a XVII. sz. második felében Bochart nevezetes *Hieroicoicon*jába is belekerült: „Conchae quoque margaritiferae priscum nomen βερβερί, quod ad Indorum linguam pertinere vult Androsthenes, ego *Phoenicum* potius vocabulum esse crediderim . . . Phoeniciá linguá, בֶּרְבֶּרִי barar, *clarum, purum, nitidum esse* significat.“ *Hieroz.* Lug. Bat. 1692. II. 690 l. 41 ss. „Margaritas = keserű“. valószínűleg ehhez hasonló játék a héber בֶּרְבֶּרִי tövel. — *Unio*: v. ö: Plin. n. h. IX. 112 és Isidorus Etym. L. XVI., X. l.

¹⁶ Plin. n. h. IX. 119—121. alapján.

szanszkrit loc. *udan* — gen. *udnas*; görög οὐδαρ—οὐδατος < *οὐδυτος: szanszkrit *ūdhar* — gen. *ūdhnas*, aveszta *aodar*, ófelnémet *ūtar*, latin *uber*; görög ἡπαρ—ἡπατος < *ἡπυτος: szanszkrit *yakṛt*—*yaknas*, litván *jėknos*, latin *iecur*—*iecinoris* mint az eredeti *iecinis és az analogikus *iecoris* keveredése. Az utolsóból kiindulva, hol a szanszkrit indogermán **ieq^hrt*—**ieq^hnes* alakokra vezethető vissza, HIRT Indogermánische Grammatik III. 122 igen értékes, sokat mondó régi maradványnak tartja a szanszkrit *yakṛt* és *śakṛt* semlegeseket, de már előtte is meg lehetőszen általánosan uralkodóvá vált az a felfogás, hogy ezek nominativus—accusativusában indogermán -*rt* végzettel van dolgunk, s ebből indultak ki többek közt a latin *femur*—*feminis* magyarázatánál is. Nem utasítja vissza az indogermán -*rt* végzetet WALDE—POKORNY Vergl. Wörterbuch der idg. Sprachen sem, s ezen az alapon már előbb MEILLET—VENDRYES Traité de grammaire comparée des langues classiques 441 a görögben az obliquus casusok -*t*-jét is a nominativus alakból magyarázza: nom. *ἡπαρτ: gen. *ἡπνος majd *ἡπυτος—ἡπατος.

A MEILLET—VENDRYES-féle magyarázat igen tetszetős, azonban a nominativusi alak, amelyre támaszkodik, a görögben nincs hagyományozva, s a szerzők nem is igazolják, hogy a feltételezett -*rt* végzetű semleges csakugyan indogermán és onnan átöröklődött a görögbe. Vizsgáljuk meg tehát, mennyi a valószínűsége a feltevésnek.

A szanszkrit *yakṛt* semlegessé egyeztethető a görög ἡπαρ és a latin *iecur*, mivel a görögben és a latinban egyaránt el kellett vesznie mássalhangzó után a szóvégi -*t*-nek: görög γᾶλα—γᾶλακτος, latin *lac*—*lactis*. A latin *cor*—*cordis* egybevetése a *iecur*—*iecoris* paradigmával nem lehet ellene szóló bizonyíték, mivel a *iecinis helyére analogikusan lépett *iecoris* legrégebb adata Pacuviusnál, az ugyancsak analogikus *femoris* pedig még későbbben fordul elő, úgy hogy ezek az alakok abból a korból származhatnak, amikor már beállt szóvégen a -*rt* > -*r* hangváltozás. A görög κῆρ—κῆρος az obliquus casusokban is elveszett foghangjával semmit sem mond, csak hosszú magánhangzójával a szóvégi *d* s természetesen *t* oly korai elveszésére mutat, mikor még nem következett be a hosszú magánhangzó megrövidülése *r* + mássalhangzó előtt. Azonban ezekből még nem következik, hogy a szanszkrit az indogermán eredetit őrzi, s az sem, hogy a görög nominativus *ἡπαρτ volt, mivel a görög szóvégi *r* akkor is megmaradt, ha nem következett rá mássalhangzó: πατήρ. A görög és a latin alapján tehát nem lehet eredetibb -*rt* végzetre következtetni, s még kevésbé hozható kapcsolatba és magyarázható együtt a *ἡπαρτ a nőnemű δάμαρ—δάμαρτος (aiol δόμορτις) paradigmával (BEZZENBERGER BB. 27. 152).

A szanszkrit *yakṛt* megfelelője az avesztában *yakar²*, azaz -*t* nélküli alak. Azonban ez is lehet -*rt* nominativus, mivel feltehető, hogy az avesztában elveszett a szóvégi foghang. A praeteritumban ugyanis *bar²* = *bhart. Igaz, hogy van mellette *cor²t* praeteritum is, de ezt analogikusnak tartják (pl. *yaog²t* után). Feltehető azonban, hogy az avesztai *bar²* és *cor²t* egymásmellettiségét az magyarázza, hogy a *ś* szóvégi -*rt*-ből in pausa eltűnt, mondat belsejében pedig zöngétlen mássalhangzó előtt megmaradt, mint a szanszkritban is *akar* aoristos 3. szem, < *akart mondatvégről való. Természetesen arra is lehet gondolni, hogy a -*rt* > -*r* hangváltozás szóvégen spiranson keresztül már az ind és iráni szétválása előtt bekövetkezett az árjában, s ahol a szanszkritban és az avesztában megjelenik a *t*, ott vagy analogikus vagy újképzés. Hogy a *yakṛt* és *śakṛt* esetében újképzés lehet, tehát hogy az indogermán eredetű -*t* tőképző suffixum külföldnyelvi járulattal a -*r*-tőhöz, mutatja az *ūdhar* és *ahar*. Ezek is -*n*-nel váltakoznak

(*ahar*—*ahnā*) s a nominativusban még sincs *-t*-jük. Ha **udhart* és **ahart* volna az eredeti alak, bizonyára így maradtak volna meg a *yakrt* és *šakrt* semlegesekkel egyetemben, míg ha az utolsó kettőben ind továbbképzéssel van dolgunk, ennek nem kellett az *ūdhar* és *ahar* esetében bekövetkeznie. Az még kevésbé valószínű, hogy kettő a mondatvégről általánosult, tehát a szanszkrit *aharnīsam* és *aharahāh* is onnan való, kettő pedig mondatösszefüggésből. A kétféle ablautalak, *r* és *ar* sem magyarázhatja a kétféle fejlődést. Természetesen nem lehetetlen a *-rt/n* és *-r/n* heteroklita egymásmellettsége sem. De a görög **ἡπαρ* feltevése ellen latba esik, hogy a *šakrt* görög megfelelőjében nincs nyoma a *-t*-nek (κόπρος, κοπρῶν—κοπρῶνος) s nincs a *yakrt* és *šakrt* etymologiai szócsoportjában sehol, míg a *-rd*-töveknél megmutatkozik a *-d*: latin *cordis*, óir *cride*, gót *hairto*, görög κορδία s'tb., itt tehát egy *d* töképző suffixum még az indogermán korból való.

A germánban és a keltában nincs megfelelője a két semlegesnek, de különben is ahol e nyelvekben szóvégen foghang mutatkozik *r* után, ott a szóvég nem indogermán. A többi indogermán nyelv közül még az örmény jöhet szóba, hol van nominativusi *-rt* és *-rd* (hangmozdulással, tehát a *-rd* < *-rt* és a *-rt* < *rd*): *leard* (ófelnémet *lebara*, görög λιπαρός), *ard* (görög ἀρτύς, latin *artus*, szanszkrit *ṛtuḥ*), *sard* (-i-tő, < **krti*) *art* (< **atsro*-), csak hogy ott az erős expiratorius hangsúly következtében eltűnhetett egy szótag, mint az előbbieken kívül még *mard* (szanszkrit *mṛtas*, < **mṛtos* latin *mors* < *mortis* < **mṛtis*) esetében is világosan látható.

Mindent összevéve nem lehetetlen, hogy az indogermánba volt *-rt* végzetű semleges, s hogy a szanszkrit ilyen maradványt őriz a *yakrt* nominativus-accusativusban, tehát nem lehetetlen, hogy a görög alapalak is **ἡπαρ* volt. Azonban a fentiek nem teszik megokolttá, hogy erre az igen kevésbé valószínű, de nem lehetetlen alakra építsük a *r/n*-tövek *-t* ragozását az obliquus casusokban. Különben is, ha a *yakrt* semlegesben indogermán maradványt látunk, akkor ugyanannyi joggal tarthatnók indogermánnak az ugyancsak *-n*-tövel váltakozó szanszkrit *asṛk*—*asan*: ólatin *asser* *-rk* végzetét is, azaz felvehetnénk indogermán *-rk/n* heteroklisist is, mint ahogy HIRT Indogermanische Grammatik III. 115 a ὠδωρ semlegest **ūdork* alapalakra vezeti vissza, noha a *k* csak mint *-ko* suffixum jelentkezik a szanszkrit *udakam* semlegesben.

A ἡπατος genitivusnak a **ἡπαρ* alapján való magyarázata tehát, bármennyire egyszerűnek és világosnak látszik is, csak mint lehetőség áll fenn, s nem teszi feleslegessé, hogy más lehetőséget is keressünk. Ilyenül kínálkozik, hogy a *-r/n*-tövek ragozását a *-n*-tövek ragozásával kössük össze. BRUGMANN—THARUB Griechische Grammatik⁴ 233 azt a fellogást teszi magáévá, hogy a ὠμα, ὄνομα genitivusában fellépő *-t*- (*ὠματος*, *ὄνοματος*) egyrészt a mellette szereplő *mntum* (latin *stramentum*, ófelnémet *hlumunt*, szanszkrit *śrōmatam*) főnévi, másrészt a *-tos* (szanszkrit *nāma-tas*) határozószó suffixummal magyarázható (másként HIRT Handbuch der griech. Laut- u. Formenlehre³ 388—389, hol a régebbi feltevésekre is történi hivatkozás). Ez a magyarázat kiterjeszthető a *r/n*-tövekre is. Mikor az eredetibb **σωμνος*, **ὄνομνος* (szanszkrit *nāmnas*, latin *nominis*, gót *nomins*) helyére a ὠματος, ὄνοματος lépett, ez magával vonta a **ἡπνος*: ἡπατος átalakulást. Elősegítette ezt a tökülönbség a nominativus (ἡπαρ) és az obliquus casusok közt (**ἡπνος*), de része lehetett benne a nominativusi végszótagbeli a és az új genitivusban a szótagképző *n*-t képviselő a hang egyezésének is. Az új ragozása a ἡπαρ—ἡπατος semlegesnek tehát a szótagképző *n* > a hangváltozás utáni időre tehető.

A latin -aes genitivus eredetéhez. A vulgaris feliratokon elég gyakori az -a-tövek genitivusában az -aes végzet: *Aquilliaes, Pesceniaes, Laudicaes, Venaeriaes, Africaes, Helenaes, Sabinaes*.¹ Ezekben egyesek graecismust keresnek, mások dialektismust. Az idegen ragozás népi feliratokon nagyon valószínűtlen, ha mindjárt az adatok között számos görög név is van, a nyelvjárási hatásnak pedig ellene mond, hogy az oscus-umberben éppen az -a-töveknél nincs megfelelő végzet (osculus *vereias*, umber *tutas*),² illetőleg csak -s végzet van, s ha ebből magyarázzuk az -aes-t, nem kell a nyelvjárásokhoz fordulnunk. A népnyelvben nagyobb mértékben lehetett elterjedve a *pater familiās*-ban fennmaradt -ās végzet. Livius Andronicusnál *Lātōnās, ēscās*, Naeviusnál *terrās, fortūnās*, Enniusnál *viās*, továbbá *Kalendās, Nōnās*. Minthogy ezek mellett volt új képzésű *Lātōnae, ēscae, terrae, fortūnāe*, a két végzet keveredése hozhatta létre a *Africaes, Helenaes*-féle genitivusokat.

Budapest.

SZIDAROVSKY JÁNOS.

Beküldött könyvek és cikkek. — Új könyvek.

Franz Beckmann: Geographie und Ethnographie in Caesars Bellum Gallicum. Dortmund, 1930. Verlag von Fr. Wilh. Ruhfus. 8°, 192 l. 8 RM.

A könyv abból a tudományos törekvésből fakadt, hogy Caesart elfogulatlan beállításban, híven megértesse és magyarázza. *Fr. Beckmann* munkájából kitűnik, hogy minő szerepet játszik a *Bellum Gallicum*-ban a geográfia és etnográfia. Állítja, hogy egyes, általában interpolációnak vélt fejezetek tartalom, nyelv és stílus szempontjából hitelesnek tekinthetők, azaz a hamisnak gyanított részek is egységes összhangban állnak az irodalmilag egyébként sajátos mű belső teljes egészével.

Karl Kerényi: Zum Verständnis von Vergilius Aeneis B. VI. (Randbemerkungen zu Nordens Kommentar) *Hermes*, LXVI, 1931, 413—44. l.

Értekezése első fejezetében szerző Norden ama megjegyzéséből indul ki, hogy az Aeneas által bemutatott áldozat (Aen. VI. 243—254.) nem illik a szituációhoz, amit bizonyítana az is, hogy e sor: „his actis propere exsequitur praecepta Sibyllae” ellentétben áll az előzményekkel. Hiszen amit Aeneas előbb elvégzett (t. i. az aranyág megszerzése s Misenus eltemetése), ugyancsak a Sibylla utasítására történt. K. az „exsequitur” igazi jelentésére (végrehajt, végére jár) való utalással megmutatja, hogy az ellenmondás csak látszólagos. Hogy mennyire gondos a VI. ének e részletének kompozíciója, mutatja a Misenus eltemetésének motívuma, amely, mivel a rituális tisztaság minden varázscselekménynél és chthonikus kultusznál követelmény volt, a Sibylla harmadik parancsának, az áldozatnak, föltételévé lesz; másrészt bizonyítékaul szolgál Sibylla jövőbelásásának, hiszen Aeneas Misenus haláláról akkor még mit sem tud. Norden felfogásával szemben, amely szerint Sibylla szavai (VI. 126. skk.) a népies felfogást követik, K. kimutatja, hogy Aeneas az alvilágba leszállni óhajtván voltaképpen olyan halált kíván magának, amely meghagyja neki az életet s mivel ez a kívánság ellentétben áll az alvilági törvényekkel, engesztelésül az isteni törvény megsértéséért szükségképpen való köve-

¹ Hasonlóképpen -ēs (*ē < ae*) *Primitives, praetories*.

² A PLANTA Gramm. d. osc. -umbr. Dialecte 87—87 idézte -ais végzetek igen kétségesek.

telmény a „piaculum“, s nem tartalmaz ellenmondást mint Norden gondolta.

Az aranyágról szóló 2. fejezetben is Norden után már nem várt credményhez jut a Vergilius-kutatás. Itt abból indul ki K., hogy az aranyágot csak az alvilág második zónáján áthaladva használja Aeneas, a belépésnél a kardja szolgál a daemonok távoltartására. A VI. 409. sorban előforduló „longo post tempore visum“ jelzöt Norden Vergilius „ad hoc“ találmányának érzi. K. műemlékek, Ovidius Kore elrablásáról szóló elbeszélései és a 41. orphikus, hymnus alapján arra a megállapításra jut, hogy Vergilius, éppúgy mint az említett irodalmi művek és a Kore elrablását ábrázoló művész, Demeter alvilági útját tartja szem előtt¹ s ez az alvilágbaszállás kapcsolatban áll a Dysaulcs-mythosszal. Így a kard használata is (hiszen Demeternek nem kellett a daemonokkal szemben védekezni), a „longo post tempore visum“ is érthetővé válik: Charon fölismeri a szent ágat, amellyel egykor Demeter őt megbékéltette.

A 3. fejezet „a fagyöngy“ címet viseli. Vergilius hasonlat-technikája K. szerint is megengedi azt a felfogást, hogy Vergilius az aranyágon éppen a fagyöngyöt értette. A költő a csodálatos ágat, melyre hősének szüksége van, a fagyöngyre való szemléletes utalással idegen fába olthatja be. A hasonlatnak a pusztá szemléltetésen kívül mély értelme van: Demeter ágának aranya csillámlik rajta keresztül. Biztosra vehető, hogy Vergilius a fagyöngy varázscserejére vonatkozó, általánosan elterjedt néphitét ismerte. Így babona nyomát találjuk abban, hogy az aranyágot nem szabad vasszerszámmal levágni. Valószínű, hogy a költő itt oly előírásokat tart szem előtt, amelyeket a varázspapirusokból βοτανήφοις-néven ismerünk.

A 4. fejezet az alvilágba való nyomulásról és visszatérésről szól. Norden a VI. 262. sor magyarázatához Lukianos Nekyomantecia-ját használja föl, bár az ott közölt μαγικὴ πράξις és Vergilius jellemzése között lényeges különbségek vannak. A tulajdonképeni nehézség különben is az, hogy, ha a barlang nyitva volt, mire való az istennő ἐπιφάναί-sja s miért kezdődik Aeneas alvilági útja csak akkor, mikor Hekate visszatér a holtak országába. Az alvilág falán, amely a holtakat az élőkől elválasztja, hasadék keletkezik, valahányszor Hekate a szellemek csapatával kivonul vagy visszatér. Aeneas tehát az éjjel után hazatérő szellemekhez csatlakozik s így jut be az éppen fel-táruló, de mögöttük újra bezáruló kapun. A visszatérés viszont éjjel előtt történik: a csalfa álmok kapuján Aeneas u. i. nem szabad a szellemek órájának a Hades-bejárat közelében érnie, mert különben a hazatérő szellemek újra magukkal ragadnák, még pedig, mivel az aranyág most már nincs birtokában, végérvényesen. De az álmok kapujából való elbocsáttatás fölbredést is jelenthet. Ezt a motívumot szerző Antonius Diogeneshől és Plutarchosból vett párhuzamokkal világítja meg, akiknek közös forrása valószínűleg egy orphikus költemény volt s megmutatja azt is, hogy az alvilágjárók élményeinek záróaktusa valóban a fölbredés lehet.

¹ A felsorolt irodalmi művekhez hozzájárul most, mint Demeter alvilági útjának tanuja, Philikos alexandriai költő papyrus-töredékeken fennmaradt Demeter-hymnusa. A. Körte meggyőző értelmezése szerint (Hermes, 66, 1931, 451. k.) Peitho arra szólítja fel Demetert, hogy maga hozza fel leányát az alvilágból (48 ἄρου Φερσεφόνην ὑπ' ἄστρον), s felajánlja ehhez-segítségül az ékesszólás adományát (49 οὐδὲν ἐμοῦ σφαλῆσαι). Erre Demeternek csak az alvilág hajthatatlan hatalmaival szemben lehetett szüksége.

Az utolsó fejezetben az alvilági út kosmikus pontjaival foglalkozik a szerző. Nem számítva azt, hogy a költő egy vagy több forrást tartott szem előtt, amely, illetve amelyek a túlvilágot a földön, a levegőben és a holdsphaerában jellemezték, a költőnek is megvolt a maga víziója egy kozmikus túlvilágról, amelyet mint keretet mythikus alvilági vidékkel töltött meg. Egy orphikus iratban az Acheron a levegőt, a Cocytus a földet jelenti. Cocytus és a Styx orphikus azonosításának Vergiliusnál is a kettő azonosítása felel meg. S mivel orphikus felfogás szerint a föld a mindenség üledéke, a légfolyó csak a földi mocsárba torkolhat. — Norden a pokol mélységének „bis tantum patet” meghatározásában a homerosi adat pusztá fokozását látja. K. Plutarchos alapján bizonyítja, hogy ez adatot holdlakók szempontjából kell érteni: a Tartaros a Hades (itt: föld) alatt oly mélyre nyúlik, mint amily távol van az ég a földtől (itt: a holdtól); a holdsphaerától számítva, tehát: „bis tantum”, ha a két távolságot egyenlőnek képzeljük. A Közlöny olvasói előtt K. e. két kosmikus pontra vonatkozó fejtegetései már ismeretesebbek (v. ö. 47, 1923, 22. kk.). A régibb eredmények itt egy újabb párhuzamos hellyel nyernek meg erősítést. Hogy a sphaerikus feltételek Vergilius alvilági topográfiájával összeegyeztethetők, mutatja a pseudoplatonikus Axiochos végén Gobryes ἀποκαλυψις-a, amely Vergiliusnak a „vestibulum Orci”-ról, az ártatlanul elítéltek, üdvözöltek és pokolban levők életéről adott jellemzéséhez is érdekes párhuzamot szolgáltat.

Az értékes tanulmány tudományos igazolása azoknak az új magyarázatoknak is, amelyeket szerző Vergilius-kiadásának II. kötetében (Budapest, Szent István-Társulat, 1930.) a VI-ik énekhez nyújt.

Budapest.

Schröder Imre.

K. Kerényi: Εὐλαβεία. Über einen Bedeutungsverwandten des lat. Wortes *religio*. Byzantinisch-Neugriechische Jahrbücher 8 (1930—31) 306—316 l.

A latin *religio* fogalmát minden jelentésében fedő görög kifejezést a tudományos irodalom eddig nem ismert.¹ Egyes jelentéseinek megfelelő a θρησκεία szó, mely, mint K. pontosan meghatározza, *religio* a kultuszélet szempontjából a külső cselekményekre való tekintettel; εὐσεβεία és θεοσεβεία inkább jámborság; rokon jelentésű a δεισιδαιμονία és αἰδώς. A modern görög nyelvben a vallásosságot leggyakrabban az εὐλάβεια szóval jelölik. K. dolgozata erre hívja fel a figyelmet. Rámutat arra, hogy ez a szó ugyanolyan jelentésváltozáson ment keresztül, mint a *religio* Max Müller és W. F. Otto ismeretes magyarázata szerint (*religio* < *religere*), tehát a latin szó etymológiájának ezt a felfogását görög párhuzam támogatja. Az antik görögben εὐλαβής „óvatos, előrelátó, meggondolt”; nincs szükségszerűen vallásos vonatkozása s ha igen, az εὐλάβεια szóhoz rendszerint kiegészítés járul: ἡ πρὸς τὸ θεῖον εὐλάβεια. Gyakran van kapcsolatban φόβος és δέος-szal; ez a kapcsolat pedig a *religio* negatív értelmét hangsúlyozza. Félelem és óvatosság nagyon primitív vallásosságnak felelnek meg, s az εὐλαβής, az „óvatos ember” még ősibb talajon áll, mint a *religiosus*, a „figyelmes ember”.

Mínthogy a görögök érdeklődése inkább objektív irányú volt, a keresztény vallást a θρησκεία szóval jelölték. De ez csak a kultusz-cselekedetek szempontjából *religio*. A *religio* azonban legegyszerűbb meghatározása szerint (t. i. az egyes ember kívánsága helyes viszonyban lenni a világegyetemben megnyilatkozó hatalommal) nem θρησκεία, hanem εὐλάβεια, óvatosság. A római *religiotól* is elkülöníthetetlen volt

² L. Wilamowitz, Der Glaube der Hellenen I., Berlin 1931, 15. l.

a meghatározott kultuszélet, úgy hogy a *religio* eredeti fogalma és a kultuszé (θηρησκεία) ott egybeolvadt. A görögben θρησκεία mellett megmaradt a szubjektív vallásos érzés kifejezésére az εὐλάβεια. *Korzenszky E.*

Lateinisches etymologisches Wörterbuch. Von Alois Walde, 3. neu bearbeitete Aufl. von J. B. Hoffmann. Indogermanische Biblioth. 1. Heidelberg, C. Winter, 1930—: 8-r., 1. füzet, 80 lap. Megjelenik 15 füzetben; egy füzet ára 1.50 M.

Walde latin etimológiai szótára a maga nemében elsőrangúnak és nélkülözhetetlennek bizonyult. 1907-ben jelent meg először, 1910-ben átdolgozott 2. kiadást ért, ma J. B. Hoffmann új feldolgozásában jelenik meg. Az új feldolgozó neve a Stolz—Schmalz-féle latin nyelvtan újjáformálásában való részvételéről ismeretes közlönyünk olvasói előtt. Éleslátása, finom ítéllete, hozzáértése és irodalomismerete úgyszólván minden cikknek, még a legkisebbeknek is javára vált. A nyelvtudomány haladása alig érezhető egy területen is nagyobb mértékben, mint a latin szókincs megítélése tekintetében. Itt a történeti látókör hatalmas táguásával állunk szemben. A tudománynak ilyen irányú fejlődése és a feldolgozó személye egyaránt nagy jelentőséget ad e vállalkozásnak, amelynek egyelőre csak megindulását jelezhetjük, a már elkészült részlete vonatkozólag a legnagyobb elismeréssel. *k.*

J. Moravcsik: Происхождение слова τριτάκιον (= Die Herkunft des Wortes τριτάκιον), Különlenyomat a *Seminarium Kondakovianum*-ból IV. kötet (Praga 1931) 69—76.

J. Moravcsik: Bulletin hongrois (1922—1931). Különlenyomat a *Byzantion*-ból VI. (1931) 657—702.

J. Moravcsik: *Laonici Chalcocandylae historiarum demonstrationes.* Recensuit, emendavit annotationibusque criticis instr. *Eugenius Darkó.* Byzantinisch-neugriechische Jahrbücher VIII, 1930—31. 355—368.

Moravcsik a következőkben foglalja össze részletes kritikájának eredményét: „Unsere Untersuchungen zusammenfassend, müssen wir auch diesmal — wie schon in der ungarischen Besprechung — feststellen, dass die Ausgabe von Darkó nicht als abschliessendes Werk betrachtet werden kann. Wir erachten eben deshalb die geplante neue Ausgabe als für dringend notwendig, doch nur in dem Falle, dass der Text kein einfacher Abdruck, sondern vielmehr eine gründliche Umarbeitung der vorliegenden Ausgabe sein wird, eine Umarbeitung, welche sowohl in methodischer wie auch in stofflicher Hinsicht den Einwänden und Forderungen der Kritik genügen wird. Wir selbst müssen zu den Bemerkungen der bisherigen Kritiker folgendes hinzufügen. Wir halten eine neue sorgfältige Kollation des ganzen Handschriftenmaterials als für unerlässlich, ausserdem möchten wir in erster Linie die byzantinischen Quellen der XIV.—XVI. Jh., weiter aber auch die italienischen (venetianischen) und osmanisch-türkischen Quellen herangezogen und verwertet sehen. Wir wissen wohl, dass diese Forderungen den verdienstvollen Herausgeber vor keine kleine Aufgabe stellen, doch glauben wir, dass Darkó, der sich mit solch leidenschaftlicher Hingabe zwei Jahrzehnte lang der Laonikus-Forschung gewidmet hat, vor keiner Schwierigkeit zurückschrecken und uns endlich mit einer wirklich abschliessenden und den modernen Anforderungen völlig entsprechenden Ausgabe des Laonikos beschenken wird“.

Die Religion in Geschichte und Gegenwart. Handwörterbuch für Theologie und Religionswissenschaft. 2., völlig neubearbeitete Aufl. herausg. von H. Gunkel u. L. Zscharnak. I—V. Tübingen, J. C. B. Mohr (Paul Siebeck), 1927—31.

Utoljára e f. i. 54. 1930. 77. lapján emlékeztünk meg e nagyszabású és filológus szakközönség érdeklődésére is számot tartó vállalkozásról. Most lezártan előttünk áll a német vallástudománynak e legjelentékenyebb lexikális összege. A 2000 hasábos kötetek tartalmának jórésze természetesen a német protestáns lelkészkedő papság igényeit szolgálja. Katholikus vonatkozású cikkekben azonban a katholicizmus szaktekintélyei szólnak meg, s főként az általános vallástudományi tájékoztatások azok, amelyeknek filológus vallástörténeti kutató jól hasznát veheti.

Religionsgeschichtliches Lesebuch in verb. mit Fachgelehrten herausgeg. von A. Bertholet. 2. erw. Aufl. 14. F. *Otto Schrader: Der Hinduismus* 1930. 8-r., VII + 87 l. 4-20 M. — 15. *M. Winternitz: Der Mahayana—Buddhismus.* 1930. 8-r., VI + 88 l. 4— M. — *Jos. Schacht: Der Islam.* 1931. 8-r., XII + 196 l. 9-30 M. J. C. B. Mohr (Paul Siebeck), Tübingen.

A *Bertholet*-féle vallástörténeti olvasókönyv e három füzetének legfőbb érdeme az, hogy a bennük lefordított szövegek legnagyobb része az Európában kevésbé ismertek közé tartozik. A hinduizmusról szóló füzet nemcsak az Upanisadokból és a Bhagavadgitából tartalmaz szemelvényeket, hanem (többek közt) a Durga-tisztelők *Devī Mahatmyā*-jából, a dravida lakosságú Dél-India vallásos irodalmából, az északindiai *Tulsi Das*-féle népszerű *Ramayana*-feldolgozásból, végül a legutolsó nagy ind próféta, *Ramakrsna* tanításaiból is. A Mahayana-Buddhizmus szövegei a buddhizmusnak azt a fejlődési fokát mutatják be, amely ma Nepálban, Tibetben, Szíriában, Japánban él s hiveinek száma szerint az egyik uralkodó világvallás. Az iszlámról szóló füzet pedig teljesen mellőzi a Qoran ismertetését, minthogy ez több jó fordításban németül is megjelent már, hanem kb. 60 szunnita teológiai, misztikus stb. szerző kevésbé ismert műveit vonultatja fel szemelvényekben napjainkig.

Sternglaube und Sterndeutung. Die Geschichte und das Wesen der Astrologie. Unter Mitwirkung von *Carl Bezold* dargestellt von *Franz Boll.* 4. Aufl. nach der Verfasser Tod herausgegeben von *W. Gundel.* Mit 56 Abb. im Text und auf 24 Tafeln sowie einer Sternkarte. 1931. Leipzig. Teubner. 8-r., 230 l. 13-60 M.

E kitűnő munkának *W. Gundel* feldolgozásában megjelent 3. kiadásáról már megemlékeztünk (51, 1927, 47—49). A 4. kiadás annyiban jelent haladást az előbbivel szemben, hogy *Hinweise u. Mitteilungen* címen a 206—213. l.-on közli az 1926—1930-ig megjelent fontosabb idevágó irodalom eredményeit is. Ilyen módon a mű továbbra is a legjobb asztrológia-történeti kézikönyv marad, az ókor, középkor és renaissance-tudomány művelőinek nélkülözhetetlen tájékoztatója.

Universität Tübingen 27. Reden bei der Rektoratsübergabe am 30. Apr. 1930. 1. Jahresbericht 1929—30; 2. *Enno Littmann:* Abendland und Morgenland; 3. Dem Gedächtnis des Professors Dr. Josef Haas. 1930. Tübingen, J. C. Mohr, 8-r., 32 l. 2— M.

Enno Littmann előadása rövid, de magasszínvonalú áttekintését nyújtja a Nyugat és Kelet műveltségtörténeti érintkezéseinek, különösen a Kelet Nyugatra való hatásának. Vallás, filozófia, jogtudomány, orvostudomány, természettudományok, írás, irodalom, építészet, iparművészet, közlekedés, állatok és növények, élelmiszerek és játékok egyaránt figyelembe részesülnek. Kaleidoszkópszerűen vonultatja fel előttünk (maga használja e hasonlatot) korunk egyik legelső orientalistája az érdekes adatokat. „Nyugati műveltségünk lényegében a görögségben gyökerezik — ezt a végső következtetést vonja le —, amely ter-

mészetesen maga is számos idegen elemet vett fel már magába. De műveltségünk keletről is sokszoros és maradandó hatásban és megteremkenyülésben részesült. Littmann utal arra, hogy a német tudománynak milyen nagy érdemei vannak ennek felderítésében. Mi utalhatnánk kiváló magyar orientalisták úttörő munkájára is és az előrehaladás tekintetében éppen magyar kelettudományunk fejlődésébe vetjük reményünket.

—i—y.

R. Vári: *Desiderata der byzantinischen Philologie auf dem Gebiete der mittellgriechischen kriegswissenschaftlichen Literatur*. Byzantinische Neugriechische Jahrbücher 8 (1930—31), 225—232. II.

Athénben a III. nemzetközi bizantinológiai kongresszuson tartott előadás a bizánci hadügyi írók új és helyes kézirati alapokon nyugvó kiadásának fontosságát hangsúlyozza, mert csak ezeknek feltételezésével lehet majd a bizánci hadügyet és történetét összefoglalóan tárgyaló kézikönyv megírására gondolni. Már a XVII. század eleje óta próbálkoztak a hadügyi írók gyűjteményes kiadásával, de nemcsak, hogy ez nem sikerült, de még az egyes auctoroknak sincsen külön külön megfelelő, biztos alapokra helyezett kiadása. Így a VI. századbeli bizánci anonymust Koechly a főkéziratok ismerete nélkül adta ki, Ps-Maurikios egyetlen kiadása késői másolatok alapján készült, Ps-Leo ú. n. Inedita Tactics-jából csak egyes fejezeteket adott ki Koechly, a Praecepta Nicephori-nak van egy teljesebb, igaz későbbi recensiója, az ú. n. Recensio Constantiniana egy müncheni kéziratban, a szintén Nikephoros Phokasnak tulajdonított περί παραδρομής πολέμου bonni kiadása 3 késői rossz párizsi kézirat alapján készült, a X. századi bizánci anonymus kiadásában pedig hiányzanak a kéziratokban is szereplő magyarázó ábrák; a csak latin fordításban reánk maradt Liber ignium szövege a müncheni s nápolyi kéziratokban nagyon eltér a Höfer-féle kiadástól.

Minthogy ezek az írók egymás műveiből gyakran csaknem szó szerint vettek át egyes részeket, a szövegrecenzióknál nagyon fontos szerepet játszik az egyes munkák forrásainak, másrészt a kiírók műveinek szövegével való egybevetés.

K. E.

Vergilius Aeneise, magyarul tolmácsolta Csengery János; a MTA támogatásával, Délmagyarország hírlap és nyomdával; Szeged, 1931, 319 lap. Csengery János: Vergilius a magyar költészetben; Budapest, MTA, 1931, 36 lap.

Eltételezve a ritka kivételtől, hogy a fordító a nagyobb költő, a műfordításban rendszeren egy generációhoz kötött technika és nyelv változóságának kell egy örökreszóló eredeti maradandóságával mindig újra megküzdenie. Sikerült a fordítás, ha benne — kedvező körviszonyok vagy kivételes egyéni képességek folytán — lehető maximális indexszámmal találkozunk az időn felül és kívül is értékes sorok vagy passzusok; nem sikerült, ha keveset vagy semmit sem nyújtott az illető kultúrközösség határai közt posztulálható és posztulálható „ideális ekvivalens” számára. Így fogva fel fordító feladatát, Babits pl. el is végezte egy eszményi magyar Divina Commedia időszerű szelekcióját: előzői felülmulni nem kívánt sorait programmszerű következetességgel illesztette be a maga kísérletébe. S Csengery is, — amikor minden műfordítóknál elevenebb és termékenyebb munkakedve nemrégiben egy új Aeneis gazdag ajándékával lepté meg a kétezereves Vergilius magyar közönségét, — Arany néhány sorát legalább, hasonló értelemben honorálta (sorok ugyan még a kiméletesen agyonhallgatott Barna F.-nak is sikerültek). Mi is tehát, ünnepi elragadtatás vagy görögütözes bámulat helyett, mérlegeljünk: Cs. valóban teljes, sőt

egyéni kivételes szuverenitással rendelkezik az összes legjobb esz-
közök és készségek felett, amelyeket egy klasszikusan nagy magyar
korszak — „nesztori évei“ érett férfikorának generációja — nyújtha-
tott a bevehetetlen idegen remek falainak töretéséhez. Fordítása
tehát általában rendkívüli előnnyel indul és így — érthetően —
az ideális magyar Aeneishez eddig neki sikerült hasonlíthatatlanul
a legtöbbet, de sőt abszolúte is a legtekintélyesebb hányadot
kontribuílnia. Ezzel a legnagyobb dícséretet mondtuk. Különbösen csak
mint filológusoknak és éppen Cs. esetében tűnt fel nekünk az apró-
ság, hogy itt-ott a sztereotip sorok egyforma fordításához nem ragasz-
kodott (pl. III, 277: VI, 901 stb.). — A Vergilius-tanulmány (úgy lát-
juk: különnyomat az It. K. 1931. évfolyamából) szerzőnek az Akadé-
mián múltév októberében tartott emlékbeszédét adja. t.

Csahien Károly: *Pest-Buda irodalmi élete. 1780—1830.* I. k. Buda-
pest 1931. Stephaneum. 145 l. Cs. könyve beszédes példája annak, hogy
olyan dinamikus témát, mint az irodalmi élet, mennyire lehetetlen a
pozitívista adatközlő módszerével felépíteni. A lényegében folyamatos
irodalmi élet megérzéséhez és érzékeltetéséhez kevés a kéziköny-
vek és levelezések egyetemre, nyomdákra, könyvkereskedésekre és
irodalmi körökre vonatkozó adatainak szortírozása. Holt tömegüket
nem elevenítik fel a hangsúlyozott fejezetcímek sem és csak élettelen-
nebbé teszik a fölöslegesen halmozott, tudományos módszert szügerálni
akaró jegyzetkolosszusok. Nem mondjuk, van téma, amelyhez elegendő
lehet az adatszortírozó módszer. Itt is jó, és kell is, alapnak. *De iro-
dalmi élet feldolgozása el sem képzelhető a művész szintetikus látása és
formakészége nélkül!* Nem a jelenleg annyit támadott szellemtörté-
nész hirdeti ezt. A művészet és tudomány kapcsolatának a megteremté-
sét Toldy apánk közel száz évvel ezelőtt tette a Kisfaludy Társaság
programjává.¹ Pusztá adatközlésen kívül Cs. legfőljebb esztétikai
értékelést nyújt; ennek még kevesebb köze van Pest-Buda irodalmi
életéhez. Egyébként szorgalmas munka, de sok hibával. *Nyitrai Nagy.*

Hofbauer László: *Vidéki irodalmi társaságaink története.* A XVIII.
század végétől a XIX. század végéig. Budapest 1930, 103 l. Nagy hiá-
nyát érezhették irodalmi életünk kutatói mindeddig annak, hogy a
magyar literatúrai élet legfontosabb fókuszaira, az irodalmi társasá-
gokra vonatkozó adatok nem voltak együtt. Ennek a hiánynak jórészt
most tiszteletreméltó szorgalommal igyekezett pótolni Hofbauer. Műve
nélkülözhetetlen segédmunkája lesz majd annak, aki ha nem is a szel-
lém, de legalább a kultúrhistoria fonalán, szintetikus egységbe szövi
majd mindazt, amit szerzőnk — sajnos — még csak izoláltan rakosga-
tott egymás mellé. *Nyitrai Nagy.*

Új német lexikonok. Nemcsak minálunk jelennek meg egymásután
a legkülönbözőbb lexikális művek, hanem a külföldön is. A németeknél
az összes régi nagy lexikonokból most készültek vagy készülnek új
kiadások. Egyik-másikról beszámoltunk már. Így mindennekellát
a Brockhaus cég új nagy 20 kötetes kiadványáról, amely 1931 decembe-
rében elérte a 10. kötetet, „*Der grosse Brockhaus*“ (Handbuch des
Wissens in 20 Bdn. 15. völlig neubearb. Aufl. von Brockhaus' Konver-
sations-Lexikon.) 8. köt. (H—Hz.) 796 l., 9. köt. (I—Kas.) 784 l.
10. köt. (Kat—Kz.) 800 l. (Vászonk., kötetenként 26, félbőr 32 M.)
Mindhárom kötetet ugyanaz a nagyon szép kiállítás jellemzi, amely az
előzőket, a szövegeknek az a modernség, élvezetes stílusa és megbíz-
hatósága, magyar szempontból ugyanaz a nekünk kedvező beállítás,

¹ M. Szépirod. Sz. 1847. I. k. 156—60. l.,

melyről már alkalmunk volt megemlékezni. Ha itt-ott kifogásolhatjuk is szükségességét, meg kell állapítanunk, hogy német témákról sem olyan bőbeszédűen írhat, mint régebbi kiadások, mert a modern tudásanyag egyszerűen katasztrófálisan megnövekedett. Így sok régebben fontosnak tartott név is joggal elmaradt. Érdekes új próbálkozása a cégnek az egykötetes *Volks-Brockhaus. Deutsches Sach- und Sprach-wörterbuch für Schule und Haus.* (800 l. 3600 képpel és térképpel, 71 színes táblával. 8°. Vászonsöt. 7·80 M.) Ez valóban olyan tömör és világos, egyszerű fogalmazásban adja a legelterjedtebb szókincs magyarázatát, hogy bátran lehet iskolai szótárul is használni, amint ezt a kiadói elgondolták. Meglepően alacsony ára szintén ajánlja. A rövidsége törekvés sajnos egy-két kisebb hibát csempészett bele éppen bennünket közelebbről érdeklő címszavakba. Így nem egészen kifogástalan az, amit a magyarok történetéről találunk benne, noha itt sincs ellenünk irányuló el; továbbá nem helytálló, amit a cseh és tót nyelv meg faj viszonyáról ír. A kiadó idevágó rögtöni megjegyzéseinket köszönettel és javítás ígéréssel fogadta.

A Bibliographisches Institut szintén adott ki legújabbán egy olcsó egykötetes lexikont; már 1932-es évjelzéssel: *Meyers Blitz-Lexikon* (Die Schnellauskunft für jedermann in Wort und Bild. 8 Karten; 2481 Abbildungen im Text und auf 71 teils mehrfarbigen Tafeln. Lexikonformátum, Vászonsöt. 6·90 M.) Ennek 759 lapján valóban meglepően ügyes helykihasználással és nyomdatechnikai fogások alkalmazásával olyan tömegű tudásanyagot, olyan áttekinthető elrendezésben találunk, hogy ez minden dicsőretet megérdemel. Kiállítása — főként a nagyon alacsony ár tekintetbevételével — egyenesen pazarnak és fényűzőnek mindható. Rólunk is minden lényeges elég helyes adatokkal és nézetekkel lelhető benne; a ránkényszerített béke nagyon találóan brutálisnak van bélyegezve. A cég nemcsak nem régen befejezett nagy lexikonát folytatja a 13—15-ös számú pótkötetekkel, hanem egy új háromkötetes kézikönyv I. kötetét is piacra hozta most karácsony előtt (a II. 1932 tavaszán, a III. ugyanazon év őszén fog megjelenni, egyelőre még leszállított előfizetési ár van érvényben, mely a vászonkötetért 22·50 M-t tesz ki. Régi lexikont cserébe elfogad a cég további árengedmény ellenében): *Meyers Kleines Lexikon*; 3 Bände. I. Band. A—Gneis, 1023 l. A külső kiállítás feltűnően izléses, a rajzok, képek és térképmelléletek jók, a betűtípus kissé kicsiny ugyan, de tiszta, éles, úgyhogy az elég nagy sorköz mellett nagyon jól olvasható. A leglényegesebbre szorítóköző tömör stílus mellett 71.000 címszó fölvtétele vált lehetségessé. Ez az adat és a 4500 kép, illetve térkép, meg a nagyobbbrészt színes tábla eléggé tájékoztathat e munka gazdagságáról. Nagyon értékes a sok áttekinthető táblázat és a kultúrhistoriai hosszametszeteket nyújtó összefoglaló cikksorozat. Nem a nagy lexikon egyszerű kivonatolása történt itt, hanem egészen önálló, új, tömör, de megbízható, praktikus és könnyen kezelhető munkát nőtt ki sok kiálló szakembernek céltudatos és nagyon lelkiismeretes összeműködése eredményeként. Érdekes az egész német tudományos élet új beállítottságára nézve, hogy milyen nagy szerepet játszanak a modern kultúrkorszakfogalmak, melyek alá van gyűjtve egy-egy századra vonatkozó minden tudnivaló: pl. az Aufklärung, vagy a barokknál. Ami bennünket illet, egészen tárgylagos megállapítások lelhetők az eddig előforduló cikkekben; csak a külföldi németiség címszó alatt jut nekünk is (sok más nemzettel együtt) egy-egy szemrehányó fordulat. Nagyon erősen tekintetbe vannak véve az összes szociális és gazdasági jelenségek, amint ez a mai időben másképp el sem képzelhető.

Új kiadásban jelenik meg a kath. irodalmat terjesztő freiburgi Herder cégnek a nagy lexikális munkálata is: *Der grosse Herder. Nachschlagewerk für Wissen und Leben.* (Vierte, völlig neuarbeitete Auflage von Herders Konversationslexikon. I. Bd. A—Battenberg. 1695 l.), mely 12 kötetre és egy világatlaszt adó pótkötetre van tervezve. Maga a kiadócég 21 pontba foglalva hirdeti új szerkesztési elveinek előnyeit, melyek közül legerősebben jut érvényre a gyors áttekinthetőségre való törekvés. Nagyon jellemző ez a mai ideges, siető életre! Viszont el kell ismerni, hogy Herderék lexikona tényleg a legideálisabban oldotta meg ezt a feladatot. Az összes eddig említették e tekintetben mögötte maradnak. Nyomása a legnagyobb és legszebb; minden cikk más-más betűtípus alkalmazásával részekre van osztva, bizonyos dolgok mellékhúzással vannak kiemelve; egyes nagyobb fejezetek kerettel vannak megkülönböztetve stb. A szem irányítására, vezetésére minden emberileg lehetségest megtettek itt. A gyakorlati szempont nagyon ki van domborítva. Természetesen ugyanúgy a határozott kath. világnézet, amely azonban schol bántóan nem mutatkozik. A modern problémák is kellő gonddal és szeretettel vannak kezelve. Minden cikk logikus felépítése mintaszerű. Az illusztrálás gazdag és jó: a fénykép mellett a magyarázó rajz is nagy szerephez jut. Továbbit majd csak több kötet megjelenése után lehet mondani. Ara félbörkötésben 38 M.

Fritz Lübke: Die Wendung vom Individualismus zur sozialen Gemeinschaft im romantischen Roman. (Literatur und Seele. Beiträge zur Psychogenetischen Literaturwissenschaft. Herausgegeben von Prof. Dr. Fritz Brüggemann. Bd. 2.) Berlin, Junker und Dünhaupt, 1931. 8°. 116 l. Füzve 5 M. Brüggemann szellemének a bélyegét viseli magán ez a jól megírt és nagyon tanulságos munka, amely a realizmus előkészítését kutatja az ú. n. késői romantikában. Míg Brentano Godwijában még egészen társadalomtól független a hős, már Eichendorff „Ahnung und Gegenwart”-jában ő maga követeli a közösség érdekével való együttthaladást. A v. Arnim „Gräfin Dolores”-ében Karl pedig meg is valósítja ezt a szociális elvek szerint való életet. Lübke szerint tehát a generációk világnézetének, a fő emberi problémákhoz való állásfoglalásának a megváltozásával állunk itt szemben.

Dr. Adolf von Grolman: Kind und junger Mensch in der deutschen Dichtung der Gegenwart. Berlin, Junker und Dünhaupt, 1930. 8° VI + 241 l. Füzve 5-50 M, kötve 7 M. A német irodalomban mindig nagy szerepet játszottak az ifjúkorral foglalkozó meg a fejlődési regények. Nem csoda, ha ma, mikor az ifjúság valóban súlyos problémákat ad föl megfejtésre, kétszeres az érdeklődés ilyen irányban. Nem szabad természetesen megfeledkezni arról, hogy milyen előszeretettel fújnak föl a divatos irodalomban egészen jelentéktelen fércműveket is „korjellelmző alkotásokkal!” Grolman nagy tapintattal, tudományos tárgyilagossággal fogott az anyag megrostálásához. A panasz, a vád az uralkodó vonás ebben az irodalomban és a XX. század első évtizede óta a freudi pszichoanalízisből merített lélektani boncolgató módszer még jobban elmérgesítette a helyzetet. Egészséges visszahatásra nagy szükség lenne itt.

Literarhistorische Bibliothek. Herausgegeben von Martin Sommerfeld. Bd. 2: *Höfisches Lesebuch.* Nach Problemen und Motiven ausgewählt und geordnet von Prof. Dr. Hans Naumann. 204 l., 8°. (4-80 M.) Bd. 3: *Deutsche Lyrik 1880—1930.* Nach Motiven ausgewählt und geordnet von Prof. Dr. Martin Sommerfeld. 216 l., 8°. (4-80 M.) Junker und Dünhaupt, Berlin 1931. Közlönyünk már megemlékezett ennek a kitűnő sorozatnak egy régebben megjelent kötetéről (Barocklyrik). Ez

a két újabb gyűjtemény még amazt is felülmúlja használhatóság és érdekességben. Naumann, aki nem hiába írt pár évvel ezelőtt könyvet a kfn. udvari kultúráról, itt nagyszerű érzékkel valódi szellemtörténeti olvasókönyvet állított össze annak a területéről. Az egyes fejezetek az udvari nevelés, a fejedelmek tükre, az udvari élet Istene, a szerelem problémája, a lovag ellustulása, a kötelességek harca, az udvari költészet önön tükrében, a nyelv problémája címeikkel már eléggé mutatják a nyújtott anyag sokoldalúságát és az alkalmazott szempontok gyümölcsöző voltát. Ami a legmodernebb lírai termésből nyújtottakat illeti, Sommerfeld itt felülmuta önmagát. A kötet fölépítése, a választott fejezetcímek külön költemény! A költővel kezdődik, az én-nel folytatódik a választott motívumsorozat, hogy az évszakokon, növényeken, állatokon át a világvároshoz (Berlin) jutva, a városból való meneküléssel zárja az egyik kört. A bál, Ők kettőn, Bücsű, Ophelia címek már mutatják, hogy az ezen felírások alá sorolt költemények az örök szerelmi játékot, amely mégis olyan komoly, tárgyazzák. Spital, Umbra vitae, Der Prophet, Aufbruch der Jugend csoportok zárják be ezt az érdekes kötetet, melyhez Sommerfeld nagyon tanulságos zárószót is írt.

Prof. Dr. Joh. E. Heyde: Technik des wissenschaftlichen Arbeitens. Eine Anleitung. 8°. IX + 95 l. 3. kiadás 1931. Junker und Dünnhaupt, Berlin. Füzve 3-80 M. A németeknél az utóbbi években egymást érték a tudomány módszertani teoretikus munkák. Olyan gyakorlati könyv azonban, amely bevezetne azokba a fogásokba, amelyeknek az ismerete feltétlenül szükséges ahhoz, hogy komolyan dolgozhassunk, aránylag nem sok akadt. Ez a munkát ilyen s már ezért is figyelmet érdemel.

Joh. Mumbauer: Die deutsche Dichtung der Gegenwart. Bd. 1. Freiburg i. B., Herder, 1931. 8°. XI + 623 l. 12 M., vk. 16 M. Ez a két kötetre tervezett modern német költésztörténet első részével nagyon sikeresen mutatkozott be. Meglehetősen osztatlan elismerésben részesült a német kritika részéről, ami azért nagy szó, mert kifejezetten katolikus szemszögből nézi a modern irodalmat. Igaz, hogy emellett olyan tárgyilagosságot mutat, amelyet mindenki el kell, hogy ismerjen. Kár, hogy a szerző nem fejezhette már be a II. kötetet, melyet baráti gondoskodás kell hogy lezárjon! Annál nagyobb kár, mert ott fognak a legmodernebbekkel kapcsolatban a legsúlyosabb nehézségek mutatkozni. Az I. kötet egyelőre az impresszionizmust tárgyalja még. Már itt is alkalma volt a szerzőnek néhány divatos nagysággal megfelelően leszámolni, mindenekelőtt Gerhardt Hauptmann túlzott dicsőítését a kellő mértékre szállítva le. Természetes, hogy a katolikus költészet megfelelő helyet kap a tárgyalásban, de a szerző egyáltalán nem esett az egyoldalú kedvezés hibájába. Nagyon nagy olvasottság és szókimondó bátorsággal párosult finom ízlés és tapintat egyesült itt egy emberben, akiért kétszeresen kár, hogy idő előtt le kellett tennie a tollat. Nagyon instruktív és élnéki hatású a sok közbeszótt szövegpróba is.

Goethe-Kalender auf das Jahr 1932. Herausgegeben vom Frankfurter Goethe-Museum. Dieterich'sche Verlagsbuchhandlung, Leipzig, 25. Jahrgang. 262 l., 8 képmelléklettel, Vászonnkötés 4 M. — A Goethe-ünnep évére ezt az Otto Julius Bierbaum-tól alapított Goethe-naptárt természetesen különös gonddal igyekeztek volna kiállítani még akkor is, ha ez nem lett volna egyszersmind a 25. évfolyama. Ernst Beutler, a szerkesztője valóban jó munkát végzett. A legnagyobb érdeklődésre Goethe nőtestvérének, Cornelianak egy újonnan fölfedezett bakfisnaplója meg a Charlotte és Christiane körül tomboló irodalomtörténeti

harchoz hozzászóló, Carmen Kahn-Wallerstein tollából származó okos cikk tarthat számot. — A képek nagyon jók, a kiállítás izlése; kár, hogy a betűtípus kicsiny.

Karl Viëtor: Der junge Goethe. (Wissenschaft und Bildung 262). Kis 8°, 165 l. Quelle u. Meyer, Leipzig, 1930. Kötve 1-80 M. — A tisztán életrajzi elemnek tudatos háttérbeszorításával megírt nagyvonalú ember és írói, költői fejlődés története ez a kötet, mely a legjobbak közé tartozik ebben az elismert sorozatban is. Hét fejezetre oszlik, melyek közül főként a 4. („Világkép”) nagyon mélyen szántó, amely Goethenek a világhoz, a filozófiához, a valláshoz és tragikumhoz való viszonyát igyekszik tisztázni. Nagyon jól van megírva a „Werther”-rel foglalkozó 6. és a „Faust”-ot (természetesen csak az ú. n. és F.-t) tárgyaló utolsó is. Jó lenne, ha a folytatás szervesen csatlakoznék ehhez a nagyon sikerült kezdethez. A kötet még annak a szakembernek is nyújt sok érdekes szempontot, aki elég jól ismeri a Goethe-irodalmat, de úgy van megírva, hogy szélesebb olvasórétegnek szintén ajánlható.

Goethe: Ein Bilderbuch. Sein Leben und Schaffen in 444 Bildern erläutert von Rudolf Payer-Thurn. 8°. 192 + 24 l. Günther Schulz, Leipzig, 1931. Vászonnköt. 4-80 M. Szintén a Goethe-centennariumra készült mű, amely nem annyira képreprodukcióinak a kifogástalanságával tűnik ki (noha sok nagyon jó is akad köztük), mint inkább egyik-másiknak a ritka voltával és nagyon instruktív elrendezésükkel. A kísérő szöveg nagyon tanulságos. Minden Goethe életrajzhoz becses kiegészítés ez a kötet, de a magyarázatok helyenként olyan behatóak, hogy úgyszólván pótolnak egy részletesebb biográfiát is. Kár, hogy a főművek illusztrációiból nincs több. A Faustból vettek jók és vágyat ébresztenek több után.

Deutscher Almanach für das Jahr 1932. (Philipp Reclam jun. Leipzig. 8°. 229 l. 1:50 M.) Reclamék ezen almanachja teljesen Goethe jegyében áll. Témája azonban nagyon helyesen: „Klassik und Gegenwart.” Nagyon jó cikkei: Die Klassik, ihr Reich und ihre Grenzen (L. Marcustól), Französische und deutsche Klassik (Victor Klemperer-től), Das Staatserlebnis der deutschen Romantik (M. Fischertől) és mások, de nagyszerű érzékkel vannak (részben egészen ismeretlen vagy ritka) szövegrészletek Goethétől és írókörtársaiktól is összeválogatva. A kiállítás szép és izlése. A nyomás nagyszerű.

Egon Friedell: Kulturgeschichte der Neuzeit. III. Bd.: Romantik und Liberalismus. Imperialismus und Impressionismus. XII. + 594 l. 4°. München, C. H. Beck, 1931. 14 M., vászonk. 18 M. — Ennek a hatalmas művelődéstörténeti munkának az első két kötete elég nagy port vert föl. Sokan támadták is, de lehetőleg mindenki olvasta, ami elég jó jel. A szellemességet semmiképp sem lehetett szerzőjétől megtagadni. Ez nem hiányzik ebből a jó néhány évi szünet után, végre sajtó alá került harmadik kötetből sem, amely a bécsi kongresszustól a világháborúig terjedőleg adja a modern világ kialakulásának a képét. A régebbi kötetekkel szemben kissé túltengenek ebben a harmadikban a tisztán politikai és hadiesemények.

Georg Dehio: Geschichte der deutschen Kunst. III. Bd.: Die Neuzeit von der Reformation bis zur Auflösung des Alten Reichs, Renaissance und Barock. 2., durchgearb. Aufl. Berlin, W. de Gruyter u. Co., Nagy 4°. 2 rész (szöveg- és képkötet): 431 + 482 l. Együtt 32 M., vászonk. 40 M. — Ennek a klasszikusnak mondható német művészettörténetnek első két kötetéről röviden beszámoltunk már. Ez a harmadik a VII—IX. könyvet foglalja magában, melyek közül az első Dürert, Grüne-

waldot és a romantikusokat, a Holbeinokat és a klasszicizmust tárgyalja; a második főként a renaissance és a korai barokk építészetével foglalkozik meg az iparművészettel; az utolsó a barokk architektúrájával és a vidékenként eltérő építőművészettel. — A kötetek kiállítása ugyanolyan szép, mint az előzőekké.

Handbuch der Amerikakunde. Diesterweg, Frankfurt, a. M., 1931. XV + 334 l. 8°. — Nagy kultúregységek sokrétű képét egyetlen tudományosan elgondolt és módszeres arcképbe sűríteni, a nemzeti kultúrák egyes összetevőinek sorsát nyomozva a néplélek titkáig előre nyomulni, ez a célja az Auslandskunde sorozatnak, amelynek hatodik kötete jelen nyolc tanulmányból felépített könyv. Nem útleírás ez, sem az „amerikanizmus” filozófiája, vagy intuitív megértése, hanem leírás és történelem, mozaikkövekből összerakott arckép. A legjobb német specialisták tanulmányai sorra veszik az amerikai földrajz, gazdasági, állami, társas- és jogi élet, nyelv, irodalom és közönsége, közoktatásügy, valamint vallási élet önmagukban lezárt területeit, melyen belül összefoglaló, tömör de világos képet adnak, különös tekintettel az alapul szolgáló amerikai nép lelkének kvalitatív és kvantitatív elemzésére. Így ez a könyv egyik legjelentősebb fegyverténye a háború után újraéledt törekvéseknek, melyek az 1917—19-ben tönkretett és diszkreditált évszázados s mélyenjáró amerikai-német kultúrának igyekeznek újra létalapot teremteni. Ez a visszahódítási mozgalom még alig jutott túl az első lépésen, mely az új Amerikát akarja megismerni, de már erre is számos kiváló könyv nyújthat tájékoztatást, mint pl. ennek a könyvnek bibliográfiai is mutatják. Egyelőre azonban a folyamat egyoldalú, csak a németek érdeklődnek, s ők ma kétségtelenül majdnem annyit írnak Amerikáról, mint a háború előtt odaát írtak a németekről, kik az amerikai kultúrának az angol mellett úgyszólván, egyedüli ideáljai voltak. Ma ez a helyzet lényegesen megváltozott, s a status quo ante visszaállítása kétséges. Jelen formájában ez a könyv ma talán a legalaposabb és kézikönyvszerűségével legkielégítőbb összefoglalása az Egyesült Államok egész népének. Részlettanulmányok természetesen ezután is szükségesek, s vannak is szép számban, ezeket azonban a könyv is felsorolja. Szükséges lett volna talán egy módszeres történelemfejezet beiktatása, valamint az amerikai képzőművészetek és zene ismertetése is. A könyv mindenesetre nagy hiányokat pótol, nagyobbakat mint egy *England*- vagy *Frankreichkunde* című, amelyek aránytalanul könnyebb feladatokat oldanak meg. Előnye ennek a könyvnek a higgadság, mely határozottan jóleső a gyakori német Amerika-imádat után, valamint a megbízhatóság, amely ellen csak kisszámú s jelentéktelen esetben vét. Egyike módszertanilag legérdekesebb fejezeteknek az irodalmi, bár értékeitételei néha kétségbevonhatók, s nagyon tanulságos a kitűnő pedagógiai cikk. A könyv általában a ma létező legjobb összefoglaló bevezetés Amerika ismeretébe s higgadt olvasása sok halítéletet kell, hogy leromboljon. Országh.

Az *Universal-Bibliothek* újabb kötetei. Amióta a Reclam-cég bevezette azt az újítást, hogy kötetkén jelzi azt a körülményt, hogy azok iskolai használatra való alkalmasság szempontjából felül vannak-e bírálva (amit külön, tanférfiakból álló bizottság végez), mindig erősebben fordul az iskolai élet felé kiadványainak jelentékeny részével. Az idén megjelent kötetké egyike ügyesebbje, melyet a mi iskolánkban is kitűnően lehet használni, a *Tetzner-Fronemann-féle Rechtschreibwörterbuch der deutschen Sprache nach den amtlichen Regeln* (4291. szám: 40 Pf., félvászonk. 80 Pf.). Jó beosztása, teljessége és könnyű

kezelése mellett nagyon olcsó ára is ajánlja. Egy másik kiváló kötetke dr. Max Apel: *Die Weltanschauungen der grossen Denker*, (fűzve 80 Pf., kötve 1-20 M.), amely Plato és Aristotelelel Schopenhauer, Fechner, Lotzeig 15 nagy filozófusnak a rendszerét ismerteti olyan élvezetes stílusban és olyan közérthetően, hogy bátran adható az ifjúság kezébe is. Ritkán találni bölcsészeti kérdésekkel foglalkozó munkát, amely ilyen világosan írja ilyen nehéz problémákról. Ezzel kapcsolatban megemlíthető a Nietzsche-évvél összefüggésben kiadott *Nietzsche-sorozat*. (U. B. 7111-től 7134-ig menő számok alatt!) amely teljes, tudományosan ellenőrzött szövegeket ad Kurt Hildebrandt utószavával minden egyes kötetkében. Új kiadásban jelent meg *Karl Heckel* ismert *Nietzsche: Sein Leben und seine Lehre* könyve (U. B. 6342—44; M. 1-20, kötve M. 2), melyet Alfred Bacumler látott el beható utószóval. Elsősorban iskolai használatra szánt kötetke a *Deutscher Minnesang* is (U. B. 2618—19a), melyet új kiadásban kapunk. Érdekesen egészíti ezt ki *Leo Greiner* két kis kötetkéje *Alt-deutsche Novellen* (U. B. 7092, 7093, egybekötve 1-20 M.), amely az új szép nagy gyöngybetűs nyomást mutatja. A középkor német népelete a maga egész tarkaságában tárul itt az olvasó elé. Dícsérő elismerés illeti *L. Gumtau* bibliai tárgyú regényét is: *Die fremde Erde*, (U. B. 7103—5, 1-20 M., vászonk. 2 M.), melynek hőse Mózes. Német írók, költők szerepelnek viszont a következő elbeszélésekben: *Herbert Eulenberg*, *Der Opfertod*. Eine Hoffmann-Erzählung, (U. B. 7057 kötve 80 Pf.); *Carl Müller-Rastatt, Günther*. Eines Dichters Schicksal (U. B. 7170). A német irodalom elismert nagyságai is mindjobban szöhoz jutnak a gyűjteményben. Az újabb számok közül elég *Heinrich Mann* két novelláját kiemelni: *Der Tyrann*. *Die Branzilla* (U. B. 7001, kötve 80 Pf.). A világirodalom nagy nevei közül *Hamsun (Frauensieg)* és *Unamuno* (Die Höhle des Schweigens) egészítik ki újabban a már eddig is tekintélyes sort. Az Universal-Bibliothek említésekor nem lehet elmellőzni Reclamék másik új olcsó könyvsorozatát sem, melynek egységára 2-75 M., a vászonkötésű kötetért. Ebben jelent meg *Wassermann, Geist des Pilgers* könyve. Immár 25. kiadást ért *T. Rothmund* kultúrtörténetileg annyira érdekes regénye: *Caroline Schlegel* (3, vászonk. 4-80 M.), amely a német romantika ismert alakjait alapos irodalomtörténeti tájékozódás után szólaltatta meg lebilincselő elbeszélés keretében. A Reclam-cég valóban mintaszerű külső kiállításban és kitűnő papíron, szép nyomással adta ki újra ezt a kedvelt művet. — A „*Deutsche Literatur*“ 250 kötetre tervezett impozáns sorozata Reclamék kezében most már szintén erőteljesen halad előre, míg az előző kiadók nem tudtak túljutni az első két kötetben. Most már a 24. kötetnél tartanak (egyenként 7-50 M., vászonk. 9 M.). A legfrissebbek: Reihe IV. 3, (Realistik des Spätmittelalters) H. Wittenwilers Ring; R. XVII. 3, (Romantik) A. Müller, Kunstanschauung der Frühromantik; R. XIII. 4 (Barock) Die deutsche Barockkomödie stb.

Margarete Susmann: Frauen der Romantik. Diederichs, Jena, 1929. 8°, 180 l. Vász. 8-50 M. — Tudományos alapvetéssel, de jó stílussal, élvezhetően megírt könyv a német romantikában nagy szerepet játszott nő alakokról: Carolinetól kezdve. A könyv kiállítása is nagyon tetszetős és a tizenhat jó kép nemcsak díszíti, hanem tudományos használhatóságát is emeli. Hogy már eddig is nagy kedveltségre tett szert, azt a rövid idő alatt elért példányszám mutatja.

Hafis-Lesebücherei. A németek éppen a mai nehéz időkben verszenyeznek az olcsó (de amellet jó és szépen kiállított) könyvsorozatokat piacra dobásában. Egyik figyelemreméltó vállalkozás ez a H.

Fikentscher-cégtől (Leipzig) kiadott immár 100 kötetre menő értékes irodalmi gyűjtemény, melynek 300 lap terjedelmű, jó nyomású, vászonkötéses könyvei 1-30 M. áron kaphatók. A német és a főbb európai irodalmak legjava alkotásaiból igen sok került itt kiadásra. — Georg Büchner, *Sämtliche Dichtungen*, éppúgy egy kötetbe foglalva (ügyes utószóval ellátva) kapható itt mint G. Keller „Züricher Novellen“ ugyancsak hatalmas könyvet kitevő szép műve. Goethes *Briefe an Charlotte von Stein* (Jonas Fränkel kiadásában) további nem megvetendő ajándéka az áldozatra is kész kiadónak egy komolyabb olvasóközönség számára. Mint már ez is mutatja, ilyen olcsó kiadásban ritkán feltűnő, érdekesebb kötetek szintén akadnak itt a hagyományos, kelendőbb szépirodalmi klasszikus alkotások mellett. Papír, nyomás jó, a kötés tartós és szép.

Moeller von den Bruck: Die italienische Schönheit. 3., neubearbeitete Auflage mit 51 Abbildungen. 8°, 527 l. Cotta, Stuttgart—Berlin, 1930. Vászonk. 16 M. — Ez a bevált, első megjelenésekor is nagy tetszéssel fogadott mű új, átdolgozott kiadásában is egyike maradt a legégyénibb Itáliaiakönyveknek. Nem annyira Róma áll itt a középpontban, mint inkább Közép- és Északolaszország. Az olasz művészet és művelődéstörténet itt egyáltalán a nép fejlődéstörténetével van nagyon szellemesen párosítva. Bámulatos ügyességgel vannak a fejezetek is úgy elosztva, hogy erőltettség nélkül haladhatunk az etruszkok, meg rómaiaktól, az első keresztényektől, a bizánciaktól, az első germánoktól ránk maradt emlékek során át éppúgy mint az olasz vidékek, egyes városok történeti és művészi vezetőszerére jutásuk rendjében fontossá váló emlékeinek jól csoportosított tömegén át. A nagyon izléses kiállítás is ajánlja a könyvet.

M. Deetz: Anschauungen von italienischer Kunst in der deutschen Literatur von Winckelmann bis zur Romantik. (Germanische Studien: Heft 94.) E. Ebering, Berlin, 1930. 8°, 107 l. 4-40 M. — Négy fejezetben kapjuk Winckelmann, meg kortársainak, a Sturm u. Drang, a klasszicizmus és a romantikának az állásfoglalását az olasz festészet, plasztika és építészetrel szemben. Nagyon emeli a kötet használhatóságát, hogy függeléke egy betűrendes művésznévsort ad, hol az egyes nevek után gondos összeállításban mindazon helyekre való utalás lelhető, melyek a földolgozott irodalomban fellelhetők.

G. Weydt: Naturschilderung bei A. von Droste-Hülshoff und A. Stifter. Beiträge zum „Biedermeierstil“ in der Literatur des 19. Jahrhunderts. (Germanische Studien: Heft 95.) E. Ebering, Berlin, 1930. 8°, 88 l. 3-60 M. — Az immár a 100 kötetet elért Ebering-féle tudományos sorozatnak éppúgy dicséretet érdemlő egyik új száma, mint az előző. A szerző a cím ellenére sem hódol teljesen az új, divatos irodalomtörténeti irányoknak, hanem óvatos válogatással használja föl a szilárd filológiai alapvetéssel összeegyeztethető elemeket. Különbséget tesz stílus és annak egyes tulajdonságai között; a stílus egy szeri, nem ismétlődő jelenség, de tulajdonságai különböző időkben, különböző alkotóknál vissza-visszatérhetnek. Érdekes megállapítása a Biedermeier-stílus mind Droste-Hülshoff, mind Stifter esetében, mi ben egy alább tárgyalandó újabb munkálattal egyezik.

Wilhelm Bietak: Das Lebensgefühl des „Biedermeier“ in der österreichischen Dichtung. 8°. 254 l. Wilh. Braumüller, Wien und Leipzig, 1931. 13-50 osztr. S. — A mi saját irodalomtörténeti kutatómunkánk szempontjából is nagyon fontos könyv ez. Nagyon szépen igazolja azt az álláspontot, hogy az osztrák irodalom, azaz az egész osztrák szellemi élet, az egycb német területekkel való állandó érintkezés mel-

let és ellenére is mennyire külön, sajátos érték. A Biedermeier össze- függése az ősi barokk tradíciókkal egyrészt, a fölvilágosodással más- részt, a német klasszikus és romantikus irodalom világnézetével való kiegyenlítés keresése érdekében és jól van itt megírva. Egyáltalán egészen új távlatokat nyit előttünk ez a könyv és a szerzőnek igazat kell adnunk abban, hogy Nagl-Zeidler osztrák-német irodalomtörté- nete voltaképp földolgozatlan anyaghalmoz, amely éppen emiatt meg sem láthatta azokat a problémákat, amelyeket a modern irodalom- történeti részletkutatásnak még csak most kell tisztáznia. Amit itt a könyv II. részének három fejezetében a drámáról, a líráról és az epikáról olvasunk, az olyan alapvetően fontos, hogy nem nélkülözhet- jük egy témával kapcsolatban sem, amely a XIX. század első felének osztrák irodalmát csak kevésbé érinti is. Nemcsak Grillparzeréről, hanem Raimundról, Nestroyról, a kisebb lírikusokról, az epikusok közül pedig elsősorban Stifterről egészen új s sok tekintetben meg- lepő megállapításokat kapunk. A gondos filológiai alapvetéssel páros- sult szellemtörténeti módszer nagyszerűen érvényesült itt. A munká- lat Kluckhohn bécsi tanári működésének egyik legértékesebb ered- ménye.

Hans Hartmann: Die junge Generation in Europa. 8°. 112. l. Der Neue Geist Verlag, Berlin, 1930. 2:80 M. — Az egész európai és amerikai irodalom az utóbbi években nagyon sokat foglalkozik az ifjúság problé- máival. Ez a könyv kitűnő tájékoztató áttekintést ad a német ifjú- ság mai helyzetén kívül a francia, angol, észak-európai, olasz és más kisebb nemzetek fiatalágának törekvéseiről, tömörüléséről, nemzeti életének jellemző megnyilvánulásairól stb. Ilyen alapvetés után a második részben az általános érvényűnek mondható, közös új élet- formát, gondolkodást analizálja, majd egy harmadik részben az ifjú- sági szövetségekre, csoportalkotásokra, az ifjúság frontjának ki- alakulására tér rá. — Higgadtan, a tényeket regisztrálón járt el itt a papi szerző, aki már régebben foglalkozik ifjúsági kérdésekkel. Idealisztikus szempontoktól vezetettve és mégis praktikusán szól hozzá a leg súlyosabb problémákhoz is.

Gerda Eichbaum: Die Krise der modernen Jugend im Spiegel der Dichtung. (Akademie gemeinnütziger Wissenschaften zu Erfurt. Abt. f. Erziehungswissenschaft und Jugendkunde: 21. szám.) Kurt Stenger, Erfurt, 1930. 8°. 165 l. 6 M. — Lapunk más helyen regisztráljuk Grolman sok tekintetben hasonló tárgyú munkáját. Ez a kötet sokban kiegészíti, azaz inkább előkészíti azt. A naturalizmus és az újromantika európai irodalmában kutatja a generáció, a fejlődés, a dekadencia és halál problémájának alakulását három-három fejezetben. Mind az iro- dalomtörténésznek, mind a pedagógusnak és pszichológusnak nélkülöz- hetetlen munka. Igaz női szorgalommal összehordott nagy anyag és sok- oldalú könyvészeti utalások teszik ezt az eléggé felderítetlen területen mozgó munkát különösen érdekessé és értékesé.

Erich Ebermayer: Kampf um Odilienberg. 8°. 438 l. Paul Zsolnay Verlag, Berlin-Wien-Leipzig, 1930. 4 M. (vászonk. 6:50 M). A fentebb említett tudományos munkák tárgykörébe vágó, a modern ifjúság problémájával foglalkozó regény. A legújabb ilyen irányú művek közül határozottan a legjobb: írójának van megfigyelő- és jellemzőképes- sége, stílusa és nézetei sem végtelenek, sőt pl. az új szabadiskola típus- sal kapcsolatban sajnálja a görög oktatás háttérbe szorulását! Kényes problémákat tapintatosan fog meg s egészben véve igazi irodalmi színvonalon tudja tartani az érdekes szövési mesét. A két főalak: Ehrhard és Mirjam, amellet, hogy igazi német fiú- s leánytípust kép-

viselnek, valóban szimpatikusak és friss ifjúságot árasztanak mindenre maguk körül.

Nem lehet ugyanezt állítani *Friedrich Torberg* regényéről, „*Der Schüler Gerber hat absolviert*“ (Paul Zsolnay, Berlin-Wien-Leipzig, 1930. 8°. 381 l. 4 M, kötve 6-50 M). Az újabb időben elszaporodott diáköngyilkosságok körül forog a meséje; tehát lehetőleg túlozza egyes tanárok szigorát, valóságos tirannusoknak rajzolva őket. A szülő is oka a bajnak, mert a nagyon közepes tehetségű fiától csodákat vár; beteges ambíciója gyermeke hajszolásában éli ki magát (mintha ezt a motívumot is sokkal ügyesebben fölhasználta volna már évekkel ezelőtt egy ismert német író!), a legsúlyosabb hiba azonban az erotika, amely a meglehetősen naív fiút a vele egy osztályba járó leány részéről fenyegeti s végül is legyőzi. A leány élményei nagyon furcsa színben mutatják be a nagyvárosi női ifjúságot. A regény akaratlanul is vádirattá vált a koedukáció ellen.

Végezredményben hasonló téma áll *Karl Blitz* (természetesen ál-név!) diákregegye, „*Studienrat Hancke*“ mögött (Gebrüder Enoch Verlag Hamburg, 8°. 236 l. Vászonnk. 5-50 M), noha itt is a túlszigorú, a tanulóat ügyszólván kegyetlenül üldöző tanár típusa ellen látszik írni nyulni minden. Abban természetesen igazat adhatunk a szerzőnek, hogy a középiskolának nem a tudásközlés a főcélja, hanem a jellemképzés, a nevelés, aminek ő nagy híját érzi a mai német iskolában is! A mese sajnos, elég kezdetleges és rászorult egy kis erotikus színezésre, ami megint nem vált az ügynek a javára. Mindent egybefoglalva érthetetlen, hogy a szerzőt miért helyezték át büntetésből e könyvvért, mit a kiadó természetesen világgá hirdet, hogy áruját kelendőbbé tegye! Egyedüli jó oldala e műnek (meg az előzőnek is), hogy eléggé jól bevezet a német iskolai életbe.

A saját ifjúságuk mellett a németeket legjobban az amerikai látszik érdekelni az utolsó években. Az idevágó könyvek egész sora jelent meg legújabbban is. Legjobb talán *Klaus Mehnert*-é, „*Ein deutscher Austauschstudent in Kalifornien*“ (Deutsche Verlagsanstalt, Stuttgart-Berlin-Leipzig, 1930. 8°. 176 l. 2-75 M), amely az amerikai egyetemi életet tárgyalja meglehetősen behatóan és nagyon sok, éles szemre valló részletmegfigyelést tartalmaz. A sorok között önkéntelenül elárulja a szerző, aki mindig nagyon jó összehasonlításokat ad a német viszonyokkal, embe-ekkel, hogy mi érdekli annyira nemcsak őt, hanem honfitársait is az amerikai ifjúsággal kapcsolatban: a nagyobb életrevalóság és a mi jó öreg európai idegességünk teljes hiánya. Indián nyugalomnak nevezi ezt. Fentebb egy új Amerikakunde tárgyalásánál is ki vannak fejtve a mélyebben fekvő okok, melyek Amerika felé vonzzák ma a németiséget.

Hasonló körben mozog *Percy Marks* regénye, „*Studentenjahre. Roman aus dem amerikanischen Universitätsleben*“. (Amerika-Bücher. Kurt, Wolff Verlag. München, 8°. 332. l. Vászonnköt. 7 M.) Érdekesen egészíti ki az előző könyvből merített benyomásokat, mert bennszülött tollából került ki. Viszont éppen ezért önmagában kevésbé érthető is. Mint az angolszászoknál általában, a sport nagy szerepet játszik benne. Jól megírt regény, de különösebb értékek nélkül.

Ugyanezt lehet, sőt talán még fokozottabb mértékben, a „*College-Girls. Ein Roman unter amerikanischen Studentinnen*“, *Warner Fabian* könyvéről mondani (Ullstein, Berlin, 8°. 283 l. 3-50 M, vászonnkötés 5 M). Az amerikai iskoláról, a leánydiákok collegebeli életéről is csak külsőségeket kapunk, a főprobléma a nemi élet, de éppen e téren el van laposítva minden és a kötelező amerikai „szerencsés vég“ súlyosan nehezedik a regény művészi értékére, meg élethűségére is.

Sokkal erőteljesebb, hasznosabb és valóban megszívlelendő könyv, melyet minden nevelőnek és szülőnek meg kellene ismernie, Ben B. Lindsey és Wainwright Evans munkája, illetve ennek német átdolgozása: „Die Revolution der modernen Jugend“ (Deutsche Verlagsanstalt, Stuttgart-Berlin-Leipzig, 8°. 259 l. Vászok. 7-50 M). Ez a Toni Harten-Hoenecke és dr. Friedr. Schönmeyer átdolgozásában nekünk európaiaknak úgyszólván érthetőbbé tett mű a híressé vált ifjúsági és családügyi bírónak, Lindseynek meglepően őszinte hivataltal, vagy, ha úgy tetszik, félhivatalos jelentése sokéves tapasztalatairól, de egyben megrázó erejű figyelmeztetés, hogy a generációk harcában mindig megmutatkozott ellentét mai súlyos helyzetünkben különösen kiéleződött. Mindnyájunk kötelességévé teszi ez a nagyon okos és nagy szeretettel megírt könyv, hogy az ifjúságot jobban igitkezzünk megérteni, mert erre ma nagyobb szükség van mint bármikor, ha nem akarunk olyan meglepetésekre ébredni, milyenekben talán még sohasem részesült idősebb generáció.

Milyen egészen más világba vezet vissza ezzel szemben a ma is álmodó német költő! Waldemar Bonsels *Mario und Gisela* regénye, mintha nem ugyancsak a XX. század harmadik évtizedében keletkezett volna! Ez a *Mario und die Tiere* ifjúsági regény folytatása s ugyancsak a Deutsche Verlagsanstaltnál jelent meg (Stuttgart-Berlin-Leipzig, 1930. 8°. 247 l. Vászok. 6-50 M. Míg az első részben úgyszólván a modern időkben megismétlődött Parzival vagy Simplicissimus ifjúságtörténetet kaptunk (az árva Mario az erdő elhagyatottságában, egy a természetet s az állatokat nagyszerűen ismerő, egyszerű, de bölcs öreganyóknál nő fel), addig itt a városi gyermekkel, Gisellával, a szőke, nyugtalan, intelligens, kíváncsi fiatal leánnyal hozza össze a szerző. Ez a Degernholm-kastélyban lejátszódó nyári idill méltó folytatása az erdei történetnek s a két annyira ellentétes jellemű fiatal lény egymásra találása minden lélektani igazsága mellett elmult korokból visszacsengő mese benyomását kelti.

Johan Nordling: *Quasi una fantasia*. (C. Bertelsmann, Gütersloh, 1930. 8°. 264 l. Vászok. 5 M). A svéd irodalom legújabb, gyorsan elhíresedett Beethoven-regénye E. Ermel fordításában. A sok művészregény közül azért tűnik ki, mert egy külföldinek, igaz, hogy germánnak, sikerült itt a németek lényét egy kimagasló alkotójuk személyében nagyszerűen irodalmi alkotásba fognia. Beethoven bécsi korszakából a Julia Guicciardi epizódot ragadja ki: ez az a lemondással végződő szerelmi élmény, melyben a mai lélektan szereti a művész alkotásra kényszerítő legbelsőbb indítékát keresni.

Paul Wollmann—Kurt Schwedtker: *Le Génie français*. (Velhagen und Klasing, Bielefeld-Leipzig, 1930. 8°. 265 l. 25 képpel és 12 színes melléklettel. Kötte 4-80 M). Az újabb német művelődésszereti olvasókönyvek egyik legszebbje, ami külső kiállítást illet. A színes reprodukciók pazar kivitelben készültek. A belső tartalom azonban méltó ehhez a kiállításhoz. Csak az írókról szóló jegyzetek kissé szárazavak; nyilván a tanár kiegészítő munkáját várják itt el a szerzők. Az anyag a következő fejezetcímek alá van rendezve: Paris et la Province; Esprit et Tempérament; Manières et Langages; Gauloiserie et Préciosité; Religiosité; Famille et Société; Vie politique et nationale. Nagyon ügyes gyakorlati könyvészet egészíti ki az anyagot, ahol a tanár és a tanulók megkapják a foknak megfelelő szélesebbkörű olvasáshoz a kellő útbaigazítást.

Paul Hartig: *A Mirror of Life*. Einen englische Gedichtsammlung. (Georg Westermann, Braunschweig-Berlin-Hamburg, 8°. 238 l. V. 3-80

M. + hozzátartozó külön Lehrerheft 0-25 M.). Meglepően gazdag és jól kiállított angol- és amerikai költeménygyűjtemény, melyet az írók-ról szóló rövid angolnyelvű magyarázatok és nehezebb részleteket taglaló, ugyancsak angol jegyzetek egészítenek ki. A csak tanerőknek szülő, különválasztott, egy ívnyi terjedelmű Lehrerheft szerint sem irodalomtörténeti, sem biográfiai, sem művészettudományi szempontok nem vezették a szerzőt, hanem kizárólag az a törekvés, hogy a költemények a tanulók élményévé váljanak. Minden magyarázat, jegyzet s a külön a tanárnak adott tanácsok ezt a célt szolgálják. Porosz középiskolák számára engedélyezték a könyvet, ami azért érdekes, mert a „Richtlinien“-ből hiányzik a líra ilyen tárgyalására vonatkozó utasítás.

Heinrich Werner: Kurzgefasste Geschichte der deutschen Literatur. (Georg Westermann, Braunschweig-Berlin-Hamburg, 8°. 171 l. Kötte 2 M.). Egyike a legjobb iskolai célra szánt, könnyen érthető stílusban tartott, rövid, de minden lényegyet felölelő és a fontosabbat kellően kidomborító irodalomtörténeteknek. A legmodernebbek is föl vannak véve, noha itt az elrendezési szempontok körül mutatkoznak hibák: ezek túlságosan különlegeseek. Legkitűnőbb a klasszikusokkal és előfutáraikkal foglalkozó rész.

Vonház István: A szatmármegyei német telepítés. (Pécs, 1931, 8°. XIX + 525 l.) A hazai német telepítési területek egyik legfontosabbja és legérdekesebbje ez a szatmári. Vonház István, egyet. tanár, már régebben foglalkozott a szatmármegyei német nyelvjárással és már akkor megállapította, hogy az itt letelepedettek a Duna és a Bódeni-tó közti ú. n. felsősváb területről (Oberschwaben) származnak. Azóta megtalálta a Károlyi grófok levéltárában az ebben a hatalmas kötetben közölt történeti okmányokat, amelyek csak megerősítik első megállapítását.

Vosáhlo F. Lipót: Mosonmegyei német lakodalmas szokások. összehasonlító ethnographiai tanulmány. (Dombóvár, 1931. 8°. 100 l.) A tanulmány öt részre oszlik. Az elsőben a mosonmegyei németiség eredetéről van szó, a másodikban a Heideboden népről, a harmadikban a lakodalmas szokásokról (közeledés, megkérés = Anklöpfen, eljegyzés = Abrede, álmennyasszony = Falsche Braut, nászajándékok, Verkündzeit, meghívás, hozomány, Brautwagen, Polterabend, templomba-vonulás, esküvő, visszatérés a lakodalmas házba, lakoma, bevonulás az új otthonba), a negyedikben összevetés a megfelelő alsóausztriai és stájer lakodalmi szokásokkal, az ötödikben függelékképp ismeretlen mosonmegyei német néprajzi emlékek a mesterdalnokok korából vannak közölve.

Königsberger Deutsche Forschungen. Herausgegeben von Josef Nadler, Friedr. Ranke, Walther Ziesemer. Heft 6: „Erich Jenisch, Die Entfaltung des Subjektivismus. Von der Aufklärung zur Romantik.“ Keményfűzésben 6 M. (Gräfe u. Unzer, Königsberg, 8°. IX + 145 l.) Alapvető munka erről a kérdésről. Bevezetésében Diltheytől kezdve áttekinti a költői típus teóriáját, hogy azután az ú. n. zenei és plasztikus költészet közötti különbségek kimutatására, azok schilleri értelmezésére stb. térjen át. Egy-egy fejezetben tárgyalja a költészet eszméjét a fölvilágosodás, majd a Sturm und Drang korában, később pedig (a 8. fejezetben) a romantikusoknál. Közben a nyelvet vizsgálja mind a fölvilágosodás, mind a Sturm und Drang íróinál, vázolja a zenei líra fejlődését Klopstockig, kimutatja a szubjektív tendenciákat a XVIII. század regényében; végül a romantika irodalmát tárgyalja mindezen szempontokból, hogy a romantikus író

niával zárja fejtegetéseit. Széleskörű olvasottság alapján nagy logikai erővel és éleslátással megírt munkát, melyre más össztüggésben vissza fogunk még térni.

Erdélyi Tibor: Képek a cserkészéletből. (Szerző saját kiadása: Budapest, IX, Bokréta-utca 33. Ára 1 P.) Hangulatos, tréfás írások a „Bencés Diák” szerkesztőjének tollából.

Farkas Gyula: A „Fiatál Magyarország” kora. (A Magyar Szemle Könyvei, V. Magyar Szemle Társaság, Budapest, 1932. 8°. 318 l. Kötte 11 P.) Szerzőnek a magyar romantikáról írt munkájának a folytatása. Ő maga állapítja meg előszavában, illetve a bevezetésben, hogy nem irodalomtörténetet kívánt adni. Így tehát erről az oldalról nem is tehetjük kritika tárgyává, ha irodalomtörténeten valóban mást is értünk. A németeknél fölkapott nemzedék (generáció) elvnek a mi XIX. századunk negyvenes éveire való alkalmazása külsőlegesebb mint az előző könyvnek táj- és felekezeti megoszlásra alapított fejtegetései. Bizonyos önkéntelen humor rejlik abban, hogy az önelvű magyar irodalomtörténetet német minták (bármennyire is önálló) fölhasználásával kell csinálnunk. A „Fiatál Magyarország” név maga utal már a Jungdeutschland-ra, mint az viszont a La jeune France-ra és Farkas könyve sem tud és nem is akar megingatni abban a meggyőződésben, hogy itt egy közép-európai áramlattal van dolgunk, amelyet egyszerűen asszimiláltunk, ami minden egészséges „hatás” folyamatnak a természetes vége, mint ezt megint a német Wechssler olyan szépen kimutatta francia-német viszonylatban. Ennek a gondolatmenetnek az adaptálásáról van itt szó. A gyermek igazán nem változik meg, ha más nevet adunk neki. Harcos kiélezésre nálunk viszont nagyon is szükség van s így Farkas ezen könyvét is örömmel fogadhatjuk: becsülnünk kell bátor huszáros nekivágását, sok jó új szempontot érvényesítő, bár egyoldalú állásfoglalását. Csak el ne aludjunk, napirendre ne térjünk fölötte, akkor talán pár év múlva ki fog kristályosodni a magyar romantika új fölfogással megírt tárgyilagos története.

Horvát népdalok. VII. kötet, (Szerelmi dalok.) Rendezte: Andrić Nikola dr. A Horvát Matica kiadása. Zagreb, 1929. Hrvatske narodne pjesme. Knjiga sedma. (Ljubavne pjesme.) Uredio dr. Nikola Andrić. Izdala Matica Hrvatska. Zagreb, 1929. A Horvát Matica 1896-ban kezdte annak a népköltészeti gyűjteménynek a kiadását, amelynek hetedik kötete a mult évben látott napvilágot. Az első négy kötet a régi egyházi és világi dalokat, Kraljević Marko ciklust és a mohamedán vitézi énekeket tartalmazza. Az V—VI. kötetekben Andrić Nikola rendezésében a lírai költészet jelent meg. A balladák, románcok és kisebb elbeszélő költemények után ebben a könyvben a szerelmi költészet került sorra. A mintegy ötszáz dalból álló gyűjtemény kizárólag a horvát-szlavonországi, magyarországi, boszniai és dalmáciai horvát népköltészet termékeit tartalmazza. Tartalmuk szerint öt csoportba osztja őket Andrić. Az első kettőben azok vannak, amelyekben a leány vagy a legény szerelme jut kifejezésre. (Leány és legény dalok.) Gyakran visszatérő motívumok ezekben a dalokban: a félelem a kényszerházasságtól, a szegény szeretőhöz való ragaszkodás a gazdag kérővel szemben, a hűtlen megátkozása, éjtszakai találgák, természeti képek, a virágok, fák vetélkedése. De a gyakran ismétlődő keretben bámulatos változatossággal fejezi ki ez a mélykedélyű nép hangulatait és érzelmeit. A harmadik csoport dalaiban is a szerelem uralkodik. A házasság létrejöttében nagy befolyása van a családnak, főképp az anyának. A házastársnak számolnia kell azzal a ténnyel,

hogy a másik fél családjának tagja lesz, ahol nemcsak a férj, hanem a szülők, idősebb testvérek akarata is irányítója lesz életének. A szigorú családi törvények sokszor a szerelem tragikus kimenetelét idézik elő. A délszláv népek patriarchalis életmódja, családi élete, a családtagok viszonya jutnak kifejezésre az ebbe a csoportba tartozó énekekben. Ezért nevezi őket Andrić családi daloknak. A negyedik és ötödik csoportba azok az énekek tartoznak, amelyekben egy rövid cselekmény keretében, vagy tréfa alakjában jut kifejezésre az érzélem, legtöbbször a szerelem.

Az egész gyűjteményben különösen kiemelkednek a muzulmán énekek buja keleti képzeltevilágukkal, sokszor leplezetlen érzékiségükkel. Néhány éneken magyar vonatkozással is találkozunk. Két éneket tartok ezek közül felemlítendőnek. Az egyikben (69), az erdélyi bán felesége vágyakozik első szerelme, a budai Ivo után. A másik (247) szerint Budavárát leányoknak kellett felépíteniök.

A délszláv lírának tudományos kiadásával egy nagy hiányt pótol a Matica. A világirodalom elsősorban az epikát ismerte. E kiadás révén új, nem kevésbé értékes oldaláról ismerheti meg a délszláv népköltészetet. Ez a kiadás felülmulja tudományos alaposságával a régebbi kiadásokat. Nemcsak a gyűjtés helyét, hanem a gyűjtő és az előadóénekes nevét is közli. Ezenkívül, ahol szükségesnek tartja, a variánsokat is adja. De ezzel még nem teljes a népköltészet kiadása. A Matica is a kéziratok tömegével rendelkezik még. A gyűjtés is változatlan szorgalommal folyik, hogy idejében megmentsék a modern élettől még meg nem fertőzött nép lelkének legszebb termékeit. O. B.

Stiphan Banović: Jekavsko i ekavsko književno narječje. (A je-ző és az e-ző irodalmi nyelv.) Megjelent a Horvatsko Kolo X. kötetében, a Horvát Matica kiadásában, Zagreb, 1929. A horvátok és szerbek a što nyelvjárást két változatát használják irodalmi nyelvvül. A XIX. század első felében a horvátok a je-nyelvjárást (jekavština), a szerbek az e-dialektust (ekavština) fogadták el.

Az egysülés óta csendesebb lett a teljes nyelvi egységet célzó mozgalom, de a napi sajtó, szerb tankönyvek és tanerők révén annál intenzívebben folyik a horvát nyelv szerbesítése. A nyelvfosztó törekvések ellen írja Banović a cikkét. Tulajdonképpen válaszul szánta Skerlić Jovannak a Srpski Književni Glasnikban 1913-ban megjelent értekezésére és az ugyanazon folyóiratban 1914-ben tartott irodalmi ankétára.

Banović összefoglalja az ije vagy je nyelvjárás mellett szóló érveket, megcáfolja Skerlić öt tételét, végül összefoglalja az említett ankéton elhangzott feleleteket.

Skerlić tételei nyilvánvaló falsumokat is tartalmaznak. (1.) Hogy a keleti nyelvjárás számbeli fölényét igazolja, ide számítja a što dialektuson kívül eső e-ző nyelveket (macedon-bolgár, szlovén) és nyelvjárásokat. A logika és nyelvtudomány alapján okvetlenül a déli (je) nyelvjárásnak kell ítélnünk a többséget. (2.) Tévedés az is, hogy az e dialektus régebbi irodalmi nyelv. A mai horvát nyelvnek már a XVI. században virágzó irodalma van (Raguzai-irodalom), míg szerb nemzeti nyelvű irodalomról csak a XIX. századtól kezdve beszélhetünk. (3.) Igaz, hogy az e nyelvjárás könnyebb, de a horvátok között való elterjesztése az első nyelvtörvény felborulását és a nyelv szépségére végzetes egyhangúságot vonná maga után. (4.) Skerlić szerint a szerb irodalmi nyelv alkalmasabb a költészetre. Ezt megcáfolja a tény, hogy a népköltészet legszebb termékei a déli nyelvjárásban fordulnak elő. Nagy előnyt jelent, hogy a nyelvben sűrűn előforduló ije

hangcsoportot tetszés szerint egy vagy két szótagúnak vehetik. (5.) Az utolsó tétel szerint a szerb nyelv expanzívabb. A valóság az, hogy a je nyelvjárás egy század alatt az összes horvátok irodalmi nyelvénvé lett, míg az ekavština nem jutott lényegesen előbbre.

Banović legfontosabb érvei: 1. a je dialektust a legtöbben beszélik; 2. a népköltészet legnagyobb részénél és a raguzai irodalomnak a nyelve; 3. szerbek és horvátok egyaránt beszélik, míg az e csak szerbek közt él; 4. az összes történeti területeken előfordul; 5. hangzásánál fogva mintegy egyesíti a horvát iző és a szerb ező nyelvjárást; 6. legszebb, legváltozatosabb, legdallamosabb.

Az ankéton résztvevő szerbek a maguk nyelvét ajánlják közös irodalmi nyelvül. Legfőbb érvük, hogy ez a hős szerb nép nyelve, amely a délszláv egység kivívására van hivatva. A horvátok szemükre vetik, hogy ők akadályozták meg a múlt században a nyelvi egység létrejöttét. Nem kívánhatják hogy a horvátok lemondjanak szépen kiművelt irodalmi nyelvükről. A horvátság már hozott áldozatot az egységért, mikor nemzeti nyelvjárási helyett a szerbektől és horvátoktól közösen beszélt, de kisebbségben levő je nyelvjárást fogadta el. Újabb nyelvcserre új harcokat idézne elő, és senki sem biztosíthatja a szerbeket, hogy ezek a nyelvi egység győzelmével végződnek. Jobb volna előbb a sokkal szembetűnőbb írásbeli különbséget megszüntetni (Rešetar Milan véleménye).

Banović azért látja jónak mindezeket felidézni, hogy bizonyos „tekintélyek” nagyon is átlátszó terveinek gátat emeljen. A horvátság ezután is ragaszkodni fog nyelvéhez, amelyhez újjászületésének harcai fűződnek és amelyen európai nivón álló irodalmat teremtett. Nyelvi egységről nem lehet szó addig, míg a két nép között a nemzeti, kulturális és világnézeti ellentétek fennállanak. *Oppermann Balduin.*

Újabb klasszikafilológiai tanulmányok és szövegkiadások.

Archimedes Avenarius. (Ἀρχιμήδους Ψαμμίτης). A görög szöveget magyar fordítással kísérte és jegyzetekkel ellátta *Grosschmied Lajos*. Budapest, 1931. Stephaneum nyomda. 61. l.

A téma ugyan kissé távol áll tőlünk, annál nagyobb örömmel töltötte el a klasszika filológia munkásait az a tény, hogy tudományuk erőszakos háttérbe szorításának szomorú napjaiban a reális tudományok oly illusztris vezérférfia, minő *Grosschmid* professzor szükségesnek találta a nagy görög matematikus e teoretikus munkájának lefordításával hitvallást tenni ama meggyőződése mellett, hogy még a reáltudományok művelői is csak hasznát láthatják annak, ha az európai kultúra megalapozóinak, az ókori görögöknek tudományos műveit eredetiben, görögül olvashatják. Szerző a Heibergtől (1910—15) Teubnernél kiadott görög szöveget vett alapul, de felhasználta a legújabb *Archimedes*-editiókat, ú. m. *Heath* cambridge-i (1897), s *Ver Eecke* brüsszeli (1921) kiadásain s fordításain kívül *Euclides-Elementa*-ját s az ókori matematikára vonatkozó szakirodalmat. Az előszó s az *Archimedes* emlékezete című bevezetés előzi meg a bilingvis kiadást, melynek jegyzetei a dór alakokat a megfelelő attikai nyelvalakokkal világítják meg s a magyar fordítás szabadabbnak látszó kifejezéseit okadatolják meg. A fordítás után külön jegyzetek, tárgyi magyarázatok világítják meg az irodalmi-régiségi, valamint a matematikai szakmabeli tudnivalókat.

Grosschmied professzor értékes munkája „Noli turbare”-szerű eleven tiltakozás jellegével hat a görög kultúra „vidlátó ellenfeleivel szemben. Vajha több sikere lenne e tiltakozásnak, mint *Archimedes*-nek volt!

Wagner J.

Jérôme Carcopino: Virgile et le mystère de la IVe églogue. Paris, L'artisan du livre 1930, 221 l. Vergilius IV-ik eclogájáról írt tanulmányokból csaknem egy kis könyvtárt állíthatunk össze, írta Norden 1924-ben. (Die Geburt des Kindes.) Ez a hatalmas irodalom már régen kétfelé vált. A tudósok egy része, kiket S. Reinach¹ orientálistáknak nevez a keleti kultuszok hatását mutatja ki a költeményen, más részük, R. szerint a romanisták, az ecloga görög-római elemcinek tulajdonít fontosságot. Carcopino munkáját az utóbbi magyarázók felfogása jellemzi. Kiindulópontja: nem kell idegenbe menni olyan dolgok megmagyarázásáért, amiket az újpythagoreus tanítás ismerete alapján teljesen megérthetünk.

Carcopino 1927-ben megjelent munkájában, La basilique pythagoricienne de la Porte Majeure, ismerteti az új pythagoreus eszmék elterjedtségét, abból indulva ki, hogy Rómában templomuk volt, hol istentiszteleteket tartottak. Minthogy ez az épület újabb megállapítás szerint² templom aligha lehet, inkább sírbolt, C. felfogásának kiindulópontja hibás. Kétségtelen azonban, hogy ezek a filozófiai eszmék nagy hatással voltak Ciceróra. Cato s Nigidius Figulusra, de nem bizonyítja be a szerző, hogy Vergiliusra is hatottak volna.

Az értekezésnek legfőbb pontja *iam redit et Virgo redeunt Saturnia regna* (6 s) újszerű magyarázata. A IV-ik ecloga összes magyarázói megegyeztek abban, hogy Virgo=Dike, Justitia, C. szerint Vergilius a Virgo (Szűz) csillagképre gondol, s azt akarja kifejezni, hogy a csodálatos gyermek születésekor a nap a Szűz jegyében van. Az ecloga keletkezését okt. elejére teszi, s minthogy a nap aug. közepétől szept. közepéig marad a Szűz jegyében, a gyermek kevésbé a költemény megírása előtt születik. Ezt a magyarázatot nem fogadjuk el. A napnak egy csillagkép jegyében való tartózkodása nem csillagászati esemény, hiszen évenként ismétlődik.³ A *redit* sem fordítható *reapparait* igével, mert ugyanabban a sorban *redeunt* kétségtelenül földre való visszatérést jelent.

Igen erőltetett az 50-ik sor magyarázata *adspice convexo nutantem pondere mundum*. Igen elterjedt hit szerint a föld megrendül a világmegváltó születésekor, így Nagy Sándor születésekor is, s kétségtelen, hogy Vergilius is ilyen rezdülésről beszél. C. teoriájának igazolására félremagyarázza a *nutantem* jelentését. Egyetlen, s nem is idevágó példa⁴ alapján állítja, hogy itt *le mouvement, l'oscillation, la chute* felel meg a *nutantem* értelmének. Ez az *oscillation* szerinte a Pythagoras-tanította folytonos világrendi átalakulással függ össze.

Helyesen állapítja meg C., hogy a gyermek húsból, s vérből való, s nem megtestesített eszme. Pollionak kisebbik fiát, Saloniust tartja az ecloga hőségnek. Az apa hadat visel Dalmáciában, elfoglalja Salonae városát, s erről nevezi el fiát. Távollétét az is mutatja, hogy a költő nem beszél az apáról. Ennek a Serviusra és a Scholia Bernensia írójára támaszkodó felfogásnak időrendi szempontból nagy hibája, hogy a gyermek születését 39 ószére teszi. Az általánosan elfogadott felfogás szerint ugyanis az ecloga 40–41 fordulóján keletkezhett.

Teljesen alaptalan C. állítása a költemény megalkotására vonatkozóan. Szerinte ez a vers, mely oly sok fejtörést okozott a kutatóknak, néhány nap alatt készült el. *Lengyel Dénes.*

¹ S. R. L'orphisme dans la IVe égl. de V. Rev. de l'hist. des rel. 1900.

² Szerk. szíves közlése.

³ V. ö. L. Deubner ism. Gnomon, 1930.

⁴ Tacitus: Hist. IV, 30, 3.

H. Jeanmaire: *Le méssianisme de Virgile*. Paris, Librairie philosophique, 1930, 211 l.

A szerző azt igyekszik minden eszközzel bizonyítani, hogy Vergilius IV-ik eclogáját Antonius 40-ben született ikergyermekének tiszteletére írta. Antonius Keleten magát Bacchus isten képében tisztelteti. Cleopatra fiát Caesariont karjában tartva, mint Isis, s fia Horus szerepelnek egy egyiptomi érmén. 40-ben született ikreiket Alexandros-Helios s Cleopatra-Selenének nevezik el. Octavianus éppen úgy, mint ellenfele istenképen uralkodik, s magát Apollóval azonosítja. Nővére, Octavia a költeményben segítségül hívott Lucina. Apollónak nem az utolsó, tehát éppen elmúlt időszak jutott osztályrészül, de a most kezdődő újkor (venit regnat). A csodálatos gyermek 56 éves korában váltja meg a világot. Az Eratosthenes átdolgozta sibylliai jóslat ekkorra teszi a megváltás idejét. Az 56-ik évnék nagy jelentősége van, ez az emberi életkor fele, s a tökéletes jellembeli kifejlődésnek ideje.¹

Az ikerpár vagy nem 40-ben született, vagy nem lehet Antonius gyermeke.² J. maga is elismeri, hogy Antonius 37-től 40-ig nem találkozott feleségével. (180—182. l.) Így ő nem lehet ugyan a gyermek apja, de Cleopatra szerint elég furfangos volt ahhoz, hogy az apaságot elhitesse férjével: elle... étaît capable assurément de faire endosser au triumvir une paternité fictive (179. l.) Semmi okunk sincs arra, hogy Antoniust ilyen ostobának tartsuk.

A szerző felfogása szerint Vergilius ugyanabban a versben dicsőíti Octavianust (Apollóval azonosítva), melyben Antonius és családját. Ez a költő s kortársai politikai tájékozatlanságával volna magyarázható: nem vették észre a lappangó ellentéteket. Ha ez így volna is, az istennel való azonosítást nem fogadhatjuk el. A római vallás csak a halál utáni istenné avatást (apotheosis) ismerte ekkor. Octavianust mint napistent csak Keleten tisztelték. S mi értelme volna a *casta fave Lucina* segélyhívásnak, ha a név mögött Octavia rejtőznék? Miért hívnák őt segítségül a gyermek születésénél?

J. számmisztikán alapuló számításaiiban Fr. Boll tanulmányát idézi.³ Munkája így olyan értekezésre támaszkodik, melynek éppen ezt a pontját nem tartják bizonyítottnak.⁴

Lengyel Dénes.

Kerényi Károly: *Platon és Aristoteles*. Budapest, 1931. Szent István Társulat, XXXVI + 238 l.

Mint Vergilius-kiadásaiiban az antik szépet, jelen művében az antik erkölcsi idealizmust akarja eleven ható erővé tenni ifjúságunk s általában a mai ember lelkében szerzőnk. A legjobb szövegkiadások szerint közli Sokrates védőbeszédét a Platon-féle fogalmazásban, Sokrates halálának leírását a Phaidon szerint, a Gorgias és az Állam döntőfontosságú részleteit, s ízelítőt Aristoteles Politikájából, bevezető és kísérő magyarázatokkal.

K. fejtegetéseinek őszinte, frázis nélküli emelkedett hangja nem lehet hatástalan az olvasóra. Bevezetése a görög filozófiáról nem összefüggéstelen tételek mozaikja, hanem szerves, érthető előadásban adja a lényegét. A σοφός szó jelentésárnyalatainak gondos megvilágítása, szembeállítása a magyar „bölcse”-csel, általában a gondos etimológia külön erénye a könyvnek. A praesokratikusok jellemzése mély,

¹ Cic. De republica, VI, 6.

² V. ö. J. Carcopino: Virgile et le myst. de la IV. ég., Mommsen: Gesam. Schriften. — ³ Sulla quarta ecl. di V. 1923.

⁴ R. Reitzenstein ism. Litteris, 1924.

a legújabb szakirodalom ismeretén alapuló, eredeti átgondolása e tárgykörnek a középiskola számára, mindenütt gondosan rámutatva a Platonhoz vezető szálakra. A szofisták érdemeit először olvassuk tankönyvben ily alaposan kidomborítva. Viszont működésük veszélyes következményeire is frappánsan mutat rá. Mily élettelen, minden lényegest magában foglaló Sokrates jellemzése! Megkapóan fejti ki az εὐ πρῶτον kifejezés alapján, hogy Sokrates a görög nép szellemének kifejezője, midőn azt vallja, hogy a felismert jót lehetetlen nem cselekednünk. Platon jellemzésében örömmel látjuk a legújabb kutatások eredményeit: a keleti hatások s a VII. levél mélységes önvalóságának ismertetését. Igaz és szép a platoni ἐπεὶ jellemzése. Az ideástan gondos, példákön alapuló, teljesen érthető előadásában talán jobban ki lehetne emelni (ami egyébként meg van említve), hogy az ideák nemcsak világnézetünk örökérvényű irányítói, hanem az egész természet alapjai is: semmi sem létezne, ha törvényszerűsége eleve meg nem volna. Nagyon világos Aristoteles ideátfelfogásának a Platonétól való megkülönböztetése is.

A kommentár nyelvileg minden nehézséget eloszlat a nehezebb helyek mintaszerű fordításával, lélektani megvilágításával. A nyelvi finomságokra gondosan rámutat. Különösen figyelemreméltó az ἀπειρή és φύσις szavak sok árnyalatának gondos feltűntetése. Ugyanily gondosok a tárgyi magyarázatok. Csak egy pár kiragadott példa: világos s amellett a görög istenhit forrását tárja fel a δαίμονιον fogalmának fejtegetése; az újabb angol kutatások érvényesülnek, egyszersmind még szorosabbá fűződik Platon összefüggése a pythagoreusokkal, midőn rámutat, hogy a lélek 3 részből szóló platoni tan vsz. pythagoreus eredetű. Bonitz óta komoly filológiai feladat a dialógusok gondolatmenetének ismertetése. Ez itt találóan világos, amellett szervesen összefüggő előadásban mintaszerűen történik. Igen áttekinthetőek a táblázatok és ábrák, amik a megértést feltétlenül fokozni fogják.

Valóban, e szép könyv nemcsak középiskolai oktatásnak termékenyítő nyeresége, hanem — minthogy a legújabb angol és német kutatások nyomán rajzol nagyvonalú képet a görög filozófiáról s így biztos alap, irányító a továbbkutatásra, amellett jegyzeteiben is becses nyelvi, tárgyi ismereteket nyújt — egyetemi hallgatóinknak is melegen ajánlható. — Kíváncsok, sőt bátran mondhatjuk: klasszikafilológiánk számára mai válságos helyzetében egyenesen: életkérdés volna, ha Kerényi könyvei utat találnának — felekezeti különbség nélkül — összes középiskoláinkba. Hálás örömmel kellene a középiskolai klasszikafilológiai oktatás ügyével foglalkozóknak fogadniok egy ilyen, az antik szellemmel kongeniális lélek műveit, aki az antikvitás gondolatvilágát, hangulatát, szépségét páratlan finomsággal meg tudja érezni és másokkal is éreztetni, kinek minden során az elmélyedően alapuló szeretet érzik, — mert csak ily szellemű tanítás mentheti meg ez utolsó órában a klasszikus világ szerepét iskoláink s nemzet műveltségünkben. Más tárgyaknál a tanár lelkesége nélkül is evidens a tárgy „haszna“, — nekünk nehezebb és szebb a rendeltetésünk: vagy meg tudjuk láttatni a gondolkodót, a költőt auktorainkban s így meg tudjuk győzni a társadalmat arról, hogy épp a mai korban *életsszükség* az antik világnézetet lelkünkbe beoltanunk, mint a természettel harmóniában levő, igaz emberi idealizmus, egyetemes humanitás, az Igaz, Szép és Jó örökifjú forrását — vagy saját közönyünk folytán örökre elnémulnak nálunk e nemcsak emberi, szabadon szárnyaló világ Műzsái.

Kövendi Dénes.

INHALT

ABHANDLUNGEN.

Seite

<i>D. Kövendi</i> : Platons Theorie der Materie	49
<i>E. Schröder</i> : Randbemerkungen zu Petrons Satyrikon	60
<i>Thomas Rados</i> : Crediderint-ne Gentiles Mortuum in Tartaro Precibus Vivorum Locum Meliorem Obtinere Posse?	66
<i>Carolus Kerényi</i> : In Epitaphium C. Julii Fausti Liberti	70
<i>Alexander Eckhardt</i> : Die phantastische Ungarngeschichte einer mittelalterl. französischen Chronik	74
<i>Joh. Hankiss</i> : Abbé Prévost und Ungarn. I.	85

BUCHBESPRECHUNGEN.

Vaterländische Literatur	108
Ausländische Literatur	123

VARIA.

<i>E. Waldapfel</i> : Der Gesang des Lugossy-Kodex von den Perlen	135
<i>Joh. Szidarovszky</i> : Die griechischen r/n't Stämme	138
<i>Joh. Szidarovszky</i> : Zum Ursprung des lat. Genitivus „aes“	141
Eingesandte Bücher und Aufsätze. — Neue Bücher	141

Dem Hefte liegt ein *deutscher Auszug* bei!

Az **Egyetemes Philologiai Közlöny** tíz havi füzetben jelenik meg.

Az előfizetési pénzek, a Budapesti Philologiai Társaság tagdíjai, a reklamációk, egyes füzetek megrendelése, a lakásváltoztatások bejelentése a pénztárhozoz, **dr. Császár Ernőhöz** (VI. Felső erdősor 1) intézendők. Tagdíj évi 5 (öt) pengő. Előfizetési díj évi 8 (nyolc) pengő.

Preis des Jahrgangs (10 Hefte ca. 20 Bogen) Gm. 6.—. Bestellungen sind an Herrn **Dr. Ernst Császár** (Budapest VI, Felső erdősor 1) zu richten.

Hivatalos nyugtázás.

1931 január 1—1932 január 1-ig.

(Tévedések fenntartásával.)

A. Rendes tagsági díjak. 1927: Irsik J., Pröhle V.; — **1928:** Barna J., Bielek D. (2—), Deresényi M., Gerő Zsófia, Gröger R. (2—), Irsik J., Jirka A. (4—), Kastner J., Pröhle V.; — **1929:** Balogh M., Barna J., Bászel E., Deresényi M., Gerő Zsófia, Husz R., Irsik J., Kastner J., Pröhle V., Schröder I., Schwartz E., Sipótz P. (4—), Tauszky Etel, Vidos B. E.; — **1930:** Acsay F., Alföldi R., Bászel E., Blau L., Bleyer J., Bokros B., Böhm D., Dengl J., Deresényi M., Einzig M., Erdős T., Ernyey J., Faragó J., Farkas Gyula, Friml A., Gerecs Sz., Gergye I., Heller B., Husz R., Juhász Ervin, Juhász László, Kapossy E., Karl L., Kartal Emilné, Kastner J., Kemény Lujza, Kispárti J., Kiss A., Krafft Gertrúd, Lengyel Miklós, Madenszider J., Málly F., Málnai M., Marton L., Mayer M., Moravesik Gy., Obermüller F., Pap Károly, Pápay István, Pásztor A. J. (4—), Pauler A., Perényi J., Pröhle V., Pruzsinszky J., Révész J. A., Rozgonyi M., Schanzer Mária, Schwartz E., Sipótz P. (1—), Soly-mossy S., Szabó Miklós, Székely S., Szidarovszky J., Tihanyi G., Timár Kálmán (1—), Tóth Kálmán, Trempl L., Trombitás Gy., Vajda K., Vézner K., Vidos B. E., Zambra A.; — **1931:** Acsay F., Angyal D., Bajza J., Bálint K., Barcza L., Berze Nagy J., Binder J., Birkás G., Blau L., Bordán Lilly, Bosnyák P., Buday M., Buzás V., Császár Ernő, Császár Zoltán, Dengl J., Deresényi M., Dombi M., Dragos K., Eckhardt S., Einzig M., Erdélyi L. (2—), Endrei G., Erdős T., Ernyey J., Farkas Gyula, Fejér A., Fray J.,

Fuchs Györgyné, P. Galambos I., Garda S., Gerecs Sz., Gras Elza, Gulyás József, Hanuy F., Heinlein I., Heller B., Horger A., Horváth Endre, Husz R., Jausz B., Juhász Ervin, Kapossy E., Karl L., Lic, Karner K., Kartal Emilné, Kassuba D., Kastner J., Kemény Lujza, Kerényi K., Kerényi Károlyné, Kisparti J., Kiss A., Koszó J., Krafft Gertrúd, Král R., Kurbély L. V., Lengyel Miklós, Losonezi Z. (3-50), Málnai M., Marót K., Marton L., Mattyasovszky Erzsébet, Mayer Mária, Melich J., Mészáros E., Moravesik Gy., Moravszky F., Muráti Fr., Nagy F. (3—), Nagy J. B., Nyári L., Obermüller F., Orsovai F., Pap Károly, Pápay István, Papp Z., Perényi J., Perepatits I., Petz Kornélia, Pickel Paula, Pornai Gy., Posch A., Prácer A., Pruzsinszky J., Rácz L., Radinoviec L., Radó T., Reibner M., Révay Józsefné, Révész J. A., Schanzer M., Schwartz, Sipos L. (1-75), Skala J. (1-50), Solymossy S., Szabó M., Szigetvári I., Szinnyei F., Szuchy E., Szűcs Lajos, Timár Kálmán (4—), Tolnai V., Tóth Kálmán, Trombitás Gy., Turkovich F., Vajda K., Vayer L., Vidos B. E., Wagner J. (2—), Zambra A., Zoltvány I., Zsigmond F.; — 1932: Erdélyi L. (3—), P. Galambos I. (3—), Jausz B., Losonezi Z. (1-50), Lux Gy., Mészáros E., Papp Z. (3—), Pornai Gy. (3—), Posch A.

B. Rendkívüli tagsági díjak: Bodrosy N., Brunnhuber A., Haraszty Gy., Haydt E., Iring B., Kenyeres I., Klein M., Lehmann I., Orován L., Papp T., Simon K., Sipótz Kl., Stróbertz R., Szandtner J., Teszár Zs., Zaitschek E.

C. Adományok: Császár Ernő (3—), Eckhardt S. (4—), Gras E. (3—), Gyomlay Gy. (10—), György J. (2-25), Heinlein I. (5—), Horger A. (5—), Horváth J. (5—), Kerényi K. (16-60), Koszó J. (27—), Marót K. (8—), Mattyasovszky Erzsébet (6—), Moravesik Gy. (2—), Országos Kaszinó (13—), Prácer I. (5—), Schmidt J. (8—), Szigetvári I. (3—), Tolnai V. (10-50), Vayer L. (3—), Werner A. (5—), Zlinszky A. (5—), Zsigmond F. (5—).

D. Előfizetések. 1928: Kaposvári Somssich-rg., Miskolci Fráter György-gimn.; — 1929: Budapesti érseki rg., Kaposvári leánylic., Kisújszállási Horthy-rg.; — 1930: Bajai ciszt. rg., Bonyhádi ev. rg., Budapesti Izr. al. rg., Ranschburg könyvker., Széchenyi-rg., Szt. István-rg., Szt. László-rg., Toldi L. könyvker., Debreceni klassz. fil. szem., Fazekas-reálisk., Kalocsai érseki gimn., Kecske-méti városi könyvtár, Miskolci reál-gimn., Nagykanizsai r. k. rg., Soproni ev. liceum, Széchenyi-rg., Szegedi polg. isk. tanárképző-int., Szentgotthárdi áll. rg., Szombathelyi Faludi-reálisk.; — 1931: Békéscsabai Lórántffy-leánygimn., Rudolf rg., Bonyhádi ev. rg., Budapesti Bernardinum, Boeskey-reálisk., Egyet. Nyomda könyvesboltja, izr. al. rg., kegyesr. gimn., kegyesr. Kalazantinum, képviselőház könyvtára, Kunstädter-iroda, Madách-gimn., Mária Terézia-leánylic., Ranschburg könyvker., Széchenyi-rg., szföv. nyilv. könyvtár, szföv. pedagógiai könyvtár, Szt. László-rg., Toldi L. könyvker., Verbóczy-reálgimn., Veres Pálné-leánylic., Ceglédi Kossuth-rg., Csongrádi Szt. Imre-rg. (4—), Csurgoi ref. rg., Debreceni klassz. fil. szem., Csáthy F. könyvker., Méliusz-könyvker., Dombóvári Esterházy-rg., Egri Szt. Bernát-gimn., Gyöngyösi áll. rg., Győri áll. lgimn., Gyulai r. k. rg., Hódmezővásárhelyi ref. gimn., Kecske-méti Katona-reálisk., ref. rg., r. k. gimn., városi könyvtár, Keszthelyi premontrei társház, Kőszegi bencés rg., Makói Csanád-rg., Mezőkövesdi Szt. László-rg., Mezőtúri ref. gimn., Miskolci Hunfalvy-reálisk., Nagykálló áll. rg., Nagykőrösi Arany J. gimn., Nyíregyházi kir. kath. gimn., Pécsi ciszt. r. rg., Pius-gimn., Sárospataki főisk. könyvtár, Sátoraljaújhelyi kegyesr. rg., Soproni bencés g., Szarvasi ev. gimn., Szegedi kegyesr. gimn., Baross-reálisk., klassz. fil. szem., Nemz. Sajtóvállalat könyvker., Szt. István-Társ. fiókja, Székesfehérvári ciszt. rg., Ybl-reálisk., Szekszárdi Garay-rg., Szentesi Horváth Mihály-rg., Szolnoki Verseghy-rg., Szombathelyi áll. reálisk., premontrei gimn., Újpesti Kanizsai D.-llc., Könyves K.-rg., Váci kegyesr. rg., Zirci apátsági könyvtár; — 1932: Békéscsabai Lórántffy Zs.-llc., Budapesti Angolkisasszonyok polg. isk. tanítónőképző-int., Miskolci Hunfalvy-reálisk., Szegedi klassz. fil. szem.

Császár Ernő pénztáros,

Budapesten, 1932 január 1-én.

VI. Felsőördősor 1.